

SAR GEDE
HARDJONAGORO

ABDUL WAHID, YULIANTI (RED.)

ONZE

BLOEMLEZING UIT DE INDONESIAISCHE GESCHIEDSCHRIJVING

REVOLUTIE

OVER DE STRIJD VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID, 1945-1949

ONZE REVOLUTIE

ONAFHANKELIJKHEID, DEKOLONISATIE
GEWELD EN OORLOG IN
INDONESIË

ABDUL WAHID, YULIANTI (RED.)

ONZE

BLOEMLEZING UIT DE INDONESISCHE GESCHIEDSCHRIJVING

REVOLUTIE

OVER DE STRIJD VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID, 1945-1949

VERTAALD DOOR HENRIETTE VAN ENGELENHOVEN,
TAUFIQ HANAFI EN KLARIJN LOVEN

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een toekenning uit het Philippus Corts Fonds dat onder beheer staat van de Vereniging KITLV. Het PCF heeft als taakstelling: Het preserveren en toegankelijk maken van originele archiefbronnen (in lokale talen en het Nederlands) in Indonesië en Nederland die betrekking hebben op de gedeelde geschiedenis van deze twee gebieden in de periode 1602 t/m 1949, met speciale aandacht voor de periode van de voc en de Tweede Wereldoorlog in Azië. Het aanvragen van een subsidie bij PCF staat open voor studenten en onderzoekers, werkzaam in Nederland of voor een gezamenlijk Nederlands en Indonesisch team, die in collecties in Nederland en/of Indonesië wetenschappelijk onderzoek verrichten en bijdragen in lijn met de vermelde taakstelling. Voor meer informatie, zie: <https://www.verenigingkitlv.nl/philippus-corts-fonds/>

Met dank aan het tijdschrift *Prisma* van het Instituut voor Onderzoek, Educatie en Socio-economische Voorlichting (Lembaga Penelitian, Pendidikan dan Penerangan Ekonomi dan Sosial (LP3ES), het tijdschrift *Jantra* van het Centrum voor de studie van geschiedenis en traditionele waarden (Balai Kajian Sejarah dan Nilai Tradisional) in Yogyakarta en uitgeverij Obor voor het ter beschikking stellen van de geselecteerde artikelen voor deze bloemlezing.

Deze publicatie komt voort uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950*. Een volledig overzicht van de publicaties van het programma is achter in dit boek te vinden.

Het onderzoeksprogramma werd uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), volgens de geldende regels voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), waarvan KITLV en NIOD deel uitmaken. Het programma is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Nederlandse overheid.

Afbeelding omslag: Studentenleger voor de markt in Solo, 1949. Bron: Th. van de Burgt, Nationaal Archief, Dienst voor Legercontacten.

Afbeelding titelblad: Parade voor de voormalige gouverneurswoning in Yogyakarta, in gebruik genomen als woning van Sukarno (1948). Bron: Charles Breijer, Nederlands Fotomuseum.

Ontwerp omslag en binnenwerk: BVDT – Bart van den Tooren

Eindredactie: Ireen Hoogenboom en Frank van Vree

Beeldredactie: Harco Gijsbers, Ellen Klinkers, René Kok en Muhammad Alif Ichsan

Kaarten: Erik van Oosten

Index: Femke Jacobs

ISBN 978 94 6372 668 9

e-ISBN 978 90 4855 680 9

NUR 680

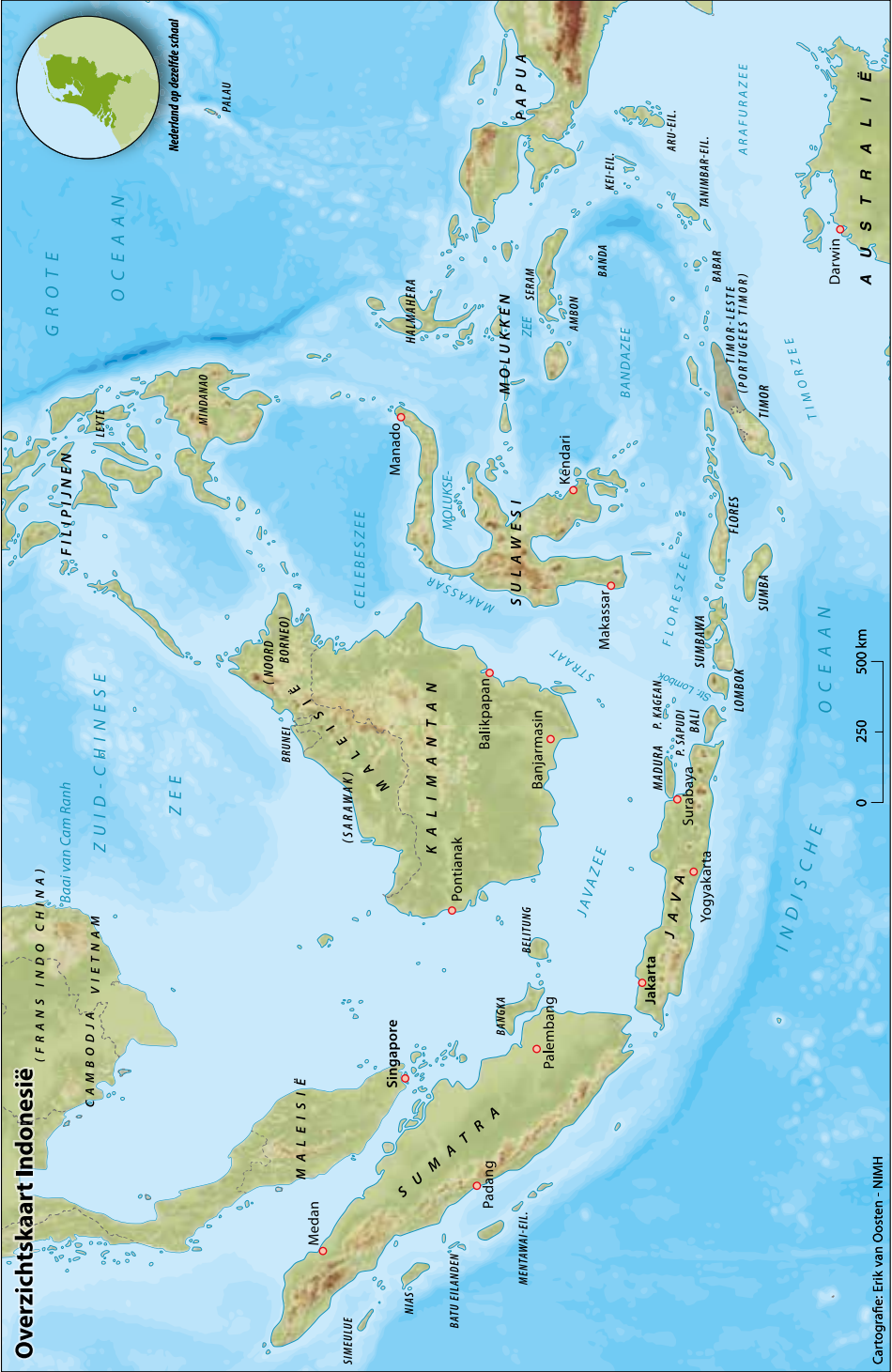
Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© De auteurs / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

© Vertaling: Henriette van Engelenhoven, Taufiq Hanafi en Klarijn Loven

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Kaart 1

Cartografie: Erik van Oosten - NIMH

Kaart 2

Java

Z E E

BAWEAN

Cartografie: Erik van Oosten - NIMH

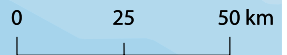
Kaart 3

Kaart 4

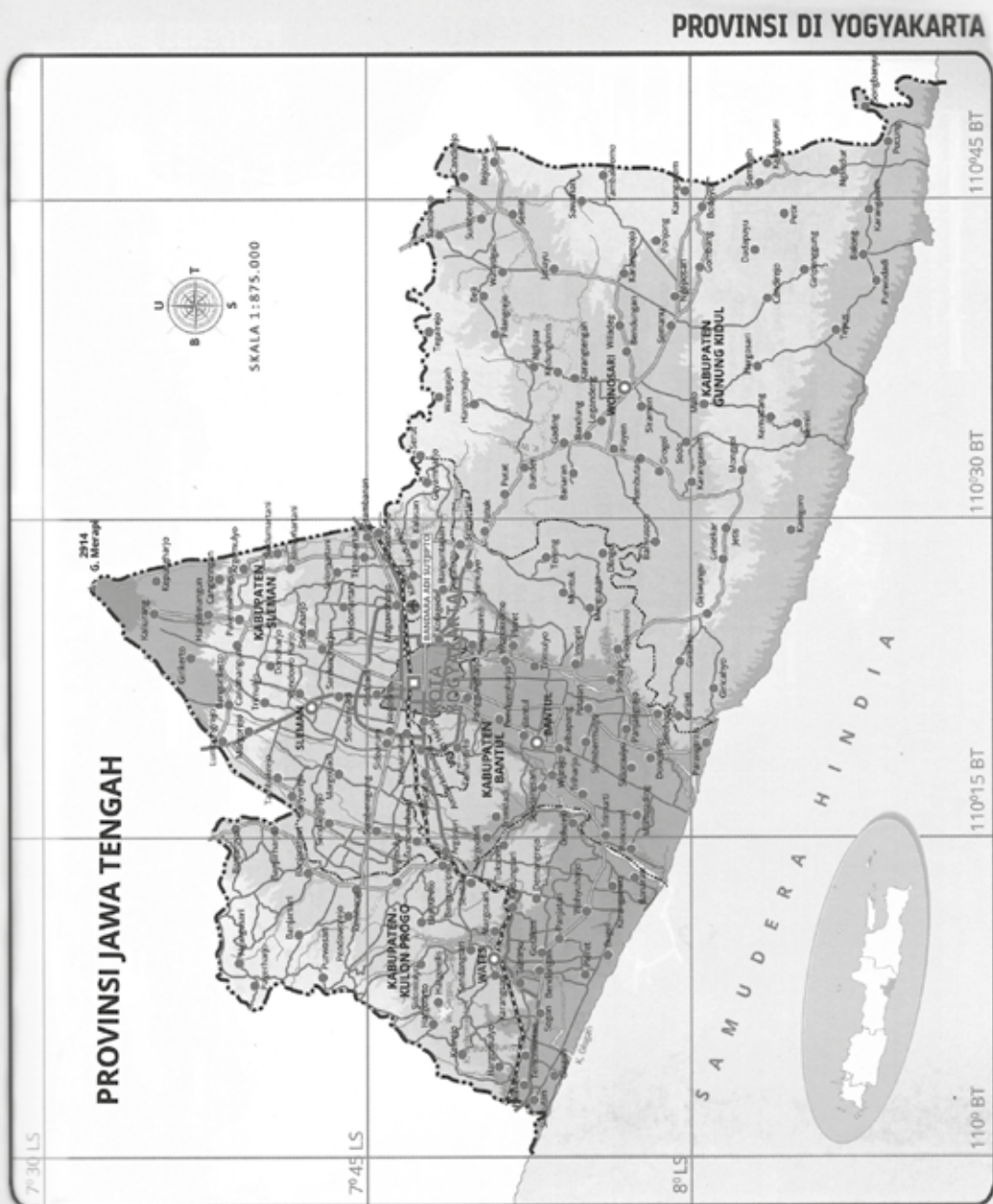
Midden-Java

Kaart 6

Cartografie: Erik van Oosten - NIMH

- Ibu Kota Provinsi
- Kota
- Ibu Kota Kabupaten
- Kota Kecamatan
- Desa
- ▲ Gunung Berapi
- ▲ Gunung Tidak Berapi
- ~ Sungai
- ~ Danau
- Rawa-rawa
- Batas Kecamatan
- Batas Kabupaten
- Batas provinsi
- Bandara Internasional/Domestik
- ✈ Lapangan Udara Perintis
- ⚓ Pelabuhan Laut
- Jalan Kabupaten
- Jalan provinsi
- Jalan negara
- Jalan kereta api

KETERANGAN WARNA

	Lebih tinggi dari 1500 m
	1000 m - 1500 m
	500 m - 1000 m
	100 m - 500 m
	0 m - 100 m
	0 m - 200 m
	200 - 2000 m
	Lebih dalam dari 2000 m

Wilayah Kota

Inhoudsopgave

- 17 Verantwoording van de eindredactie
IREEN HOOGENBOOM EN FRANK VAN VREE
- 19 Museum van Strijd
KUNTOWIJOYO
- 21 **INTRODUCTIE**
- 23 1. De Indonesische revolutie en geschiedschrijving.
Generaties en perspectieven
ABDUL WAHID EN YULIANTI
- 35 2. Proclamatie van de Onafhankelijkheid, Revolutie en Oorlog in
Indonesië 1945-1949. Een inleiding
BAMBANG PURWANTO
- 51 3. Aspecten van de Indonesische revolutie vanuit een structureel
perspectief
SARTONO KARTODIRDJO
- 65 **WAARDEN VAN DE ONAFHANKELIJKHEID**
- 67 4. Wat is het belang van de revolutie van 1945 voor ons?
T.B. SIMATUPANG

77 5. De dynamiek van '45. Combinatie van verstand en geestdrift
R.Z. LEIRISSA

89 6. De Indonesische revolutie. Mythe en realiteit
ONGHOKHAM

101 **ONSTUIMIGE JONGEREN**

103 7. De Jongerenrevolutie en het dilemma van een revolutie
TAUFIK ABDULLAH

111 8. Een portret van de jongeren in onze revolutie
SUDJARWO

129 9. Het volk in beweging, Djogja in beroering. Volksparticipatie
tijdens de revolutie
UJI NUGROHO WINARDI

145 **SOCIALE ONRUST**

147 10. Regionale onrust aan het begin van Indonesische revolutie. De
gebeurtenissen in Pekalongan
DJOKO SURYO

159 11. De regionale samenleving tijdens de Indonesische revolutie.
Aspecten van een sociale revolutie
SUYATNO

171 12. De rol van de Jago in onze revolutie
RYADI GUNAWAN

183 **VROUWEN IN DE REVOLUTIE**

185 13. Vrouwen en de revolutie. Bloemlezing van een drietal studies
over de rol van de vrouwen in de regio Yogyakarta
SRI RETNO ASTUTI, HISBARON MURYANTORO EN
SUHATNO

207	DE SAMENLEVING EN HET BEHOUDEN VAN DE ONAFHANKELIJKHEID
209	14. Rivaliteit binnen allianties. De rol van politieke en economische ‘brokers’ tijdens de revolutie in Palembang, 1945-1950 MESTIKA ZED
235	15. Proletariër te midden van concurrenten. Tan Malaka en de revolutionaire strijd om de onafhankelijkheid, 1945-1949 MANUEL KAISIEPO
253	16. Macht en fatwa. Religieuze leiders tijdens de revolutie in Yogyakarta WILDAN SENA UTAMA
275	Noten
294	Lijst van afkortingen
299	Woordenlijst
302	Over de auteurs
308	Register

Verantwoording van de eindredactie

Deze Bloemlezing van vertaalde Indonesische artikelen over de revolutie en de strijd voor het behoud van de onafhankelijkheid in 1945-1949 is tot stand gekomen in het kader van het onderzoeksprogramma 'Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950'. Het initiatief daartoe vloeide voort uit het gezamenlijk idee om de ontwikkeling van de Indonesische historiografie over deze periode en het Indonesisch perspectief voor een Nederlands publiek toegankelijk te maken.

Abdul Wahid en Yulianti van de Gadjah Mada Universiteit (UGM) zijn verantwoordelijk voor de inhoudelijke samenstelling van deze bundel en hebben hun visie op het gepresenteerde materiaal in de introductie verwoord. Deze inleiding leent zich bovendien uitstekend als leeswijzer, omdat daarin de opgenomen artikelen in hun tijd en context worden gesitueerd. Beide historici gaven overigens ook leiding aan het UGM-project 'Proclamatie van de Onafhankelijkheid, Revolutie en Oorlog in Indonesië' (Proklamasi Kemerdekaan, Revolusi dan Perang di Indonesia), dat nauw heeft samengewerkt met het programma 'Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950'.

De door Abdul Wahid en Yulianti geselecteerde artikelen zijn vervolgens vertaald naar het Nederlands en door ons geredigeerd. Dat was geen eenvoudig proces. Sommige artikelen moesten hier en daar worden ingekort,

zonder uiteraard af te doen aan de strekking, het perspectief of de terminologie ervan. Terwijl op andere plaatsen feitelijke informatie is toegevoegd, ter verduidelijking van bepaalde personen of gebeurtenissen waarmee het Nederlands publiek vermoedelijk niet bekend is. Dit is aangegeven met ‘red.’ of middels een voetnoot. Als gevolg van deze ingrepen kunnen de teksten niet worden beschouwd als ‘een op-een’ vertalingen van het origineel. We hebben de eindredactie naar eer en geweten uitgevoerd, maar nemen uiteraard de verantwoordelijkheid voor eventuele fouten die hierdoor zijn ontstaan.

De artikelen zijn uit het Indonesisch vertaald door Henriette van Engelenhoven, Taufiq Hanafi, Klarijn Loven en Ireen Hoogenboom. Er is voor gekozen om, voor zover mogelijk, de hedendaagse Indonesische spelling te hanteren voor plaats- en persoonsnamen, met uitzondering van citaten. De foto’s zijn geselecteerd door Yulianti, Muhammad Alif Ichsan, Harco Gijsbers, Katja Paijens en Ellen Klinkers, terwijl Erik van Oosten de kaarten verzorgde. De samenstellers en de eindredactie hebben zich laten adviseren door Bambang Purwanto en Henk Schulte Nordholt. Daarnaast waren Tom van den Berge, Anna Penta, Margot Reesink en Fridus Steijlen betrokken bij het redactieproces.

Als eindredacteuren willen we iedereen bedanken die op enigerlei wijze een bijdrage aan de totstandkoming van dit project hebben geleverd.

IREEN HOOGENBOOM EN FRANK VAN VREE

Museum van Strijd

KUNTOWIJOYO

Een stapel ronde stenen
waakt standvastig bij een oud geweer
kogels liggen nonchalant op tafel
wachtend op het oordeel van hun bezoekers.

Ik weet het al, daarin
liggen bloed en tranen van geliefden besloten
Ik weet het al, daaronder
liggen herinneringen en dromen begraven
Ik weet het al, eens
werd de liefde de moeders ontrukkt
en keerde nimmer terug.

Ontgrendel hem
het geweer zal opnieuw klinken
en luid de leus roepen
Vrijheid of Dood

Vergeet niet, na een oorlog
zal altijd een nieuwe strijd
zich tegen jou keren.

MUSIUM PERJUANGAN, KUNTOWIJOYO
(vertaling Klarijn Loven)

INTRODUCTIE

I.

De Indonesische revolutie en geschiedschrijving

Generaties en perspectieven

ABDUL WAHID EN YULIANTI

Voor de gedeelde geschiedenis van Indonesië en Nederland is de *Revolusi Nasional*, de Indonesische nationale revolutie van de jaren 1945-1949, van cruciale betekenis. Deze periode leidde tot een pijnlijke scheiding der wegen voor beide landen. Nederland deed een mislukte poging om via politieke en militaire mechanismen zijn aanspraken op Indonesië te handhaven, terwijl Indonesië met succes zijn rechten als onafhankelijke staat en natie verzilverde. Moest Nederland na een bloedige oorlog een pijnlijke en beschamende afgang ondergaan, Indonesië kon een schitterende overwinning vieren. Het is daarom niet verbazingwekkend dat de geschiedschrijving in beide landen

President Sukarno voor een schilderij van S. Sudjojono met daarop jonge Indonesische vrijheidsstrijders, Yogyakarta, 1949. Bron: Henri Cartier-Bresson, © erven Henri Cartier-Bresson.

over deze periode behoorlijk uiteenloopt. In Indonesië worden het discours en de geschiedschrijving over de revolutieperiode nog altijd systematisch en institutioneel, zelfs met officiële steun van de staat ontwikkeld, waarbij men zich richt op het versterken van het nationalisme en denkbeelden over de Indonesische identiteit. In Nederland daarentegen heeft de ontwikkeling van het discours en de geschiedschrijving over de revolutieperiode decennialang nagenoeg stilgestaan, zodanig dat het leek alsof deze geschiedenis in de vergetelheid zou geraken en uit het collectieve geheugen van de samenleving zou verdwijnen. Alleen groeperingen in de samenleving die een binding hadden met het koloniale verleden keken nog terug op deze periode, die vaak als schrijnend en traumatisch werd ervaren. Het grootste deel van de Nederlandse samenleving leek evenwel steeds verder van deze ‘koloniale’ periode van de geschiedenis af te staan en als irrelevant te beschouwen, ook al was de erfenis van die koloniale geschiedenis overal om hen heen te vinden en kleurde die hun dagelijkse sociaal-culturele leven. Pas de laatste tien jaar lijkt hierin een verandering te zijn opgetreden en is het koloniale verleden onderwerp van een breder maatschappelijk debat geworden.

Een gevolg van voornoemde verschillen in de omgang met deze geschiedenis in Indonesië en Nederland sinds 1950 is het ontbreken van een dialoog tussen historici uit beide landen. Deze historici zijn allen bezig met de agenda’s en behoeften van hun respectievelijke samenleving en land, en zij ‘vergeten’ hoe belangrijk het is om bij elkaar te zitten en die dialoog te voeren. Dit is des te merkwaardiger wanneer we bedenken dat de politieke, culturele en academische betrekkingen tussen beide landen goed zijn. Daarom is het belangrijk om beide partijen dichter bij elkaar te brengen via een constructieve dialoog, om zo wederzijds begrip te kweken en wederzijdse kennis over deze periode op te bouwen, met respect voor elkaars eigenwaarde, belangen en historiografische tradities. Deze behoefte wordt steeds dringender gevoeld nu de pijnlijke scheiding tussen beide landen al meer dan zeventig jaar achter ons ligt en de generatie die deze periode bewust heeft meegemaakt in beide landen steeds meer inkrimpt. Het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*, dat van 2017 tot 2022 werd uitgevoerd door een samenwerkingsverband van NIMH-NIOD-KITLV en UGM, bood een dergelijk platform en kan gezien worden als een eerste initiatief om vorm te geven aan de beoogde academische dialoog. Aan deze academische dialoog wil dit boek een positieve bijdrage leveren, in de vorm van een bloemlezing van artikelen van Indonesische historici van verschillende generaties over de nationale revolutie.

SELECTIE VAN STUKKEN

Het bleek niet eenvoudig om deze bloemlezing samen te stellen. Ten eerste is de Indonesische geschiedschrijving over de revolutie zeer omvangrijk. Behalve historici hebben ook niet-historici belangrijke bijdragen – onder andere memoires en biografieën – geleverd aan de geschiedschrijving over de Indonesische revolutie. Ten tweede waren er allerlei technische en praktische redenen, waaronder problemen rond auteursrecht, die een rol speelden bij de selectie van artikelen.

Historische constructies van de Indonesische onafhankelijkheidsrevolutie zijn ook in andere dan wetenschappelijke of autobiografische vorm verschenen. In aanvulling op de door historici geproduceerde geschiedschrijving is er ook veel literaire fictie, visuele kunst en cinematografisch werk over de revolutie geproduceerd. Daarom moet van meet af aan worden benadrukt dat dit boek niet de pretentie heeft een totaalbeeld van de rijke Indonesische geschiedschrijving over de revolutie te geven. Het doet slechts een poging een ‘verzameling van verschillende gedachten’ van een aantal Indonesische historici van verschillende generaties te presenteren, zodat een algemeen publiek kan kennismaken met de Indonesische geschiedschrijving over de onafhankelijkheidsrevolutie. Deze artikelen en interpretaties reflecteren de tijdsgeest waarin ze zijn geschreven. Sommige van deze interpretaties zijn in latere studies weer verlaten.

Wij hebben ervoor gekozen historici van verschillende generaties aan het woord te laten: van de oudste generatie, onder wie Sartono Kartodirdjo en Taufik Abdullah, tot de jongste generatie, onder wie Uji Nugroho en Wildan Sena Utama. Daarnaast komt een aantal historische actoren aan het woord die hun visie en denkbeelden over de onafhankelijkheidsrevolutie hebben opgeschreven. Dit zijn T.B. Simatupang, een van de belangrijkste militaire figuren in de geschiedenis van de onafhankelijkheidsoorlog, en A.H. Nasution, wiens werk van encyclopedische omvang over de onafhankelijkheidsoorlog voor het voetlicht wordt gebracht in een kritische beschouwing van R.Z. Leirissa.

Bij het selecteren hebben wij ons laten leiden door de grote thema's in de Indonesische historiografie: methodologie van de geschiedenis van de revolutie; de betekenis van de revolutie voor het Indonesische volk; de revolutie op lokaal niveau; de rol en positie van sociale groeperingen zoals de *jagoan* (lokale vechtersbazen) en criminelen tijdens de revolutie; de rol en positie van jongeren en vrouwen tijdens de revolutie.

Wij hebben uiteindelijk zeventien artikelen geselecteerd. Elf ervan zijn tussen 1973 en 1985 gepubliceerd in het tijdschrift *Prisma*, een tijdschrift dat werd uitgegeven door Lembaga Penelitian, Pendidikan dan Penerangan Ekonomi dan Sosial (LP3ES, Instituut voor Onderzoek, Educatie en Soci-

aaleconomische Voorlichting), een vooraanstaande, niet-gouvernementele Indonesische organisatie voor onderzoek op het gebied van de sociale wetenschappen, economie en humaniora. *Prisma* ontwikkelde zich, in de woorden van de schrijver en dichter Mochtar Pabottinggi, tot een 'symbool van de intellectuele gemeenschap'.¹ Op basis daarvan waren de door *Prisma* gepubliceerde artikelen over de Indonesische revolutie de eerste keuze bij de samenstelling van dit boek.

Drie artikelen uit onze selectie over vrouwen in de revolutie zijn in deze bundel samengevoegd tot een artikel. De artikelen werden eerder gepubliceerd in *Jantra*, een tijdschrift dat wordt uitgegeven door Balai Kajian Sejarah dan Nilai Tradisional (Centrum voor de studie van geschiedenis en traditionele waarden). Dit centrum is gevestigd in Yogyakarta en valt onder het departement van Cultuur en Toerisme.

De laatste drie artikelen zijn geschreven door historici van Gadjah Mada Universiteit (Universitas Gadjah Mada, UGM) en zijn in verschillende tijdschriften verschenen. De artikelen tonen de continuïteit van het discours over de Indonesische revolutie in de huidige tijd.

OPBOUW VAN DE BONDEL

We hebben de zeventien door ons geselecteerde artikelen ondergebracht in zes delen. Het eerste deel bestaat uit artikelen van Bambang Purwanto en Sartono Kartodirdjo, die hun perspectieven op en benaderingen van de geschiedenis van de Indonesische revolutie uiteenzetten. Het artikel van Bambang Purwanto (2021) licht de belangrijkste redenen toe waarom UGM-historici besloten deel te nemen aan het onderzoek naar de periode 1945-1949, dat geïnitieerd werd door drie Nederlandse onderzoeksinstituten.² Ten eerste werd deze samenwerking aangegaan om vorm te geven aan de academische dialoog en om perspectieven en informatie tussen Indonesische en Nederlandse historici uit te wisselen, gebaseerd op het principe van wederzijds respect. Daarbij had de UGM de vrijheid om de thema's te bepalen, onderzoekers te werven, en het onderzoek in te zetten om Indonesisch historisch onderzoek naar de revolutie uit te breiden en te verrijken. Bovendien bood de samenwerking de mogelijkheid om een Indonesisch perspectief te construeren en te introduceren met betrekking tot deze periode. Onderdeel daarvan was het besluit om niet de term 'dekolonisatie' te gebruiken maar deze te vervangen door het concept 'dekolonialisatie'. Volgens Bambang Purwanto heeft de eerste term de betekenis van een kolonie die zich bevrijdt en een onafhankelijke natiestaat wordt, terwijl de tweede term verwijst naar

‘de pogingen om de reeds afgekondigde onafhankelijkheid van Indonesië te verdedigen en de soevereiniteit te bewaken tegen allerlei politieke en militaire pogingen van buitenaf om het koloniale gezag te herstellen; ook slaat de term op de verschillende acties, zowel transformaties als veranderingen die als doel hebben zich te bevrijden van het kolonialisme in de Indonesische Archipel, voorheen een kolonie van Nederland en Japan.’

Sartono Kartodirdjo (1981) pleit in zijn artikel voor een sociologisch-structurele benadering van de geschiedenis. De historicus zou volgens hem de sociaal-politieke en maatschappelijke dynamiek van de revolutie moeten bestuderen. Enerzijds is de Indonesische revolutie, zo stelt Sartono, een massabeweging op nationale schaal, die ontstaan is als resultaat van de ‘samenwerking’ tussen de intelligentsia en de bevolking. Anderzijds is de Indonesische revolutie, zo benadrukt hij, door interne conflicten beïnvloed. Die conflicten waren het gevolg van de etnische, religieuze, ideologische en sociaal-politieke verscheidenheid in de Indonesische samenleving. De sociologisch-structurele benadering zou de historicus in staat stellen ‘het ware gezicht’ van de Indonesische revolutie te ontdekken. Sartono’s benadering wordt beschouwd als een voorloper van de sociale geschiedenis en is vaak toegepast door historici die na hem kwamen.

Het tweede deel van deze bloemlezing, over de waarden van de onafhankelijkheid, bestaat uit artikelen van T.B. Simatupang, R.Z. Leirissa en Ong-hokham. T.B. Simatupang (1976), die tijdens de revolutie kolonel van de Siliwangi-divisie was en in 1950 chef-staf van de Indonesische strijdkrachten werd, beantwoordt in zijn artikel de vraag wat het belang van de revolutie voor het Indonesische volk is geweest. Volgens hem is dat belang groot geweest, omdat de oude orde, die geconstrueerd was door de Nederlandse machthebbers, erdoor werd vernietigd en er een solide en permanente basis voor een nieuwe manier van leven voor de natie werd gelegd, die vervolgens uitmondde in de Pancasila. Het Indonesische leger (TNI) en de jongeren speelden een zeer belangrijke rol bij de revolutie van 1945, zodat men ook wel over de Revolusi Pemuda, de Revolutie van de Jongeren, of de Revolusi Fisik, de Fysieke Revolutie, sprak. Het belang van de revolutie, aldus Simatupang, zal groot blijven, omdat de aspiraties die aan de revolutie ten grondslag lagen en haar voortstuwden – het verlangen om een onafhankelijke, voorspoedige, rechtvaardige en welvarende natie te zijn, gebaseerd op de Pancasila – niet verloren zullen gaan.

R.Z. Leirissa (1979) geeft een kritische beschouwing van het encyclopedische werk *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia* (Over de Indonesische

onafhankelijkheidsoorlog) van A.H. Nasution, de oprichter van de Siliwangi-divisie die in 1950 opperbevelhebber van het Indonesische leger werd. Een belangrijke les uit Nasutions boek, die door Leirissa benadrukt wordt, is dat het succes van de strijd van het Indonesische volk niet louter gebaseerd was op zijn militaire, technische capaciteit; belangrijker nog was het niet-aflatende enthousiasme van de gehele Indonesische samenleving. Desalniettemin erkent Nasution volgens Leirissa dat tijdens het proces een antagonisme ontstond tussen die technische capaciteit en het enthousiasme voor de strijd. Deze tegenstelling was zichtbaar tussen de jongeren en de leiders van de oude generatie, tussen de diplomatie en de gewapende strijd, tussen de regering en de bredere samenleving die deelnam, en tussen structuur en proces. Maar dat antagonisme had volgens Nasution toch nut, want uiteindelijk kon er een eenheid uit worden gesmeed om het gemeenschappelijke doel te bereiken: de Indonesische onafhankelijkheid. In de eerste zeven delen van dit boekwerk weet Nasution volgens Leirissa te vermijden dat zijn boek vervalt tot ‘propaganda’ en ‘oppervlakkigheid’, valkuilen die men vaak ziet in dit soort geschiedschrijving; ook legt hij steeds een ‘kritische’ houding aan de dag. Als geheel genomen slagen de eerste zeven van de in totaal elf delen van Nasutions werk er volgens Leirissa in om een breed netwerk van gebeurtenissen bloot te leggen, ondersteund door een rijke hoeveelheid aan verantwoorde feiten. Nasutions werk zou daarom een model kunnen zijn voor andere historische actoren die hun ervaringen tijdens, en visie op, de Indonesische revolutie zouden willen opschrijven.

Het derde artikel in dit deel is geschreven door Onghokham (1985), een prominente Indonesische historicus van de Universitas Indonesia, die bekendstaat om zijn kritische opvattingen over de geschiedschrijving van Indonesië, inclusief de revolutieperiode. Volgens Onghokham is de Indonesische revolutie geworteld in ideeën en concepten die gevormd werden tijdens de nationalistische beweging (1908-1942) en verliep deze als een revolutie zonder leerboek. Hiermee verschilde zij van revoluties die gebaseerd waren op marxistische leerboeken in landen als Rusland, Frankrijk en Vietnam. In de Indonesische revolutie, aldus Onghokham, was bij dit proces een actieve rol weggelegd voor ‘primordiale’ of traditionele instituties, waaronder de *jago*³ die van alle kanten opdoken zodra er een machtsvacuüm was ontstaan. Als gevolg hiervan braken er overal radicale acties uit die neigden naar anarchisme en die nauwelijks door de nieuwe nationale regering in toom konden worden gehouden. Een onderdeel hiervan waren de ‘soevereine acties’ (*aksi daulat*), die plaatsvonden op nationaal, lokaal en dorpsniveau en

verschillende vormen konden aannemen: van het ontvoeren en vermoorden van belangrijke figuren tot het bezetten of in beslag nemen van economisch kapitaal of het openlijk aan de machthebber kenbaar maken van een opinie. Deze soevereine acties waren volgens Onghokham zeer sterk geworteld in de politieke tradities van Indonesië. In haar totaliteit gaf de dynamiek van de revolutie, in de visie van Onghokham, een speciaal karakter aan het Indonesische nationalisme, waarmee dit zich onderscheidt van het nationalisme in andere landen. De revolutie heeft daardoor kunnen uitgroeien tot een mythe, zo vervolgt Onghokham, die het Indonesische nationalisme voedt en aanwakkert, zowel nu als in de toekomst. Tegelijk herinnert Onghokham ons eraan dat partijen, nu en in de toekomst, ook misbruik kunnen maken van de revolutie om politieke legitimatie te verkrijgen voor hun eigen positie en rol; dat kan de toekomst van Indonesië in gevaar brengen

Deel drie van de bundel behandelt de jongerenbeweging tijdens de revolutie. Het artikel van Taufik Abdullah (1973) is een beschouwing van het boek van Benedict Anderson, *Java in a Time of Revolution. Occupation and Resistance, 1944-1946*. Volgens hem geeft Anderson een sociaal-culturele en psychologische analyse die soms wat overdreven aanvoelt waar hij de rol van de jongeren bij de Indonesische revolutie analyseert. De Indonesische revolutie bestaat volgens Taufik Abdullah uit een zeer complexe opeenvolging van gebeurtenissen. Deze complexiteit heeft tot gevolg dat er onduidelijkheid is ontstaan tussen de werkelijkheid en het beeld van die werkelijkheid. De grens tussen die twee is vaag en uit die vaagheid ontstaan vaak mythes die vervolgens 'nieuwe sociale en culturele' werkelijkheden worden. Om zich niet te laten misleiden door die schijnwerkelijkheid van de revolutie is het volgens Abdullah nodig om zorgvuldig naar de historische werkelijkheid te kijken, zodat een reeks processen zichtbaar kan worden gemaakt die de achtergrond vormen van de revolutie. Als voorbeeld noemt hij het artikel van Anderson, die dat geprobeerd heeft in zijn studie naar de betrokkenheid van jongeren bij de Indonesische revolutie. In tegenstelling tot de elite of de oudere generatie interpreteerden jongeren de revolutie als een ruimte om uitdrukking te geven aan hun individualiteit.

Sudjarwo (1981) behandelt in zijn artikel de betrokkenheid van jongeren op Java bij de revolutie in de jaren 1945-1946. Hoewel jongeren beschouwd worden als een sociale groep die op sociaal, economisch en politiek gebied nog geen gevestigde positie inneemt, wordt hun betrokkenheid gevoed door hun levensfase: ze zijn op zoek naar hun identiteit. Jongeren zijn eerder bereid om veranderingen te accepteren dan gevestigde sociale groeperingen.

In deze periode hebben jongeren hun eigen weg gevonden in hun zoektocht naar erkenning van hun onafhankelijkheid als nieuwe burgers.

Een soortgelijke ontwikkeling deed zich ook voor in Yogyakarta, zoals Uji Nugroho Winardi (2017) laat zien in zijn bijdrage aan deze bundel. Volgens hem heeft de revolutie in Yogyakarta de bevolking geactiveerd om eensgezind de vijand te bestrijden. De betrokkenheid van de bevolking in deze periode vormt het verlengstuk van de mobilisering tijdens de Japanse bezetting. De euforie die uitbrak toen het bericht over de onafhankelijkheid van de republiek in Yogyakarta bekend werd, versterkte niet alleen de opwindende onder de jongeren maar ook onder de rest van de bevolking. Verschillende groeperingen vormden milities om de onafhankelijkheid te verdedigen.

In het vierde deel van de bloemlezing staat de sociale onrust tijdens de revolutie centraal. Djoko Suryo (1978) behandelt in zijn artikel de 'soevereine acties' (*aksi kedaulatan*) in Tegal, Brebes, en Pemalang, die bekend geworden zijn als de Peristiwa Tiga Daerah (Drie Regio's affaire), waarbij linkse groeperingen regeringsfunctionarissen, die zij beschouwden als 'koloniale handlangers', probeerden af te zetten. Zij moesten hun acties echter staken nadat de Indonesische regering enkele legertroepen naar de drie gebieden had gestuurd. Deze gebeurtenissen kunnen volgens de analyse van Suyatno (1984) gecategoriseerd worden als sociale revoluties, vergelijkbaar met de opstanden die op bijna hetzelfde moment plaatsvonden in Surakarta en Oost-Sumatra. In het algemeen werden de sociale revoluties volgens Suyatno in de drie gebieden gekenmerkt door extreem geweld, zoals ontvoeringen en moordpartijen. De gebeurtenissen vertoonden alle drie een aantal vergelijkbare kenmerken, namelijk anti-imperialisme, antifeodalisme, patriottisme, vandalisme en radicalisme; maar er waren ook verschillen die het gevolg waren van structurele factoren, zoals de diversiteit van de samenleving, verschillen in de intensiteit van koloniale praktijken, en de sociaal-politieke organisatie van de plaatselijke bewegingen vóór de onafhankelijkheid. Wat deze sociale revoluties evenwel verbond, was dat ze alle in gang waren gezet door de snelle sociaal-politieke veranderingen op nationaal niveau.

Ryadi Gunawan (1981) behandelt in zijn artikel de rol van de jago (leider, vechtersbaas) of *jagoan*³ in de Indonesische revolutie, waarbij Yogyakarta en omgeving de historisch-geografische setting vormen. Uit zijn onderzoek blijkt dat deze vechtersbazen een grote bijdrage hebben geleverd aan de fysieke strijd tegen het koloniale regime. Door deze groep nader te bestuderen kunnen we volgens hem een alternatief verhaal over de Indonesische revolutie schrijven.

De drie artikelen die zijn verwerkt tot een samengesteld artikel in deel vijf behandelen de positie en de rol van vrouwen in de revolutie. Hisbaron Muryantoro (2006) bespreekt in zijn artikel de werkzaamheden van een militia met uitsluitend vrouwelijke leden, te weten het Volksverzet van Indonesische Vrouwen (Pemberontakan Rakyat Indonesia Putri). Volgens hem speelde deze militia ten minste op twee gebieden een sleutelrol: op logistiek gebied door het opzetten van openbare keukens aan diverse fronten en op geneeskundig gebied door eerste hulp en verzorging te verlenen aan hen die op het slagveld gewond waren geraakt of ziek waren geworden. Sri Retna Astuti (1990) behandelt in haar artikel de vrouwenbeweging in Yogyakarta, die openbare keukens opzette ter ondersteuning van strijders aan het front. Daarbij kwamen vrouwen niet alleen individueel maar ook collectief, via strijdorganisaties, in actie. Hun aanwezigheid en hun activiteiten hebben in hoge mate bijgedragen aan het succes van de guerrilla tegen het Nederlandse leger. Suhatno laat in zijn artikel (2006) zien dat vrouwen niet alleen op logistiek of op geneeskundig, maar ook op militair gebied een belangrijke rol speelden in de onafhankelijkheidsoorlog, namelijk als verbindingspersoon of koerier voor strijders in allerlei gebieden. Zij konden die rol op zich nemen omdat het voor hen vaak makkelijker was dan voor mannen om zich te camoufleren.

In het zesde en laatste deel van deze bundel worden de ervaringen van allerlei groeperingen in de samenleving bij het verdedigen van de onafhankelijkheid besproken. Het artikel van Manuel Kaisiepo (1982) bespreekt de bijdrage van politieke groeperingen met een marxistische ideologie in de Indonesische revolutie, met name de groep die geleid werd door Tan Malaka. Volgens Kaisiepo beïnvloedde de opkomst van Tan Malaka's groepering – als een belangrijke oppositionele politieke macht naast de religieuze groepen – de concurrentie en het politieke conflict tijdens de revolutie, door haar verzet tegen vooral het bewind van Sukarno, Hatta, Sjahrir en Amir Sjarifuddin. Tan Malaka, zo vervolgt Kaisiepo, pleitte voor de totale revolutie: niet alleen moest de koloniale machthebber verdreven worden, ook alle oude cultuurvormen moesten worden uitgewist. Voor hem was het doel van de revolutie een onafhankelijke en socialistische Indonesische samenleving met een democratische basis. Volgens Kaisiepo kreeg Tan Malaka een steeds grotere politieke invloed na de oprichting van de politieke federatie Persatuan Perjuangan (Vereniging van Strijd), die het idee van '100 procent onafhankelijkheid' uitdroeg. Dit is te zien aan de steun die hij ontving van de jongeren, militia's en het regionale parlement, de KNIP (Komite Nasional

Indonesia Pusat, Centraal Indonesisch Nationaal Comité), wat Sjahrir er vervolgens toe bracht hem uit te nodigen zich bij de regering aan te sluiten, maar dat weigerde hij. Voor Tan Malaka behoorden Sjahrir, Sukarno, Hatta, en Amir Sjarifuddin tot de kleine burgerij (*borjuasi kecil*) die de diplomatieke weg wilde bewandelen en compromissen wilde sluiten met Nederland, terwijl hij en zijn groep consequent via massa-acties een gewapende strijd voerden. Op 3 oktober 1948 richtte Tan Malaka de Partai Murba (Murba-partij) op, die gebaseerd was op ‘antifascistische, anti-imperialistische, en antikapitalistische’ uitgangspunten, waarbij ‘strijd werd geleverd op basis van de behoeften van de gewone man en vrouw’. Volgens Kaisiepo was Tan Malaka’s vastberaden politieke houding een van de factoren waardoor hij zich verre van de machtselite hield, en die er vervolgens ook toe leidde dat hij de dood vond; het is echter juist die houding die maakt dat hij in enkele kringen bewonderd en herinnerd wordt als ‘Vader van de Indonesische Revolutie’.

Mestika Zed (1993) bespreekt in zijn artikel de rol van ‘bemiddeling’ (*brokerage*) door de politieke en economische elite tijdens de revolutie in Palembang. Deze bemiddeling speelde zich af in een ‘netwerk van relaties tussen individuen of groepen dat als integratief mechanisme diende ter ondersteuning van diverse sociaal-politieke krachten; daarnaast was het een effectief kanaal voor het controleren van economische bronnen’. Dankzij die bemiddeling bleef Palembang volgens Mestika Zed gevrijwaard van sociale revoluties en ontwikkelde het zich juist tot een militaire en economische macht op Sumatra, en specifiek tot belangrijke schakel in het netwerk van ‘infiltratie’ op Java en Sumatra en in Singapore, dat zeer belangrijk was voor het bestaan van de republiek en de voortzetting van de strijd tegen Nederland. Volgens Mestika Zed bracht de revolutie in Palembang een nieuwe generatie handelaars voort, die kansen kregen vanwege de nieuwe structuren en bemiddelingsnetwerken; zij speelden allerlei belangrijke economische en politieke belangen tegen elkaar uit, maar werden verenigd door de nationalistische ideologie en een gezamenlijk doel: het verdedigen van de Indonesische onafhankelijkheid.

Wildan Sena Utama (2017) onderzoekt in zijn artikel de rol van religieuze figuren in de Indonesische revolutie in Yogyakarta. In die stad riepen islamitische geestelijke leiders (*ulama*) in fatwa’s op tot een jihad ter verdediging van de onafhankelijkheid. Een van hen was de charismatische Kiai Hasyim Asy’ari, die niet alleen zijn eigen volgelingen maar ook andere geestelijke leiders in Yogyakarta wist te inspireren. Behalve islamitische geestelij-

ke leiders steunden ook katholieke en protestante geestelijken in hun preken de revolutie. Deze oproepen van religieuze leiders bleken effectief bij het enthousiasmeren van jongeren en van de bevolking van Yogyakarta in het algemeen voor de strijd ter verdediging van de onafhankelijkheid.

TOT SLOT

De artikelen die in deze bundel gepresenteerd worden, kunnen bij lange na niet de schatkamer van de geschiedschrijving over de onafhankelijkheidsrevolutie vertegenwoordigen. Veel aspecten van de revolutie bleven dan ook noodgedwongen onbesproken. Officiële geschiedwerken, zoals die vrij veel geproduceerd worden door Indonesische overheidsinstellingen als het Centrum voor de Geschiedenis van het Indonesische Nationale Leger (Pusat Sejarah Tentara Nasional Indonesia), zijn in dit boek niet opgenomen. Dit is volledig te wijten aan technische omstandigheden, bijvoorbeeld de tijd-rovende kwestie van het verkrijgen van toestemming. Desondanks hopen wij dat deze bundel de lezer enig zicht zal verschaffen op de Indonesische geschiedschrijving over de onafhankelijkheidsrevolutie.

Om die reden willen wij, de redacteurs, bij wijze van afsluiting de leiding van LP3ES bedanken voor het verlenen van toestemming voor het opnieuw uitgeven van de artikelen over de revolutie die in het tijdsbestek 1973-1985 in het tijdschrift *Prisma* zijn gepubliceerd. Ook bedanken wij het hoofd van het Centrum voor de Studie van Geschiedenis en Traditionele Waarden (BPNB) in Yogyakarta, dra. Ratna Nurhajarani, M. Hum, die ons toestemming verleende om drie papers op te nemen die eerder in het tijdschrift *Jantira* verschenen; wij bedanken voorts het hoofd van de Dienst Cultuur van Yogyakarta (Kepala Dinas Kebudayaan Yogyakarta) voor zijn toestemming voor het herdrukken van twee hoofdstukken uit het boek *Gelora di Tanah Raja* van Sri Margana c.s., alsmede de directeur van uitgeverij Obor voor de toestemming voor het herdrukken van Bambang Purwanto's voorwoord uit Rémy Limpachs boek *Kekerasan Ekstrem Belanda di Indonesia: Perang Kemerdekaan Indonesia, 1945-1949*, en verder alle betrokkenen die geholpen hebben bij het drukproces van dit boek en niet bij name kunnen worden genoemd. *Terima kasih.*

2.

Proclamatie van de Onafhankelijkheid, Revolutie en Oorlog in Indonesië,

1945-1949

Een inleiding^I

BAMBANG PURWANTO

Elk jaar, op 17 augustus, vieren Indonesië en de rest van de wereld dat Sukarno en Mohammad Hatta in 1945 namens het Indonesische volk de onafhankelijkheid uitriepen. Dit was een zeer historische gebeurtenis en een ijkpunt voor de vorming van de staat en de regering van de Indonesische Republiek, inclusief het bijbehorende overheidsapparaat. Lange tijd werd Indonesië gezien als een natie die ontstaan was in reactie op het Nederlandse en ten slotte het Japanse kolonialisme. Maar waar de Indonesische bevolking steeds vooruit is blijven kijken om vorm te geven aan haar idealen en invulling te geven aan haar onafhankelijkheid, lijkt het alsof de Nederlandse bevolking juist gevangen zit in een historiografische val. De afgelopen jaren werd de natie die

ooit de koloniale overheerser was in de Indonesische Archipel gedwongen achterom te kijken, om uit te vinden wat er werkelijk gebeurd is in Indonesië in de jaren 1945-1949. In die periode werden honderdduizenden jonge Nederlandse soldaten en ambtenaren uitgezonden om tegen de Indonesische Republiek te strijden in een poging het koloniale gezag te herstellen in de voormalige kolonie die begin 1942 door de Japanners van Nederland was afgepakt.

EEN SAMENWERKING VOL UITDAGINGEN

In september 2017 werd in Nederland officieel begonnen met een historisch onderzoek naar de periode 1945-1950. Hoewel het aanvankelijk werd afgewezen, keurden het Nederlandse parlement en de regering eind 2016 uiteindelijk een budget goed voor de financiering van de onderzoeksvoorstellen die door drie vooraanstaande Nederlandse onderzoeksinstituten waren ingediend. Onderzoekers verbonden aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) kregen het vertrouwen om dat onderzoek te verrichten. Het KITLV, dat al lang een professioneel en gelijkwaardig partnerschap had opgezet met historici aan de Universitas Gadjah Mada (UGM, Gadjah Mada Universiteit), zowel op persoonlijke titel als institutioneel, zocht ook voor de uitvoering van dit programma opnieuw de samenwerking, met als overkoepelende noemer het onderzoek naar de periode die ook bekendstaat als het tijdperk van de revolutie.

Voor UGM-historici, indachtig allerlei te voorspellen niet-academische risico's waarmee zij waarschijnlijk geconfronteerd zouden worden, was het deze keer niet makkelijk om te besluiten deel te nemen aan deze samenwerking en deze samenwerking vorm te geven. Toen het zover was, werd de aanwezigheid van een aantal niet-academische uitdagingen – zowel in eigen land als daarbuiten – heel concreet. Maar gesterkt door de principes die aan de samenwerking ten grondslag lagen en die vanaf het begin waren afgesproken, namen UGM-historici ten slotte deel aan deze samenwerking met het KITLV. De samenwerking was ingekaderd in enkele basisprincipes en doelstellingen die de twee partijen van tevoren overeen waren gekomen. Om te beginnen viel de UGM-historici het recht toe binnen de samenwerking zelf het formele thema en de analyse ervan te bepalen. Ten tweede zouden ook andere historische onderzoekers bij het project worden betrokken – niet alleen historici verbonden aan de UGM maar uit heel Indonesië, die zouden

worden geselecteerd zonder inmenging van het KITLV. Ten derde zou via deze samenwerking de kwaliteit van de historische staf worden verbeterd en door middel van een postdoctoraal opleidingsprogramma ook het verzamelen van historische gegevens in Indonesië over deze periode naar een hoger niveau worden getild. Ten vierde zou deze samenwerking fungeren als een ruimte waarbinnen zowel een wetenschappelijke als een sociale dialoog tussen Indonesische en Nederlandse historici gevoerd zou kunnen worden, om van elkaar te kunnen leren en elkaar te begrijpen, gebaseerd op het principe van non-interventie.

Terwijl aangenomen kon worden dat het KITLV, het NIOD en het NIMH het Nederlandse perspectief zouden vertegenwoordigen, was men vastbesloten om in de samenwerking tussen UGM en KITLV het Indonesische perspectief op dit onderzoek voor het voetlicht te brengen en te erkennen. De eerste resultaten van deze samenwerking lieten niet lang op zich wachten en kwamen nog voordat het onderzoek was afgerond of een werk van een van de onderzoekers was gepubliceerd. Met steun van jonge en van meer ervaren Indonesische historici, zowel onderzoekers afkomstig uit het hoger onderwijs en van onderzoeksinstituten als onafhankelijke onderzoekers, heeft deze samenwerking op concrete wijze de deur geopend voor een dialoog. De titel van het overkoepelende thema van het Nederlandse onderzoek was aanvankelijk 'Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950', maar na enkele discussies tussen Indonesische en Nederlandse onderzoekers, gecoördineerd en georganiseerd door de UGM, werd aan het overkoepelende thema van het Nederlandse onderzoek het woord 'onafhankelijkheid' toegevoegd, zodat het overkoepelende onderzoeksthema vanaf dat moment formeel 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950' luidde. Ondertussen kreeg het thema van het onderzoek dat werd verricht door de Indonesische onderzoekers de officiële titel 'Proklamasi Kemerdekaan, Revolusi, dan Perang di Indonesia, 1945-1949' ('Proclamatie van de Onafhankelijkheid, Revolutie en Oorlog in Indonesië, 1945-1949').

Conceptueel en temporeel werd al snel een begin gemaakt met het creëren van ruimte voor dialoog om zo de verschillende perspectieven tussen de twee partijen bijeen te brengen. Deze dialoog versterkte bij alle onderzoekers het bewustzijn dat het voornaamste concept, 'dekolonisatie', problematisch was. Om een gemeenschappelijk knooppunt te vinden om de historische gebeurtenissen die plaatsvonden in de periode die centraal staat in het onderzoek te begrijpen, moest er natuurlijk eerst een discussie plaatsvinden

over het kader dat de basis vormt van het denken. Om die reden introduceerden de Indonesische onderzoekers een nieuw concept – ‘dekolonialisatie’ – dat als denkkader gebruikt zou kunnen worden voor het begrijpen van de historische gebeurtenissen tijdens de periode 1945-1949.

Dekolonisatie is iets anders dan dekolonialisatie. De eerste term duidt op het afwerpen van de politieke identiteit van ‘kolonie’ door een onafhankelijke natie en staat. De term ‘dekolonialisatie’ daarentegen heeft betrekking op de pogingen om de reeds afgekondigde onafhankelijkheid van Indonesië te verdedigen en de soevereiniteit te bewaken tegen allerlei politieke en militaire pogingen van buitenaf om het koloniale gezag te herstellen; ook slaat de term op allerlei activiteiten en processen, die als doel hebben een einde te maken aan het kolonialisme in de Indonesische Archipel, voorheen een kolonie van Nederland en Japan. Toen Nederland na de capitulatie van Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog terugkeerde naar de Indonesische Archipel, in de voetsporen van de geallieerde troepen, was Indonesië niet meer een kolonie van welke politieke autoriteit dan ook, maar had het al bewust de keuze gemaakt om een onafhankelijke natiestaat te worden. De dekolonialisatie was voltooid met het voorlezen van de onafhankelijkheidsverklaring. Het proces dat na 17 augustus 1945 volgde was dekolonialisatie in al haar complexiteit, een proces dat gestalte kreeg door de onderdanen van de voormalige kolonie, die nu getransformeerd waren tot staatsburgers.

DE ERFENIS VAN RÉMY LIMPACH

Omdat Nederland zichzelf ziet als een kampioen in het handhaven van mensenrechten en het uitvoeren van de wet, was het Nederlandse publiek geschokt door de conclusies van Rémy Limpach in zijn proefschrift in 2015, dat vervolgens als boek werd uitgegeven onder de titel *De brandende kampings van Generaal Spoor*. In het boek wordt de conclusie getrokken dat Nederlandse soldaten structureel extreem geweld hebben gebruikt tijdens hun aanwezigheid in Indonesië tussen 1945 en 1949. De geloofwaardigheid van het grote verhaal van de geschiedenis van de Nederlandse natie werd hiermee op de proef gesteld. De *Excessennota* uit 1969, die ten minste 76 gevallen van door Nederlandse soldaten gepleegd geweld als excessen in het conflict tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Indonesische Republiek erkende, kwam steeds meer onder vuur te liggen – niet alleen in academische kringen maar ook in de politiek en in maatschappelijke discussies over rechten en humaniteit.

Rémy Limpachs recente werk bracht andere reacties teweeg dan vroegere onthullingen en affaires. Toen psycholoog J. Hueting in 1969 op de Nederlandse televisie vertelde over zijn rol in het geweld als dienstplichtige in Indonesië, had dat geen politieke of historiografische gevolgen van betekenis. Reacties bleven ook uit toen de *Excessennota* – die werd samengesteld naar aanleiding van de bekentenis van Hueting – aan de Nederlandse regering werd overhandigd. Toen de roep om excuses en erkenning van 17 augustus 1945 in Indonesië, bij gelegenheid van de viering van de vijftigste Onafhankelijkheidsdag in 1995, steeds sterker begon te klinken, bleef het stil. Zelfs de felle debatten die in gang waren gezet door verslagen over geweld van Nederlandse soldaten in Indonesië in Nederlandse kranten en op televisie in juli 2012 hadden weinig gevolgen. Ten slotte was er ook een verschil met de reacties die volgden op de gewonnen rechtszaken van Nederlandse advocaten met betrekking tot de moorden in Rawagede en Zuid-Sulawesi (affaire Westerling), rechtszaken die uitmondde in financiële compensatieregelingen. De frase ‘oorlogsmisdaden’ vond weliswaar steeds meer ingang bij het Nederlandse publiek, maar de politieke gevolgen en maatregelen naar aanleiding van de polemieken en de daaropvolgende debatten konden worden gedempt door diplomatie en geavanceerde en complexe politieke en intellectuele manoeuvres.

In tegenstelling tot voornoemde onthullingen en affaires slaagde Rémy Limpach er met zijn publicatie in een nieuw soort reuring te ontketen, met name door de introductie van concepten rondom ‘structureel extreem geweld’. Men kan zich voorstellen dat deze concepten inderdaad grote invloed hebben gehad op het discours over Indonesië in de jaren 1945-1950, waarover binnen de kring van de Nederlandse politieke elite werd gedebatteerd, met als resultaat dat de hiervoor genoemde controversiële onderzoeksprojecten uiteindelijk werden goedgekeurd. En dat terwijl soortgelijke concepten eigenlijk al lang door andere Nederlandse historici waren gemunt. Sinds de verschijning van Limpachs boek voelen veteranen van ‘de oorlog in Indië’, een groep die tot nu toe zeer veel respect genoot in Nederland en wier ledental in de loop der jaren steeds kleiner is geworden, zich aangeslagen. Zij worden er voor hun gevoel plotseling van beschuldigd oorlogsmisdadigers te zijn, die bij hun volle bewustzijn en planmatig geweld hebben gebruikt. Een dergelijk optreden herinnert men zich als iets dat alleen geassocieerd kan worden met het optreden van Duitsland en zijn bondgenoten tijdens de Tweede Wereldoorlog, niet met het optreden van de Nederlanders in Indonesië, dat na de oorlog nog steeds als een Nederlandse kolonie werd beschouwd.

Al die tijd was de veronderstelling in het Nederlandse collectieve geheugen dat Nederland na het einde van de Tweede Wereldoorlog overzee was vertrokken om het Nederlandse gezag en de veiligheid van de kolonie te herstellen. Maar nu begonnen familieleden van de veteranen zich zorgen te maken. Wie weet hadden hun ouders, grootouders en overgrootouders ook deelgenomen aan het geweld waartegen in Nederland nu zulk hevig verzet bestond. Een voor een begonnen kinderen en kleinkinderen van veteranen hun zoektocht, zowel individueel als in groepen. Zij begonnen met het documenteren van hun familiegeschiedenis en gingen vervolgens naar overheidsarchieven, zowel in Nederland als in het buitenland. Zij betrokken hier zelfs hun universiteiten bij en zochten in uithoeken van dorpen en steden in Indonesië. Zij waren op zoek naar informatie over het verleden van mensen die zij respecteerden en die ooit in Indonesië hadden geopereerd.

Ook de massamedia, zowel kranten als de elektronische media, profiteerden van de ontstane verwarring en deden verslag van deze zoektocht, in de vorm van incidentele, losse berichten, maar ook van reportages over serieuze projecten. De jongere generatie, die tijdens de geschiedenislessen op school nooit les had gekregen over het Nederlandse geweld in Indonesië, wilde ook niet achterblijven. Zij vormden allerlei community's om uit te zoeken wat voor geweld er toen eigenlijk plaats heeft gevonden en betrokken hierbij ook Indonesiërs die in hun opinie dezelfde ervaringen, visie en doel hadden bij hun zoektocht. Sommige kinderen of kleinkinderen van Nederlandse oorlogsveteranen slaagden er bijvoorbeeld in partners te vinden om in deze kwestie samen te werken met Indonesiërs die actief betrokken waren bij deze geschiedenis, of met hun nakomelingen. Dankzij de geavanceerde en invloedrijke informatietechnologie waren zij in staat om internationaal een buitengewone hoeveelheid sympathie en empathie op te wekken, zowel in Nederland als in Indonesië, via allerlei websites en netwerken van sociale media.

Ook vanuit de Nederlandse politiek werd gereageerd op hernieuwde actualiteit rondom de gebeurtenissen. Zo zetten politici deze geschiedenis in om hun politieke tegenstanders in de hoek te drijven of voor zichzelf of hun partij een publiek imago op te bouwen met het oog op hun eigen succes in de binnenlandse politiek, waarbij zij de politieke context van het verleden verbonden met de politiek van het heden. Soortgelijke activiteiten werden ook ontplooid door activisten op het gebied van de wet en mensenrechten. Je kunt je wel voorstellen wat republikeinse, antimonarchistische groepe-

ringen zouden doen als het concept van structureel geweld zoals geopperd door Rémy Limpach te herleiden zou zijn naar de Nederlands hoogste politieke macht.

Binnen de academische wereld ontstond een toenemende interesse voor de oorlog in Indonesië. Studenten kozen de periode 1945-1949 als thema voor het schrijven van hun scripties en dissertaties. Onderzoekers en docenten gingen aan de hand van theoretisch geavanceerde conceptuele kaders ook door met het ontwikkelen van allerlei onderzoeken naar geweld in oorlogen en conflicten in de periode waarop zij het etiket 'dekolonisatie' plakten.

Bij een dergelijke breed oplevende belangstelling zijn er natuurlijk ook altijd – we zouden het bijna vergeten – avonturiers en mensen die graag kletsen, van mensen die een kans zien aan populariteit te winnen en financieel voordeel te behalen, tot mensen die alleen maar meedoen en hun kijk op de zaak geven om het verhaal interessanter te maken of om uitdrukking te geven aan hun optimisme dan wel pessimisme. Dat gebeurde ook rond het onderzoeksprogramma. Kwesties als de hoogte van het overeengekomen budget, de financiële belangen van de respectievelijke onderzoekers, de capaciteit van de onderzoekers (vooral van hen die uit Indonesië afkomstig waren), en kwesties als het recht van onderzoekers, als individuen of instituten, om te spreken in naam van een volk in zijn totaliteit, het nationalistisch gehalte, en het belang van de onderzoeker die alleen uit zou zijn op het vergroten van zijn of haar eigen populariteit, ontbraken natuurlijk ook niet. Ironisch genoeg waren dergelijke uitspraken niet alleen afkomstig van de gewone man of vrouw in de straat, maar ook van academici en mensen die deel uitmaakten van de elite.

Rémy Limpach heeft een erfenis achtergelaten, hoewel hij goed beschouwd niet de eerste was die een dergelijke boodschap over deze periode verkondigde. Limpachs concept van structureel extreem geweld is populair gebleken, als een vruchtbare bodem voor zowel serieuze discussies als voor het roddelcircuit en sociale media. Voor Indonesië echter is het concept van extreem geweld dat werd gepleegd door Nederlandse soldaten tijdens de revolutie niets nieuws. Er zijn reeds allerlei onderzoeken verricht naar Nederlandse wreedheden begaan in de periode 1945-1949 en die werken zijn gemakkelijk te vinden. Dit laat meteen zien dat de afwezigheid van feiten over Nederlands geweld in de historische constructie van de periode 1945-1949 geen probleem is van de Indonesische geschiedschrijving maar een latent probleem in de Nederlandse geschiedschrijving.

ZOEKEN NAAR EEN NIEUWE HISTORIOGRAFISCHE RICHTING

In het grote verhaal van de Nederlandse geschiedenis is men er altijd van uitgegaan dat de aanwezigheid van het Nederlandse leger in Indonesië tussen 1945 en 1950 niet verbonden is met oorlogsmisdaden. Hetzelfde geldt voor het heersende beeld van de Nederlandse aanwezigheid in de Indonesische Archipel, vanaf de 16e eeuw tot het midden van de 20e eeuw, in het collectieve geheugen van de geschiedenis van de Nederlandse natie. De VOC en Nederlands-Indië zouden juridisch-formeel, middels verschillende officiële contracten, tot stand zijn gekomen; het feit dat daarbij de economische winst van de kolonie naar het land van de Nederlanders (*Walandi*) vloeide, was het resultaat van hard werken, waarbij kansen werden gecreëerd en gezien en offers werden gebracht. De koloniale wereld zou voortzetting zijn van de verplichting om beschaving te 'delen'. Een treffende uitdrukking van deze manier van denken die in Nederland nog steeds met overtuiging als een historische waarheid wordt aangenomen, is de voorstelling van de koloniale periode als *the age of partnerships*, waarbij Nederland en Indonesië relaties op basis van het gelijkheidsprincipe waren aangegaan. De laatste tijd klinkt in Nederland echter steeds vaker en luider de roep om een andere historiografische blik.

Een fundamentele vraag hierbij is waarom we voor de opkomst van dit brede bewustzijn in de Nederlandse samenleving omtrent de periode 1945-1949 in Indonesië moesten wachten op Rémy Limpachs onderzoek. Is dat historiografisch gezien een nieuwe kwestie? Inhoudelijk en feitelijk is het niet moeilijk om te erkennen dat er veel nieuwe feiten naar boven zijn gekomen in deze dissertatie, waarvan een deel een compleet boek vormde dat vervolgens in 2019 in het Indonesisch is gepubliceerd. Dit komt omdat er gelegenheid was de bestaande documenten te ontsluiten, vanwege versoepelingen van de regels maar ook omdat de organisatie van de archiefsystemen steeds geavanceerder wordt, zodat iedere onderzoeker makkelijker toegang tot gegevens heeft.

Maar zowel voor leken als voor onderzoekers van de geschiedenis van Indonesië, gewend als zij zijn aan de heersende voorstelling van de geschiedenis van de Indonesische natie, is 'het in brand steken van kampongs' door de Nederlandse autoriteiten niets nieuws. Vanaf de periode van de VOC en het Nederlands-Indische gouvernement tot en met het moment dat het Koninkrijk der Nederlanden een poging deed om na de Tweede Wereldoorlog zijn gezag in zijn voormalige kolonie te herstellen, maakten geweld en het

in brand steken van kampongs al deel uit van het lange verhaal van de geschiedenis van Indonesië en van het collectieve geheugen dat van geslacht op geslacht wordt overgeleverd. Wat men niet wist, wat het verhaal over de geschiedenis van Indonesië niet vertelt, is dat generaal Spoor in eigen persoon ooit een kampong in brand heeft gestoken. Hoewel dat zo is, realiseert men zich terdege dat Rémy Limpach dat niet heeft willen zeggen met de titel van zijn boek. Ondertussen wordt in het boek ook niet gezegd dat alle geweldsincidenten die plaatsvonden oorlogsmisdaden waren; dat neemt niet weg dat de wreedheden van de Nederlanders in die tijd zich reeds lang hebben vastgezet in het collectieve geheugen van de Indonesische natie.

Nederland stond in dit alles niet alleen. Een groot deel van de geschiedschrijving die door buitenlandse historici over de periode 1945-1949 is geconstrueerd, vertrekt vanuit hetzelfde idee, namelijk dat Indonesië in die tijd nog een Nederlandse kolonie was. De proclamatie van 17 augustus 1945 wordt gezien als het startpunt van een proces waarin Indonesië op 27 december 1949 zijn onafhankelijkheid krijgt van Nederland. Bij wijze van voorbeeld: de periodisering in de boeken over de geschiedenis van Indonesië van de Amerikaans-Australische historicus M.C. Ricklefs gaat ervan uit dat 'de vernietiging van de koloniale staat' van 1942 tot 1950 duurde. In deze periode vonden twee afzonderlijke grote gebeurtenissen plaats, te weten de Tweede Wereldoorlog en de Japanse bezetting van 1942-1945, en de revolutie van 1945-1950. De terminologie 'de Japanse bezetting', die ook gebruikt wordt door veel andere historici, is vanuit een Indonesië-centrische blik ook problematisch. Deze terminologie benadrukt expliciet het tijdelijke karakter van die periode, waarin Japan de Nederlandse kolonie Indonesië bezet hield, en rechtvaardigt daarmee impliciet de Nederlandse beslissing om na de Tweede Wereldoorlog terug te keren naar de Indonesische Archipel. Volgens deze zienswijze was dat gebied een Nederlandse kolonie, en tegelijkertijd werd zo de Indonesische onafhankelijkheid, die al op 17 augustus 1945 was uitgeroepen, ontkend.

Ricklefs geeft de volgende periode in de geschiedenis van Indonesië de titel *Independent Indonesia* (Onafhankelijk Indonesië), een periode die begon in 1950 met het democratische experiment. Terwijl de historische werkelijkheid van Indonesië laat zien dat de gebeurtenissen die geïnterpreteerd kunnen worden als een 'democratisch experiment' al veel eerder plaatsvonden, namelijk toen Moh. Hatta op 4 november 1945 een *Maklumat Wakil Presiden* (Verklaring van de vicepresident) uitvaardigde die de oprichting van politieke partijen bepleitte, en Sutan Sjahrir op 14 november 1945 werd

aangesteld als eerste minister. Eerder al had president Sukarno zijn ideeën uitgedragen met betrekking tot het instellen van één enkele nationale partij en een grondwet, waarbij hij zich baseerde op het presidentiële systeem, waarbij niet de eerste minister maar de president als hoofd van de regering werd erkend. Door het jaar 1950 als het begin van een onafhankelijk Indonesië te bestempelen, wordt opnieuw expliciet beweerd dat het bestaan van de Indonesische onafhankelijkheid niet begon met de proclamatie van 17 augustus 1945.

Deze periodisering verschilt natuurlijk van een Indonesië-centrische geschiedschrijving, die de proclamatie van 17 augustus 1945 als beginpunt neemt. De regering van de Indonesische Republiek vervulde in die periode twee rollen op hetzelfde moment. Zij vervulde haar functie als staat, met al zijn beperkingen, en bewaakte tegelijkertijd haar soevereiniteit tegen pogingen om de reeds afgekondigde onafhankelijkheid te herroepen. Indonesië als politieke eenheid bestond dus al toen de Nederlanders probeerden hun koloniale gezag te herstellen. De onwil van buitenlandse historici om het bestaan van de onafhankelijke Indonesische staat en natie tijdens de periode 1945-1949 als een historische realiteit te erkennen is een van de oorzaken van het ontbreken van het verhaal over het toenmalige Nederlandse geweld in Indonesië, vooral in de Nederlandse geschiedschrijving.

Tegelijkertijd moeten we erkennen dat het verhaal over de Indonesische natie ook veel zaken verzuimt te noemen. In het collectieve geheugen van de Indonesische natie is nooit opgeslagen hoe groot de winst was die de lokale elite ontving, of aandacht gegeven aan allerlei nieuwe kansen die zich aanboden toen het economisch beleid van het Cultuurstelsel in de negentiende eeuw werd ingesteld. Indonesië is alleen bekend met de uitbuiting en de armoede, niet met de welvaart die hun eigen leiders in de koloniale periode verkregen. In de collectieve kennis is over het algemeen ook niet blijven hangen dat veel Nederlanders, Indische mensen, Chinezen en zelfs Indonesiërs ontberingen leden in de beginperiode na de afkondiging van de Indonesische onafhankelijkheid, de periode die 'bersiap' wordt genoemd in de Nederlandse geschiedschrijving. Deze 'bersiap'-terminologie, die een zeer negatieve betekenis heeft, werd vervolgens plompverloren overgenomen in het meest recente standaardwerk over de Indonesische geschiedenis dat enkele jaren geleden, alhoewel in een andere politiek-maatschappelijke context, door prominente Indonesische historici geschreven werd.²

We moeten erkennen dat met het uitroepen van de onafhankelijkheid door het Indonesische volk en het verkrijgen van soevereiniteit over het ei-

gen territorium de terreur, bedreigingen, moorden en het leven als gevangene opnieuw onderdeel werden van het dagelijks leven van allerlei sociaal-politieke categorieën. Een andere kwestie betreft de historiografische interpretatie en presentatie hiervan. Vanuit een Nederlandse perspectief waren al deze feiten een vorm van ongehoorzaamheid waarbij orde op zaken moest worden gesteld, welke acties men ook ondernam en wat de gevolgen ook waren. Vanuit een Indonesisch perspectief zijn al deze middelen ingezet om de onafhankelijkheid te verdedigen, welke acties men ook ondernam en wat de gevolgen ook waren. Daarnaast twijfelt men in de Nederlandse geschiedschrijving over het tijdstip wanneer Indonesië onafhankelijk werd – 1945 of 1949 –, en wanneer het Nederlands-Indische bestuur eindigde – 1942 of 1949. De Indonesische geschiedschrijving is ook niet nauwkeurig in het construeren van het verhaal over wie op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid verklaarde: was dat het Indonesische volk, of was het de staat, de Indonesische Republiek?

De kwestie draait dus niet alleen om de historische gebeurtenissen, maar ook om de geschiedschrijving die in elk van de betrokken landen leidend is. En deze perspectieven vertegenwoordigen de respectievelijke subjectiviteit, waardoor bepaalde historische feiten haast automatisch in de geschiedschrijving worden uitgesloten of juist opgenomen. Elk volk heeft zijn eigen reden om dat te doen. In de gangbare geschiedschrijving in Nederland over de jaren 1945-1949 kwam de inzet van extreem geweld door Nederlanders tegen de Indonesische bevolking niet voor; dat is een probleem van de geschiedschrijving en het geschiedenisonderwijs in Nederland, en niet een probleem van de Indonesische geschiedschrijving in het algemeen. Theoretisch gezien zou er een completer beeld van de historische werkelijkheid ontstaan als dat wat geïncorporeerd en uitgesloten wordt door de Indonesische geschiedschrijving wordt gecombineerd met dat wat geïncorporeerd en uitgesloten wordt door de Nederlandse geschiedschrijving.

Historici hebben interesse in wat er gebeurd is, waarom een gebeurtenis plaatsvond, wie de deelnemers waren, wanneer de gebeurtenis plaatsvond, de plaats waar de gebeurtenis plaatsvond, en het proces volgens welke de gebeurtenis verliep. Ze zijn niet geïnteresseerd in de vraag wie juridisch verantwoordelijk is, en zij plakken ook geen moreel of politiek etiket op historische gebeurtenissen. Terreur, geweld en zelfs moord maken deel uit van de geschiedenis. Historici reconstrueren de feiten uit het verleden, waarbij zij concepten en theorieën ontlenen aan andere wetenschappen of een historisch-chronologische lijn volgen. Dankzij hun werk kan men lezen over

de terreur, het geweld en de moorden die tijdens een gebeurtenis hebben plaatsgevonden. Maar of die terreur, dat geweld of die moorden oorlogsmisdaden waren, en of daarvoor wettelijk of economisch verantwoording moet worden afgelegd, valt buiten de autoriteit van de historicus. Dat neemt niet weg dat historici nog steeds grenzen hebben, in de vorm van gezamenlijke afspraken en ethiek, die overeenkomen met het doel van de geschiedschrijving die geproduceerd wordt. Verwijzend naar een invloedrijke mening binnen de filosofie van de geschiedenis: de absolute of objectieve waarheid van een historische constructie is een *noble dream*. Er bestaat geen geschiedschrijving die honderd procent vrij is van subjectiviteit, maar dat betekent niet dat de kwestie van objectiviteit zomaar genegeerd kan worden in elke historische constructie.

OVERPEINZINGEN VOOR DE TOEKOMST

Alle argumenten die betrekking hebben op het Nederlandse besluit om onderzoek te verrichten naar wat er in de periode 1945-1950 is gebeurd in Indonesië, geïnspireerd op Rémy Limpachs onderzoeksresultaten, moeten gezien worden in de context van de tijdgeest zoals die zich onder de Nederlandse bevolking ontwikkeld heeft. Er zijn verschillende ‘agenda’s’, goede en slechte, die met elkaar verweven zijn en waaruit de behoefte aan een nieuwe geschiedschrijving over deze periode is voortgekomen. Toen de Nederlandse politieke elite besloot om het onderzoek te financieren, dacht zij vast – natuurlijk ieder met zijn eigen reden, doel en belang – dat de tijd daar nu rijp voor was, net zoals zij eerder, ten tijde van het eerste en tweede kabinet van premier Mark Rutte, dezelfde onderzoeksvoorstellen afwees. Er kunnen ten minste vier motieven en omstandigheden worden genoemd die een mogelijk licht werpen op dat besluit. Ten eerste, de kwestie van de integriteit en eigenwaarde van de natie. Ten tweede, de behoefte te bewijzen dat geweld door iedereen kan worden gepleegd, inclusief Nederlanders. Ten derde, politieke strijd in Nederland zelf. En ten slotte de Nederlandse wens om snel de last van de geschiedenis met Indonesië, die het land al lang in zijn grip houdt, af te kunnen werpen.

Verschillen in perspectief hoeven ons helemaal geen angst aan te jagen, zolang ze maar ondersteund worden door een heldere en verantwoorde historische methodologie. Iedere natie zal vast en zeker haar respectievelijke historiografische verhaal construeren vanuit haar eigen perspectief. Geschiedenis als verhaal is altijd een uiting van subjectiviteit, waarbij feiten uit het verleden worden benut om een historische constructie op te tekenen

die past bij ervaringen uit het verleden, het hedendaagse bestaan en wensen voor de toekomst. Zo is het ook met historische bronnen – die vormen op zichzelf geen obstakel. De angst dat er onvoldoende bronnen zijn wat het werk van onderzoekers zou kunnen belemmeren, is ongegrond. Naast allerlei eerder verricht onderzoek leveren bronnen in de diverse archieven en bibliotheken in Indonesië, Nederland, Engeland, Australië, Singapore, Japan en Amerika – die zonder speciale toestemming zijn in te zien – een buitengewone rijkdom aan gegevens. Zo zal het feit dat men online toegang heeft tot allerlei CIA-rapporten over de periode 1945-1950 vast en zeker iets nieuws bijdragen aan de geschiedschrijving. Daarbovenop zijn er ook nog de mondelinge en visuele bronnen in privécollecties die de bestaande data verrijken.

Hoe dan ook, we weten natuurlijk nooit wat het leven ons brengt. Het coronavirus, waarvan wordt aangenomen dat het eind 2019 in China is begonnen, leidde al snel tot een pandemie die zich sinds 2020 over de hele wereld verspreid heeft. Toen dit gezamenlijke onderzoeksprogramma met spoed moest worden afgerond, was de epidemie nog niet voorbij. In Indonesië heeft de pandemie de last van de onderzoekers verzwaard en het hun erg moeilijk gemaakt hun beste wetenschappelijke werk te verrichten. Zonder af te willen doen aan de bereikte resultaten, hielp het niet dat enkele leden van het Indonesische onderzoeksteam corona kregen.

Los van voornoemde problematiek wil ik enkele kritische notities met betrekking tot het lopende onderzoek en de publicatie van Rémy Limpachs boek onder de aandacht brengen. Allereerst de commodificatie van de geschiedenis. Op deze manier zal geschiedenis als geschiedschrijving een commodity worden om economisch voordeel te behalen en macht te vergaren. Mijn tweede punt is hier sterk aan gerelateerd, namelijk het verschijnsel van historisch verval of desintegratie. In deze context transformeert de publieke geschiedenis van de natie in een geschiedenis die slechts het privé-eigendom is van enkele individuen. Ten derde, de decontextualisering van de geschiedschrijving. Hierbij worden gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden in de periode 1945-1949 zowel structureel als procesmatig gescheiden van de lange geschiedenis van het Nederlandse imperialisme en kolonialisme in de Indonesische Archipel. Op die manier kun je er zeker van zijn dat er fouten worden gemaakt. Als gevolg hiervan zal een historigrafisch werk nooit in staat zijn de historische waarheid te presenteren als een reconstructie van het verleden, en zelfs niet alleen als een relatieve waarheid.

Wat deed Indonesië toen de Nederlandse autoriteiten de toezegging deden om deze, zowel in de Indonesische geschiedenis als in de Nederlandse geschiedenis, belangrijke periode te laten onderzoeken? Heeft Indonesië ook toegezegd de eigen geschiedenis op te schrijven? De auteur werd ooit uitgenodigd voor een discussie bij een zeer gerespecteerd Indonesisch instituut om 'een oordeel te vellen' over de samenwerking van Nederlandse en Indonesische onderzoekers, en deze ervaring kan hier op z'n minst als spiegel fungeren. Er werden toen enkele cynische beschuldigingen en verklaringen geuit die nog tot op dit moment naklinken en die onmogelijk vergeten kunnen worden. Men beschouwde de bereidheid van Indonesische onderzoekers om deel te nemen aan dat gezamenlijke wetenschappelijke project als iets dat de onderzoekers slechts deden omdat zij verleid werden door het geld van de kolonisor, en dit zou duiden op een gebrek aan nationalisme. Maar aan de oproep aan deze 'aanklagers' om financiële ondersteuning te bieden ter hoogte van het met onze Nederlandse partners overeengekomen bedrag, met als tegenaanbod dat dan alle reeds ontvangen fondsen geannuleerd of gerestitueerd zouden worden, werd nooit gehoor gegeven. Ondertussen heeft op macroniveau tot op heden nog geen enkel instituut het vertrouwen of de verantwoordelijkheid gekregen om onafhankelijk de Indonesische geschiedenis op te schrijven. We blijven goede hoop houden. Indonesië, met zijn buitengewoon rijke verleden, zou eigenlijk een autonome commissie voor Indonesische geschiedenis moeten hebben. Om die reden zou men verstandig moeten reageren op Rémy Limpachs werk en op de samenwerking binnen dit onderzoek. Het zou als een belangrijke aanzet moeten worden gezien, zowel voor Indonesië als voor Nederland en de rest van de wereld, die ons er steeds meer bewust van maakt dat alle elementen met betrekking tot kolonialisme en oorlog een uiting zijn van kwalijke praktijken in de geschiedenis van de mensheid.

Er zijn al te veel misdrijven gepleegd door de heersende machten, gewone mensen hebben al te veel moeten lijden tijdens oorlogen en conflicten om de macht. Dit is een historisch patroon dat eigenlijk niet herhaald zou moeten worden, nu een verantwoorde manier van menselijk samenleven het belangrijkste principe is geworden. Het is normaal om soms haatgevoelens te hebben, maar het is geen gewone zaak om altijd haatdragend te zijn. Het gaat hier niet alleen om de kwestie van historische feiten, maar ook om de vraag hoe de realiteit uit het verleden gebruikt kan worden om elkaar beter te kunnen begrijpen en betere menselijke relaties aan te gaan, nu en in de toekomst. Oorlog kost mensenlevens en zorgt voor ellende; laat het niet zo

zijn dat ook de geschiedschrijving over oorlog voor hetzelfde doel wordt gebruikt. Om die reden hebben we de intelligentie en de deskundigheid van de historicus nodig.

Het is ten slotte in deze context dat enkele artikelen in deze bloemlezing, samen met Rémy Limpachs eerder gepubliceerde werk, de belangrijke functie hebben om zowel de Indonesische als de Nederlandse bevolking aan deze periode te herinneren – opdat we soortgelijke fouten niet opnieuw maken, nu en in de toekomst. Men kan natuurlijk niet van deze artikelen zeggen dat ze al het werk van Indonesische historici over deze periode vertegenwoordigen, want er is enorm veel over de periode 1945-1949 geschreven. Wel kan met zekerheid gesteld worden dat de eerdergenoemde stukken allerlei aspecten bespreken van wat er gebeurd is in Indonesië in genoemde periode en van de diverse benaderingen die gehanteerd zijn. Dit laat ook zien dat Indonesische historici, schrijvende over de Indonesische geschiedenis in de periode 1945-1949, sinds de laatste decennia van de 20e eeuw in staat zijn gebleken hun inzichten met betrekking tot hun historische denkwijze te verbreden – en dat die niet alleen meer berust op Indonesische vaderlandslievendheid en de wreedheden van de Nederlanders.

3.

Aspecten van de Indonesische revolutie vanuit een structureel perspectief^I

SARTONO KARTODIRDJO

INLEIDING

De laatste tijd staat de Indonesische revolutie in het middelpunt van de publieke belangstelling. Daarbij gaat het vooral over de vraag hoe deze revolutie moet worden geïnterpreteerd. De termen die hiervoor worden gebruikt, zoals *revolusi kemerdekaan* (onafhankelijkheidsrevolutie) of *perang kemerdekaan* (onafhankelijkheidsoorlog), kunnen alleen worden begrepen in een breder theoretisch kader. Tijd en plaats zijn factoren die de positie en daarmee het perspectief van de historicus bepalen. Daarom gaat het bij het bestuderen van de Indonesische revolutie niet alleen om de feitelijke gebeurtenissen, maar telt ook het perspectief op deze gebeurtenissen.

Tegen deze achtergrond kan de Indonesische revolutie worden geanalyseerd als een zeer complex historisch verschijnsel. Als herinnerde geschiede-

nis was de revolutie niet alleen een periode vol strijd (tegen de Nederlanders, red.) maar ook een tijd vol commotie (Javaans: *gegeran*) die gekenmerkt werd door *srobotan* (diefstal), *gedoran* (roof) en *pendaulatan* (toe-eigening). De betekenis van die termen wordt momenteel niet meer herkend, en als deze al bekend zijn kan men zich nauwelijks meer een voorstelling maken van de sfeer en ‘geestdrift’ van die tijd. Maar ze laten wel iets zien van een diepe politieke crisis vol conflicten tussen groeperingen die bereid waren radicale, gewelddadige methodes te gebruiken.

Deze crisis, die veel onrust en onveiligheid teweegbracht, begon op het moment dat de macht van de Japanse militairen afnam en het Nederlands koloniaal bewind dreigde terug te keren. Naast de Republikeinse regering ontstonden er op regionaal niveau nieuwe machtsconcentraties rondom allerlei gewapende strijdgroepen. Die boden niet alleen gewapend verzet, maar fungeerden ook als plaatsen waar zich nieuwe groepsidentiteiten manifesteerden. Hoewel ze streden voor een gezamenlijk doel – het winnen van de onafhankelijkheid –, zorgden de politieke en ideologische tegenstellingen voor verdeeldheid en onderling geweld. Onderlinge tegenstellingen en conflicten liepen vervolgens als een rode draad door de revolutie en zorgden zelfs voor een accumulatie van het geweld, zoals blijkt uit de gebeurtenissen van juli 1946 en september 1948. Het ging daarbij om ideologisch geladen staatsgrepen die van bepalende invloed zijn geweest op het voortbestaan van de republiek. In een dergelijke conflictsituatie speelt de geweldsstructuur een belangrijke rol, en het is van belang dit geweld te verbinden met heersende ideologieën en revolutionaire attitudes.

DIPLOMATIE EN STRIJD

In deze verhandeling kijken we vooral naar het verloop van de revolutie vanuit het perspectief van deze onderlinge politieke conflicten, de rol van de verschillende partijen en milities en de mobilisatie van de bevolking, zonder daarbij de internationale verhoudingen uit het oog te verliezen. Het is belangrijk de Indonesische revolutie te benaderen als een politiek proces, waarin de interactie tussen interne en externe factoren vanaf de Onafhankelijkheidsverklaring tot aan de Rondetafelconferentie centraal staat.² In tegenstelling tot de klassieke revoluties in Frankrijk, Amerika en Rusland werden de vorm en de richting van de Indonesische revolutie immers voortdurend beïnvloed door de verhouding tussen binnenlandse en buitenlandse factoren.

De onderhandelingen op de Hoge Veluwe in 1945, in Linggarjati in 1946 en de Renville-overeenkomst in 1948 zorgden stuk voor stuk voor politieke

tegenstellingen tussen de voor- en tegenstanders van diplomatie. Ze werden door de tegenstanders gebruikt om hun politieke opposenten in diskrediet te brengen door hen te bestempelen als handlangers van de Nederlanders en contrarevolutionairen. Zo werd de overeenkomst van Linggarjati bestreden door de oppositiegroep Benteng Republik (Fort van de Republiek), die bestond uit de islamitische partij Masyumi³, de Partai Nasional Indonesia (PNI, Indonesische Nationale Partij), Tan Malaka (radicale oppositieleider, red.) en de strijdgroep KRIS (Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi, Loyaliteit aan het Indonesische volk van Sulawesi), terwijl zij werd gesteund door een linkse coalitie van de Partai Sosialis (Socialistische Partij), de Pesindo (Pemuda Sosialis Indonesia, Socialistische Jongeren van Indonesië), Partai Buruh (Arbeiderspartij) en de communistische PKI (Partai Komunis Indonesia). Er ontstond een politieke crisis die resulteerde in de val van het kabinet-Sjahrir.

De Renville-overeenkomst, op haar beurt, veroorzaakte een crisis in het kabinet van Amir Sjarifuddin en versnelde de polarisatie tussen het Front Demokrasi Rakyat (FDR, Democratisch Volksfront) en een rechtse oppositie. De polarisatie tussen beide partijen manifesteerde zich steeds duidelijker tijdens een aantal incidenten, zoals de staking in Delanggu (eind mei-juli 1948) en het oproer in Surakarta (augustus-september 1948), en bereikte een climax tijdens het Madiun-incident. Tijdens dit proces speelde de FDR als oppositiepartij een leidende rol.

De diplomatie vormde dus een belangrijk kader waarbinnen het interne politieke proces zich afspeelde. Omgekeerd was de binnenlandse politieke constellatie medebepalend voor de diplomatie van de republiek tijdens de confrontatie met Nederland.

DE REVOLUTIONAIRE BEWEGING

Zonder, zoals gezegd, het belang van diplomatie tekort te doen, richt deze analyse zich vooral op de interne politieke conflicten die het verloop van de revolutie richting gaven.

Tijdens de revolutie werd de bevolking massaal gemobiliseerd, waarbij politieke bewegingen ideologische banden aangingen met sociale groeperingen. Elk van deze groeperingen was vanuit de eigen ideologie betrokken bij de revolutie en nam met eigen milities deel aan de strijd. Hoewel de nationalistische ideologie dominant bleef, legde de revolutie een diepe politieke crisis binnen de bestaande machtsstructuren in de Indonesische samenleving bloot. De revolutie vernietigde de dominante koloniale macht en doorbrak traditionele structuren. Deze radicale veranderingen gingen gepaard met politieke mobili-

satie, conflicten en geweld, en in een aantal regio's met een sociale revolutie.

In het nieuwe politieke klimaat waren veruit de meeste groeperingen, van conservatieve aristocraten en bureaucraten tot progressieve intellectuelen, tegen het herstel van het koloniaal bestuur. Maar over de vraag hoe de nieuwe samenleving eruit moest zien rezen grote verschillen van inzicht. Hier bleek dat factionalisme, conflicten en verdeeldheid kenmerkend zijn voor de Indonesische samenleving. Daarom is het niet verwonderlijk dat de Indonesische revolutie gekenmerkt werd door politieke en ideologische tegenstellingen, heftige conflicten en geweldsexplosies. Hierdoor steeg de politieke participatie van de bevolking en groeide de hoop op een vrije samenleving die gebaseerd was op het principe van gelijkheid.

Vanaf de Proclamatie tot eind 1945 werden in grote steden als Jakarta, Bandung, Surabaya en Semarang veiligheidstroepen opgezet die fungeerden als kern van de revolutionaire beweging. Een historisch fenomeen dat zijn gelijke niet kende in de geschiedenis van Indonesië waren de strijdgroepen (*badan perjuangan*), die de massa moesten bezielen en politiseren. Vanuit dit perspectief gezien kan de Indonesische revolutie als een massabeweging worden beschouwd.

In een langdurige crisissituatie is er grote behoefte om bij een groep te horen met een gemeenschappelijke identiteit. Zulke groepen konden worden overvallen door een sterk gevoel van urgentie, waardoor de onderlinge solidariteit versterkt werd en politieke mobilisatie verder werd aangewakkerd. De sfeer tijdens de *masa bersiap* (bersiap-periode) weerspiegelde de mentaliteit van die tijd. Op kritieke momenten, wanneer de veiligheid van een groep bedreigd werd, liet men zich makkelijk ophitsen tot agressief gedrag. De mobilisatie van de massa werd in gang gezet door radiotoespraken die opriepen tot politieke agitatie, waardoor het volk zich moreel verplicht voelde om te strijden. Het was in deze sfeer dat Bung Tomo als revolutionaire leider in Oost-Java naar voren kwam. Haat en woede werden opgewekt, zodat de agressie onder de bevolking toenam. Men begon zichzelf te bewapenen en strijdgroepen te vormen. Scherpe bamboestokken, krisen, geroofde vuurwapens, openbare keukens, kledingstijlen als cowboy of *jagoan* (vechtersbaas), de leuze *merdeka!* als strijdgroet, het werden allemaal elementen van de revolutionaire cultuur.

DE SOCIALE REVOLUTIE

Eigenlijk kan een revolutie alleen worden gerealiseerd wanneer de leiders ervan gehoor geven aan de geestdriftige roep van het volk. De revolutie reikte binnen

de oude sociaal-politieke orde nieuwe waarden aan, waardoor een clash tussen revolutionaire organisaties en de oude orde in een aantal regio's niet kon worden voorkomen. In Aceh, Noord-Sumatra, Pekalongan, Salatiga en Surakarta laaiden sociale revoluties op die radicale veranderingen tot stand brachten.

Er ontstond heftig oproer in die regio's omdat de oude sociale orde daar nog stevig verankerd was, maar nu rechtstreeks bedreigd werd door een nieuwe revolutionaire ideologie. Zo ontstonden twee kampen, een situatie die door radicale elementen werd gebruikt om een oproer teweeg te brengen en de gevestigde orde omver te werpen. Zo'n proces zien we in Pidie, Noord-Sumatra, en op Java in de regio Pekalongan.

In Pidie werd de samenleving, net als in de rest van Aceh, gedomineerd door twee sociale groeperingen, de aristocratie of *uleebalang*, en de islamitische leiders of *ulama*. Al tijdens de Aceh-oorlog hadden zij tegenover elkaar gestaan en dat was tijdens de revolutie ook het geval. Het conflict in Pidie aan het begin van de revolutie werd dus voorafgegaan door oude en diepgewortelde tegenstellingen. Een deel van de *uleebalang*, geleid door T. Mohamad Datuk Cumbok, was erg conservatief, zo niet reactionair. Hij sympathiseerde met de Nederlanders en verzette zich openlijk tegen de republikeinen, en daardoor waren incidenten met jonge revolutionairen niet te vermijden. Hoewel de *uleebalang* onder leiding van T. Umar zich loyaal verklaarden aan de Republiek, bleef Datuk Cumbok zich daartegen verzetten. Zijn verzet werd steeds feller omdat hij het gevoel had over de sterkste troepen te beschikken. Intussen kregen de republikeinse groeperingen in Pidie steun van de *ulama*, onder wie zich ook Daud Beureuh bevond. De anti-Cumbok-krachten werden gemobiliseerd door de *ulama*, waarbij ook een oproep tot jihad tegen de Nederlanders werd gedaan. Ten slotte bereikte het conflict een climax en kon massaal bloedvergieten niet worden voorkomen. Datuk Cumbok werd doodgeschoten en met hem sneuvelde veel vooraanstaande *uleebalang* in Pidie. De geweldsexplosie was zo hevig dat veel familieleden van de *uleebalang* ook gedood werden. In Njong en Meureudu werden zelfs complete *uleebalang*-families uitgeroeid.

De heftige sociale revolutie in Noord-Sumatra vond haar oorsprong ook in een polarisatie tussen de sultansfamilies en hun volgelingen en jonge revolutionairen die zich hadden verenigd in strijdorganisaties als de socialistische jeugdorganisatie Pesindo en het linkse eenheidsfront Persatuan Perjuangan (Vereniging van Strijd). Terwijl de sultan een positie wilde behouden zoals de vorsten in Midden-Java hadden, wilden de jongeren de macht van de sultan juist verkleinen ten gunste van meer macht voor het volk. Die

roep om volkssoevereiniteit werd almaar sterker, waardoor de adel steeds verder in een hoek werd gedreven. Hoewel de sultans in een verklaring hun loyaliteit aan de republiek hadden bevestigd, nam de vijandigheid van het volk toe. Begin maart 1946 brak het oproer echt uit. Sultans werden met hun familieleden en volgelingen gevangengenomen en naar Midden-Aceh verbannen. Groepen revolutionaire jongeren richtten zich daarna op andere adellijke families, waarbij velen om het leven kwamen of gevangen werden genomen.

Begin oktober 1945 begon de bevolking in de regio's Pemalang, Tegal en Pekalongan zich te roeren. Deze acties zijn de geschiedenis ingegaan als Peristiwa Tiga Daerah, de Drie Regio's-affaire. Anders dan in Aceh en Noord-Sumatra was het doelwit van de revolutionaire beweging hier de *pangreh praja*, het Javaanse bestuursapparaat van dorpsheer tot regent. De leefomstandigheden onder het Japanse regime waren de voornaamste reden waarom hier een massabeweging opkwam die een sociale revolutie inluidde. De ontberingen waaraan de bevolking in die periode had blootgestaan en het contrast met de relatieve welvaart van de *pangreh praja* veroorzaakten onvrede en wrok onder de bevolking.

Het oproer begon op het platteland en bereikte midden oktober een hoogtepunt. Dorpsheer en subdistrictshoofden werden verdreven, huizen van bestuursambtenaren geplunderd en in brand gestoken. Bestuursambtenaren vluchtten naar de stad of naar andere regio's. In Pemalang werd regent Rahardjo Sosroadikusumo afgezet door een groep jongeren onder leiding van Rustamadji en Sumargo. Onder het voorwendsel dat men hem wilde beschermen tegen de volksbeweging werd hij gevangengezet. Samen met hem werden ook de Patih (hoofd van de bestuursdienst) en andere leden van de *pangreh praja* opgepakt. Dit vond plaats op vrijdag 19 oktober in de namiddag. De gevangenen werden in optocht naar de tennisbaan op het centrale plein gevoerd waar zij werden beschuldigd van corruptie. Twee dagen daarna riep een van de leiders van de acties, R. Supangat, de bevolking tijdens een massabijeenkomst op het plein op om te stoppen met brandstichten en moorden, en daar werd gehoor aan gegeven. Supangat trad daarna op als de nieuwe regent van Pemalang.

Het oproer in de regio Tegal vond vooral in de rurale gebieden Talang en Slawi plaats, waar zich strijdgroepen als de Angkatan Muda Republik Indonesia (Jonge Generatie van de Republiek Indonesië, AMRI) bevonden. Ook hier waren leden van de *pangreh praja* het doelwit. Behalve de strijdgroepen deden hier religieuze leiders mee aan het verzet. De sfeer raakte steeds meer

vertroebeld toen ook elementen uit de onderwereld zich bij de beweging aansloten, onder wie Sakhyani alias Kutil ('Wrat'), die zou uitgroeien tot een van de hoofdrolspelers. Ook in Tegal stonden twee kampen tegenover elkaar: aan de ene kant het regionale republikeinse bestuur en daaraan gelieerde strijdgroepen als de Barisan Pelopor (Voorhoedetroepen), de Angkatan Pemuda Indonesia (API, Indonesische Jongerenafdeling) en de Tentara Keamanan Rakyat (TKR, Volkveiligheidsleger). Zij namen een gematigd standpunt in met betrekking tot de pangreh praja en stonden daarmee tegenover de AMRI, die op haar beurt werd geholpen door een aantal islamitische leiders en vooraanstaande figuren uit de vooroorlogse communistische partij.

De oppositie lanceerde de aanval vanuit Talang. Ondanks hun verzet stonden de Republikeinse groepen machteloos. De AMRI trok de stad Tegal binnen en trok naar de woning van de regent. Die was niet thuis, maar zijn vrouw en schoonmoeder werden gevangengenomen en in optocht naar het plein gebracht, waar ze in een zak werden gehuld. De regent en andere leden van de pangreh praja waren al in veiligheid gebracht in de gevangenis. Om de gemoederen te bedaren werden er olie, rijst en andere voedingsmiddelen uitgedeeld onder de toegestroomde massa.

Terwijl Kutil en zijn volgelingen van plan waren alle leden van de pangreh praja te vermoorden, wilde de AMRI dat het bestuur in handen kwam van figuren die door het volk werden gekozen. Er werden onderhandelingen gevoerd en Sajuti Melik, als afgevaardigde van de centrale regering, probeerde te bemiddelen. Uiteindelijk werd bekendgemaakt dat Abu Suja'i, lid van de AMRI, de nieuwe regent van Tegal zou worden, terwijl de voorzitter van het plaatselijke republikeinse comité, Ki Tjirasatmaka, als Patih werd aangesteld.

Hoewel de politieke crisis in Brebes hetzelfde patroon volgde, ging die met minder geweld gepaard. Het begon met het in brand steken van een varkensstal en vervolgens werd een suikerfabriek aangevallen, waarbij enkele Indo-Europeanen werden gedood. De pangreh praja droeg daarop vrijwillig de macht over aan het republikeinse bestuur, de AMRI-islam-oppositie, de API en andere strijdgroepen.

Een vergelijkbare ontwikkeling was te zien in Salatiga, waar de oude machthebbers zonder zwaar geweld werden afgezet. De crisis die voortvloeide uit de strijd om Ambarawa bracht revolutionaire strijdgroepen en met name de Pesindo aan de macht. Indo-Europeanen werden zonder incidenten gevangengenomen. Begin april 1946 werd de situatie weer genormaliseerd toen het oude gemeentebestuur opnieuw aan de macht kwam.

BAPAKISME

De complexiteit van de sociale revoluties werd veroorzaakt door de wisselwerking tussen diverse groeperingen met hun verschillende sociale achtergronden en eigen normen en waarden. Daarnaast werd de situatie beïnvloed door externe factoren, zoals de aanwezigheid van de geallieerden en de Nederlanders met hun ondermijnende en provocerende optreden. Los daarvan vormden de sociale groeperingen en daaraan verbonden strijdorganisaties de motor van de revolutie. Precies daarom kan de Indonesische revolutie worden beschouwd als een massabeweging. De theoretische implicaties hiervan vereisen een nadere uitleg.

De strijdorganisaties werden gevormd en begrensd door de specifieke doelen die de sociale groepen waar ze uit voortkwamen nastreefden. Al deze groepen aanvaardden in essentie de algemene doelen van de revolutie, namelijk onafhankelijkheid, sociale rechtvaardigheid en andere fundamentele mensenrechten. Hun eigen, meer specifieke doelen en waarden verleenden de organisaties hun bestaansrecht, zorgden voor solidariteit binnen de groep en integreerden de leden binnen de organisaties.

Vóór de revolutie had het gewone volk nauwelijks kunnen deelnemen in de politieke arena; de strijdorganisaties vormden een kanaal waarlangs dit nu wel kon gebeuren. De politieke crisissfeer met al zijn spanningen en onrust zorgde ervoor dat de behoefte aan actieve participatie groot was; het was ook een behoefte die zich verspreidde van het centrum naar de uithoeken, en van de ene sociale laag naar de andere. In deze politieke transformatie vervulden de strijdorganen een zeer belangrijke functie, als platform voor nieuwe identiteiten en loyaliteiten en als verbinding van de politieke organisatie van nationaal niveau naar het volk op lokaal niveau.

Binnen de strijdorganen was de relatie tussen de leden persoonlijk van aard. Daarbij was een belangrijke rol weggelegd voor de leiding van de organisaties. Leiderschap dat onderlinge banden versterkt, wordt wel *bapakisme*, 'vaderlijk leiderschap', genoemd, en de rol van zo'n vaderlijke leider is bepalend voor het in stand houden van deze relaties en van de groeps Moraal. Het is de taak van deze leider om onderlinge solidariteit te smeden en deze aan politieke doelen te verbinden. Deze informele relaties vormden in de strijdgroepen de basis van de organisatie en van politieke loyaliteit.

Dit gold eigenlijk voor alle niveaus. Hoewel nationale leiders al in de koloniale periode actief waren, kregen zij pas tijdens de Japanse tijd een podium om een groot publiek te bereiken en groeide hun populariteit. Tijdens de revolutie konden de leiders het volk makkelijker bereiken, daarbij gehol-

pen door lokale leiders en strijdgroepen. De functie van een strijdorgaan was in dit verband belangrijk om het volk politiek bewuster te maken. Hoe succesvol dit was bleek vooral op momenten van politieke crisis, toen de nationale ideologie werd geconfronteerd met provocaties van linkse en religieuze groeperingen.

GEWELD IN DE REVOLUTIE

De organisatorische structuur van de strijdgroepen was afgeleid van de traditionele patrimoniale samenleving met haar patroon-cliëntrelaties. Dit systeem kende een zwak geïnstitutionaliseerde organisatie, terwijl de onderlinge solidariteit zonder strikte discipline gehandhaafd werd. Wanneer zich een kritieke situatie voordeed en het regeringsapparaat niet bij machte was de situatie te beheersen, namen de strijdgroepen gemakkelijk hun toevlucht tot geweld en terreur. De Nederlandse wetenschapper Van Wulfften Palthe beschouwde dit geweld, dat vaak gepaard ging met banditisme, als een psychopathologisch verschijnsel. Zoals hiervoor al is aangegeven past de betrokkenheid van criminele elementen bij de opstand aan de noordkust van Java ook in dit beeld.

Geweld vormt een waardevol 'kapitaal' in de revolutionaire strijd, maar kan ook het voortbestaan van de samenleving bedreigen, zeker wanneer leiders van strijdgroepen geweld inzetten om hun omgeving onder controle te houden. In de sociale revoluties lijkt het geweld spontaan te zijn ontstaan; de strijdgroepen maakten er gebruik van om de macht te veroveren op de aristocratie. Met een ideologisch beroep op de volkssoevereiniteit kregen ze de bevolking achter zich, zeker als daar al gevoelens van onvrede en verzet leefden. Eind 1945 heerste zulke onvrede en was de sfeer gespannen omdat men een Nederlandse aanval vreesde. De maatschappelijke onrust nam toe en de orde kon niet meer gehandhaafd worden. In zo'n situatie kan een kleine gebeurtenis uitgroeien tot een destructieve kracht. Een incident kan als provocatie dienen en exploderen in een heftig oproer, zoals we aan de gebeurtenissen in Bandung, Surabaya en Semarang zien. Op kritieke momenten wordt de loyaliteit aan de groep versterkt, zeker wanneer die groep over geweldsmiddelen beschikt om bescherming te bieden en geweld zo een katalysator wordt voor radicale acties.

De spontane vorming van strijdgroepen werd mogelijk gemaakt door de omstandigheden. Vooral in de eerste maanden na de Proclamatie schoten de strijdgroepen op als paddenstoelen aan het begin van het regenseizoen. De rol van de jongere generaties was zo duidelijk en opvallend dat de Indonesi-

Leden van de jongerenmilitie (laskar pemuda), marcheren zingend over straat, Malang, 1947. Bron: Cas Oorthuys, Nederlands Fotomuseum.

sche revolutie ook wel de Jongerenrevolutie wordt genoemd. De meeste jongerengroepen werden opgericht tussen begin oktober 1945 en medio 1946, in een sfeer van oploeiende strijdlust die de gemoederen beheerste. Naarmate de onderlinge verdeeldheid en polarisatie evenwel toenamen, taande

vervolgens de revolutionaire strijdlust. Dit proces wordt duidelijk aan de hand van de ontwikkeling van enkele strijdgroepen.

DE ONTWIKKELING VAN DE STRIJDGROEPEN

Een van de eerste strijdgroepen was de Angkatan Pemuda Indonesia, de Indonesische Jongerengeneratie, afgekort tot API, wat ook 'vuur' betekent. API had haar hoofdkwartier op Menteng 31 in Jakarta. Kort daarna werden er binnen allerlei bedrijven – bijvoorbeeld de post en de spoorwegen – jongerengroepen opgericht, zoals de Angkatan Muda PTT en de Angkatan Muda Kereta Api. Dergelijke organisaties verspreidden zich snel over heel Java. De Barisan Pemberontak Republik Indonesia (BPRI, Korps van de Opstand van het Indonesische Volk) die door Bung Tomo (Sutomo) in Surabaya was opgericht, bezat afdelingen over heel Java. Omdat de retoriek van Sutomo's radiotoespraken het enthousiasme voor de strijd bij de bevolking opstookte, kregen deze BPRI-groeperingen het imago dat ze extremistisch waren. Ondanks deze atmosfeer was het organisatieniveau van deze groepen evenwel zwak en konden zij vaak naar eigen inzicht tot actie overgaan. Daarbij speelde de vaderlijke leider, zoals gezegd, een bepalende rol.

De leiders van de revolutie waren zich terdege bewust van deze spontaan oplaaiende strijdlust. Daarom namen zij het initiatief tot de vorming van volksmilities, de Laskar Rakyat. Deze milities werden opgericht om alle paramilitaire organisaties te bundelen en het Republikeinse leger, het Volksveiligheidsleger of Tentara Keamanan Rakyat (TKR) bij te staan. Bovendien moesten ze zorgdragen voor de veiligheid in wijken en dorpen. Overal werden campagnes gevoerd om zo'n groep op te zetten. Veel strijdgroepen waren aangesloten bij de Laskar Rakyat, zoals de API, de Angkatan Nasional Indonesia Ambon (Nationale Afdeling van Indonesië te Ambon), de PKI, de Jongerenafdeling van de Ambtenarenbeweging (Gerakan Pegawai Angkatan Muda), de scholierenvereniging Ikatan Pelajar Indonesia en de KRIS. Natuurlijk werden ook vrouwen en jongeren betrokken bij deze mobilisatie van de macht van het volk. Hun taken betroffen de verdediging van dorpen, fondsenwerving, het verzorgen van openbare keukens et cetera.

Het doel van de oprichting van Laskar Rakyat was aanvankelijk alle strijdgroepen bijeen te brengen, maar uiteindelijk aarzelden veel groepen om zich aaneen te sluiten. Door de snelle groei bleef de organisatie zwak, zodat zij er niet in slaagde alle groepen te coördineren en te uniformeren. Tijdens een congres op 16 februari 1946 werd besloten een federatie te vormen met de naam Persatuan Perjuangan, de Vereniging van Strijd. Daarna bleek dat de

Laskar Rakyat geïnfiltreerd werden door communisten, voornamelijk volgelingen van Tan Malaka, die een greep naar de macht deden.

Pogingen om nationale strijdgroepen te vormen verliepen moeizaam. Daartegenover waren groepen met een religieuze of communistische ideologie beter in staat de loyaliteit te verstevigen. Tot medio 1946 slaagden zij er wel in een nationaal front op te werpen tegen de Nederlandse agressie. Dat gold bijvoorbeeld voor de Hizbullah, als dochterorganisatie van de islamitische politieke partij Masyumi. Tijdens een congres van 7-8 november 1945 richtte de Masyumi nog een strijdorgaan op voor mannen onder de 35 jaar, dat de naam Sabilillah kreeg. Voor de jongeren werd de GPII (Gabungan Pemuda Islam Indonesia, de Islamitische Jongerenbond Indonesië) gevormd. Het doel van deze drie organisaties was een heilige oorlog (*perang sabil*) tegen de Nederlanders op gang te brengen.

De jongerenorganisatie die een grote rol zou spelen in de revolutie was de Pesindo, opgericht door Sutan Sjahrir. Tijdens het nationale jongerencongres te Yogyakarta op 10-11 november 1945 deed de Pesindo een poging alle organisaties onder zich te krijgen. Aanvankelijk had de Pesindo zijn hoofdkwartier in Mojokerto, maar de organisatie verhuisde later naar Madiun, waar een militair oefencentrum werd opgericht voor alle leden, bekend als 'de Heldenkazerne', Asrama Pahlawan. Ook werd niet lang daarna het Marx Huis voor politieke scholing geopend. Eind 1946 schoof de Pesindo verder op naar links.

De Laskar Merah, de Rode Militie, werd opgericht door de PKI, maar was aan het begin van de revolutie nog bereid samen te werken met andere strijdgroepen. De Laskar Merah had veel afdelingen in Oost-Java en in steden in Midden-Java. De stad Cirebon stond zelfs enkele weken onder het gezag van deze groep.

Twee andere strijdorganisaties die nog moeten worden genoemd zijn de Barisan Banteng (Stiertroepen) en het eerder vermelde KRIS (Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi). Beide groepen hadden geen religieuze of communistische ideologie. De Barisan Banteng was voortgekomen uit een fusie tussen de Barisan Pelopor en Seinendan en Keibodan, semimilitaire massaorganisaties die in de Japanse tijd waren opgericht, en had tot taak de openbare orde te bewaren. Uiteraard was ook deze strijdgroep bezielde door anti-Nederlandse sentimenten. De KRIS was een strijdgroep waarvan de leden (die uit Oost-Indonesië en met name Sulawesi afkomstig waren, red.) over militaire vaardigheden beschikten. Bovendien hadden zij een uitgestrekt intelligence-netwerk in en rond Jakarta. Zowel de Barisan Banteng als de KRIS waren vooral nationalistisch georiënteerd en bestreden de Pesindo,

die in hun ogen de nationale eenheid schond. In deze confrontaties openbaarde zich het probleem van ideologische conflicten die sinds 1946 oproer en chaos veroorzaakten en de nationale strijd danig verzwakten.

De vraag is in hoeverre de koloniale verdeel-en-heersstrategie hier invloed heeft gehad. Vastgesteld moet worden dat ook zonder Nederlandse bemoeienis de structuur van de Indonesische samenleving al de neiging vertoonde tot factionalisme gebaseerd op etnische, religieuze, ideologische en socio-culturele factoren. In een samenleving die zo pluralistisch was veroorzaakte bijna elke verandering of vernieuwing makkelijk conflicten. Dat vormt ook een verklaring voor de activiteiten en de rol van de strijdorganisaties tijdens de serie krachtmetingen die culmineerde in het Madiun-conflict.

Vanaf het begin van de revolutie kwamen er oppositieleiders op die probeerden de strijd niet te concentreren op nationale doelen, maar zich in plaats daarvan richtten op een religieuze of marxistische ideologie. Daarbij werden pogingen gedaan in andere strijdorganisaties te infiltreren. Het feit dat de nieuwe staat nog niet over stabiele instituties beschikte werd uitgebuit door oppositieleiders om tegen de leiders van de Republiek te ageren en het volk daarbij te mobiliseren.

In de race om de steun van het volk is ideologie één factor, leiderschap een andere, en een die erg bepalend is. Een samenleving die voor de helft nog communaal van aard is en nog geen moderne organisatiestructuur kent, heeft behoefte aan een charismatische leider. In dit geval werd Bung Karno in de ogen van het volk de superieure leider, wat bleek uit zijn populariteit, vooral op Java. In de strijd om de macht zochten andere leiders, zoals Tan Malaka en Muso, steun bij organisaties en strijdorganen die op een links-ideologische basis waren georganiseerd. Hun zwakte en vervolgens de oorzaak van hun falen was dat loyaliteit langs deze politieke lijnen nog geen sterke solidariteit kon garanderen. Ze bleken nog steeds gesegmenteerd en onvoldoende geïntegreerd te zijn.

In de eerste fase van deze confrontatie werden de ideologische scheidslijnen verscherpt. Tijdens de confrontatie met de Nederlanders werden de Republikeinse leiders door hun tegenstanders afgeschilderd als onbekwaam en te meegaand, en als verraders van de doelstellingen van de revolutie. Toen begin 1946 de Persatuan Perjuangan werd opgericht werd het minimum-programma van Tan Malaka aanvaard. Daarin werd '100 procent onafhankelijkheid' geëist, de confiscatie van Nederlands kapitaal en de vorming van een volksregering en een volksleger. Dit programma was een rechtstreekse provocatie richting de Republikeinse regering van Sukarno en Hatta, die op

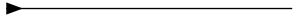
haar beurt gesteund werd door de BPRI en de Pesindo, terwijl de Barisan Banteng en de Laskar Rakyat de kant van Tan Malaka kozen.

Tijdens de coup poging van 3 juli 1946 (door linkse militairen en aanhangers van Tan Malaka, red.) werd opnieuw duidelijk dat er sprake was van polarisatie tussen de Tan Malaka-groep en de Sukarno-Hatta-groep. Hierna ging de onderlinge rivaliteit tussen de groeperingen van Tan Malaka, de Revolutionaire Volksbeweging (Gerakan Revolusi Rakyat) en het Democratisch Volksfront (FDR, onder leiding van Amir Sjarifuddin, red.) door. Tijdens de confrontatie tussen de Republikeinse leiders in Yogyakarta en de (radicale en communistische rebellen in, red.) Madiun stond de Tan Malaka-groep weer aan de kant van Yogyakarta. Uit de verdere ontwikkelingen bleek echter dat Malaka deze alliantie alleen maar aanging om vervolgens opnieuw te proberen de regering van Sukarno en Hatta omver te werpen. Toen hij zichzelf begin 1949 tot president uitriep, liep deze confrontatie voor hem uit op een mislukking, net als voor de leiders van de Madiun-opstand.

CONCLUSIE

Ten aanzien van de identiteit van de Indonesische revolutie kunnen, concluderend, de volgende punten worden genoemd:

1. De Indonesische revolutie kende massa-acties die werden gekanaliseerd door een groot aantal sociale groeperingen, verenigd in strijdgroepen en andere organisaties. Deze fungeerden als katalysator voor het revolutionaire elan van het volk en tegelijk als plaats waar collectieve identiteit en loyaliteit verankerd werden.
2. De Indonesische revolutie was een massa-opstand op nationale schaal, die nooit eerder had plaatsgevonden, en waarin de intelligentsia de massa bij de hand nam. Zo ontstond een evenwicht tussen de spontaniteit van het volk en de rationaliteit en 'koude' berekening van de leiders, zodat er een nauwe samenhang bestond tussen strijd en diplomatie.
3. De Indonesische revolutie kende veel conflicten: sommige kwamen voort uit de pluralistische samenleving, maar er waren ook conflicten tussen aanhangers van de nationale ideologie en die van communistische of religieuze ideologieën. Het revolutieproces ging daarom gepaard met een polarisatie die tot dramatische confrontaties leidde.
4. De Indonesische revolutie was, ten slotte, een moderne revolutie, die erin slaagde een moderne staat te realiseren gebaseerd op de staatsideologie Pancasila.⁴

WAARDEN VAN
DE ONAFHANKE-
LIJKHEID

4.

Wat is het belang van de revolutie van 1945 voor ons?¹

T.B. SIMATUPANG

Kan een studie van of een reflectie op de geschiedenis betekenis hebben voor hen die in een andere tijd of op een andere plaats leven? Kunnen we leren van de geschiedenis? We verwijzen naar dit oude debat om te benadrukken dat wij in dit artikel bewust kiezen voor een standpunt tussen twee extreme visies. Aan de ene kant staat de opvatting dat we geen enkele les kunnen leren uit de geschiedenis. Sommigen beweren dat geschiedenis geen betekenis heeft, anderen zeggen cynisch dat men juist te veel geschiedenis heeft geschreven waardoor deze nog maar moeilijk te bevatten is. Aan de andere kant staat de vaak gehoorde uitspraak: 'De geschiedenis leert ons dit... of dat...' – alsof de studie van de geschiedenis resulteert in wetten die onontkoombaar toekomstige ontwikkelingen bepalen. Wij kiezen positie tussen deze standpunten, en stellen met de nodige reserves de vraag of we iets van de geschiedenis kunnen leren.

Een positieve benadering van de geschiedenis leert dat geschiedenis ruimte creëert voor individuele of collectieve menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid. Natuurlijk zijn wij ons ervan bewust dat de mens zich in de uitvoering van deze vrijheid en verantwoordelijkheid niet in een maatschappelijk vacuüm beweegt, maar binnen een raamwerk van feiten die de con-

text van zijn leven vormen. Als vrije en verantwoordelijke wezens kunnen mensen zich bij al hun pogingen om hun idealen te realiseren immers niet losmaken van het verleden.

Welke rol speelt de studie van de geschiedenis in dit verband? De geschiedenis biedt geen zekerheden, maar de mens kan zijn kennis en wijsheid wel verrijken om daarmee zijn vrijheid en verantwoordelijkheid op een verstandiger manier vorm te geven. Wat is er meer nodig bij het bouwen aan een toekomst dan verstand en inzicht in de uitoefening van die vrijheid en verantwoordelijkheid? Bovendien leert de geschiedenis dat er naast verandering en afbraak altijd sprake is van continuïteit. Onder het oppervlak van verandering en afbraak zijn er altijd factoren en tendensen die blijvend van aard zijn.

Een natie lijkt op een groep bergbeklimmers. Elke keer als zij stoppen om naar beneden te kijken vertoont hetzelfde panorama een nieuwe aanblik omdat zij er vanuit een andere hoek naar kijken. Daarom is het inzicht van een natie in haar geschiedenis een proces dat zich voortdurend blijft ontwikkelen: er bestaat geen historisch zelfinzicht dat eens en voor altijd geldt. Met dit zelfinzicht bepaalt men zijn houding ten opzichte van actuele problemen waar men mee wordt geconfronteerd. Het schrijven van geschiedenis impliceert daarom een participatie in actuele ontwikkelingen.

Een geschiedschrijving die het verleden 'zuiver' beschreef, volgens het ideaal van de grote Duitse geschiedkundige Leopold von Ranke (1795-1886) een geschiedenis 'zoals het werkelijk geweest is', heeft nooit bestaan. In de keuze van de vragen die aan het verleden worden gesteld ligt de subjectiviteit immers al besloten. Afgezien daarvan hanteren historici bewust of onbewust bepaalde waarden die hun gedachtegang sturen en waarbij data en feiten met respect worden behandeld. Dit vormt het objectieve element in de studie van de geschiedenis.

DE REVOLUTIE VAN 1945

Wanneer werd de term 'Revolusi '45' voor het eerst gebruikt? Voor zover ik mij kan herinneren was dat in 1945 zelf nog niet het geval. Meestal verschijnen dergelijke namen pas na verloop van tijd, omdat de mensen het in de tijd dat zo'n gebeurtenis plaatsvindt te druk hebben om erover na te denken. We kunnen ons afvragen of het passend is om het woord 'revolutie' te gebruiken voor de gebeurtenissen in 1945 en daarna, en welke betekenis men in 1945 aan die term hechtte.

Wat zijn belangrijkste kenmerken van de revolutie van 1945? Wat waren de voornaamste krachten en aspiraties die haar in beweging brachten? Welke invloed heeft ze op onze geschiedenis en op de huidige tijd?

Laat ik citeren uit het voorwoord van John R.W. Smail uit de Engelse vertaling van mijn oorspronkelijk in het Indonesische gepubliceerde boek *Laporan dari Banaran*²:

The Indonesian Revolution (1945-1950) was the occasion by which Indonesia achieved political independence. But the way in which this common twentieth century event came about, in the general violence and exaltation of a true revolution, made it far more important than that. Like the Mexican, Russian, Chinese and Vietnamese Revolution, the Indonesian Revolution has been the central event in its country's whole modern history.

Dit is niet de plaats voor diepgaande historische of sociologische beschouwingen over het begrip revolutie. Kort gezegd wordt vanuit ideologisch perspectief dat wat overeenkomt met de eigen idealen 'revolutie' genoemd, en dat wat daarmee in strijd is 'contrarevolutie'.

In Indonesië heerste in 1945 een andere sfeer, een sfeer die gekenmerkt werd door bezieling (*jiwa*), en geestdrift (*semangat*). Tegenwoordig wordt hier met nostalgie over gesproken, maar deze woorden zijn ontoereikend om te beschrijven wat het betekende om die tijd mee te maken.

Smail brengt de rol van geweld naar voren. In een revolutionaire setting heeft men sterk de neiging alles snel en op gewelddadige wijze voor elkaar te krijgen. Ook noemt hij het element van 'begeestering' ('exaltation', in de woorden van Smail), wat verwijst naar de begrippen *semangat* en *jiwa*. Die begeestering had te maken met het gevoel dat de oude tijd met wortel en tak moest worden vernietigd om plaats te maken voor de nieuwe tijd, waarin een betere wereld zou worden opgebouwd. Revolutie belichaamt immers de overtuiging dat het oude krachtig moet worden verworpen terwijl je vol verwachting uitziet naar het nieuwe. Die droom om iets nieuws op te bouwen wat nog nooit eerder bestaan heeft ('*das nie da gewesene*', zeggen de Duitsers) is een belangrijk kenmerk van de revolutionaire sfeer. Daarom ontstaan er in een succesvolle revolutie essentiële grondbeginselen en idealen waar een blijvende waarde aan wordt toegekend. Religies kennen dergelijke periodes ook, waarin de fundamentele waarheden zijn geopenbaard. In de theologie wordt dit 'openbaring' genoemd. Voor vele naties, waaronder Frankrijk,

Amerika en Indonesië, geldt dat hun revoluties in seculiere zin ook periodes van openbaring waren, waarin de idealen, waarden en grondbeginselen van hun toekomstige bestaan zichtbaar en vastgelegd werden.

Voor degenen die leven met én een religieuze én een nationale openbaring is het een opgave om deze twee van elkaar te onderscheiden en ze op een kritische en creatieve manier met elkaar te combineren. Wanneer dit niet lukt, kan dit tot confrontaties tussen beide soorten van openbaring leiden. Ook dat treffen we aan in de revolutie van 1945.

Een revolutie begint niet zomaar. Er komen lang onderdrukte en opgestapelde krachten en idealen aan de oppervlakte wat gepaard gaat met woede en geweld. De revolutie van 1945 werd voortgestuwd door krachten en idealen die zich al vanaf het begin van de twintigste eeuw binnen de nationalistische beweging hadden ontwikkeld en die militanter werden tijdens de Japanse bezetting. Deze beweging werd voorafgegaan door lokaal verzet tegen de Nederlanders onder leiding van helden die nu de naamborden van onze straten sieren. Dat verzet kon worden gebroken omdat wij nog los van elkaar en met traditionele middelen vochten. Wij waren pas in staat een einde te maken aan de Nederlandse koloniale overheersing toen wij ons als een verenigd volk en op een moderne wijze teweestelden. Dat gevecht bereikte in de revolutie van 1945 een hoogtepunt.

De 'Revolusi '45' was een afwijzing van de Nederlandse koloniale overheersing en de Japanse bezetting, maar het was ook een voortzetting van een moderniseringsproces in de samenleving dat al aan de gang was tijdens de Nederlandse koloniale overheersing.

DE KRACHT EN DE ZWAKTE VAN DE REVOLUTIE VAN 1945

Revolutie lijkt op een overstroming: de loop van de rivier is niet meer in staat richting te geven aan het water en de dijken kunnen het niet meer stuiten. Wie de revolutie van buitenaf beziet kan makkelijk een lange lijst opstellen met alle zwaktes, fouten en excessen. Nederland was zo'n buitenstaander. Gebaseerd op deze lijst dacht Nederland dat het nog altijd in staat was de revolutie van 1945 de kop in te drukken om het eigen gezag in Indonesië opnieuw op te bouwen. Als we kijken naar de zwaktes in onze militaire organisatie en het rudimentaire karakter van het diplomatieke apparaat en dit voegen bij de hoop van velen om bevrijd te worden uit de excessen van 1945, kunnen we ons wel voorstellen dat Nederland tot deze conclusie kwam. Pas na vijf jaar strijd, waarin twee grote Nederlandse aanvallen afgewisseld wer-

Het moment van de Proclamatie: Op 17 augustus 1945 roept Sukarno de onafhankelijke Republiek Indonesië uit, geflankeerd door Mohammad Hatta (rechts). Bron: Frans Mendur, ANRI/IPPHOS.

den met onderhandelingen, zag Nederland in dat onder die zwaktes, fouten en excessen de loop van de geschiedenis met zo'n kracht voortging dat deze niet te stuiten bleek.

Degenen die tijdens de revolutie hun verantwoordelijkheid namen maakten zich de begeestering en de spirit van die woelige tijd eigen. Als ze dat niet deden, konden ze niet deelnemen aan de revolutie. Dan werden ze genegeerd en misschien wel 'opgeruimd'. Maar alleen met een koel hoofd kon een scherpe en realistische inschatting worden gemaakt hoe het revolutionaire potentieel niet alleen ingezet moest worden om structuren en waarden te vernietigen, maar ook om iets nieuws op te bouwen.

'Met een warm hart maar met een koel hoofd', zoals *Bung* (broer, kameraad) Hatta vaak zei, moest de potentie van de revolutie constructief en creatief worden aangewend om structuren op te bouwen en waarden te ontwikkelen die beter waren dan de oude, dat wij achter ons wilden laten. Hiervoor waren instituties en maatschappelijke organisaties nodig die in staat waren de hevige krachten van revolutie te kanaliseren. In zo'n proces ligt altijd een zwakte, omdat het vernietigen van een oude instelling veel

makkelijker is dan het opbouwen van een nieuwe. En een nieuwe institutie opbouwen vergt tijd.

Het probleem wordt nog gecompliceerder doordat in een samenleving die een revolutie meemaakt altijd een debat gaande is tussen degenen die de vernietiging van al het oude benadrukken en degenen die van mening zijn dat het moment al is gekomen om nieuwe dingen op te bouwen.

Revolutie is een woord dat geen scherpomlijnde betekenis heeft. Vanuit staatsrechtelijk oogpunt kan worden gezegd dat een revolutie een institutionele actie is om de oude regering te vervangen door een nieuwe. Met de vestiging van een nieuw regime is de revolutie voltooid en kan een begin gemaakt worden met stabilisering en ordening. Bung Hatta sprak in die termen over de revolutie.

Revolutie kan ook worden gezien als een proces waarin politieke, sociale en economische structuren worden veranderd. Er zijn er die in dit verband spreken van een permanente revolutie, zoals Tan Malaka. Tijdens de sociale revolutie in Oost-Sumatra [in 1946-1947] wilde men de maatschappelijke elite die dicht bij de Nederlanders stond zelfs in zijn geheel elimineren.

Gedurende een revolutie vinden dit soort debatten niet plaats tijdens seminars of workshops, maar in de strijd tussen politieke krachten zelf. In theorie heeft een revolutie een voorhoedepartij nodig, maar tijdens de revolutie van 1945 ontbrak deze. De Partai Sosialis (Socialistische Partij, onder leiding van Amir Sjarifuddin en Sutan Sjahrir, red.), die tijdens de onafhankelijkheidsstrijd samenwerkte met de islamitische partij Masyumi en de Indonesische Nationale Partij PNI, kwam hier nog het dichtst bij. Maar met het uiteenvallen van de Partai Sosialis in de socialistische PSI (Partai Sosialis Indonesia) en de communistische PKI (Partai Komunis Indonesia) kwam hier een einde aan. De PSI was te klein om een rol van betekenis te kunnen spelen, terwijl de atheïstische en totalitaire aard van de PKI in brede kringen van de samenleving werd afgewezen.

PANCASILA

De revolutie van 1945 vertoont overeenkomsten en verschillen met de revoluties in Vietnam, China en India – al is het de vraag in hoeverre we met betrekking tot India wel van een revolutie kunnen spreken. Al deze revoluties ontstonden als reactie op westerse koloniale overheersing, al had de westerse dominantie in het geval van China niet de vorm van rechtstreekse koloniale overheersing aangenomen. Op het Indiase subcontinent verhielden religieuze motieven en nationale idealen zich slecht met elkaar. Daarom ontstond

er een religieuze staat (Pakistan) naast een seculiere staat (India). Vervolgens splitste Pakistan zich op in Pakistan en Bangladesh. De nationale revolutie in Vietnam werd aangevoerd door communisten. Ook in China werd de nationale revolutie, die aanvankelijk gebaseerd was op drie grondslagen (nationalisme, democratie, volkswelzijn), uiteindelijk door communisten geleid. Door middel van de Pancasila, de vijf grondbeginselen van de Republiek Indonesië, slaagde de revolutie van 1945 erin religieuze motieven, seculiere nationale idealen en het streven naar sociale rechtvaardigheid te verenigen.

De Pancasila moet historisch worden begrepen, want het zijn historische factoren die de voorwaarden voor de 'eenheid in verscheidenheid' deden ontstaan. Deze roep om eenheid en de erkenning van verscheidenheid waren al zichtbaar in de vroege jaren van de nationale beweging. Bung Karno stelde toen dat we, als wij onze onafhankelijkheidsidealen wilden realiseren, moesten voorkomen dat de Nederlanders verdeeldheid zouden kunnen zaaien tussen de aanhangers van religieuze, seculiere of marxistische idealen. Toen onze natie in 1945 op de drempel van de onafhankelijkheid stond, zagen we ons geconfronteerd met een historische uitdaging: zouden onze uitgangspunten voldoende zijn om het hele Indonesische volk tijdens de strijd om de onafhankelijkheid te verenigen?

Met de Pancasila heeft ons volk bewezen in staat te zijn deze historische uitdaging aan te kunnen, terwijl in India het subcontinent werd opgesplitst in drie landen omdat men niet bij machte was het hoofd te bieden aan de historische uitdaging die min of meer hetzelfde was als die waar wij ons voor zagen gesteld. De Pancasila vormt geen onveranderlijk en monopolistisch ideologisch systeem, zoals het communisme, maar bestaat uit kernpunten die in een sfeer van vrijheid en verantwoordelijkheid gezamenlijk kunnen worden ingevuld door burgers die verschillende geloven en overtuigingen aanhangen.

Toen de Pancasila in 1945 tot stand kwam bestond het communisme niet in onze maatschappij. De opkomst van de PKI met zijn atheïstische, monopolistische en totalitaire ideologie vormde daarom een serieus probleem. De vraag was of een atheïstische en monopolistische ideologie in overeenstemming kon worden gebracht met de Pancasila, of moest de Pancasila worden aangepast aan deze ideologie? Na de zogenaamde G-30-S/PKI³ in 1965 verdween dit probleem en gingen we terug naar de situatie van 1945: de gezamenlijke realisatie van de Pancasila zonder communisme.⁴

JONGEREN EN DE TNI

Tijdens de Japanse bezetting kwam er een jonge generatie op die zich onderscheidde van de oude generatie van nationalistten. Deze jongeren waren militanter en speelden zo'n belangrijke rol in de beginfase van de revolutie van 1945 dat deze wel de revolutie van *pemuda* (jongeren) is genoemd. Hieruit kwam [een groot deel van] de Indonesische strijdkrachten, de TNI, voort.

De gewapende jongeren droegen ook bij aan het uitroepen van de onafhankelijkheid op 17 augustus 1945. Dit bewijst dat ze een belangrijke factor vormden. Ze namen niet het leiderschap en de verantwoordelijkheid op zich, maar spoorden de ouderen slechts aan.

De tegenstelling tussen de jonge generatie strijders die tot de TNI toetraden en de oudere generatie die het politiek leiderschap in handen had, vormde een belangrijk kenmerk van de revolutie. De jongeren drongen aan en leverden kritiek, maar bleven uiteindelijk toch het leiderschap van de ouderen steunen. Zo werd na de guerrillaoorlog [van december 1948 tot juli 1949] het leiderschap teruggegeven aan de oudere generatie die in Nederlandse krijgsgevangenschap had gezeten. Bij de breuk tussen Sukarno en Hatta (in 1956, toen Hatta aftrad als vicepresident, red.) drong de jonge generatie, inclusief de TNI, erop aan de Twee-Eenheid te herstellen.

Pas na het G-30-S/PKI 1965-incident kwam het leiderschap in handen van de militaire 'generatie van '45', die gevormd was door hun ervaringen tijdens de Japanse bezetting en de strijd tijdens de revolutie van 1945. Er bestond lange tijd onwil in TNI-kringen om op alle vlakken een brede verantwoordelijkheid te nemen voor de staat en de natie. Deze houding kwam ook voort uit de overtuiging dat Indonesië gevrijwaard moest worden van militaire dictators zoals in Latijns-Amerika, of van een soort Kwomintang-regime dat de weg zou effenen voor het communisme. Ook na 1965 moesten we waakzaam zijn voor zulke gevaren.

REVOLUTIE, OORLOG, DIPLOMATIE

Als het waar is dat de praktijk de beste universiteit is, dan heeft ons volk het hoogste diploma gekregen voor de vakken revolutie, oorlog en diplomatie. Soms gebeurt het dat een oorlog een revolutie doet ontstaan en dat een revolutie op haar beurt tot een oorlog leidt. Dat is ons ook overkomen. De oorlog in de Pacific [1942-1945] maakte een einde aan de Nederlandse macht, en de Japanse bezetting maakte het onmogelijk dat het Indonesische volk weer teruggegeven kon worden aan de Nederlanders. Daarom was de Onafhankelijkheidsverklaring aan het einde van de oorlog in 1945 een logi-

sche handeling. Daarmee liep Indonesië voorop in een lange rij van landen die onafhankelijk werden. Onder deze staten zijn er drie die ontstonden via het traject revolutieoorlog en diplomatie: Indonesië, Algerije en Vietnam.

De revolutie van 1945 ontstond als resultaat van een volksbeweging, maar we kunnen haar niet los zien van de internationale ontwikkelingen. De atoombom op Hiroshima [op 6 augustus 1945] had tot gevolg dat de oorlog sneller eindigde dan was voorzien, met als gevolg dat er niet zo snel geallieerde troepen voorhanden waren om Indonesië te bezetten. Die tijd hebben wij benut om onze positie te consolideren en een begin te maken met het opbouwen van onze staat.

De revolutie van 1945 schiep een conflict tussen ons en Nederland en het is gebruikelijk dat in een internationaal conflict oorlog en diplomatie worden ingezet om het conflict te beslechten. Dankzij oorlog en diplomatie – de kenmerken van onze strijd – werd onze soevereiniteit internationaal erkend en het is onze verantwoordelijkheid, als onafhankelijke en soevereine natie, onze vrijheid te gebruiken bij de opbouw van een betere toekomst, door alle principes van de Pancasila te verwerken.

HET BELANG VAN DE REVOLUTIE VAN 1945 VOOR ONS VANDAAG

De historische uitdagingen waar we de komende jaren voor staan zijn natuurlijk anders dan tijdens de revolutie van 1945. De erkenning van onze soevereiniteit verkregen wij 26 jaar geleden al, en op dit moment kent naar schatting meer dan 60 procent van ons volk de revolutie alleen maar uit verhalen. Tijdens de Oude Orde (Orde Lama) [van 1945-1965] beleefden we jaren van *nation building* maar weerklonk opnieuw de roep om revolutie. Vanaf 1965 veranderde de Nieuwe Orde (Orde Baru) van koers en concentreerden we ons volledig op ontwikkeling.

Wat is het belang van de revolutie van 1945 voor ons vandaag? Is het slechts een aandenken voor oude mensen, die naarmate hun leeftijd vordert steeds meer in het verleden leven? De term revolutie 1945 alleen al lijkt niet meer te passen in deze tijd. Maar onder het oppervlak van al deze veranderingen is de Pancasila niet veranderd. De aspiraties en krachten die vroeger de basis vormden van de revolutie van 1945 zijn nog steeds actueel. Het dorp, dat tijdens de onafhankelijkheidsoorlog de kern van onze kracht was, is dat in de huidige ontwikkelingen van ons land nog steeds. De ontwikkelingen in Zuidoost-Azië, die extra weerbaarheid van onze natie en staat eisen, herinneren ons eraan dat ons uiteindelijke bolwerk nog steeds dat dorp

is. Daarom blijft de revolutie van 1945 ons belangrijkste criterium om zaken te corrigeren die niet passen bij onze aspiratie een rechtvaardige en welvarende maatschappij te bouwen die gebaseerd is op de Pancasila. Ontwikkeling als voortzetting van onze strijd in het verleden en als realisatie van alle principes van de Pancasila is de enige weg om onze nationale weerbaarheid te vergroten.

Dit streven loopt parallel aan onze deelname aan de internationale strijd om een nieuwe wereldorde op te bouwen die rechtvaardigheid en vrede garandeert voor alle volken. We kunnen geen rechtvaardiger stelsel eisen op het internationale vlak als we deze rechtvaardige idealen niet toepassen op onze eigen nationale ontwikkeling.

SALATIGA, 2 JULI 1976

5.

De dynamiek van '45

Combinatie van verstand en geestdrift¹

R.Z. LEIRISSA

BOEKBESPREKING

Dr. A.H. Nasution, *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia*, Deel 1-7 (Bandung 1978)

'Intelligente mensen leren van de ervaring van anderen, maar wijze mensen leren van hun eigen ervaringen,' luidt een bekende uitdrukking. Maar niet veel mensen zijn in staat de waarheid van deze oude uitdrukking vorm te geven in een historisch verhaal waar de juistheid van de gegevens kan worden gerechtvaardigd. Zoiets behoeft niet alleen toewijding, maar ook intellectuele capaciteiten, en natuurlijk een eerlijke motivatie.

De eerste zeven delen van *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia* (Over de Onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië) van dr. A.H. Nasution, geschreven in de tijd dat hij kolonel was van de Indonesische landmacht, Tentara Nasional Indonesia – Angkatan Darat (TNI-AD), kwamen voort uit de wens van de auteur zich te verdiepen in de ervaringen van het Indonesische volk tijdens de revolutie die plaatsvond tussen 1945 en 1949.

Abdul Harris Nasution. Bron: H.C.Beynon,

UBL-KITLV.

In een van zijn lezingen voor het Genootschap van Indonesische historici (Masyarakat Sejarawan Indonesia, MSI) in het Museum van Nationaal Ontwaken, Gedung Kebangkitan Nasional, te Jakarta in oktober 1976 heeft de schrijver ooit de achtergrond en manier van werken uiteengezet die deze boeken als resultaat hadden.² De aanleiding voor het schrijven van dit werk dateerde van de jaren 1952-1955, de ‘verlof’-periode die volgde op Peristiwa 17 Oktober 1952, het ‘17 oktober 1952-incident’, (de mislukte machtsgreep van Nasution en een groep gelijkgezinde officieren, red.)³ Er heerste een sfeer die in die tijd vaak werd aangeduid als een vijfvoudige crisis (*panca krisis*) of overgangssfeer. De schrijver beschouwde de bestudering van de geschiedenis en dan met name de geschiedenis van de revolutie als de beste manier om de oorzaken van deze aangrijpende episode te achterhalen.

Tot de verbeelding sprekende geschiedenis is Nasution niet vreemd. Geschiedenis als een waardevolle ervaring kan ook praktische lessen opleveren, zoals hij al liet zien tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog. Tussen de Eerste Nederlandse Militaire Agresie en de Tweede Nederlandse Militaire Agresie promoveerde hij van bevelhebber van de Siliwangi-divisie, die actief was op West-Java, tot waarnemend opperbevelhebber met als taak het opstellen

van de hoofdstrategie van het Indonesisch Nationaal Leger (TNI) in de confrontatie met de Nederlanders. Deze hoofdstrategie, die daarna bekend werd onder de naam Strategie-order Nr. 1 (Perintah Siasat No. 1) was gebaseerd op zijn ervaringen tijdens de Eerste Universele Volksoorlog (Perang Rakyat Semesta I) in West-Java. Kernpunten waren: lineaire oorlogvoering vermijden en guerrilla-activiteiten concentreren in verrassingsaanvallen door kleine eenheden. Dat de TNI-troepen gedurende de Tweede Nederlandse Agressie standhielden was te danken aan deze hoofdstrategie.

Tijdens de jaren 1952-1955 heeft Nasution geprobeerd via een evaluatie van zijn ervaringen tijdens de fysieke revolutie een 'uitweg' te zoeken uit de 'periode van frustratie' waarin een deel van de Indonesische leiders zich in die tijd bevond. Hij wees een aanbod van de regering af om een civiel of diplomatiek ambt te bekleden:

Ik ben ervan overtuigd dat tijdens mijn eigen optreden, bij het TNI en bij staatszaken 'dingen zijn gebeurd die niet klopten'. Er is veel introspectie, retrospectie, en dialoog met vrienden over de strijd. Naast de aanwezige artikelen van onszelf, lees ik ook Nederlandse artikelen over ons. De huidige situatie werd geboren uit de processen van gisteren, et cetera.

In die tijd ging men de 'politieke en militaire frictie' die zich in het Peristiwa 17 oktober 1952 had gemanifesteerd opnieuw bekijken door soortgelijke affaires tijdens de revolutie te bestuderen, zoals het Peristiwa 10 November 1945 (incident van 10 november 1945) in Surabaya, de Bandung Lautan Api (Bandung-vuurzee) en incidenten in andere steden rond Linggarjati, Renville en de Rondetafelconferentie.

Nasution begon materiaal te verzamelen om de geschiedenis van de Indonesische revolutie te schrijven. Zoals duidelijk blijkt uit de titel van het werk ligt de nadruk meer op de problemen rondom oorlog zelf. Dr. Nasution bespreekt dus niet uitsluitend de strategie en tactiek van de guerrillaoorlog, die gelden als de belangrijke onderwerpen en natuurlijk niet kunnen ontbreken bij een uiteenzetting van de Onafhankelijkheidsoorlog. Hij verzamelde de militair-technische kwesties in drie 'tijdelijke' boeken, namelijk *Pokok-pokok gerilya* (Uitgangspunten van de guerrilla), *Tentara Nasional Indonesia I-III* (Nationaal leger van Indonesië I-III) en *Catatan militer RI* (Militaire notities van de Republiek Indonesië). Volgens zijn eigen uitleg waren deze drie manuscripten alleen bedoeld als 'materialenpakhuis'. Hoe groot de waarde van

deze ‘tijdelijke’ boeken is, kunnen wij aantonen met het feit dat *Pokok-pokok gerilya* in verschillende vreemde talen is uitgegeven.

Nasution geeft ronduit toe dat hij in de geschiedschrijving een amateur is. De opbouw van het boek heeft totaal geen wetenschappelijke pretenties. Hij heeft verschillende kalenders gebruikt om de hele periode van 1945 tot 1950 te verdelen. De vakken die voortkwamen uit de horizontale en verticale lijnen vulde hij vervolgens in met de namen van gebeurtenissen en bijbehorende figuren. Aan de personen die nog leefden stuurde hij brieven om schriftelijke of mondelinge verklaringen te verkrijgen. Hij verzamelde ook meerdere dagbladen en tijdschriften met gegevens uit die tijd, alsmede boeken van buitenlandse auteurs. Zo bracht hij het materiaal bijeen voor de negen boekdelen die hij in die periode voltooide.

Het leverde een monumentaal werk op. Niet alleen vanwege het buitengewoon grote aantal pagina’s – mogelijk is dit het eerste Indonesische werk met zoveel pagina’s geschreven door één persoon – maar ook vanwege de inhoud. Het toont de les die kan worden getrokken uit de Indonesische revolutie: een succesvolle strijd is niet alleen gebaseerd op technische bekwaamheid, maar ook op een onophoudelijke geestdrift. De fout om meer belang te hechten aan het eerste werd, volgens de toelichting van Nasution, gemaakt in de tijd na de revolutie. Gedurende zijn tijd als stafchef van de landmacht vertrouwde ook hij meer op de inspanningen om de technische capaciteiten van de landmacht te verbeteren. Dit inzicht werd ook de les die hij later toepaste, nadat hij in 1955 weer in dienst was getreden, en vormt tevens de ‘rode draad’ in het geheel van de serie boeken over de Onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië, *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia*.

Dit thema, de tegenstelling tussen technische bekwaamheid en strijd lust, is duidelijk het structureringsprincipe van het werk. Aan het begin van de revolutie was er een tegenstelling tussen de jongeren die handelden vanuit hun geestdrift en de leiders van de oudere generatie, die voorzichtig en berekenend handelden, tussen de partijen die diplomatie belangrijk vonden en de kant die de nadruk legde op de gewapende strijd, tussen de uniformiteit van overheidsinstellingen in de regio’s en de mogelijkheid tot brede participatie vanuit de samenleving, tussen structuren en processen. Maar hoe groot de tegenstellingen ook waren, in bepaalde situaties bewees een van de partijen altijd wel haar nut om het gemeenschappelijk doel te bereiken – de onafhankelijkheid van Indonesië. Door dit thema als basis te gebruiken duiken er her en der natuurlijk subjectieve uitspraken van de schrijver op, wat de lezer eraan herinnert dat het benadrukken van het een en het negeren van het an-

der ongewenste gevolgen heeft voor alle partijen. Deze subjectieve uitspraken verstoren echter de loop van het verhaal niet. De schrijver pretendeert totaal niet dat hij een louter objectief verhaal levert en deze delen kunnen juist erg nuttig en interessant zijn. Historici zijn al lange tijd van mening dat we, om een geschiedenisboek goed te begrijpen, de achtergrond van de schrijver en het geschrevene moeten begrijpen. Dat een geschiedenisverhaal wordt gebruikt voor praktische doeleinden wordt vaak goedgekeurd, hoewel parallel daaraan altijd wordt herinnerd aan de gevaren voor het vervallen in 'propaganda' of 'oppervlakkigheid'. Van deze zeven delen kan worden gezegd dat ze vrij zijn van genoemde gevaren die zo dikwijls opduiken in historische artikelen geschreven in Indonesië.

Deel I, met als titel *Proklamasi* (Proclamatie), begint met een uiteenzetting van de strijdtraditie van het Indonesische volk in de periode voor de revolutie. De paragraaf getiteld 'Hakekat Perang Kemerdekaan Indonesia' (De essentie van de Onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië) begint met de uitleg: 'De essentie van de Onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië is een universele volksoorlog die tegelijkertijd gaande is op politiek, militair, sociaal en cultureel gebied'⁴ en is een poging de voornaamste grondbeginselen te analyseren. Hierin worden ook de vergissingen genoemd die volgens de schrijver ooit zijn begaan gedurende de oorlog. Het tijdperk van de Japanse bezetting met de vorming van paramilitaire eenheden leidde de eerste seconden van de Proclamatie van augustus 1945 in. De reactie van het volk, van de noordelijkste punt van Sumatra tot aan Irian Jaya, wordt nauwkeurig gedocumenteerd om te bewijzen dat de gebeurtenissen die plaatsvonden in Jakarta werkelijk de aspiraties van het hele Indonesische volk vertegenwoordigden. De titel van deze paragraaf drukt de inhoud goed uit: 'Gejolak semangat dan jiwa 45' (De vlammende geestdrift en ziel van '45). Tegelijkertijd steekt de schrijver zijn persoonlijke mening niet onder stoelen of banken: de dynamiek van de eerste maanden van de revolutie werd niet goed benut door de leiding van de staat. De aarzeling om de strijdlust te bevorderen gaf de vijand de kans om de kracht achter de diplomatieke handreiking te dwarsbomen.

Deze aarzeling werd verder uitgewerkt in deel II, met de titel *Diplomasi atau bertempur* (Diplomatie of strijd). Tot 1946 was er in bijna heel Indonesië sprake van strijd, die geleid werd door de bevolking zelf. Dit feit laat zien dat de onrust in de regio's heviger was en 'beter werd georganiseerd' dan in het centrum. Deze massale gelijktijdige beweging eiste niet veel slachtoffers aan de kant van het volk. De tegenstelling van dit hoofdthema wordt door

de schrijver uitgewerkt aan de hand van de ontwikkelingen in Bandung, Semarang, Magelang, Surabaya enzovoorts. Natuurlijk nemen de gebeurtenissen in West-Java die hij zelf had meegemaakt de belangrijkste plaats in. Dit is een subjectiviteit die niet kan worden vermeden, juist omdat het deze ervaringen zijn die de schrijver de inspiratie gaven om zijn werk te beginnen.

Nasution besteedt speciale aandacht aan twee politieke affaires. Ten eerste het 'Testament van Sukarno' (*Testamen Sukarno*, september 1945), een verklaring die eigenlijk de titel 'Ons Mandaat' (*Amanat Kami*) had en het gevolg lijkt te zijn geweest van gerichte manipulatie van Tan Malaka om zichzelf voor te bereiden als de vervanger van Sukarno in het geval dat 'we geen kracht meer hebben om de strijd te midden van ons eigen volk voort te zetten'. Deze verklaring was oorspronkelijk gericht aan vier mensen (Tan Malaka, Iwa Kusuma Sumantri, Sjahrir en Wongsonegoro) maar werd vervolgens vervalst zodat het leek of alleen Tan Malaka deze taak had gekregen. Gelukkig bleek de loop van de geschiedenis anders te zijn. De volledige weergave van de originele en valse citaten maakt het mogelijk zelf te oordelen.

De tweede gebeurtenis die volgens de schrijver verdergaande gevolgen met zich meebracht was de vorming van het kabinet-Sjahrir in november 1945. Zij betekende een schending van de grondwet, die al was bekrachtigd. De belangrijkste taak van het kabinet-Sjahrir was het voeren van onderhandelingen met Nederland. In dit geval kreeg hij de volledige steun van de leiders van beide landen. Maar vervolgens ontstond een verschil van mening dat steeds heviger werd. De schrijver schuift de mogelijkheid niet terzijde dat dit het gevolg was van een poging tot oproer van de Netherlands Indies Civil Administration (NICA), die daarbij propaganda en provocatie inzette.

Na de vorming van het Volksevenigheidsleger (Tentara Keamanan Rakyat, TKR, de voorloper van de TNI) ontbrak er nog steeds een militaire structuur. Het imiteren van de KNIL-structuur, wat eigenlijk tot doel had het leger te voorzien van moderne wapens, strookte niet met het feit dat het leger van de Republiek Indonesië in die tijd nog erg eenvoudig was. Nasution brengt hier eerlijk naar voren dat in die tijd de samenstelling van het leger eigenlijk aangepast had moeten worden aan de realiteit. Door dit na te laten kregen met name de diverse commandanten in het veld te maken met tegenslagen, waarmee de mogelijkheid om een guerrillastrategie te organiseren verloren ging. Het hoofdstuk getiteld 'Gejolak Perjoangan Revolusi' (Oplaiende strijd van de Revolutie) laat met data onderbouwd zien dat de potentie voor een guerrillastrijd duidelijk aanwezig was. Een van de laatste hoofdstukken

van dit deel analyseert een ander excès van de revolutie, namelijk de *revolusi sosial* (sociale revolutie) in verschillende regio's (West-Java, Banten, Tangerang, Bogor, Tegal) waarbij bepaalde partijen probeerden lokale regionale overheden omver te werpen die werden beschuldigd van collaboratie met de Japanners of de Nederlanders.

Deel III, getiteld *Diplomasi sambil bertempur* (Diplomatie tijdens de strijd), brengt de gebeurtenissen naar voren rond de opkomst van Tan Malaka in de politieke arena die de diplomatie-politiek van Sjahrir het hoofd wilde bieden. Tan Malaka's filosofie, die *Merdeka 100%* (100 procent onafhankelijkheid) voorstond, wordt woordelijk geciteerd om de lezer in staat te stellen een duidelijk beeld te krijgen van de figuur die ooit de ere naam Bapak Revolusi (Vader van de Revolutie) kreeg. Vooral zijn strijdtechniek, die hij zelf 'massa-actie' noemde, wordt hier duidelijk. De beweging die werd aangevoerd door Tan Malaka veroorzaakte nog meer tegenstellingen, en leidde tot een psychologische sfeer die schade toebracht aan de hele revolutie: het wantrouwen ten aanzien van de diplomatieke bedoelingen van Sjahrir groeide. Tegelijkertijd doken er ook negatieve geruchten over Tan Malaka zelf op die de sfeer verder aantastten. De rellen in Solo vormden een voorbeeld van gebeurtenissen met bijna hetzelfde patroon als de zogenaamde *revolusi sosial*, de sociale revolutie.

Nog verwarrender is de tegenstelling die binnen de militaire organisatie ontstond. Aan de ene kant was daar generaal Urip Sumohardjo, die een leger wilde als 'instrument van de regering', aan de andere kant generaal Sudirman, die een leger wilde als 'instrument van de revolutie'. De werkelijkheid op lokaal niveau kwam overeen met wat Sudirman voor ogen stond, maar op het niveau van de centrale staf volgde men de lijn van Sumohardjo. Een ander punt betreft de inspanningen van de Panitia Besar Reorganisasi Tentara (Groot Comité voor de Reorganisatie van het Leger), waarbij de schrijver eerlijke kritiek naar voren brengt.

Al deze verwarring veroorzaakte volgens de schrijver een gunstige situatie voor de vijandelijke partij. Dankzij de diplomatie kregen de Nederlanders de gelegenheid een modern leger op te bouwen, terwijl de Indonesische republiek daar niet de juiste strategieën tegenover kon stellen. Het resultaat was een mislukking, op zowel diplomatiek als militair gebied. Nasution toont evenwel nogmaals met feiten aan dat dit falen alleen het centrum van de republiek raakte. In de regio's bleek een goede integratie te zijn tussen de troepen en het leger. De casus die hijzelf meemaakte in de regio West-Java wordt uitvoerig toegelicht. Het fiasco van de situatie in Tangerang op het

moment dat de Engelse troepen zich terugtrokken uit Jakarta (en Indonesië) om te worden vervangen door het Nederlandse leger, wordt verduidelijkt aan de hand van feiten. Dit is wat wordt genoemd ‘de tragedie van de moordpartijen in Tangerang’. Eigenlijk had de leiding moeten weten dat het hier om een strategische fout ging. De casus West-Java – waar de auteur de leiding had en op grond van de lessen die uit deze mislukkingen waren getrokken een andere strategie ontwikkelde, een strategie die later bekend werd als de Perang Rakyat Semesta (Universele volksoorlog – vormt het beste deel van deze uiteenzetting.

Deel IV, met de titel *Periode Linggarjati* (Linggarjati-periode), begint vanaf medio 1946 en loopt tot medio 1947. In overeenstemming met de titel worden de onderhandelingsstappen die resulteerden in de Overeenkomst van Linggarjati vrij volledig geanalyseerd. Ook wordt met authentieke data aangetoond dat deze overeenkomst in wezen nadelig was voor de strijd, niet alleen op politiek maar ook op militair gebied. Deze overeenkomst had een grote psychologische weerslag die ertoe leidde dat men onwillig was haar te accepteren. Een ander gevolg van deze overeenkomst was dat werd overgestapt op een nieuwe politieke structuur (een federatie), zonder specificaties hoe deze overgangperiode door te komen. De standpunten van de regering, die deze overeenkomst verdedigde, en van oppositiepartijen als de Masyumi, Barisan Pemberontakan Rakyat Indonesia (BPRI, Korps van de Opstand van het Indonesische Volk), de Partai Nasional Indonesia (PNI, Indonesische Nationale Partij), Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi (KRIS, Loyaliteit aan het Indonesische volk van Sulawesi) en andere groepen worden in dit deel letterlijk naar voren gebracht.

De situatie bracht nieuwe verdeeldheid. Er ontstonden geruchten over een op handen zijnde coup door het Bantengkorps (Barisan Banteng). Een bewijs van het onvermogen van de regering om de problematiek te boven te komen was het besluit van de regering tot openstelling, ook voor Nederlanders, van de Karawang-Jakartatrein, waarmee de lokale bevolking evenwel niet akkoord ging. De ontvoering van de legerleiding aldaar door bepaalde partijen (vermoedelijk Laskar Rakyat, Volksmilitie) veroorzaakte onrust. De verdeeldheid van de politiek rondom de ratificatie van de Linggarjati-tekst wordt ook goed uiteengezet. Vervolgens toont Nasution het verband aan tussen deze politieke rellen en het succes van de Nederlanders bij het opbouwen van hun politieke macht buiten Java en Sumatra. De conclusie die de schrijver hier trekt is opnieuw dat het politiek en militair een strategische vergissing was om zoveel nadruk te leggen op wat hierboven met de term ‘techniek’ wordt aangeduid (ten opzichte van de geestdrift van de strijd).

Deel v, met de titel *Agresi Militer Belanda I* (Eerste Nederlandse Militaire Agressie), behelst de periode tussen medio 1947 en de daaropvolgende onderhandelingen. Het mislukken van de diplomatie rond de uitvoering van Linggarjati neemt hier een grote plaats in. Voor hen die nog nooit de gelegenheid hebben gekregen de memoranda of delen van de memoranda die door Indonesië of Nederland zijn uitgegeven te lezen, biedt dit boek daarvoor de kans. Interessant is hier de slotnota van de kant van Sjahrir, die later zowel door president Sukarno als het kabinet-Amir Sjarifuddin duidelijk werd verdedigd. Hoe erg Indonesië in de tijd voorafgaand aan de eerste agressie in het gedrang was gekomen, blijkt zeer duidelijk uit de citaten en de toelichting van de schrijver. Afgezien daarvan is het duidelijk dat de continuïteit van de diplomatieke politiek de hoofdstelling van de schrijver versterkt. De inmenging door de Verenigde Naties, voornamelijk van de kant van de Verenigde Staten van Amerika, veranderde de diplomatieke lijnen die Sjahrir had uitgezet niet. Het belangrijkste meningsverschil op dat moment hield verband met wat de Nederlanders de ‘gezamenlijke gendarmerie’ of ‘gezamenlijke politie’ noemden. Indonesië, inclusief Sjahrir, stemde niet toe in deze feitelijke uitbreiding van het Nederlandse leger om via die ‘gendarmerie’ de binnenlandse situatie in de gaten te houden.

Een maand voor de agressie werd het de commandanten in de regio's al duidelijk dat de Nederlanders kleine schermutselingen begonnen uit te lokken. Dat bleek het begin van de operatie die de naam ‘Eerste Nederlandse Militaire Agressie’ kreeg. De schrijver geeft een beeld van het falen van de militaire strategie tegen de moderne troepen van de vijand. Ook de pogingen om een door de VN bevolen staakt-het-vuren te handhaven lieten onze zwakheden zien. De citaten uit diverse brieven en toespraken van staatsfunctionarissen uit deze beklemmende tijd geven een vrij duidelijke illustratie van deze opvatting.

Deel VI analyseert onder de titel *Perang Gerilya Semesta I* (Eerste Universele Guerrillaoorlog) de omstandigheden in de maanden voordat de Renville-overeenkomst werd bereikt. In deze situatie begon de regering de strijd lust van de bevolking aan te wakkeren en ging men tegelijk door met de diplomatieke inspanningen om de status de facto van de Indonesische Republiek te behouden, zoals overeengekomen in Linggarjati. Midden in deze periode kregen de Nederlanders de gelegenheid verder te gaan met saboteren en gewelddadig optreden. De enige succesvolle verdediging was het *Wehrkreise*-systeem in West-Java.

De Renville-onderhandelingen bleken voor de Nederlanders minder belangrijk dan de mogelijkheden hun positie op zowel militair als politiek gebied verder te versterken. De kwestie van de ‘zes extra artikelen’, een voorstel van de Verenigde Staten van Amerika om uit de impasse in de onderhandelingen te komen, wordt voldoende belicht. De ondertekening van de Renville-tekst, compleet met welkomsttoespraken, wordt ook in dit deel gepresenteerd.

Een van de consequenties van Renville was ‘ReRa’, Rekonstruksi Rasionalisasi, oftewel reorganisatie en rationalisatie, wat niks anders betekende dan inkrimping van het aantal legers en troepen.⁵ De verdeeldheid die hierdoor binnen het TNI ontstond neemt in de analyse een belangrijke plaats in. Volgens de schrijver ging het hier om een duidelijke poging het dualisme op militair gebied dat sinds 1945 was ontstaan te voltooiën door concessies te doen aan de politici. Sindsdien begonnen de politici zich te bemoeien met de organisatie van het leger, wat tot uitdrukking kwam in de motie van Zainul Baharuddin (Mosi Baharuddin).⁶

De polarisatie tussen de partijen die door deze overeenkomst werd veroorzaakt wordt uitvoerig geanalyseerd. Met het terugtrekken van de ministers van Masyumi uit het kabinet-Amir Sjarifuddin bleef alleen de ‘linkervleugel’ over, bestaande uit socialisten, communisten, de socialistische jongeren van Pesindo (Pemuda Sosialis Indonesia) en Sentral Organisasi Buruh Seluruh Indonesia (Sobsi, Centrale Arbeidersorganisatie van Heel Indonesië), zodat het kabinet uiteindelijk viel. Om een einde te maken aan deze haast chaotische sfeer stelde president Sukarno Bung Hatta als premier aan, die blijkbaar van allerlei partijen het vertrouwen kreeg, met uitzondering van de linkervleugel. Met de opkomst van de linkse oppositie ontkiemde in feite het zaad voor nieuwe rellen, die vervolgens ook uitbarstten, zoals de communistische Madiun-opstand in 1948. Maar dit gedeelte wordt later besproken, in deel VIII. Vanuit militair oogpunt bracht Renville problemen met zich mee. In feite slaagde het TNI erin een consolidatie tot stand te brengen, maar vanwege het *ceasefire* in verband met de Renville-onderhandelingen werd het gedwongen zijn strategische posities over te dragen. De door Renville geëiste evacuatie (*Hijrah*) deed dit hele plan uiteenvallen.

Deel VII, met als titel *Periode Renville* (Renville-periode), behandelt de gebeurtenissen in 1948, voordat de PKI-Madiun-opstand plaatsvond. Het verloop van de onderhandelingen, met interessante aspecten als wederzijds bedrog en onbetrouwbaarheid, vormt het begin van het verhaal van dit

boek, inclusief de inspanningen van dr. Graham van de VN-commissie. Er wordt niet voorbijgegaan aan de politieke verdeeldheid in de hoofdstad: de opkomst van het Front Demokrasi Rakyat (FDR, Democratisch Volksfront), het royeren van Sjahrir als lid van de Partai Sosialis (Socialistische Partij), de pogingen nationale consensus te bereiken rond de viering van 20 mei, die sindsdien blijkbaar erkend wordt als Hari Kebangkitan Nasional, de Dag van het Nationaal Ontwaken, de beweging Groot Indonesië (Indonesia Raya) van Zainal Abidin, de zitting van de rechtbank tegen de verdachten van het Peristiwa 3 Juli (het 3 juli-Incident) dat een jaar daarvoor plaatsvond, vormen de belangrijkste thema's in dit deel.

Hierna komt een belangrijk deel: Nasution werd naar Yogya geroepen om de functie te bekleden van plaatsvervangend opperbevelhebber, met als taak een nieuwe strategie voor de TNI op te stellen. Deze geschiedenis zal uitgebreid worden uitgewerkt. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de militaire situatie in allerlei gebieden buiten Java, tot aan Irian Jaya toe. Deze uiteenzetting zal overlopen in deel IX, dat de Agresi Militer Belanda II (Tweede Nederlandse Militaire Agressie) analyseert, alsmede deel X over de Perang Gerilya Semesta II (Tweede Universele Guerrillaoorlog), en zal worden afgesloten met deel XI over de Periode KMB (Konperensi Meja Bundar, de Rondetafelconferentie). In afwachting van het verschijnen van deze vier laatste delen kan al wel een trend worden aangegeven, die wijst in de richting van een versterking van de diplomatie door de oorlogvoering. Of is dat ook een antagonisme?

De hiervoor behandelde hoofdlijnen maken duidelijk dat het werk van Nasution enorm verschilt van andere boeken die ooit door historici van binnen of buiten Indonesië zijn geschreven. Voor veel mensen is het werk misschien niet patriottistisch genoeg, in de betekenis dat gebeurtenissen die tot nu toe als 'heilig' werden beschouwd niet worden opgehemeld, zoals de Peristiwa Surabaya, de vorming van het TKR, TNI en Linggarjati. Maar de geschiedenis verloopt nu eenmaal altijd, net als het leven van de mens zelf, met negatieve en positieve aspecten. Een eerlijke beoordeling levert nooit één enkele kleur op. En als men wil leren van de geschiedenis, zoals in dit geval ook duidelijk de bedoeling is, zal het kiezen van enkel aangename feiten om een prachtig totaalbeeld te produceren niet veel helpen. Tegelijk is natuurlijk geen enkele reconstructie van de geschiedenis vrij van bepaalde vooronderstellingen, of het nu een historische filosofie is, of een manier van interpreteren, of een visie die voortkomt uit de bestudering van eigen ervaringen.

Deze zeven boeken slagen erin een breed scala van gebeurtenissen bloot te leggen, ondersteund door gedetailleerde feiten waarvan de juistheid kan worden verantwoord. Zo worden mensen zich bewust van het feit dat de Indonesische revolutie niet alleen in beweging werd gebracht door het conflict Indonesië-Nederland, zoals zo vaak wordt gedacht, maar belangrijker nog, door haar eigen dynamiek. Afgezien daarvan kan dit buitengewone werk zowel historici als geïnteresseerden erop wijzen dat de geschiedschrijving over deze periode nu begonnen is. Zij die ooit deel uitmaakten van de gebeurtenissen rondom de Onafhankelijkheidsoorlog kunnen wellicht begrijpen dat ook van hen verlangd wordt dat ze daarop hun visie geven, in memoires of in welke andere vorm dan ook.

6.

De Indonesische revolutie

Mythe en realiteit¹

ONGHOKHAM

De Indonesische revolutie was het type revolutie zonder vaststaand script. Ze ontbrandde in een machtsvacuüm en verliep zonder planning. Daarmee was deze revolutie evenwel niet betekenisloos, want zij was diepgeworteld in de denkbeelden van de nationale beweging. De betekenis van de revolutie kan echter ook worden gemanipuleerd, voor praktische politieke doeleinden, of gebruikt om de positie van bepaalde groepen te legitimeren. Deze tendens kan overslaan naar het academische veld, met name naar het historisch onderzoek en de geschiedschrijving.

De revolutie ontstond in een machtsvacuüm. Japan, dat Indonesië sinds 1942 bezet hield, gaf zich over aan de geallieerden, al hadden de geallieerden zelf nog geen enkele voorbereiding getroffen om Indonesië te bezetten.

Indonesië was niet het enige land in Azië dat profiteerde van dit moment. In Birma, Vietnam en in Malakka braken ook revoluties uit en streden onafhankelijkheidsbewegingen om de koloniale banden te verbreken. Ook de onafhankelijkheid van India werd versneld door de Tweede Wereldoorlog.

Met de revoluties in Indonesië, Birma en Vietnam en de onafhankelijk-

heidsbeweging in India slaagde men er uiteindelijk in dekolonisatie af te dwingen. Voor de Tweede Wereldoorlog hadden de Verenigde Staten met betrekking tot de Filipijnen en Engeland inzake India en Birma al signalen in die richting gegeven. Toch versnelden de revoluties en onafhankelijkheidsbewegingen de dekolonisatie van Zuidoost-Azië, wat later werd nagevolgd door landen in Afrika. Door deze revoluties werd kolonialisme een verouderd concept.

De meeste revoluties vinden plaats in een machtsvacuüm, maar dat doet niets af aan hun betekenis. Er vindt een proces plaats waarin het regime aan verval onderhevig is en zijn controle verliest. Zo vond in Engeland rond 1640 een revolutie plaats nadat de koning was verslagen in een burgeroorlog tegen het Britse parlementaire leger onder leiding van Cromwell. In Frankrijk toonde de val van de Bastille op 14 juli 1789 aan dat de regering van het oude regime de macht niet meer in handen had. In Rusland brak de revolutie van 1917 uit op het moment dat de regering van de tsaar – inclusief zijn leger – leek te verdampen in de hitte van de Eerste Wereldoorlog. De islamitische revolutie in Iran in 1979 vond ook plaats op het moment dat de machtsmiddelen van de sjah hem uit handen waren geslagen. Maar de communistische revoluties in China, Vietnam en Cambodja verschilden van karakter: hier werd een overwinning van een revolutionair leger verwezenlijkt.

Het algemene idee is dat er twee revolutiecategorieën zijn. De eerste is wat wordt genoemd *textbook revolution*, een revolutie op basis van een script; voorbeelden zijn de meeste marxistische revoluties, bijvoorbeeld in Rusland, China, Vietnam en Cambodja. Mogelijk kunnen in deze categorie ook religieuze revoluties worden ingedeeld, zoals die van Iran. Het tweede type revolutie vindt zonder script plaats en verloopt afhankelijk van de omstandigheden en ontwikkelingen. De revoluties in Amerika, Frankrijk en Indonesië passen in dit model. Dit betekent evenwel niet dat ideologie daarin geen rol speelt. Elke revolutie is beladen met ideologieën en principes. De ideologie van de Amerikaanse revolutie was gebaseerd op het recht van het volk om zijn eigen lot te bepalen en op Engelse constitutionele ideeën en concepten van de Verlichting. Dat gold ook voor de Franse revolutie, die werd aangescherpt door de antifeodale ideeën van Rousseau en het antiklerikalisme van Voltaire.

De Indonesische revolutie was geworteld in ideeën en concepten van de nationalistische beweging. De culturele, sociale, economische en soevereine idealen van het volk en de conceptie van de natie en onafhankelijkheid vonden hier hun oorsprong. Deze nationale idealen creëerden een nieuw bewustzijn, dat verschilde van het dynastieke bewustzijn in de traditionele vor-

stendommen. Dit nieuwe bewustzijn begon zich een moderne voorstelling te maken van een bredere politieke eenheid, namelijk van een *nation-state* die het hele gebied van de Nederlands-Indische kolonie omvatte. Aanvankelijk vormde dit gebied een administratieve eenheid met duidelijke, zij het kunstmatige, geografische grenzen, die ook economisch en politiek al op zichzelf functioneerde. Deze geografische grenzen en functies op zichzelf maakten het makkelijker om zich een voorstelling te maken van de gewenste vorm van een samenhangende eenheid, die door de historicus Benedict R. O'G. Anderson een *imagined community* wordt genoemd.²

Zonder deze nationalistische beweging zou de Indonesische revolutie slechts het karakter hebben gehad van een traditionele Ratu Adil-beweging, gestoeld op de messianistische hoop op de komst van een Rechtvaardige Vorst, of van de plunderbewegingen die uitbraken in maart 1942, toen Nederland zich overgaf aan Japan en de nieuwe bezetters er nog niet waren. De concepten nationalisme en antikolonialisme brachten de gebeurtenissen tijdens het machtsvacuüm van medio augustus 1945 tot een revolutie. Een nieuwe ontwikkeling was dat ook de *primordiale* (traditionele) sociale krachten die op dat moment vrijkwamen volledig in het teken van het nationalisme en de eis tot onafhankelijkheid stonden.

Hierin is de Indonesische revolutie niet uniek. Hoewel ze nieuwe werelden stichten krijgen revoluties te maken met datgene wat 'primordiaal' wordt genoemd, ofwel de basale, oorspronkelijke krachten en verbanden in de maatschappij. De Franse revolutie werd gedragen door de opstand van traditionele boeren (*Jacquerie*) en zonder die steun zou ze niet succesvol zijn verlopen. Dit was ook het geval met de Russische revolutie.¹ De Chinese revolutie in 1911, die geleid werd door Sun Yat-sen, kreeg veel hulp van een geheim genootschap dat zich traditioneel verzette tegen de heerschappij van de Qing-dynastie. Mao Zedong zelf was gefascineerd door de hulp van traditioneel banditisme dat zich verzette tegen welke regering dan ook in China.³

Deze primordiale of traditionele instellingen en verbanden raakten ook betrokken bij de Indonesische revolutie en doken daardoor op in het machtsvacuüm. De intellectuele leiders, opgeleid aan de hbs en universiteiten in Nederland en Nederlands-Indië, maakten van deze krachten gebruik, maar toch altijd met enige twijfel over de vraag of dit wel paste bij de moderne tijd.

Intern werd dit primordialisme het hoofdprobleem van de republiek. De republikeinse leiders kwamen voort uit allerlei bewegingen die door de Japanners waren opgericht, waaronder de Badan Persiapan Kemerdekaan Indonesia, het Comité ter Voorbereiding op de Indonesische Onafhanke-

lijkheid. Aan het begin van de revolutie waren er veel leiders, zoals Sutarjo en Kolopaking, die in de koloniale tijd hadden samengewerkt met de Nederlanders en toen nog in plaats van onafhankelijkheid meer autonomie hadden geëist. Tijdens de Japanse bezetting waren er alleen organisaties toegestaan die zich conformeerden aan de visie van Japan. Veel revolutionaire leiders, zoals Sukarno, Hatta en Sjahrir, hadden geen voeling met traditionele maatschappelijke krachten en waren bezorgd over de opkomst van het primordiale fanatisme.

Veel intellectuele nationalistische leiders waren niet geworteld in de bredere lagen van de samenleving. Zij vielen qua opleiding en de stedelijke omgeving waar zij woonden buiten de traditionele tweedeling tussen adellijke elites en het gewone volk. De voorstelling die de revolutionaire leiders hadden van 'het volk' of 'de massa' was vaag. En daarin verschilde de Indonesische revolutie van de 'middenklassenrevoluties' in Frankrijk of de proletarische revoluties in wat de communistische landen zouden worden. Daardoor kon het primordiale of traditionele element het verloop van de Indonesische revolutie domineren.

STRIJDGROEPEN VAN DE BEVOLKING

Toen de revolutie losbarstte heerste er een sfeer van radicalisering die neigde naar anarchie, terwijl de nieuwe nationale regering nauwelijks in staat was alle revolutionaire dynamiek te beteugelen. De eerste zichtbare aanzet tot de revolutie was de opkomst van allerlei groepen die het gezagsapparaat van de staat in handen probeerden te krijgen. Dit apparaat was in de koloniale tijd opgebouwd en in 1945 in handen van de Japanse bezetter. Het optreden van deze groepen werd gevolgd door allerlei andere acties, die niet alleen anti-Japans en anti-Nederlands waren, maar ook antifeodaal en gericht tegen het eigen binnenlands bestuur, omdat dit werd beschouwd als instrument van het koloniaal bureaucratisch apparaat. Ook Chinese tussenhandelaren waren doelwit. In het algemeen keerden deze acties zich tegen de politieke en economische elites. Het was dus onvermijdelijk dat er in de beginfase van de revolutie allerlei oproer en sociale onrust ontstonden. In Kebumen en Tangerang vonden anti-Chinese rellen plaats, terwijl in Aceh een openlijk conflict ontstond tussen de adellijke elite (*uleebalang*) en islamitische leiders (*ulama*). Oost-Sumatra was het toneel van een sociale revolutie die het sultanaat vernietigde, terwijl er in Midden-Java opstanden waren in Pekalongan en Surakarta, waarbij werd opgetreden tegen Ambonese KNIL-militairen en Indo-Europeanen.

Andere acties waren erop gericht de eigendommen van de Nederlands-Indische economie over te nemen, zoals grote plantages, fabrieken of andere Nederlandse gebouwen. Meteen nadat ze bezet waren werden er plakkaats op geplakt met de tekst: Milik Republik Indonesia, ‘bezit van de Republiek Indonesië’. Al deze acties uitingen van een radicale en emotionele revolutie die bijna niet in de hand te houden was.

De verschillende radicale acties aan het begin van de Indonesische revolutie hadden tot gevolg dat de revolutie begon zonder steun van de officiële militaire organisaties. In plaats daarvan zien we de opkomst van een combinatie van allerlei groepen in de maatschappij, elk met hun eigen manschappen, eigen leiders en eigen bewapening. Ter vergelijking: de Franse revolutie begon juist wel met steun van de nationale garde, en die rekruteerde milities uit de middenklasse. Zij vormden de belangrijke factor in het succes van de Franse revolutie. Toen de Indonesische revolutie uitbrak waren er al semimilitaire organisaties die bestonden uit voormalige leden van de in de Japanse tijd gevormde PETA (Pembela Tanah Air, Verdedigers van het Vaderland) en de Heiho, de Indonesische hulpsoldaten in Japanse dienst, alsmede het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL), elk zonder duidelijk verband met een of andere sociale groepering. In de eerste dagen van de revolutie vormden militante jongeren evenwel de voornaamste kracht. Zij kwamen onder leiding van informele leiders in actie samen met verschillende groepen in de maatschappij. Ook kwam in die tijd een andere kracht naar voren, die ik zal betitelen als de *jago*.⁴

Elke revolutie, inclusief die in Indonesië, brengt een heel belangrijk proces teweeg, waarin het volk voor de eerste keer in zijn geschiedenis totaal verwickeld raakt in de politiek: plotseling ervaart het hele volk een hoge mate van politisering. Men wil dat ook met elke revolutie bereiken, het is de voornaamste kracht ervan. Deze totale betrokkenheid veroorzaakte in de begintijden van de revolutie allerlei emotionele acties, die gericht waren tegen de elite, tegen handelaren en tegen stadse middenklasse. Het trauma dat daardoor bij de nationale politieke elite ontstond leidde tot een argwanende houding tegen elke mogelijke politisering van het volk.

De totale betrokkenheid van het volk bij de politiek had ook tot gevolg dat er primordiale stromingen opkwamen, die met elkaar in conflict raakten. Deze conflicten en de concurrentie tussen deze groepen gaven de revolutie een vurige dynamiek. Er bestonden in Indonesië conflicten tussen groeperingen, tussen dorpen en steden en tussen klassen. Vijandelijkheden tussen standen en klassen worden in Indonesië vaak verhelderd aan de hand

van sprookjes, bijvoorbeeld over een rijk persoon in een dorp die rijk geworden is omdat hij een verbond heeft gesloten met Satan. Het ridiculiseren van dorpschouwen, hadji's of ulama weerspiegelt het verzet tegen deze figuren en getuigt van een primitief klassenbewustzijn.⁵ Juist daarom kunnen deze gevoelens ineens fel en wreed tot uitbarsting komen.

In een landbouweconomie, waarin men maar net genoeg heeft om te overleven, dreigt elk moment het gevaar van honger en armoede. Dit kan worden uitgelegd aan de hand van de angst om, bijvoorbeeld, verkouden te worden (*masuk angin*), wat voor veel Indonesiërs een waar schrikbeeld is. Er is geen rationele medische verklaring waarom mensen ineens verkouden kunnen worden, en daarom is de angst voor wind en tocht een obsessie geworden in de Indonesische samenleving. Het is een uitdrukking van een existentiële angst die is ontstaan in de oude boerensamenleving met zijn exploitatie en onderdrukking. Tijdens een revolutie kan een dergelijke existentiële angst worden gekanaliseerd in de richting van gewelddaden. Het geweld krijgt vrij baan.

Er vielen slachtoffers die beschuldigd werden agent te zijn van de Netherlands Indies Civil Administration (NICA). Hoeveel van deze slachtoffers werkelijk NICA-agenten waren is niet bekend, maar onder deze noemer werden er veel lokale sentimenten uitgevochten. Veel mensen werden als NICA-agent aangemerkt omdat ze verschilden van de lokale bewoners of van een groep. Ze werden beschouwd als vreemd en gevaarlijk en gezien als een bedreiging. Het kon bijvoorbeeld zijn dat iemand groter was en meer leek op een indo, of omdat hij behaard was. Met opzet werden deze traditionele krachten door de leiders van de strijd opgezweept, zoals bij de aanval van de Engelsen op Surabaya, toen Bung Tomo de hulp inriep van traditionele genezers (*dukun*), tovenaars (*tukang sibir*), jago, overvallers en dergelijke om de stad te helpen verdedigen. In november 1945 werd in Surabaya overal rondgebazuind dat op de Britse oorlogsschepen de rijst niet gaar kon worden vanwege de krachten van de dukun in Surabaya en dat de Engelsen zich daarom vlug zouden terugtrekken. Helaas aten de Engelsen op de oorlogsschepen geen rijst, maar aardappels en brood.

AKSI DAULAT⁶

In een sfeer zoals in de vorige paragraaf uitgelegd werden het parlementaire proces, de rechtsgang, wetten of procedures en zelfs de grondwet terzijde geschoven ten gunste van politiek pragmatisme. De wisseling van de macht op nationaal en lokaal niveau vond plaats via *aksi daulat*, het uitoefenen van

Eerste minister Sutan Sjahrir komt aan in Jakarta, na zijn ontvoering in Solo (1946). Bron: ANRI/IPPHOS.

directe volkssoevereiniteit waarbij zittende machthebbers uit hun functie werden gezet en van hun gezag werden beroofd. In de oude Javaanse vorstendommen werd dit gezag van de machthebber toegeschreven aan *kesekten*, bovennatuurlijke krachten;⁷ in de Maleise vorstendommen werd dit gezag *daulat* genoemd. Een aksi daulat kan derhalve worden geïnterpreteerd als een overname van de soevereiniteit van de machthebber, en kon de vorm aannemen van een ontvoering of moord, maar zich ook beperken tot een openhartige dialoog of een direct advies aan de machthebber. De aksi daulat als omverwerping van de macht liet zien dat de machthebber had gefaald. Natuurlijk waren niet alle aksi daulat succesvol.⁸

De coup poging op 3 juli 1946 (Peristiwa 3 Juli) en de ontvoering van Sutan Sjahrir in juni 1946 kunnen worden gezien als een aksi daulat, en dat geldt ook voor het opstellen van het politieke testament van Sukarno en Hatta [in september 1945], waarin Tan Malaka als hun opvolger wordt genoemd. Er waren ook lokale daulat-acties, zoals de ontvoering van de *susuhunan* (vorst) van Surakarta, waarna de susuhunan verzocht hem gewoon Bung (broer, kameraad) Paku-Buwono te noemen, of de aksi daulat

door dorpsbewoners tegen veel dorpschouwen op Java in 1945. De overname van Nederlandse plantages en bedrijven of acties tegen kantoren die in augustus 1945 in Japanse handen waren konden ook worden gezien als aksi daulat.

Het lijkt erop dat de vele daulat-acties ten tijde van de revolutie ook nu nog een trauma vormen voor de politieke elite. De gevoeligheid is zo groot dat elke actie waarmee kritiek wordt geuit en zelfs die via constitutionele kanalen wordt geuit kan worden beschouwd als een poging om de macht over te nemen.

Aksi daulat wortelt zeer diep in de Indonesische politieke traditie. Een dorpschouf dat niet langer populair is wordt gewoonlijk beroofd of bestolen, en dat is het signaal dat hij zijn functie moet neerleggen omdat hij zijn krachten heeft verloren. Plundering van en diefstal uit het huis van het dorpschouf zijn eveneens een aksi daulat. Maar er is ook sprake van een aksi daulat als een politieke groep door het laten plegen van misdaden onrust stookt.

Dit verschijnsel laat ook zien dat het huidige [jaren tachtig] machtsstelsel geen effectief mechanisme heeft om aspiraties, ontevredenheid of kritiek langs institutionele weg te kanaliseren en dat de machthebbers daarom nog altijd geweld of dwang toepassen om een zaak op te lossen.

REGERING VAN DE REPUBLIEK⁹

Het machtsvacuüm bleef nog tot ver na de proclamatie bestaan. De regering van de Republiek Indonesia verschilde daarin van Ho Chi Minh, die over een eigen politieke partij met eigen kaders beschikte, of de regering in Birma, die ook de leiding over het leger had. De Indonesische leiders, zoals Sukarno en Hatta, hadden alleen hun gezag en misten een eigen machtsbasis zoals een leger of partij. Gezag is een belangrijke politieke modaliteit binnen de Indonesische samenleving. De PETA en Heiho, die een militaire macht hadden kunnen vormen, werden ontwapend door Japan en hun wapens kwamen vervolgens in handen van de jongeren en de strijdgroepen, waardoor de continuïteit van de legerorganisatie werd verbroken. De strijdgroepen zouden een belangrijk element vormen in de politieke strijd. Aanvankelijk was er een eenheidspartij voorzien, maar dat idee werd vervangen door een meerpartijensysteem. Het besef dat er meer ruimte gemaakt moest worden voor democratische verhoudingen was na de nederlaag van het Japanse fascisme gegroeid.

De positie van de regering werd versterkt door het openen van onderhandelingen met de geallieerden en vervolgens met Nederland. Zowel voor de

binnenlandse krachten als voor het buitenland vormde de regering het enige alternatief en deze kon haar positie zo langzamerhand consolideren.

Voordat de regering naar de onderhandelingstafel ging, arriveerde de Britse generaal Phillip Christison op Java. Hij had daarvoor ervaring opgedaan in Birma, waar hij Aung San en de Birmese nationalisten had erkend. Nederland was zich hier blijkbaar niet van bewust. Volgens een aantal wetenschappers heeft Nederland de veranderingen die sinds de Tweede Wereldoorlog hebben plaatsvonden eigenlijk nooit begrepen.

De grootste veldslag van de revolutie vond plaats op 10 november 1945 in Surabaya. Volgens Anthony Reid zien we hier ook een unieke eensgezindheid van de nationalistische politici van de oude garde en jonge strijders, het binnenlands bestuur en de 'opstandelingen' (term van Bung Tomo), boeren en arbeiders, geschoolde en ongeschoolde jongeren, en andere groeperingen. Allemaal wilden zij eensgezind de stad verdedigen. Dankzij hun fanatisme, strijdlust en de slogan 'Merdeka atau mati' (Vrijheid of dood), alsmede het vertrouwen in de eigen onkwetsbaarheid tegen vijandelijke kogels, duurde deze veldslag drie weken. Vanuit militair oogpunt was de strijd ongeorganiseerd en zonder duidelijke strategie, alleen ondersteund door fanatisme en bijgeloof. Ook vielen er veel slachtoffers onder de jongeren en werd er veel militair materieel vernietigd waarmee Indonesische legereenheden later Nederlandse troepen mogelijk hadden kunnen weerstaan.

De Slag om Surabaya maakte de geallieerden en Nederland bewust van hun beperkingen. Nederland, dat zich aanvankelijk fel had verzet tegen diplomatieke contacten met de Republiek, werd uiteindelijk door de Engelsen gedwongen te gaan onderhandelen.

De onderhandelingen met Nederland veroorzaakten in de Republiek spanningen tussen de radicalen, die 100 procent onafhankelijkheid als uitgangspunt bij de besprekingen eisten, en de regering, die op een realistische manier wilde onderhandelen. Daardoor schoof de republikeinse regering op naar rechts. De afloop van de sociale revolutie in Pekalongan, waar de regering de terugkeer van het oude binnenlands bestuur steunde, en incidenten in andere plaatsen getuigen daarvan. De Republikeinse leiders waren zich er ook van bewust dat als de onafhankelijkheid via onderhandelingen met Nederland werd verkregen, alle Nederlandse bezittingen moesten worden teruggegeven.

De sociale revolutie, die in 1946 vorm kreeg in het Persatuan Perjuangan (PP, Vereniging van Strijd) onder leiding van de revolutionaire veteraan Tan Malaka, vormde de grootste uitdaging voor de regering en voor het leider-

schap van Sukarno en Hatta. De arrestatie in april 1946 van Tan Malaka en politieke figuren die gelieerd waren geweest aan de Japanse marine, de *kaigun*, zoals Subardjo, Sukarni en Chaerul Saleh, laat zien dat de Indonesische revolutie ook zijn eigen kinderen opat. Dat er zo gemakkelijk tegen het Persatuan Perjuangan werd opgetreden kwam doordat de leiders niet in de gelegenheid waren geweest een stevige basis onder de massa te organiseren, hoewel zij wel pretendeerden in naam van de massa te opereren. Hun politieke spel bleef daardoor steken in paleis-politiek.

De onderhandelingen met Nederland zouden nog jaren duren. De Nederlandse militaire agressie op het grondgebied van de Republiek deed de polarisatie toenemen omdat zij ernstige sociaaleconomische problemen voor de Republiek tot gevolg had. Het Republikeins gebied werd kleiner en er ontstond een tekort aan economische bronnen omdat vruchtbare gebieden met plantages het belangrijkste doel van Nederland waren. Ondertussen namen het vluchtelingenprobleem en de bevolkingsdichtheid in de Republiek toe. Aan de andere kant werd de Republiek door de onderhandelingen gedwongen de controle over de eigen revolutionaire en politieke krachten te versterken. De uitgifte van een eigen betaalmiddel, de Oeang Repoebliek Indonesia of ORI, versterkte de Republiek enorm. De verhuizing van de Siliwangi-divisie van West-Java naar Midden-Java in 1948 verschaftte het kabinet-Hatta een Republikeinse garde, een 'ijzeren hand' om de opstand van Madiun in september 1948 en de volksmilities het hoofd te bieden en de reorganisatie en afslanking van het Republikeinse leger mogelijk te maken.

Het neerslaan van de Madiun-opstand gaf de Republiek internationale erkenning, maar niet van de kant van Nederland. Uiteindelijk dwong de internationale opinie Nederland te kiezen tussen zijn wankelende koloniale rijk of een lidmaatschap van de NAVO. Nederland koos voor het laatste, omdat het na de aanval op Yogyakarta en de leiding van de Republiek [in december 1948] eigenlijk niets meer in handen had, op enkele grote steden en doorgaande hoofdwegen na, en dat dan alleen maar overdag. Het platteland en de nacht waren in handen van de Republiek. Dit imperium, waar Nederland alleen nog de macht had voor de zon onderging, was geen imperium meer.¹⁰

Zoals we hebben gezien is de revolutie niet Sukarno, Hatta, of Sjahrir, maar de bewustwording van verschillende krachten: de macht van arbeiders, boeren, traditioneel en modern, met een isme-dit en een isme-dat, naast anti-Nederlandse en anti-buitenlandse sentimenten, angst en onkwets-

baarheid, ratio en hart, marxisme, islam, nationalisme en mystiek, de onderhandelaars en de jonge militante strijders enzovoorts. Al in 1946 begon Sukarno als scheidsrechter op te treden en wist hij conflicten behendig te manipuleren. Aan de ene kant voegde hij zich in zijn redevoeringen naar het eenheidsfront Persatuan Perjuangan, aan de andere kant steunde hij Sjahrir in zijn onderhandelingen met Nederland. Sukarno was inderdaad onder de indruk van Tan Malaka en overhandigde hem in 1945 zijn *Testamen Politik*. Zijn hart lag aan de kant van de strijd, maar zijn ratio aan de kant van Sjahrir en Hatta.

REVOLUTIE EN MYTHE

Betekende de beëindiging van het Indonesisch-Nederlandse conflict aan het eind van 1949 dat de revolutie afgelopen was? In de jaren vijftig leek het te gaan over de vraag of de revolutie al dan niet voltooid was en wat dat betekende voor de politieke koers van het land – naar rechts of naar links? Hierop zijn twee antwoorden te geven. Het eerste antwoord kwam van vicepresident Hatta als vertegenwoordiger van rationeel denkende figuren: de revolutie is afgelopen, de aandacht moet nu uitgaan naar de opbouw van de staat. Het tweede werd door Sukarno gegeven. Hij stelde dat de revolutie nog niet afgelopen was, omdat Nederland nog niet alle gebieden van Indonesië had teruggegeven (Irian Barat, West-Irian). Maar er waren nog andere redenen.

Toen in de jaren zestig de leus ‘Revolusi belum selesai’ (De revolutie is nog niet klaar) opnieuw opkwam, had de Indonesische communistische partij, de PKI, een belangrijke politieke positie ingenomen en werden de revolutionaire leuzen gemeengoed. Maar het gebruik van deze slogan vormde ook een manier om aan de ene kant de aandacht van de massa af te leiden van de dagelijkse realiteit van een stagnerende economie en tegelijkertijd diezelfde massa te mobiliseren voor het conflict met Nederland over de kwestie West-Irian en de *Konfrontasi* met de federatie Maleisië en het koninkrijk Brunei van 1962 tot 1966.

De nationalistische beweging en de revolutie hebben de Indonesische samenleving en de staat gevormd. Daaraan ontleent de revolutie haar mythische betekenis. De revolutie heeft het Indonesische nationalisme een eigen kleur gegeven, dat verschilt van het nationalisme in andere landen. In bepaalde landen heeft het nationalisme zich binnen een traditionele politieke eenheid of vorstendom of binnen specifieke geografische grenzen ontwikkeld op basis van een etnische, linguïstische, religieuze of culturele eenheid.

In Indonesië was hiervan geen sprake. Er was geen traditioneel vorstendom dat het hele grondgebied van het hedendaagse Indonesië beheerste. De territoriale grenzen van Indonesië werden pas gevormd nadat het onder Nederlands koloniaal bestuur was gebracht. En meer dan dat: de Indonesische samenleving is een pluralistische samenleving in etniciteit, religie, taal en cultuur. Het Indonesisch nationalisme kreeg pas in de jaren twintig duidelijk vorm en bereikte zijn volmaakte hoogtepunt tijdens de revolutie.

Omdat de betekenis van de revolutie zo belangrijk is voor het volk en de staat van Indonesië wordt zij gemythologiseerd, en kan zij door verschillende partijen worden gebruikt om hun positie in het heden en in de toekomst te legitimeren, door bijvoorbeeld te claimen dat hun partij de grootste rol heeft gespeeld of het succes van de revolutie het sterkst heeft bepaald. Het gevaar bestaat dat deze politieke belangen zich verbreiden naar de academische wereld en dat het historisch onderzoek en de geschiedschrijving meegaan in het mythologiseren van de revolutie, waardoor onderzoek naar andere aspecten wordt verwaarloosd.

ONSTUIMIGE
JONGEREN

7.

De Jongeren- revolutie en het dilemma van een revolutie^I

TAUFIK ABDULLAH

BOEKBESPREKING

De historicus en filosoof Mircea Eliade stelde ooit terecht dat een historische gebeurtenis na verloop van tijd in een legende kan veranderen. De realiteit van de gebeurtenis versmelt met het beeld van die realiteit tot een nieuwe werkelijkheid, die vervolgens wordt beschouwd als de ware representatie van die gebeurtenis. Zo worden meestal de ervaringen van een held verwerkt in een epos. Maar op deze manier kan ook van een revolutie, vaak gezien als een belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van de mensheid, een zeer romantisch of zelfs mythisch beeld ontstaan. Dit beeld en de waarden die ermee verbonden zijn verdringen de werkelijke gebeurtenissen naar de achtergrond. Dat was het geval met de Engelse revolutie, die als *glorious* werd betiteld, en de Franse revolutie, die werd geprezen als broedplaats voor het ideaal van 'Liberté, égalité, fraternité'.

Het is dan ook niet uniek dat de Indonesische revolutie ooit werd geprezen als een 'multi-complexe' revolutie 'binnen één generatie', vol dyna-

miek en romantiek. Het beeld van de werkelijkheid en de werkelijkheid zelf worden door elkaar gehaald. De grens tussen veronderstelde realiteit en zichtbare realiteit is vervaagd – ze vermengen zich tot een concept dat grenst aan een mythe. Deze wordt vervolgens het nieuwe sociale en culturele ‘feit’. Inderdaad, niet alleen ‘waarheid’, maar ook ‘fout’, of ‘vaagheid’ kunnen uitgroeien tot een ‘realiteit’. Het is alsof we in de zichtbare werkelijkheid in de greep van Nemesis, de wrekende gerechtigheid, zijn geraakt, waardoor onze fascinatie met deze pseudowerkelijkheid wordt verdoezeld.

Maar wanneer deze fascinatie langzaam overhelt in een model voor de toekomst, voelt het des te belangrijker om alle bedrog en vaagheid opzij te schuiven en nauwkeurig onderzoek te doen naar beeld en realiteit van de geschiedenis. Wat krijg je als je het heersende beeld van de Franse revolutie analyseert als een spontane uitbarsting tegen de wreedheid van het ancien régime, tegen de ellende van het onderdrukte volk en dergelijke? Dan komen, bijvoorbeeld, de elementen van frustratie van de intellectuelen en de middenklasse aan het licht die de achtergrond vormen van deze revolutie, net als bij de Indonesische revolutie! Het verhaal en de romantiek van het vermeende heldendom, van het idealisme van onbaatzuchtige strijd, van het oplaaiende vuur van het nationalisme enzovoorts, maken inderdaad veel duidelijk, maar verhullen ook veel. Zoals altijd heeft de romantiek de neiging de realiteit te vertroebelen.

Andersons boek is een van de pogingen van verschillende buitenlandse academici om achter de schermen van de Indonesische revolutie te kijken. Hij concentreert zich op de gebeurtenissen die gedurende anderhalf jaar plaatsvonden op het eiland Java, vanaf de belofte van onafhankelijkheid en het aflopen van de Japanse bezetting (eind 1944) tot en met de crisis bekend onder de naam Peristiwa 3 Juli, het 3 juli-incident. Een goede en gedetailleerde weergave en analyse van deze regio in deze periode is belangrijk vanwege de beslissende gebeurtenissen die hier hebben plaatsgevonden, nog tijdens de revolutie en erna.

Wij kunnen, zo zegt Anderson, de revolutiecategorieën uit de westerse wereld niet gebruiken om de Indonesische situatie te analyseren. Wat het sterkst naar voren komt uit de bronnen over de Indonesische revolutie is de duidelijk dominante rol van jongeren. Dat zou dus een belangrijk uitgangspunt moeten zijn in de analyse. Daarnaast is er een conceptueel kader nodig dat uitgaat van een culturele interpretatie.

In de context van de Javaanse traditie wordt de jeugd (adolescentie) ge-

definieerd als een onderscheidende fase in de levensboog tussen kindertijd en volwassenheid. Maar in een ander opzicht overstijgt de betekenis van de jeugd de levensboog en definieert zij door haar eigen autonome culturele stijl de traditionele maatschappij door middel van 'systematische opposities'. Anderson (pag. 3): 'Je kunt de rol van jongeren ten tijde van de revolutie op Java alleen begrijpen door hen gelijktijdig te beschouwen als deel van de levensboog en als een cultureel middel om die boog te overstijgen.'

In de overgangperiode van de kinderwereld – wanneer alles volledig wordt bepaald door de samenleving – naar de volwassen wereld trekken jongeren zich volgens de traditie terug om zich voor te bereiden op hun toetreding tot de maatschappij. Tijdens dit proces is de jongere doorgaans verbonden aan een leraar, *asrama* (studentenhuis, studiegemeenschap) of *pesantren* (islamitisch internaat). De *pesantren*, die meestal buiten de bewoonde wereld ligt, dient traditioneel gezien als een plaats waar utopische en transcendente elementen binnen het traditionele Javaanse gedachtegoed en hun aanhangers samenkomen. In een vredige situatie vormt de *pesantren* een wereld op zichzelf, een plek om esoterische wetenschappen te verkennen, te bidden of zelfs het bovennatuurlijke te zoeken. Maar zodra een crisis zich aandient en de rust van de kosmos verstoord raakt, verandert deze traditionele orde tijdelijk. De *santri* (leerlingen) en dergelijke verschijnen vervolgens in verschillende manifestaties. Zo ging het toen de agrarische opstanden uitbraken [in Oost-Java, 1926] op het moment dat de toenmalige kosmos verstoord raakte – en zo gaat het ook met een revolutie, als het gevoel van crisis om zich heen grijpt.

De sociale, politieke en economische sfeer ten tijde van de Japanse bezetting ondermijnde de normen en waarden van het 'normale' leven en veroorzaakte zo een crisisgevoel. De Japanse, apocalyptisch getinte lessen die Indonesische jongeren kregen wanneer ze toetraden tot organisaties als de *Pembela Tanah Air* (PETA, Verdedigers van het Vaderland), *Heiho* (Indonesische hulptroepen in Japanse dienst) en de semimilitaire jongerenorganisatie *Seinendan*, maar die ook doordrongen tot de ondergrondse bewegingen, bekrachtigden het gevoel dat de oude orde zich in een serieuze crisis bevond. Vanuit dit oogpunt kan het conflict van Sukarno en Hatta met de leiders van de jongeren worden begrepen. De leiders van de oude garde waren voorzichtig, ze wilden een gewapend conflict met Japan en de geallieerden vermijden, hadden de neiging de continuïteit te handhaven: het eerste kabinet bestond dan ook ten dele uit mensen met

inderdaad bijna dezelfde positie als tijdens de bezetting. Daarbij werd hun bereidheid om te bemiddelen bij de slag om Surabaya op het moment dat het leger van de geallieerden al in het nauw was gebracht, niet alleen gezien als niet-revolutionair maar ook als blind voor de werkelijke realiteit – namelijk de vastbeslotenheid van de jongeren die zich voorbereidden op ‘Merdeka atau mati’ – Vrijheid of dood.

In deze psychologisch gespannen situatie, toen het leger van de geallieerden zijn operatiegebied uitbreidde en ook de Netherlands Indies Civil Administration (NICA) hiervan profiteerde terwijl Japan in bepaalde regio's niet bereid bleek de wens van de lokale jongeren te volgen, dwongen Sjahrir en zijn jonge aanhangers met succes Sukarno en zijn kabinet-Bucho hun functie neer te leggen.² Daarmee werd een precedent in de Indonesische politiek geschapen: het kabinet was verantwoording schuldig aan het parlement, destijds Komite Nasional Indonesia Pusat (KNIP) geheten. De opkomst van Sjahrir en Amir Sjarifuddin werd in eerste instantie aanvaard als drijvende kracht achter de regering en was in lijn met de aspiraties van de jongeren. Maar dit is een van de paradoxen in een revolutie: verantwoordelijkheid nemen betekent ook rationeel streven naar oplossingen voor problemen. In slechts een aantal weken tijd verloren Sjahrir en zijn kabinet – dat net zoals het kabinet-Bucho bleek te bestaan uit technocraten en ook van collaboratie werd beschuldigd – de steun van de jongeren. De politieke richting en stijl van Sjahrir stonden lijnrecht tegenover de psychologie van de jongerenbeweging. Revolutie was voor de jongeren geen tijd om plannen te maken en op diplomatieke manier de onafhankelijkheid te verkrijgen, maar een ‘tijd vol improvisatie en hartstocht’ (pag. 185). Onafhankelijkheid was geen politiek concept, maar ‘een ervaring van persoonlijke vrijheid’. Het was het begin van een beëindiging van alle ‘normale’ tradities.

Er bestaat een fundamentele dichotomie binnen de Indonesische revolutie tussen ‘diplomatie’ – de strategie om onafhankelijkheid te bereiken door rekening te houden met de constellatie van de wereldpolitiek – en ‘strijd’ – de vastberadenheid om de onafhankelijkheid op te eisen door het volledige potentieel aan mensen te mobiliseren. Door de nadruk te leggen op de strategie van ‘diplomatie’ werden Sjahrir en Amir, daarbij gesteund door Sukarno en Hatta, meegevoerd in deze tegenstrijdige revolutielogica. De diplomatie ging uit van rationele ideeën (‘Tanpa pertimbangan rasional, revolusi bukanlah revolusi’ – ‘zonder rationele overwegingen is een revolutie geen revolutie’, zo is ooit ongeveer gezegd door Hatta) over het

belang van organisaties, van een goedlopende regering die in staat is een soepel onafhankelijkheidsproces te garanderen, en van de noodzaak om de sympathie te krijgen van de landen die de Tweede Wereldoorlog hadden gewonnen. Dit hield in dat alle stigma's van de Japanse bezetting moesten worden gewist. Het democratische systeem, dat verheerlijkt werd door de westerse wereld, moest in werking worden gesteld. Daarnaast moesten de belangen van de westerse landen, zoals de plantages, worden gegarandeerd.

Maar deze argumentatie strookte niet met de uitgangspunten van de jongeren, wier revolutie lokaal geïnspireerd was en zich afspeelde in de regio's, ver weg van de leiding in het 'centrum'. Het moment dat de relevantie van de 'normale' tijd tot stilstand komt – al is het tijdelijk – is ook het moment voor volledige reorganisatie. Dus vonden er 'sociale revoluties' (*revolusi sosial*) plaats, die alle resten van het feodalisme, de elementen van de macht van de *priyayi*, de adellijke (bestuurs)elite, en dergelijke wilden opruimen. Soms verschilden deze revoluties weinig van die van eerdere messianistische bewegingen die van oudsher opvallende momenten markeren in de Javaanse geschiedenis. De Banten-zaak (Peristiwa Banten), die twee maanden na de Proclamatie plaatsvond, en de Drie Regio's-affaire (Peristiwa Tiga Daerah) zijn bekende voorbeelden van deze sociale revoluties: ongeleid, gebonden aan de lokale situatie en opgelegd door losse en ongevormde krachten. Maar de centrale regering – die in handen was van de socialistische groepering – moest letten op het nationaal belang. Voor het succes van de nationale revolutie moesten deze lokale bewegingen worden tegengehouden. Een nationale revolutie met als doel onafhankelijkheid was legitiem, een sociale revolutie die alleen nog maar voor meer obstakels zorgde was dat niet.

Een van de meest interessante uiteenzettingen in Andersons boek is die over de rol van Tan Malaka, de belangrijkste protagonist in de strategie van de 'strijd'. Tan Malaka trad voor het voetlicht op het moment dat de jongeren al teleurgesteld waren door Sjahrir en de oppositie een sterke persoonlijkheid en een duidelijk programma nodig had. Het 'Minimumprogram' dat hij voorstelde, en dat onder andere inbeslagname van en controle over het vermogen van de Europeanen, de plantages en buitenlandse industrieën eiste, werd gebruikt als basisstrategie door Persatuan Perjuangan (Vereniging van Strijd), de organisatie van groeperingen die direct of indirect de verschillende sociale revoluties steunden. Maar Tan Malaka had ook te maken met tegenstrijdigheden. Hoewel hij zich

bewust was van de positieve waarde van het jongerenfenomeen, had hij een sterke organisatie nodig die trouw was aan hem en aan zijn idealen. De samenwerking van de groepen binnen de Persatuan Perjuangan was echter slechts gebaseerd op hun oppositie tegen het kabinet. Zonder goede organisatie zou de totale revolutie die het Minimumprogram behelsde om die reden niet het hoofd kunnen bieden aan de verveelvoudiging van belemmeringen en tegenstanders. Overigens verbergt Anderson zijn sympathie voor Tan Malaka niet.

Binnen de beide hoofdthema's van dit boek, de jongerenrevolutie en het dilemma van de revolutie, toont Anderson een aantal belangrijke gebeurtenissen binnen de recente geschiedenis van Indonesië. Hij ondersteunt dit met een schat aan historisch materiaal en gevoelige sociale en cultureel-psychologische analyses – misschien soms zelfs te gevoelig, zodat het af en toe overdreven voelt.

De val van het kabinet-Bucho en de opkomst van het Komite Nasional Indonesia Pusat (KNIP, Centraal Indonesisch Nationaal Comité) als centrum van macht gaven Sukarno de gelegenheid om zijn positie als legitiem leider van de revolutie te verstevigen. Hoe retorica – en niet politieke manipulatie – de aandacht van het volk het meest beïnvloedt, werd zichtbaar in crisissituaties. Er was geen regio die niet door Sukarno werd bezocht en bij elk bezoek liet hij aan andere belangrijke figuren zien dat alleen hij in staat was de bevolking te mobiliseren. Hij stelde zichzelf voor aan het volk als een leider die met hen verbonden was. Ofschoon hij altijd Sjahrirs politiek verdedigde, wekte Sukarno ook de indruk dat hij hoe dan ook boven de nationale politieke strijd stond. Het valt dus te begrijpen dat Sukarno aan het eind van de jaren vijftig de politieke malaise gebruikte om zijn legitimiteit, die hij tijdens de revolutie had gecultiveerd, opnieuw naar voren te schuiven.

De relatie tussen de strijdkrachten en het kabinet van civiele leiders wordt eveneens door Anderson belicht. Bij de vorming van de Badan Keamanan Rakyat (BKR, Volksveiligheidsdienst), later Tentara Keamanan Rakyat (TKR, Volksveiligheidsleger) genoemd, bespreekt hij het moment dat er concurrentie ontstond tussen de leden van de voormalige PETA en voormalige KNIL-militairen. De PETA was in staat lokale eenheden te ontwikkelen, maar kwam vanwege de beperkte training nog niet verder dan bataljonsniveau. De elitaire ex-KNIL-militairen, zoals generaal Urip Sumoharjo, hadden daarentegen de technische potentie om een nationaal leger op te zetten. De verkiezing van Sudirman uit de PETA-groep

tot opperbevelhebber gaf richting aan de ontwikkeling van het nationale leger – hij groeide uit tot een *ideologisch* symbool, terwijl Urip verantwoordelijk was voor de planning en technische zaken. Aan de andere kant benadrukte zijn verkiezing het onvermogen van de burgerregering om de strijdkrachten te beheersen. Sudirman twijfelde niet om onderscheid te maken tussen de handelingen van het kabinet en het militaire hoofdkwartier.

In dit laatste geval toont Anderson de raadselachtige rol van Sudirman in de Persatuan Perjuangan en in conflicten rond het zelfbestuur van Surakarta/Mangkunegara en het eerdergenoemde 3 Juli-incident. Er kan worden vastgesteld dat de rol van Sudirman in beide gebeurtenissen een van de controversiële delen in dit boek en mogelijk in onze hele revolutiegeschiedenis vormt. Daarom is een vervolgonderzoek zeker noodzakelijk. Helaas heeft Anderson het mechanisme en de structuur van de verhouding tussen het kabinet, in het bijzonder het ministerie van Defensie, en het hoofdkwartier minder goed onderzocht. Misschien moeten we wachten op het omvangrijke werk van generaal Nasution over de geschiedenis van het Indonesische leger (Tentara Nasional Indonesia, TNI) om dit helder te kunnen uitleggen.

Een aantal andere, behoorlijk fundamentele problemen wordt door Anderson echter wel behandeld, zoals de poging van Amir Sjarifuddin om de jongeren in de organisatie Pesindo te verenigen door een jongerencongres te houden, wat juist uitliep op een verdere versplintering van de jongerenbeweging. Ook gaat hij in op het onzinnige argument dat de opkomst van de politieke partijen het gevolg was van de Maklumat x (het door Hatta getekende besluit van 16 oktober 1945 waarbij de KNIP naast een adviserende, nu ook een wetgevende rol kreeg, red.). Deze afkondiging was niets anders dan een bevestiging van daadwerkelijke ontwikkelingen. Anderson verbindt op een boeiende manier de politieke omwenteling in het centrum met de sociale strijd in de regio's, alsmede de politieke overwegingen van de geallieerden en de Nederlanders en de vonk van jeugdig enthousiasme. Misschien is de nationalistische golf die in de steden ontstond nog wel het meest interessant: het nationalisme, zo stelt Anderson, begon met de trek van de jongeren naar de 'kosmopolitische' steden, waar ze in aanraking kwamen met het elan van de jeugd dat daar volgens de Javaanse traditie tot uiting was gekomen.

Het conceptuele kader kan ter discussie worden gesteld en over de analyse en de beschrijving van de feiten kan worden gedebatteerd, maar An-

derson laat in dit boek zien hoe de complexe fenomenen en historische gebeurtenissen van de Indonesische revolutie kunnen worden benaderd. Daarmee heeft hij een mogelijkheid gecreëerd om bij het onderzoek van onze revolutie gebruik te maken van een culturele interpretatie met theoretische beginselen om dit soort gecompliceerde data te verwerken. Dit boek geeft misschien niet alle antwoorden, maar introduceert wel nieuwe vraagstukken die verder onderzocht moeten worden.

JAKARTA, 7 MAART 1973

8.

Een portret van de jongeren in onze revolutie¹

SUDJARWO

Bijna de gehele Indonesische samenleving nam deel aan de revolutie om onafhankelijkheid te verkrijgen. Maar wat maakte de rol van de Indonesische jongeren nu zo specifiek? Die vraag staat centraal in dit artikel, waarbij ook zal worden ingegaan op de idealen die jongerengroepen op Java hadden met betrekking tot de revolutie en de nationale onafhankelijkheid. De politieke capaciteiten en de krijgsdiscipline van de jongeren, gezien tegen de achtergrond van het kolonialisme, vormen het analytische vertrekpunt vanwaaruit deze revolutionaire groep in de context van ‘militaire politiek’ wordt beschouwd.

Jongeren worden in dit verband gedefinieerd als een collectieve groep waarvan de sociale, economische of politieke positie nog niet is vastgesteld. Volgens de Bellagio Group (een internationale denktank van de G20, red.) dragen jongeren aanzienlijk bij aan de samenleving omdat ze voortdurend op zoek zijn naar een meer universele identiteit. Zij zijn de nieuwe burgers die vastberadener en flexibeler zijn dan hun voorgangers of oudere generatie; ze zijn meer bereid om verandering te accepteren en staan altijd open voor nieuwe ideeën.² Volgens Nugroho Notosusanto (1976) ontvouwt een dergelijke eigenschap zich tegen de achtergrond van hun levenservaring en

beïnvloedt deze hun acties en kijk op revolutie.³ Hoewel deze definitie misschien vrij beperkt is, benadrukt zij hoe de jongeren worden beschouwd als de kracht waarop een samenleving haar hoop heeft gevestigd.

Revolutie wordt vaak geïnterpreteerd als de uiterste oplossing voor problemen waarmee een samenleving wordt geconfronteerd.⁴ Het begint vanuit een idee, dat vervolgens leidt tot een radicale beweging en van daaruit ontstaat een revolutie.⁵ In dit opzicht is revolutie een term die de middelen, de handeling en het resultaat van een dergelijke actie omvat. Met een dergelijke definitie hadden de jongeren meer dan genoeg kapitaal om een rol te spelen in de revolutie. Om een helder inzicht te krijgen zal dit onderzoek zich beperken tot de rol van de jongeren tijdens de revolutie op Java tot de periode 1945-1946. Deze periode had, met al haar maatschappelijke kwesties, directe gevolgen voor de manier waarop de jongeren hun idealen en toewijding aan de revolutie ontwikkelden. Door deze ontwikkeling te bestuderen hoop ik een genuanceerder beeld van de Indonesische jongeren tijdens de revolutie te kunnen geven, minder negatief dan nu vaak het geval is.

DE KOLONIALE OVERHEERSING EN JONGERENORGANISATIES

Laten we eerst eens kijken naar mogelijke redenen waarom de Indonesische jongeren zo bedreven waren, voor hun mening durfde uit te komen en daadkracht toonden bij het nemen van harde maatregelen. Een belangrijke oorzaak was de koloniale onderdrukking, waarvan het centrum zich in Jakarta bevond. De Nederlandse koloniale overheersing had een politieke constellatie gecreëerd die resulteerde in sociale gelaagdheid, waarbij de Europeanen de meest bevoorrechte van alle sociale groepen waren, gevolgd door de buitenlandse oostelijke etnische groepen (Indiërs, Arabieren en Chinezen), terwijl de autochtone bevolking aan de onderkant van de sociale structuur was geplaatst en van hun rechten was beroofd. Terwijl deze gelaagdheid het de bevolking extreem moeilijk maakte om zowel verticaal als horizontaal te bewegen, was het voor de Nederlandse regering daardoor juist gemakkelijker om hun koloniale belangen veilig te stellen.⁶ Deze oneerlijke situatie wekte harde kritiek op van liberalen⁷, socialisten⁸, religieuze gemeenschappen⁹ en etnische groepen.¹⁰

Aan het begin van de eeuw resulteerde de toenemende kritiek uiteindelijk in een verbetering van de situatie, mede door veranderingen die sommige lokale gemeenschappen ten goede kwamen. De Nederlandse koloniale overheid introduceerde een programma gericht op het bevorderen van het

welzijn van de bevolking [de 'ethische politiek'] met als belangrijke punten onderwijsontwikkeling, irrigatie en migratie. Irrigatie verbeterde de plantagenetwerken, waardoor er meer fabrieken kwamen en de behoefte aan zowel geschoold en opgeleid personeel als arbeiders toenam. Om die reden werden Javaanse arbeiders naar naburige eilanden verplaatst.¹¹ Verder gaf de Koningin der Nederlanden gouverneur-generaal Van Heutsz in 1901 opdracht een circulaire uit te vaardigen die de *hormat*, de verplichte eer van de Indonesiër aan de Nederlander, afschafte. De circulaire riep ook op tot de verheffing van de lokale bevolking en noopte de Europeanen de bevolking kennis en vaardigheden bij te brengen.¹² Dit opende uiteindelijk voor een deel van de bevolking, voornamelijk de Javaanse bureaucratische elite (*priyayi*), de mogelijkheid haar positie te verbeteren, op zijn minst binnen de eigen sociale kringen.

Onderwijs was niet alleen effectief in het creëren van bureaucratische netwerken, maar werd ook gebruikt om de ontwikkeling van islamitisch scholing te belemmeren, zoals vermeld in regeringsverordening nr. 550/1905.¹³ Deliar Noer (1980) stelt dat deze verordening de regering in staat stelde Arabische (moslim)groepen, etnische groepen en Chinese groepen verschillend te behandelen. Zo kregen de Chinezen meer steun in het onderwijs dan de andere twee groepen. Het spreekt voor zich dat deze situatie uiteindelijk tot wijdverbreide ontevredenheid onder de Indonesische bevolking heeft geleid.¹⁴ Volgens *Staatsblad* nr. 359/1914 konden autochtone kinderen alleen onder strikte voorwaarden, afhankelijk van de sociale status van de ouders en hun opleidingsniveau, tot school worden toegelaten. Om een kind tot de Hollands-Inlandse School (HIS) toegelaten te krijgen, moest de vader van de leerling bijvoorbeeld een functie op het niveau van districtshoofd (*wedana*) bekleden, als minimale opleiding mulo hebben gevolgd en een regulier jaarsalaris van 100 gulden ontvangen.¹⁵ Deze eisen werden pas minder streng in 1924 met de totstandkoming van de basisschool, middenschool en Schakelschool.¹⁶ Nieuwe procedures op deze scholen zouden later leiden tot de groei van een nieuwe generatie opgeleide Indonesische intellectuelen. Daarnaast leidde de concentratie van middelbare scholen (ams/hbs) in de grote steden tot grotere sociale interactie tussen jonge studenten met verschillende regionale achtergronden.

Een voor de hand liggend resultaat van die interactie was de oprichting van Budi Utomo (Het schone streven) in Jakarta in 1908. Budi Utomo werd opgericht door R. Sutomo, een student aan de Javaanse Medische School, samen met Wahidin Soedirohoesodo. Deze eerste jongerenorganisatie was

aanvankelijk vooral gericht op het verbeteren van onderwijskansen voor de bevolking en zocht actief naar financiële middelen hiervoor. De oprichting van Budi Utomo inspireerde vervolgens weer Indonesische studenten die in het buitenland studeerden, met name in Nederland, om een andere studentenorganisatie op te richten, die ze ‘Indische Vereniging’ noemden.¹⁷ Deze nieuwe organisatie, waarvan een van de oprichters, Noto Suroto, van Pakualaman-adel was, was een nationale beweging met leden afkomstig uit verschillende etnische groepen. Later zou deze organisatie een aanzienlijke invloed krijgen.

Met dezelfde inspiratie vormden studenten in Jakarta nieuwe organisaties als Tri Koro Dharmo (1915), later omgedoopt tot Jong Java (1918), de Jong Sumatranen Bond (1917) en andere jongerenorganisaties zoals Jong Batak, Jong Minahasa, Jong Celebes, Sekar Rukun en Pemuda Betawia.¹⁸ Ze begonnen aanvankelijk als sociale organisaties, maar later werden ze ideologischer en richtten ze zich op de natievorming. Daarnaast afficheerden ze zich als de erfgenamen van de toekomst.¹⁹ In werkelijkheid zou hun kennis, volgens Ahmad Subardjo,²⁰ een frisse wind brengen, vooral omdat de organisaties werden geleid door jonge intellectuelen, onder wie Nazir Datuk Pamuntjak (Jong Sumatra), A.A. Maramis (Jong Minahasa), Ahmad Subardjo zelf (Tri Koro Dharmo-Jong Java) Hatta (Jong Sumatra), Suwardi Suryaningrat en Tjipto Mangunkusumo (Budi Utomo-Indische Partij), dr. Sutomo (Budi Utomo-Jong Java) en Ali Sastroamidjojo.²¹ Ze waren allemaal direct of indirect met elkaar verbonden. Bovendien hielp hun nationale en internationale ervaring hun bewegingen vorm te geven totdat, uiteindelijk, de nationale revolutie plaatsvond. Deze studentenorganisaties vormden de oorsprong van het revolutionaire denken.

Toen de Indische Vereniging politieker werd, werd in 1922 de naam in *Indonesische* Vereniging veranderd en begon men Indonesië het thuisland te noemen.²² Vanaf 1925 werd de Maleise naam, Perhimpunan Indonesia (PI), gehanteerd en begon de campagne voor de bevrijding van Indonesië, die moest worden bewerkstelligd door de mensen die, zich bewust van hun eigen kracht, collectief vochten voor onafhankelijkheid. De vereniging propageerde ook het idee dat de onderdrukte bevolking zich duidelijk van de kolonisator moest afscheiden omdat kolonialisme schadelijk was voor het leven van Indonesiërs.²³ Deze ideeën werden vervolgens wereldwijd verspreid, via internationale bijeenkomsten, zoals de Vredesconferentie van Bierville (1926),²⁴ het International Congress against Colonial Oppression and Imperialism (1927)²⁵ en de International Women’s League for Peace and

Freedom (1927).²⁶ Terug in Indonesië verspreidden de studenten deze ideeën onder het Indonesische volk, onder meer door middel van publicaties in het tijdschrift *Indonesia Merdeka*.

De ernst van de PI om zijn ambities kracht bij te zetten werd duidelijk in de Semaun-Hatta-conventie in 1926, waarvan het doel was meer controle over de nationale beweging te krijgen door de oprichting van een politieke partij. De Indonesische Communistische Partij (Partai Komunis Indonesia, PKI) erkende het leiderschap van de studenten Semaun en Hatta en beloofde hun een mediacampagne zolang elke publicatie eerst bij hen werd ingeleverd.²⁷ Vanwege hun contacten met communistische partijen werden uiteindelijk vier leiders van de PI – Hatta, Ali Sastroamidjojo, Abdul Madjid Djojoaningrat en Nazir Pamuntjak – in Nederland gearresteerd maar na een rechtszaak weer vrijgelaten. Deze gebeurtenissen leidden uiteindelijk tot de nationale en internationale erkenning van de PI.²⁸ Kort na hun vrijlating werden de vier door de Permufakat Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia (PPPKI, Verbond van de Politieke Verenigingen van de Indonesische Natie) tijdens een bijeenkomst in Yogyakarta in 1929 erkend als de voorhoede van de nationale strijd.²⁹

In de jaren 1920 en 1930 volgden de verschillende jongerenorganisaties in Indonesië de ontwikkeling van de Indonesische Vereniging/PI in Nederland. Daarbij ontpopte de Perhimpunan Pelajar-pelajar Indonesia (PPPI, Indonesische Studentenvereniging) zich als een nationale studentenorganisatie, die elke vorm van regionalisme schuwde.³⁰ Ondertussen vormden verschillende studentenactivisten van de PI een studieclub die tot doel had het nationale bewustzijn te verspreiden. Ze voerden hun missie uit in Solo, Surabaya, Yogya, Bandung, Jakarta en Semarang.³¹ De invloedrijkste studieclubs bevonden zich in Bandung en Surabaya, met het tijdschrift *Moeda* (Jong).³² De Algemeene Studie Club in Bandung, die onder leiding stond van Sukarno, werd opgericht op basis van het principe van zelfredzaamheid, non-coöperatie en marhaenisme (Sukarno's versie van het socialisme, red.). Het uiteindelijke doel was een onafhankelijk Indonesië.³³ In 1927 richtte Sukarno samen met o.a. Iskaq Tjokrohadisuryo, Budiarto en Sunario (allen lid van de PI) in Bandung de PNI (Partai Nasional Indonesia, Indonesische Nationale Partij) op. In hun opvatting kon het doel, de Indonesische onafhankelijkheid, alleen worden bereikt door de vastberadenheid van het Indonesische volk, zonder hulp van buitenaf, simpelweg met eenheid als verbindende factor.³⁴ In 1927 werd op initiatief van deze organisatie de hiervoor al genoemde PPPKI opgericht, bestaande uit BU, PSI en de Studie Club.

De Indonesische jongeren legde op initiatief van het PPPI in haar tweede jongerencongres in 1928 de Sumpah Pemuda (Eed van de Jeugd) af. De inhoud van de eed luidde: we hebben één thuisland, één natie en één taal. Deze eed werd het kenmerk van de vastberadenheid van de Indonesische jongeren. Ze hadden zich ontwikkeld tot de kaders van de natie, vastbesloten om hun rechten na te streven met diplomatieke middelen, maar zonder de mogelijkheid van revolutionaire actie als laatste redmiddel uit te sluiten. Deze houding leidde uiteindelijk tot een permanente conflictsituatie als gevolg van de extreme verschillen in belangen tussen de kolonisator en degenen die gekoloniseerd werden.

In de tien jaar voorafgaand aan de komst van de Japanners liepen de conflicten hoog op. Nationale figuren die bekendstonden om hun durf en kritisch denken werden verbannen – Sukarno naar Flores en later naar Bengkulu (1930), Hatta, Sjahrir, Maskun en Burhanudin vier jaar later naar Digul. Suwardi Suryaningrat werd gehinderd in zijn pogingen onderwijs te bieden aan de bevolking. Ondertussen werden er steeds meer mensen gearresteerd en werd het werknemers ten strengste verboden partijlid te worden. De felle klappen die gouverneur-generaal De Jonge toebreacht aan de nationalistische beweging dwongen degenen die zich bezighielden met politieke activiteiten zich in 1939 aaneen te sluiten in de overkoepelende Indonesische Politieke Federatie (Gabungan Politik Indonesia, GAPI) of ervoor te kiezen zich niet met politiek bezig te houden.³⁵

Onder deze omstandigheden trokken de Japanners Nederlands-Indië binnen en wierpen ze op 9 maart in Kalijati binnen korte tijd de Nederlandse koloniale overheersing omver. De eilanden Java en Madura werden gecontroleerd door het Zestiende Leger, dat zijn hoofdkwartier had in Jakarta. Vanaf dat moment werd Java met al zijn rijkdom en inwoners ten behoeve van de Japanners ingezet. In deze koloniale constellatie vervingen de Japanners de vroegere bevoorrechte groep, terwijl de lokale bevolking in de onderste positie bleef.

Volgens het nieuwe Japanse militaire bewind werd deze lagere groep indirect in tweeën gesplitst: een groep die de mogelijkheid had om te denken en te handelen en een groep die makkelijk in de praktijk kon worden ingezet ten behoeve van de Japanse militaire verdediging.

Tot de eerste groep behoorden Hatta,³⁶ Ahmad Subardjo,³⁷ Sukarno, Sukarjo Wirjopranoto, H. Samsu, Ki Hadjar Dewantara, KH. Mansur³⁸ en Ki Bagus Hadikusumo.³⁹ Zij werden door de Japanse koloniale regering ontboden om in een kort overleg het nieuwe militaire bewind en de uit-

voering ervan te bespreken. De tweede groep, bestaande uit de bevolking en met name jongeren, werd opgeroepen nadat verschillende netwerken waren opgezet.

Een eerste stap daartoe was de oprichting van PUTERA, het Centrum van Volkskracht (Pusat Tenaga Rakyat), met als doel onder leiding van Hatta, Ki Hadjar, K.H. Mansur en Sukarno een 'zelfbestuur' te vormen. Daarmee werd een dekmantel gecreëerd, waaronder aan de ene kant het grootste deel van de bevolking kon worden ingezet om het nieuwe Japanse regime te steunen, terwijl aan de andere kant de populaire Indonesische leiders werden ingezet om de geestdrift voor de onafhankelijkheid te stimuleren. In het kader van dit beleid werden jongeren opgeleid binnen verschillende organisaties, namelijk Seinendan,⁴⁰ de PETA (Pembela Tanah Air, Verdedigers van het Vaderland),⁴¹ Barisan Pelopor (Voorhoedetroepen),⁴² Romusha (Romusha),⁴³ Asrama Menteng 31 (of Asrama Angkatan Baru), Gakukotai (studentenorganisatie hogere middelbare school).⁴⁴ Buiten deze groep was er een jongerengroep werkzaam in Domei (Groot-Azië) en een medische studentengroep.⁴⁵ Bijna al deze organisaties werden opgericht in 1943, behalve Seinendan, dat een jaar eerder begon.

Met uitzondering van de Romusha kregen de Domei-groep en de studentenorganisaties een militaire training en werden ze blootgesteld aan de Japanse militaire doctrine. Volgens M. Aziz zou deze training later tot fanatisme onder de jongeren hebben geleid, waardoor ze uiteindelijk afstand namen van de eigen tradities en zich gemakkelijk liet indoctrineren voor politieke doeleinden.⁴⁶ Ondanks de voor- en nadelen had de Japanse bezetting een nieuwe beweging geïnspireerd – een beweging die ook werkelijk geweld gebruikte. Later, in de loop van de Indonesische revolutie, zouden deze jongeren, die gevoed waren met een dosis Japanse militaire principes, zich doen kennen door tegenstrijdige opvattingen en acties.

Tekenen van dergelijke spanningen werden al zichtbaar tijdens de Japanse bezetting, door de systematische militaire aanpak, elke keer dat ze probeerden sociale problemen op te lossen die aan de oppervlakte kwamen. Met de willekeurige arrestaties onder de bevolking en de invoering van dwangarbeid door Romusha werd in de ogen van de jongeren een grens overschreden. Jongeren die zich hadden aangesloten bij PETA kwamen later in Blitar en Cilacap in opstand. De gewapende jongerengroep in Blitar werd geleid door een mysterieuze figuur, Supriyadi, terwijl die in Cilacap werd geleid door Kusaeri.⁴⁷ Er was nog niet eerder met militaire middelen gereageerd, in ieder geval niet door andere organisaties in 1945.

De harde militaire aanpak bleef bestaan en werd zelfs sterker toen de Proclamatie op het punt stond te worden aangekondigd – maar hij liep niet uit op gevallen van onbuigzaam geweld. In plaats daarvan werd militair geweld gezien als een instrument dat kon worden gebruikt om de rechten van het volk te verdedigen.

DE JONGEREN EN DE PROCLAMATIE

Zoals ik al eerder heb aangegeven, kwamen de jongeren naar voren als nieuwe burgers die voortdurend op zoek waren naar de betekenis van hun maatschappelijke positie en omgeving. Ze vonden elkaar in het idee dat de inwoners van Nederlands-Indië één natie waren, verenigd door één taal in één thuisland dat ze Indonesië noemden, wat later formeel werd uitgedrukt in een eed, de Sumpah Pemuda. Deze eed zou zich in de ogen van de politieke en jeugdorganisaties in de praktijk op een drietal punten moeten richten: a. onafhankelijkheid, b. collectieve actie, c. zelfredzaamheid, d. niet-medewerking, in heel Nederlands-Indië. Hoewel enkelen van de prominente jongeren op grond van deze ideeën werden gearresteerd en verbannen, leidde zo'n verbanning uiteindelijk alleen maar tot meer bekendheid bij de bevolking en dat hielp hen bij het stimuleren van solidariteit en massamobilisatie.

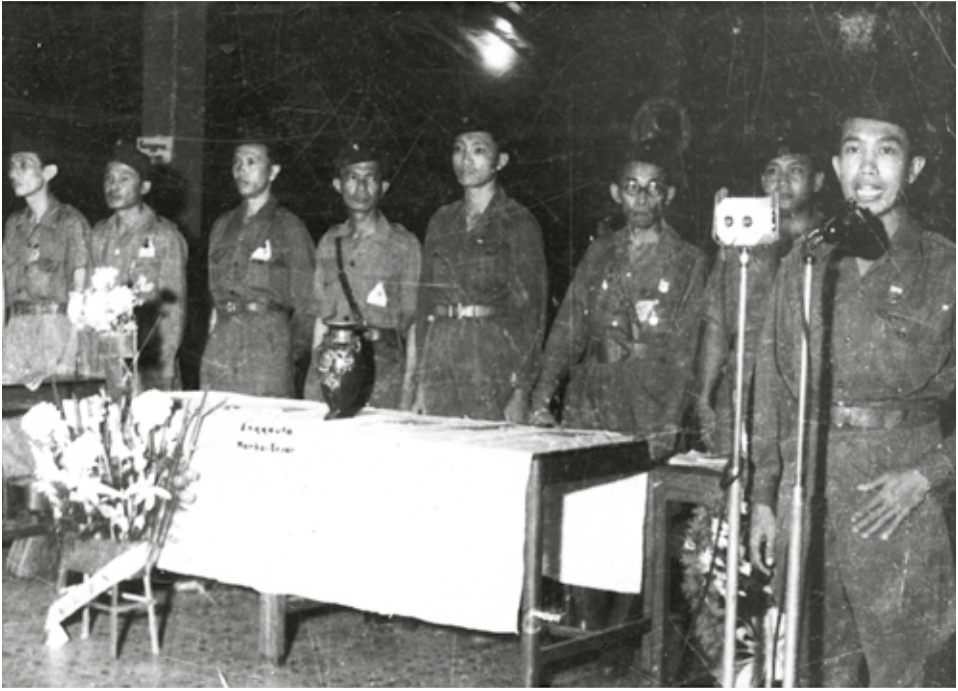
Tijdens de Japanse bezetting kregen de jongeren erkenning van zowel de Japanse koloniale regering als de bevolking. Dit betekent dat ze sociaal en politiek geaccepteerd waren en daarom voorzichtig moesten zijn met hun voorkomen en daden, ondanks de drang om naar hun ware identiteit te blijven zoeken. De Japanners en de lokale elites maakten gebruik van deze situatie, wat resulteerde in de oprichting van organisaties die zich specifiek op de jongeren richtten. Ze werden omgevormd tot kadercentra waar doctrines op basis van Japanse geestdrift en nationalisme hoogtij vierden, wat ze volledig afhankelijk maakte van de Japanse regering. Aan de andere kant konden de jongeren in deze organisaties hun diplomatieke vaardigheden aanscherpen die ze konden inzetten om maatschappelijke problemen op te lossen.

Abu Hanifah (1978) stelt dat de nationale leiders met twee fronten werkten. Hun eerste front stond open voor een mogelijke samenwerking met de Japanners en het tweede front werkte ondergronds. Het eerste front werd geleid door Hatta en Sukarno, die zich later bij PUTERA zouden aansluiten. Het tweede front werd geleid door Amir Sjarifuddin en Darmawan Mangunkusumo, die daarvoor al een ondergrondse organisatie hadden geleid. Ondertussen ontpopte Sjahrir zich als de derde kracht die probeerde te fungeren als brug tussen de twee fronten. Hatta was volgens

Hanifah in staat de problemen te herkennen waarmee de mensen op het lagere niveau werden geconfronteerd en tegelijkertijd overheidsfunctionarissen te raadplegen die het vermogen hadden informatie te verkrijgen en te verspreiden die nuttig was voor de nationale beweging. De leiders van het eerste front streefden naar nationale soevereiniteit door middel van massamobilisatie; de Japanners, op hun beurt, verwachtten echter juist dat PUTERA de ontwikkeling van het nationalisme onder het volk eigenlijk wat zou indammen.⁴⁸

De groepen die onder leiding van militaire eenheden werden getraind als Heiho (legerassistenten), Keibodan (politieassistenten) en Seinendan (militair opgeleide studenten) lieten bemoedigende resultaten zien. Afgaande op het enorme aantal Keibodan (100.000 mensen), Seinendan (500.000 mensen), en PETA (120.000 mensen), had het land nu een groeiende militaire capaciteit – en dat was nog nooit eerder het geval geweest.⁴⁹

Voor de jongeren van Asrama Menteng 31, genoemd naar een studentenhuus en door de Japanse propaganda-afdeling opgericht om de jongeren te mobiliseren, gold ook dat ze op twee terreinen actief konden zijn. De politieke opvoeding die de jongeren ontvingen in Menteng 31 gaf hun de gelegenheid deel te nemen aan het door Japan gesponsorde onderwijsprogramma, terwijl ze buiten de slaapzaal tegelijkertijd verbindingen konden leggen met andere groepen, legaal of illegaal. Menteng 31 stond onder leiding van Chairul Saleh en Sukarno. De lessen werden gegeven door Sukarno, Hatta, Amir Sjarifuddin, Subardjo en prof. Bekki (Japan). Later werd de slaapzaal omgevormd tot het hoofdkwartier van de Barisan Banteng (Stiertroepen), gerund door een raad van voorzitters bestaande uit Chalid Rasjidi, M. Nasution, Gusti Saung Armansjah en Djamhari Djaja. De Jakarta-tak van de Barisan Banteng werd geleid door Salam Siswapi, D.N. Aidit en Jusuf Kusumo, de afdeling Bogor door Kustijo, Tangerang door H. Achmad en Noord-Banten door H. Abdurrachman. De activiteiten van de afdeling van Mauk, Sepatan, Tangerang waren in de ogen van de Japanners evenwel verdacht, met als gevolg dat leden werden gearresteerd door het Japanse leger. Het was een groot geluk dat ze onmiddellijk konden worden vrijgelaten toen de jurist en politicus Wilopo, die op dat moment voor een Japans agentschap werkte, zich ermee bemoeide. Voordat deze afdeling door de Japanse regering werd ontbonden, werd Chalid door Sukarno geadviseerd voorzichtig te zijn bij het voeren van nationalistische campagnes.⁵⁰

Viering van het eenjarig bestaan van de Barisan Banteng in Solo, bijgewoond door president Sukarno, 14 december 1946. Bron: ANRI/IPPHOS.

De arrestaties en het direct ontbinden van groepen bij de geringste verdenking weerspiegelden de bezorgdheid van de Japanners over de ontwikkeling van de jongerenorganisaties. Het gevolg hiervan was dat het de jongeren niet lukte een solide kanaal op te zetten om een blijvende solidariteit met de bevolking op te bouwen. Daarmee was de jongere generatie aangewezen op de oudere, en omgekeerd, in een onderlinge afhankelijkheidsrelatie.

Met alle politieke activiteiten van de jongerenorganisaties en de voortdurende tegenslagen waarmee Japan werd geconfronteerd, koos de Japanse regering in 1944 voor het tot dan toe ogenschijnlijk onbereikbare alternatief, namelijk Indonesië onafhankelijk maken. Ide Kaiso werd als de nieuwe premier in Jakarta onthaald met een groots welkom van de Jawa Hokokai (Javabond voor Dienstbetoon), die daartoe een grote bijeenkomst op het Ikada-veld (Lapangan Ikada) had georganiseerd. In december werden verschillende Indonesische leiders benoemd als vertegenwoordiger voor elk departement, zodat ze zouden kunnen optreden als minister zodra Indonesië zijn volledige soevereiniteit had verkregen.

In maart 1945 werd de oprichting van de Onderzoekscommissie voor Voorbereidend Werk voor de Indonesische Onafhankelijkheid (Badan Penyelidik Usaha-usaha Persiapan Kemerdekaan Indonesia, BPUPKI) aangekondigd door de Japanse regering. De commissie had 60 leden en werd voorgezeten door Radjiman Widiodiningrat. In de eerste algemene vergadering formuleerde BPUPKI het fundament van de staat. Begin augustus werd BPUPKI ontbonden en vervangen door de Commissie ter Voorbereiding van de Indonesische Onafhankelijkheid (Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia, PPKI). De commissie stuurde vervolgens haar afgevaardigden, Sukarno, Hatta en Radjiman, naar generaal Terauci, de commandant voor Zuidoost-Azië in Dalat, om over de uitvoering van de onafhankelijkheid te overleggen. Hierna volgde nog een overleg op 16 augustus.⁵¹ Deze stap liet zien dat de diplomatieke capaciteit van de toekomstige leiders inmiddels functioneerde als een belangrijk wapen dat al vele malen was getest en beproefd.

De jongerenorganisaties reageerden heel verschillend op deze gebeurtenissen. De leden van de journalistengroep in het Java-Madura-gebied brachten een verklaring uit waarmee ze de bevolking het idee aan de hand wilde doen dat oorlog kon worden beschouwd als een middel om de Indonesische onafhankelijkheid te bereiken. Het document werd aangekondigd in Jakarta.⁵² In Bandung kwamen de door Japan gesponsorde jongerengroepen met een verklaring dat ze klaar waren om de architect van de natie te worden en de onafhankelijkheid te verdedigen. Hun belangrijkste slogan was 'merdeka atau mati' (vrijheid of dood). Hierbij waren jongerengroepen uit heel Java en Madura betrokken.⁵³ Dit suggereert dat de Japanse regering, die inzag dat haar positie steeds zwakker werd, steun en solidariteit van het volk en vooral van de jongeren probeerde te krijgen door hun het idee van onafhankelijkheid te geven.

Andere jongerengroepen kwamen in het geheim bijeen om de mogelijkheid van een onafhankelijkheidsproclamatie te bespreken. In Rangkasbitung, Banten, werd een geheime bijeenkomst gehouden die werd bijgewoond door Husin (Tan Malaka), H. Ayip Muchamad Dzukhri, H. Abdurachman, Chasi-In en M. Tachril. De voorzitter van de sessie, Tan Malaka, benadrukte het belang van een officiële proclamatie van de onafhankelijkheid om zo de mogelijkheid van rekolonisatie door de geallieerden of de Nederlanders te voorkomen. In het streven het momentum van de onafhankelijkheid te grijpen konden de jongeren nu het voortouw nemen. Degenen die aan de bijeenkomst deelnamen, moesten contact opnemen met

Daidantjo-K.H. Tb. Achmad, K.H. Sjamun en Entol Ternaja, die hen van wapens voor de revolutie zouden voorzien, terwijl Sukarno en Hatta werden gezien als de meest geschikte figuren om de onafhankelijkheidsverklaring af te kondigen. Op 9 augustus ging Tan Malaka naar de jongeren van Menteng 31.⁵⁴ In Jakarta organiseerde een illegale jongerenorganisatie, Gerakan Angkatan Muda (GAM, Beweging van de Jonge Generatie), een bijeenkomst om de oprichting van een nieuwe regering te bespreken en de stappen die daarna genomen moesten worden. De vergadering werd voorgezeten door B.M. Diah. In Pejambon verzette Chairul Saleh zich tegen de voorzichtige opstelling van Sukarno en Hatta jegens Japan en daagde hij de politieke principes van de Japanse heersers uit.⁵⁵ Ondanks verschillen in opvatting en benadering van nieuwe politieke ontwikkelingen leken de jongerengroepen een nauwe band met elkaar te hebben. Hun harde en krachtige houding, gevormd door de Japanse opvoeding, kwam nu duidelijk naar voren.

Op 14 augustus 1945 bereikte het nieuws over de nederlaag van Japan Jakarta. De jongerengroep die voor het Japanse persbureau werkte hoorde het bericht als eerste.⁵⁶ De volgende dag hielden de jongeren een bijeenkomst in Pegangsaan Timur (achter het Bacteriologisch Laboratorium) die werd bijgewoond door Chairul Saleh, Darwis, Johar Nur, Subadio, Subianto, Margono, Aidit, Sunyoto, Abubakar, E. Sudewa, Wikana en Armansjah. Het resultaat van de bijeenkomst was een collectieve verklaring dat de Indonesische onafhankelijkheid het alleenrecht was van het Indonesische volk en niet afhankelijk was van anderen. De onafhankelijkheid moest daarom door de Indonesische natie zelf worden uitgeroepen. Vervolgens besloot de vergadering om voor de laatste keer met Sukarno en Hatta te onderhandelen en erop aan te dringen de proclamatie aan te kondigen en Japan buiten beschouwing te laten. Darwis en Wikana werden naar Sukarno en Hatta gestuurd maar deze eerste ontmoeting mislukte. Bij een volgende bijeenkomst van de groep op het adres Cikini 71 ontstond het plan om Sukarno en Hatta te ontvoeren naar het dorp Rengasdengklok ten oosten van Jakarta, in de hoop dat ze uiteindelijk bereid zouden zijn de onafhankelijkheid uit te roepen. Sukarno weigerde aanvankelijk, maar Subardjo kon hem uiteindelijk overtuigen.⁵⁷ Ondertussen drong Sjahrir er bij Sukarno op aan dit meteen op 15 augustus 1945 te doen.⁵⁸ Op dezelfde dag kreeg Hatta bezoek van Subadio Sastrosatomo, Subianto en Subardjo die erop drongen dat hij, Hatta, Sukarno moest overtuigen de onafhankelijkheid uit te roepen, maar niet namens de PPKI.⁵⁹

Er waren dus vier groepen die aandrongen op de onafhankelijkheidsverklaring: (a) de groep-Sjahrir, (b) de groep-Kaigun, (c) de jongeren- of Sukar-

ni-groepen en (d) de studentengroepen.⁶⁰ Sukarno en Hatta werden door de jongerengroepen gezien als de aangewezen personen om de onafhankelijkheid uit te roepen.⁶¹ Uit het gebruik van zowel overreding als geweld door de jongeren om dit voor elkaar te krijgen blijkt dat ze de populaire figuren die zich hadden ingezet voor het volk hard nodig hadden. Met andere woorden, de jongerengroepen twijfelden aan hun eigen politieke kracht.⁶²

De gevestigde groepen waren bang dat Sukarno als voorzitter van de PPKI of in zijn hoedanigheid van volksvertegenwoordiger door de Nederlanders gemakkelijk als verrader zou kunnen worden gezien, vooral als hij de proclamatie zou afkondigen. Zij waren ook van mening dat het verstandiger was dat de formele regering zou worden gevormd door de bevolking daarbij te betrekken, gelet op het feit dat Japan de onafhankelijkheid al had verleend en er een grondwet was ontworpen die ter goedkeuring bij de PPKI lag. De leden van de PPKI konden later worden benoemd tot overheidsfunctionarissen.⁶³ Deze rationele optie werd gepresenteerd door Hatta en was indicatief voor de onderlinge verbondenheid tussen de oudere generatie en de jongeren in hun visie op de onafhankelijkheid en de pogingen deze te realiseren.

Uiteindelijk werd op 17 augustus de onafhankelijkheid van Indonesië uitgeroepen. Met een eenvoudige verklaring: ‘Wij, het volk van Indonesië, roepen hierbij de onafhankelijkheid van Indonesië uit. Zaken betreffende de machtsovername en andere kwesties zullen op ordelijke wijze en in zo kort mogelijke tijd worden geregeld.’ De verklaring werd namens het Indonesische volk ondertekend door Sukarno en Hatta.

Afgaand op de hiervoor gepresenteerde gebeurtenissen lijkt het erop dat de diplomatie het meest effectieve wapen was dat door zowel de jongeren als de oude groepen werd gebruikt voor een succesvolle revolutie. De jongeren, die aanvankelijk alleen waren uitgerust met militaire vaardigheden, hadden uiteindelijk ook hun diplomatieke talenten aangescherpt, waardoor ze de toekomstige militaire diplomaten of diplomatieke militairen konden worden die nodig waren voor het proces van natievorming.

‘MILITAIR-POLITIEK’

Nu de onafhankelijkheid was uitgeroepen verdiende Indonesië een vergelijkbare politieke status als andere landen. De Proclamatie betekende het bestaan van een nieuwe politieke entiteit die werd bestuurd door een soevereine regering. Soevereiniteit in dit opzicht betekende dat deze nieuwe natie nu onafhankelijk kon handelen en uitsluitend kon vertrouwen op de kracht van haar eigen volk, en niet op anderen. Erkenning door de interna-

tionale gemeenschap was echter vereist. Om de duurzaamheid van de natie te garanderen moesten bovendien de grondbeginselen van de staat en een grondwet worden vastgesteld. Deze kwesties kwamen precies een dag na de aankondiging van de onafhankelijkheidsverklaring aan de orde.

Nu was het zaak voor de nieuwe staat om de onafhankelijkheid te consolideren. Indonesië zou militaire en georganiseerde strijdkrachten nodig hebben – een marine, landmacht en luchtmacht,⁶⁴ die allemaal onder het gezag van de nieuwe regering kwamen te staan. De revolutie had evenwel iedere burger tot soldaat gemaakt: burgers hadden immers de plicht de natie te verdedigen.⁶⁵ Op deze manier zou het leger vorm krijgen, volgens onze eerste leiders.

Als we kijken naar de hiervoor gegeven formulering, bracht de Indonesische politieke constellatie enorme veranderingen in het leven van de Indonesische burger met zich mee. De bevolking was voortaan in staat om zich vrij te bewegen, zowel verticaal als horizontaal. Als gevolg hiervan werden regionale factoren en religieuze of politieke visies nu ook van invloed op de organisatie van de nieuwe staat.

Terwijl de prominente leiders in deze vroege fase bezig waren met het organiseren van overheidsnetwerken en de bevolking aan het betrekken waren bij het ondersteunen van het proces van natievorming, troffen de jongerengroepen voorbereidingen voor concrete veranderingen. Tot grote onvrede van de jongeren had de nieuwe regering nog geen actie ondernomen tegen de Japanners, die op dat moment nog volledig bewapend waren en mogelijk nog steeds een gevaar vormden.⁶⁶

Onder leiding van Sukarni, Kaigun en de studenten sloegen de groepen de handen ineen en richtten een kantoor op in Def. van den Bosch 56, Cikini, Kebun Sirih. Later werd dit kantoor verplaatst naar Prapatan 10; dit werd het nieuwe hoofdkantoor. Met gebruikmaking van hun militaire vaardigheden brainstormden ze over plannen om een verdediging op te zetten tegen de mogelijke aanval van de Kempetai, de Japanse militaire politie. Een aantal leden van de studentengroep koesterde fascistische of anarchistische denkbeelden; zij waren bereid ten oorlog te trekken en wilden dat Jakarta zou worden gebombardeerd, een idee waar Sukarni, Khairul Saleh, Johar Nur, Darwis, Adam Malik, Pandu, Kusnaeni en Wikana sterk op tegen waren. In reactie op dit soort radicale ideeën nodigden zij Sukarno, Hatta, Sjahrir en Kasman uit om verder te discussiëren en meer passende stappen te ondernemen. De oude groep dacht dat diplomatie de veiligste optie vormde voor een machtsovername. De jongeren, onder leiding van Adam Malik, waren

echter nogal ongeduldig en drongen erop aan dat de machtsoverdracht onmiddellijk zou worden uitgevoerd. Ze drongen er bij de regering op aan een leger op te richten, bestaande uit soldaten van de PETA en Heiho. Ze eisten ook dat er een Nationaal Comité (*Komite Nasional*) zou worden gevormd als adviesorgaan voor de president.

De Japanners hoorden echter van deze plannen en ontbonden daarom hun militaire organen PETA en Heiho.⁶⁷ Dit was een teleurstelling voor de jongeren, al helemaal toen Sjahrir op 22 augustus 1945 ook hun voorstel om in het Nationaal Comité te gaan zitten afwees. In reactie daarop weigerden ze het net opgerichte leger, de Badan Keamanan Rakyat (BKR, Volksveiligheidsdienst), bestaande uit oud-militairen van Heiho, PETA en KNIL, te erkennen. In plaats daarvan vormden ze een verdedigingscomité, het Komite van Aksi, dat werd geleid door prominente figuren als Wikana, Adam Malik, Chairul Saleh, Aidit en Syamsuddin. Doel van het Komite van Aksi was de nationale onafhankelijkheid te verdedigen, de regering te verbeteren en het volk te mobiliseren.⁶⁸ De andere organisatie, Menteng 31, breidde haar bereik uit door de jongeren vleugels API (Angkatan Pemuda Indonesia, Indonesische Jongerengeneratie), BARA (Barisan Rakyat, Volksfront) en BBI (Barisan Buruh Indonesia, Indonesisch Arbeidersfront) te vormen. De coördinatie tussen de groepen werd versterkt door de publicatie van het interne manifest met de titel *Suara Rakyat* (De Volksstem), waarin consequent werd opgeroepen tot de confiscatie van wapens van de Japanse troepen. Aangezien Indonesië zijn soevereiniteit had verworven, betoogden ze, moest de militaire macht ook bij het Indonesische volk liggen. Een ander verdedigingscomité van de Dienst Spoorwegen (Komite van Aksi Jawatan Kereta Api) werd speciaal opgericht om spoorwegarbeiders te mobiliseren. Op 3 september 1945 begon dit comité met het overnemen van treinstations in heel Jakarta, onder andere Jakarta Kota, Bengkel Manggarai en Depot Jatinegara. Soortgelijke acties volgden in het hele land.⁶⁹ Op deze manier zetten de jongeren hun expertise, agitatie en militaire vaardigheden in om de nieuwe republiek mee vorm te geven.

De geallieerden, onder leiding van de Britse majoor A.G. Greenhalgh met zeven van zijn ambtenaren, landden op 8 september 1945 in Jakarta. Ze kwamen praten over de vrijlating van krijgsgevangenen en de ontwapening van het Japanse leger.⁷⁰ De jongeren zagen deze bijeenkomst als een gelegenheid om de onderlinge solidariteit te versterken. Ze verspreidden pamfletten en organiseerden massabijeenkomsten. Later zouden de jongeren zich juist tegen de geallieerde strijdkrachten keren, zoals duidelijk bleek tijdens de

massabijeenkomst op het Ikada-veld⁷¹ en bij het Nederlandse vlagincident in Tunjungan,⁷² beide op 19 september. Na deze twee gebeurtenissen begonnen de jongeren sneller te handelen, te beginnen met het in beslag nemen van wapens van Japanse soldaten op 10 oktober in Bandung,⁷³ Yogyakarta,⁷⁴ en Semarang,⁷⁵ en later in andere steden in het hele land. Vanaf dit punt begonnen de Indonesische jongeren, vanuit verschillende organisaties en fronten, hun strijd.

Britse troepen werden op heel Java ingezet. Ze bezetten Jakarta (29 september 1945), Bandung (12 oktober 1945), Semarang (20 oktober 1945), Surabaya (25 oktober 1945) en Ambarawa en Magelang. Ondertussen deed de regering twee belangrijke aankondigingen: ten eerste zouden politieke partijen worden opgericht, zodat het volk kon deelnemen aan de politiek van de nieuwe Republiek om de onafhankelijkheid te behouden;⁷⁶ ten tweede werd op 5 oktober het Volksveiligheidsleger TKR (Tentara Keamanan Rakyat) opgericht, dat bestond uit voormalige Heiho-, Barisan Pemuda- en Hizbullahsoldaten.⁷⁷ De TKR werd later, op 26 januari 1946, hernoemd en omgevormd tot de TRI (Tentara Republik Indonesia, Leger van de Republiek Indonesië).⁷⁸ Deze ontwikkelingen hadden tot gevolg dat de jongeren nu de mogelijkheid kregen om een rol te spelen in een van de twee gebieden, militair of politiek. De jongeren kwamen evenwel zelf uit op een derde alternatief, namelijk 'militaire politiek'. Militaire politiek hield in dat zij als politicus én als soldaat actief konden zijn. Dit idee ontstond als reactie op de mogelijk grote dreiging van de geallieerden.

Serikat Rakyat, het Volksverbond dat werd opgericht in Madiun op 23 december 1945, organiseerde hun jongerengroepen in de Pemuda Serikat Rakyat (PSR, Jongerenvolksverbond).⁷⁹ Ook de Molukse Indonesische Politieke Partij PARPIM (Partai Politik Indonesia Maluku), opgericht in Yogyakarta, was vastbesloten de Indonesische onafhankelijkheid te behouden, internationale erkenning te zoeken en een band met het volk op te bouwen.⁸⁰ Iedereen van achttien jaar of ouder kwam in aanmerking om lid te worden van deze organisatie. De christelijke Parkindo (Partai Kristen Indonesia, Indonesische Christelijke Partij) streefde ernaar de natie te verdedigen in zowel interne als internationale fora, voor vrede en gerechtigheid. De leeftijds-grens was vergelijkbaar met die van de PARPIM.⁸¹ Deze organisaties openden de mogelijkheid voor jonge Indonesiërs om door middel van politiek activisme deel te nemen aan de onafhankelijkheidsstrijd.

De PNI streefde naar het vestigen van de staat, de soevereiniteit van het volk, sociale rechtvaardigheid en internationale gelijkheid tussen naties. De

militaire missie was het volksleger te versterken om de veiligheid en orde te handhaven in overeenstemming met de algemene verplichtingen van de milities.⁸² Partai Kedaulatan Rakyat (Partij voor de Volkssoevereiniteit) streefde naar de oprichting en verbetering van het nieuwe onafhankelijke Indonesië. Ze drongen er bij hun jongeren op aan milities te vormen en moedigden Indonesische jongeren aan een rol te spelen in zowel de politiek als het leger.⁸³

Masyumi streefde naar de soevereiniteit van de nieuwe republiek maar wilde daarnaast de islamitische leerstellingen handhaven en opnemen in staatszaken. Hun leiders, KH. Masjkoer, W. Wondoamiseno en H. Hasjim Soel Adikusumo, evenals hun jongere tegenhangers, waren al actief in islamitische groepen als Barisan Sabilillah en Hizbullah. Hun jongere tegenhangers, Mh. Mawardi en H. Tjokroaminoto,⁸⁴ leidden de jongerenafdeling van de partij. Barisan Tani Indonesia (Indonesisch Boerenfront) streefde naar soevereiniteit en het creëren van een socialistische samenleving. Deze partij richtte een leger voor jonge boeren op en bouwde aan netwerken met andere jongerenorganisaties, politieke partijen en andere bewegingen.⁸⁵ Ze waren allemaal gericht op het vestigen van 'militaire politiek'.

Barisan Banteng richtte zich op de strijd van het volk tegen de koloniale machten en voor de soevereiniteit van het volk, door het opbouwen van revolutionaire kaders. De afdelingen waren verspreid over het hele land in elke administratieve regio. Elke tak bestond uit 30 tot 60 soldaten, die een uniform droegen met daarop een symbool van een stierenkop met een rode achtergrond.⁸⁶ Laskar Pesindo, een tak van Pemuda Sosialis Indonesia (Socialistische Jongeren van Indonesië),⁸⁷ was een ideologisch gewapend legioen, met als doel een socialistische samenleving te vestigen. Ze hadden de dialectiek paraat en richtten zich op het verkrijgen van de volledige steun van boeren en arbeiders bij het herstel van de sociale rechtvaardigheid.

De TKR riep de jongeren op naar de Militaire Kaderschool en Militaire Academie te gaan. De training op de Kaderschool duurde slechts een maand en na voltooiing waren de studenten voldeerde soldaten. De opleiding aan de Militaire Academie duurde twee maanden. Na voltooiing hadden de studenten de rang van luitenant. Algemene vereisten voor inschrijving waren: leeftijdsgrens tussen de 18-25 jaar en oprechte vastberadenheid op het gebied van de strijd voor de onafhankelijkheid. Speciale vereisten voor de Kaderscholen waren minimaal onderwijs van basisschoolniveau, terwijl de militaire academie een minimale opleiding van het niveau van het middelbare schoolonderwijs vereiste.⁸⁸ De TKR opereerde zowel op het niveau van leger

als op dat van de politie. Ze konden de positie van de politie innemen in een gebied wanneer die daar niet beschikbaar was. De bestaande politiefunctionarissen moesten zich aansluiten bij de TKR.⁸⁹

Zoals hiervoor aangegeven, gebruikten de jongeren verschillende middelen om erkenning te krijgen van de onafhankelijkheid van de natie. Ze gebruikten diplomatie, ideologie maar ook een harde militaire aanpak. De combinatie ideologie en militaire aanpak resulteerde in een vorm van 'militaire politiek'. Dit was in overeenstemming met de grondwet, waarin de verplichting was opgenomen de natie te verdedigen, ook al vormden de jongeren nooit een professioneel leger.

T O T S L O T

In de inleiding van deze bijdrage is betoogd dat een revolutie een samenspel is van ideeën, middelen en handelingen, en resultaten, die de rol en de plaats van de mens in zijn tijdperk bepalen. Uitgaande van deze gedachtegang verschenen de jongeren te midden van een aantal ideeën, een aantal acties en resultaten, die overal aanwezig waren in de samenleving. Zij konden daaruit putten, met enthousiasme of gratie, en zo het bewustzijn, de opvattingen en de wilskracht voor de revolutie stimuleren.

De jongeren met hun enthousiasme en kracht verhieven Indonesië als land, natie en taal. Dit alles werd bereikt door een sterke wil en een breed inzicht in de ideologie. Zonder dat hadden ze gemakkelijk voor de gek kunnen worden gehouden in de diplomatie. Maar zonder de militaire aanpak was een vrije Indonesische natie en staat ook niet te garanderen. Om die reden is het niet overdreven wanneer we dit portret van onze jongeren in die tijd een 'portret van een militaire politiek' zouden noemen.

9.

Het volk in beweging, Djogja in beroering

Volksparticipatie tijdens de revolutie¹

UJI NUGROHO WINARDI

*'Het vaderland roept, voorwaarts mars!'*²

(Sudirmans bevel als reactie op de Eerste Nederlandse Militaire Agressie)

De Indonesische revolutie was een cruciale episode in de nationale geschiedenis en staat in de nationale herinnering voor de jaren van collectieve deelname aan de nieuw verworven onafhankelijkheid. Gedurende deze periode vormde Yogyakarta het centrum van de Republikeinse strijd. Het was de thuisbasis van de Indonesische strijdkrachten, maar ook de geboorteplaats van talrijke ongeregelde gewapende troepen (*laskar*). Dit artikel onderzoekt de volksparticipatie en de massamobilisatie gedurende de Indonesische Nationale revolutie. Waarom en hoe verruilden dorpelingen, handelaren en boeren, die normaal gesproken met een schoffel in de modder stonden, hun leven voor het slagveld? Vertrekpunt hierbij is de opvatting van de revolutie als een periode vol beroering en woelingen die zorgden voor een enorme druk op de bevolking om te participeren en uiteindelijk leidde tot een momentum voor nationale strijd tegen een ge-

zamenlijke vijand alsmede voor een glorieus toekomstbeeld als onafhankelijke natiestaat.

VAN STADSWACHT TOT BUMIPUTERA-MILITIE

Het vereist behoorlijk wat inspanning om bewijs te verzamelen ter onderbouwing van een direct verband tussen de volksparticipatie in de gewapende strijd gedurende de revolutionaire periode en de lange martiale traditie in de Javaanse cultuur.

Tussen 1825 en 1830 was Yogyakarta het middelpunt van de Java-oorlog; daarna lukte het de koloniale regering evenwel om het aantal Javaanse soldaten en hun rol in te perken door hen grotendeels in te zetten voor ceremoniale aangelegenheden in plaats van voor de strijd. Een belangrijke verklaring voor de toename van de participatie van de bevolking in de verschillende gewapende eenheden, nog voor de onafhankelijkheidsproclamatie, vormden de militaire rekrutering en trainingsprogramma's in voorgaande jaren. Tegen het einde van haar bewind begon eerst de Nederlandse koloniale regering met het rekruteren van soldaten, met het oog op de naderende Tweede Wereldoorlog, vervolgens deed de Japanse militaire regering hetzelfde, met meer serieuze en succesvolle mobilisatieprogramma's in 1942-1945.

Na de Duitse aanval op Nederland in 1940 werd het Nederlandse koloniale bestuur geconfronteerd met de dreiging van Japans fascistisch geweld. De gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, zag in dat de veiligheid van de kolonie alleen kon worden gehandhaafd door samenwerking met de bevolking die de militaire macht zou moeten gaan ondersteunen. Met dit doel voor ogen begon het bestuur de bevolking te mobiliseren en haar met allerlei niet-reguliere militaire trainingen voor te bereiden op de dreigende oorlog. Het mobiliseren van zulke grote groepen werd bovendien als een efficiënte en goedkope oplossing gezien.

Geïnspireerd door wat er in Europa gebeurde, zoals het verzet van burgers tegen de aanvallen van nazi-parachutisten in Rotterdam en Den Haag, lanceerde de koloniale overheid in 1940 het Stads- en Landwachtprogramma, waarbij de laatste specifiek was ingesteld om ondernemingen en plantages te bewaken. Naast deze twee programma's richtte de overheid ook verschillende nieuwe organisaties op, zoals de Centrale Commissie voor Organisatie van Vrouwenarbeid in Mobilisatietijd (COVIM), de Luchtbeschermingsdienst (LBD), Penolong Korban Perang (Hulp aan Oorlogsslachtoffers,

Pekope), en de *Bumiputera*, de inheemse militie. De deelname aan deze massamobilisatieprogramma's en -organisaties was in principe in bijna alle gevallen vrijwillig maar tegelijk niet vrij van enige druk vanuit de staat.

Voor de komst van de Japanners had de Stadswacht met succes ongeveer 28.000 vrijwilligers verzameld om de verdediging in 36 steden te ondersteunen. De vrijwilligers kregen over het algemeen vaak een korte militaire kadertraining.³ Maar het aantal vrijwilligers was te klein om het enorme gebied van Nederlands-Indië te verdedigen. De Landwacht had ook te maken met een personeelstekort, waardoor plantage-eigenaren vaak lokale *jago*⁴ inhuurden. Het plan om Bumiputera-milities te vormen, waarvan men begin 1940 dacht dat op deze wijze ongeveer 400.000 mensen in niet-reguliere troepen zouden kunnen worden samengebracht, liep fout – het creëerde slechts politieke tegenstellingen.

Ook al bleek de oorlogsvoorbereiding als anticipatie op de dreigende Japanse invasie uiteindelijk zinloos, het mobilisatieprogramma had de bevolking in ieder geval uitgerust met vaardigheden die nuttig bleken in de daaropvolgende moeilijke jaren van constante oorlog. Sutarjo Reksokario (Bung Tardjo), later de 'Bung Tomo' van Yogya genoemd, was student bij het Machine en Bouwkundig Instituut (MEBI) in Lempuyangan voordat hij in het kader van het koloniale mobilisatieprogramma werd gerekruteerd voor de Bumiputera-militie en daar vervolgens militaire training kreeg.⁵

De Japanse Dai Nippon trok Yogyakarta binnen in maart 1942.⁶ Onder het nieuwe Japanse militaire bewind kreeg de bevolking te maken met veel serieuzere mobilisatieprogramma's en militaire trainingen, waarvan jaren na de Japanse capitulatie het resultaat nog steeds voelbaar was. Kort na de oprichting van PUTERA (Pusat Tenaga Rakyat, Centrum van Volkskracht) werd op 29 april 1943, niet toevallig op de verjaardag van de Japanse keizer, de Seinendan, het semimilitaire korps voor jongeren tussen de 14 en 25 jaar gevormd, waarvan de eerste rekruten bestonden uit 3000 jongeren uit heel Java. Het uitgebreide wervingsproces vond plaats tot op dorpsniveau, waarbij lokale functionarissen betrokken werden.

De mobilisatiecampagne richtte zich ook op het grote potentieel van de moslimgroepen. Op 1 oktober 1943 schrijft het in januari van dat jaar opgerichte nieuwsmagazine *Djawa Baroe*:

Moslims over de hele wereld moeten zich verenigen om een heilige oorlog te voeren tegen de Amerikanen en de Engelsen die de vijanden van onze religie zijn. Laten we daarom een vrijwilligersmacht op Java

oprichten, zodat zij de pionier kan worden om Amerika en Groot-Brittannië te vernietigen.⁷

Deze oproep bleef niet onbeantwoord. In Gunungkidul voegde Ali Hadi (32), een islamitische geestelijke die was afgestudeerd aan de kweekschool Muhammadiyah in Yogyakarta, zich ondanks zijn leeftijd bij de Seinendan. Hij werd vergezeld door een acht jaar jongere moslimman, M. Haani.⁸ Dergelijke rekruteringsacties vonden ook elders in Yogyakarta plaats, zowel in de stad als in de regio.

De leden van de Heiho en de PETA (Pembela Tanah Air, Verdedigers van het Vaderland) kregen een intensieve en rigoureuze militaire training. De Heiho, officieel opgericht in mei 1943 als hulpmacht voor het Japanse leger, bestond aanvankelijk uit geïnterneerde KNIL (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger)-militairen die met dwang waren gerekruteerd.⁹ Daarnaast vonden onder jongeren in de leeftijd van 16 tot 20 jaar wijdverspreide wervingscampagnes voor de Heiho plaats, waarbij militaire ervaring geen vereiste was. Voordat ze in dienst kwamen, kregen ze een fysieke training, marsoefeningen en een militaire basistraining en moesten ze de Japanse taal leren. In de praktijk werden Heiho-soldaten echter vaak alleen ingezet voor ondergeschikte taken bij de verschillende Japanse militaire instanties. Alleen degenen die in het kader van de paar laatste lichten waren gerekruteerd, hadden het geluk dat ze kort daarna als PETA konden worden geregistreerd; onder hen waren Ahmad Yani en Sarwo Edhie Wibowo.¹⁰

De eerste training van de PETA werd gegeven in Tangerang, aan 50 nieuwe rekruten, onder leiding van Yamagawa Munenari. Onder de rekruten waren Zulkifli Lubis en Kemal Idris uit Yogyakarta, die later actief zouden worden in het mobiliseren van jongeren op Bali.¹¹ Na een succesvol verloop van de eerste training, volgde al snel een groter wervingsprogramma via de Renseitai (trainingseenheid voor officieren) in Bogor, waar toekomstige *daidancho* (bataljonscommandanten), *chudancho* (compagniescommandanten) en *shodancho* (pelotonscommandanten) een speciale opleiding kregen. Onder de afgestudeerden van *daidancho* was Kasman Singodimedjo, een zeer gerespecteerd persoon. Andere prominente figuren die afstudeerden in het *chudancho*-programma waren Sudirman, Bambang Sugeng en Suharto, die allemaal een vooraanstaande rol zouden spelen in de Indonesische revolutie. Na een trainingsprogramma van drie maanden te hebben gevolgd, kregen de nieuwe *chudancho* de bevoegdheid om hun eigen leden te werven.¹²

Voormalige KNIL-soldaten waren zeer gewild voor deze rekrutering. Veel van hen waren nog geen officier, zoals Suharto die eerder KNIL-sergeant en vervolgens politieagent in de vroege periode van de Japanse bezetting was geweest. Toch waren niet alle oud-KNIL-militairen geïnteresseerd in het programma. Zo koos A.H. Nasution ervoor om actief te worden bij de Seinendan, terwijl Didi Kartasasmita ging werken als houtskoolverkoper en leraar op een privéschool.¹³ T.B. Simatupang en Surio Santoso, die beiden een militaire opleiding in Breda hadden gevolgd, weigerden om ideologische redenen met Japanners samen te werken. Urip Sumohardjo, die kort de Bumiputera-militie in Bandung leidde in die periode, trok zich eveneens terug uit het KNIL, na een internering van drie maanden, volgend op de Slag van Kalijati en de capitulatie van de Nederlanders; hij besloot terug te keren naar zijn geboorteplaats Gentan, in het noordelijke deel van Yogyakarta. Hier woonde hij vervolgens met zijn vrouw en pleegkinderen als een gewone burger en bracht zijn dagen door met boeren en onderhouden van een villa. Pas na het vertrek van Japan trad hij weer in militaire dienst en kreeg hij een belangrijke rol in het Indonesische leger.

De militaire mobilisatie onder Japanse heerschappij had verstrekkinge gevolgen voor de Indonesische bevolking. Jongeren kregen nu intensieve trainingen in militaire tactiek, fysieke kracht, wapengebruik en contraspionage. Djatikoesoemo, een van de zoons van de Susuhunan Surakarta en voormalig lid van Corps Opleiding Reserve-Officieren van het KNIL (CORO), zag de effectiviteit van de PETA-trainingsregimes die in slechts enkele maanden gevechtssklare troepen konden opbouwen. Niet alleen was het niveau van discipline in combinatie met extreme inspannende en harde training erg hoog, de jongeren werden ook geïndoctrineerd met antiwesterse ideeën, iets waar ze nog nooit eerder mee te maken hadden gehad. Hun geestdrift werd nog meer aangewakkerd toen ze na het uitroepen van de onafhankelijkheid werden geconfronteerd met de terugkerende Netherlands Indies Civil Administration, de NICA.

EUFORIE EN ANGST

Het eerste bericht over de Proclamatie in het Indonesisch kon niet direct op grote schaal onder de bevolking worden verspreid. Daarvoor moest de Japanse censuur worden omzeild en dat gebeurde door gebruik te maken van een bijzondere telegrafische tekentaal, Morsecast. Zo kwam het bericht terecht bij het Japanse nieuwsagentschap Domei op de tweede verdieping van het gebouw van de Nationale Bibliotheek in Yogyakarta, dat het ver-

der verspreidde, en in twee moskeeën van de *keraton* tijdens de vrijdagse gebedspreek. Bovendien ging Ki Hadjar Dewantara (Suwardi Surjaningrat), oprichter van de onderwijsbeweging Tamansiswa, na schooltijd met zijn leerlingen de straat op om de pas uitgeroepen onafhankelijkheid aan te kondigen.¹⁴ Twee dagen later verscheen het nieuws over de Proclamatie in druk nadat de Japanse marine *Sinar Matahari*, een dagblad in Yogyakarta, toestemming had gegeven en zelfs had geholpen om het nieuws over de onafhankelijkheid en de grondwet van de nieuwe republiek te publiceren.¹⁵

Gedreven door de geest van onafhankelijkheid zwaaiden de jongeren met het rood-en-wit bij huizen en kantoorgebouwen. Slogans van vrijheid en antikolonialisme werden op voertuigen en muren geschreven, met verf en krijt. Gevangenissen werden door de massa's opengebroken. In korte tijd veranderde Yogyakarta in een stad van propaganda. Historicus Benedict Anderson heeft opgemerkt dat de hele revolutie oorspronkelijk begon als een individuele en instinctieve inspanning.¹⁶ In september 1945 groeide de euforie over de onafhankelijkheid, wat nog meer moed gaf aan de miljoenen mensen die al in de greep van de revolutie waren. Voor de inwoners van Yogyakarta, die een zeer sterke maatschappelijke en collectieve band hadden, werd deze euforie opgevat als een open oproep tot deelname aan de strijd.

De vorming van talrijke strijdeenheden vergemakkelijkte hun deelname-drang. Niet lang na de Proclamatie werd het BPU (Barisan Penjaga Umum, Openbaar Verdedigersfront) gevormd, op initiatief van Umar Slamet, Sudharto, en S. Parman die voormalige PETA-soldaten verzamelden, onder wie verscheidene officieren en andere jongeren die eerder onder het Japanse bewind militaire trainingen hadden gevolgd. Hun enige doel was de stad te beschermen. Na de BPU kwam de Volksveiligheidsdienst, de BKR (Badan Keamanan Rakyat), die voortkwam uit de BPKKP (Badan Penolong Keluarga Korban Perang, Hulpdienst Familie Oorlogsslachtoffers), om plaats te bieden aan vroegere leden van de PETA, Heiho, Seinendan, Keibodan en verscheidene andere jongeren. Ook studenten namen deel. Sudarto, die hielp bij de oprichting van de BPU, was ook de commandant van de Studententroepen (Pasukan Pelajar). Zij rustten zichzelf uit met geïmproviseerde wapens, zoals machetes, geslepen bamboes, krissen en vuurwapens die zij uit trainingkampen hadden meegenomen of van het Japanse leger hadden geconfisqueerd.

De euforie zorgde ook voor nieuw vertrouwen en moed bij diegenen die zelfs niet de geringste ervaring hadden met oorlogvoering. Gewone dorpeelingen, ambtenaren, boeren en handelaren verzamelden hun moed en marcheerden. Minder dan een maand na de proclamatie werden talrijke strijd-

groepen en milities gevormd op eigen initiatief dan wel op aanwijzing van de leiders van de gemeenschap of van politieke partijen.

Op 26 oktober 1945 werd regeringsdecreet nr. 5 (Maklumat nr. 5) afgekondigd. Dit werd speciaal uitgevaardigd voor de mensen in Yogyakarta, met als doel een paramilitaire volksmacht (Laskar Rakyat) te vormen ter ondersteuning van het Volksveiligheidsleger, de TKR (Tentara Keamanan Rakyat), in de stad en de dorpen. Kort na de uitvaardiging van het decreet werden tienduizenden mensen ingelijfd bij de Laskar Rakyat. Alleen al in Gunungkidul verzamelde de Laskar Rakyat van de Tidar-divisie 62.000 leden. In totaal waren er vijf divisies van de Laskar Rakyat in Yogyakarta, in vier districten en één in de stad, die elk minstens vier regimenten hadden, ook in het subdistrict Ngawen, dat in die tijd nog een enclave was.¹⁷ Bovendien was Yogyakarta ook de thuishaven van een aantal strijdgroepen van buiten de regio, zoals de IPK (Ikatan Pejuang Kalimantan, Verbond van Kalimantanstrijders), LSK (Laskar Sunda Kecil, Kleine Sundamilitie) en KRIS (Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi, Loyaliteit aan het Indonesische volk van Sulawesi).

Het netwerk en de band die in de Japanse militaire kampen waren opgebouwd, waren een van de redenen dat deze mobilisatie zo goed verliep. Omdat zij vergelijkbare militaire trainingen hadden ondergaan, raakten veel leden van de strijdgroepen gemakkelijk met elkaar verbonden. Een andere oorzaak was de revolutionaire drang die werkte als een krachtige magneet, die de jongeren aantrok om zonder aarzelen in de stroom van de revolutie te springen. De tijdgeest was vervuld van euforie over de onafhankelijkheid en de vrijheid, maar ook, tegelijk, met angst die voortkwam uit de Japanse neiging om – voorlopig – te blijven en de dreiging van een langzaam naderende Nederlandse rekolonisatie. In dit licht, in zo'n snel bewegende omgeving, groeide het belang van nieuwsagentschappen die onmiddellijk informatie door het hele land konden verspreiden, om daarmee de strijdgeest aan te wakkeren en de wederzijdse gevoelens tegen de vijanden en hun dreigementen op te wekken.

PROPAGANDA EN NIEUWS

Toen Japan aan de macht kwam, werden de kranten nauwlettend in de gaten gehouden door het Japanse departement van Propaganda, de Sendenbu, en geleidelijk omgevormd tot effectieve propagandamachines, met het doel de massa te mobiliseren en te controleren – een beleid dat later tijdens de Indonesische nationale revolutie werd nagevolgd om de deelname van het volk aan de strijd te vergroten.

De pas verworven onafhankelijkheid leidde ertoe dat dag- en weekbladen in Yogyakarta opnieuw verschenen en nieuwe titels het licht zagen, zoals *Rasa Dunia*, *Dunia Pegadaian*, *Suara Bumi Putera*, *Banteng Rakyat*, *Sinar Mingguan*, *Fajar Asia* en *Bintang Mataram*. Ook verscheidene sociale instellingen lieten zich evenmin onbetuigd, met publicaties als *Wanita*, *Pusara*, *Garuda*, *Merapi*, *Damai*, *Sangkara Muda* (behorend tot Tamansiswa), *Suara Muhammadiyah*, *Suara Aisijah* (behorend tot Muhammadiyah) en het katholieke *Peraba*. Drukkerijen speelden een belangrijke rol: Kolff-Buning, of de staatsdrukkerij, begon met de uitgave van *Harian Buruh*, en Sinar Matahari drukte *Kedaulatan Rakjat*; een drukkerij op Jalan Mardi Mulya gaf *Revue Indonesia* en *Nasional* uit, en de katholieke drukkerij Kanisius *Patriot*.

Daarnaast gaven de politieke partijen die na de uitvaardiging van het decreet van de vicepresident waren opgericht, eigen kranten uit, die in lijn waren met hun respectieve ideologische overtuigingen, zoals *Nasional* en *Revue Indonesia* van de nationalistische partij, *Buruh*, *Suara Ibu Kota*, en *Dinamika* van de communistische partij, *Revolusioner* van Pesindo, *Pesat* en tabloid *Massa* van Murba. Bladen als *Al Jihad* en *Indonesia Raya* van Mas-yumi droegen evenzeer bij aan de strijd.¹⁸ Als reactie op ideologisch gemotiveerde conflicten die vaak ontstonden, met name met betrekking tot het regeringsbeleid in de omgang met de Nederlanders, bracht de Republikeinse regering sinds begin 1947 maandelijkse uitgaven als *Berita Daerah Istimewa Jogjakarta Negara Republik Indonesia* als haar eigen nieuwszender uit.

Er waren ten minste drie onderwerpen die in deze publicaties de centrale discussiepunten vormden, namelijk de dreiging van de terugkeer van het koloniale bestuur, de diplomatieke strategie van Sjahrir, en de vorming van een marionettenstaat. Deze onderwerpen werden niet alleen aaneengeregen in verhalen, maar ook gepresenteerd in sarcastische of spottende karikaturen. Een daarvan was de karikatuur die verscheen in *Kedaulatan Rakjat* op 10 mei 1947, getiteld 'Dalang Kuno Cerita Lama' (Oude poppenmeester, zelfde oude verhaal). Ze bespotten Van Mook, die werd gezien als de *dalang*, de marionettenmeester, en de president van de staat Pasundan Surya Kartalegawa, de houten marionet die een nieuwe satirische naam kreeg: 'Mohammad Van Mook Surya Nica Legawa'.¹⁹

In de strijd vormden kranten voor het publiek de belangrijkste bron van informatie over de ontwikkeling van de situatie op zowel lokaal als nationaal niveau. Toegang tot informatie was urgent in turbulente tijden waarin veel veranderingen zich snel voltrokken. Door middel van kranten bleef de regering verbonden met de bevolking en kon zij haar voortdurende vertrouwen

behouden om de vrede en stabiliteit te bewaren. Tegelijkertijd weerlegde de regering via kranten de propaganda van de NICA en vals nieuws dat de openbare orde kon verstoren.

Kranten die in Yogyakarta werden gedrukt, werkten als een generator die de deelname van het volk op verschillende terreinen van de strijd in beweging bracht. *Kedaulatan Rakjat*, *Nasional*, en andere publicaties van oppositiegroepen berichtten consequent over de omstandigheden op verschillende strijdtoneelen, zoals Semarang, Ambarawa, en Surabaya, op zo'n manier dat het nieuws de lezers mee kon slepen. Een voorbeeld daarvan vormt het verslag van de Slag om Surabaya dat in november werd afgedrukt in *Kedaulatan Rakjat* onder de kop 'Serdadu Anak' (Kindsoldaten) en berichtte over het patriotisme van 13- tot 15-jarige vrijheidsstrijders in de Slag om Surabaya. Op een andere pagina plaatste de krant de dringende mededeling van de leider van de Kedu-rebellen (Kepala Pemberontak Kedu) waarin de lezers werden opgeroepen deel te nemen aan de strijd: '...als er een bevel is om in opstand te komen, sluit je dan bij ons aan, kameraden.'²⁰ Enkele dagen later berichtte dezelfde krant over de zending van honderden versterkingen van de PRI, de Pemuda Republik Indonesia (Jongeren van de Republiek Indonesië) in Surakarta.²¹ Toen het nieuws werd gepubliceerd, was de situatie in Yogyakarta vrij stabiel; nieuws van het 'gevechtsfront' hield de bevolking alert en paraat om te mobiliseren.

Een wezenlijk probleem waar alle kranten in die tijd mee werden geconfronteerd was de beperkte circulatie. De meeste kranten konden alleen lezers in stedelijke gebieden bereiken, maar niet de mensen in dorpen. Bovendien waren er voor de stedelijke gemeenschappen bijna altijd muurkranten beschikbaar. Een van de maatregelen van de lokale overheid in Yogyakarta om de beperkte toegang tot informatie te verhelpen was het uitgeven van *Metaram*, een ochtendblad in de plaatselijke taal. *Metaram* was een fusie van de twee overheidspublicaties *Madjallah Daerah* en *Madjallah Ekonomi*. De redactieraad werd voorgezeten door Atmo Darminto die samenwerkte met Pak Besut, een voormalig verslaggever van *Nasional*, en verscheidene andere journalisten van de Yogyakarta Information Service. De krant werd gedrukt in Yogyakarta en wist ook afgelegen gebieden te bereiken. Elke wijk (*kelurahan* of *kapanewon*) in Yogyakarta stuurde iedere ochtend koeriers om deze krant gratis op te halen en in hun respectieve buurten te verspreiden.²²

Radio, bulletins en posters speelden ook een belangrijke rol bij het aanmoedigen van de deelname van de mensen aan de revolutie. Naast het gebruik van kranten verspreidden bijna alle politieke partijen ook hun eigen bulletins en pamfletten, die effectiever waren in het beïnvloeden van de

De bevolking verkrijgt informatie door middel van aangeplakte pamfletten en kranten in een straat in Yogyakarta (1948). Bron: Charles Breijer, Nederlands Fotomuseum.

publieke opinie. Terwijl kranten een uitstekend management, financiering en een regelmatige oplage vereisten, waren bulletins en pamfletten vrijer, en tegelijk goed geïntegreerd in de ondergrondse beweging, en konden daarom zware omstandigheden overleven. Toen de Nederlanders in 1947 de Eerste Militaire Agressie lanceerden, waren krantenagentschappen en radiostations het doelwit. De vele wegversperringen en huiszoekingen door het Nederlandse leger hadden ertoe geleid dat kranten hun activiteiten moesten staken. Op zo'n cruciaal moment nam in Yogyakarta een nieuw blad genaamd *Gerdak* (Gerakan dalam Kota, Beweging in de Stad) de leiding. *Gerdak* werd geleid door Sumihardja, die de keuken van zijn huis als geheime productieplaats gebruikte, met behulp van een geleende drukmachine

van het kantoor van *Kedaulatan Rakjat*.²³ Sumihardja werkte alleen en was tegelijk journalist, schrijver en distributeur.

Het belangrijkste radiostation dat de zaak van het volk volledig steunde was de Radio Republik Indonesia, de RRI (Radio van de Republiek Indonesië). Het station zond uit vanaf het gebouw van de voormalige Nederlandsch-Indische Levensverzekering en Lijfrente Maatschappij (NILLMIJ) in Yogyakarta. In die tijd was een radiotoestel een luxe die niet iedereen had, maar op sommige openbare plaatsen stonden radiotoestellen voor het publiek. Een van die plaatsen was de ingang van de markt in het district Wonosari (Pasar Wonosari), die later bekend zou worden als Tugu Radio (Radiomonument). De Pasar Wonosari-radio werd al sinds de Japanse bezetting gebruikt als bron van zowel amusement als informatie voor het publiek, en dat was tijdens de revolutie niet anders. Wat dat betekende bleek in oktober 1945, toen het nieuws bekend werd over de botsingen tussen Japanners en Indonesiërs, het Kotabaru-incident. Bij het horen van dat nieuws stroomden de mensen naar het kantoor van de regent met het verzoek naar de stad Yogyakarta te mogen gaan. Onmiddellijk nadat de regent toestemming had gegeven, marcheerden ze naar Yogyakarta om te vechten. Maar natuurlijk waren ze te laat en was de strijd al gestreden.

Een van de bekende omroepers van RRI Yogyakarta was Bung Tardjo, een voormalige omroeper van de Mataramsche Vereeniging voor Radio Omroep (MAVRO) en Nippon Hoso Kyokai (NHK) in Semarang. Hij werd vaak aangezien voor Bung Tomo vanwege zijn kenmerkende stemtimbre en zijn retoriek wanneer hij in de microfoon sprak. Terwijl Bung Tomo de BPRI (Barisan Pemberontak Rakyat Indonesia, Korps van de Opstand van de Republiek) in Oost-Java leidde, was Bung Tardjo de leider van BPRI Mataram en initiatiefnemer van Tentara Rakyat Mataram (Mataram Volksleger). Bung Tardjo gebruikte de RRI om massale steun te verwerven in de militie die hij leidde.

In een uitzending op 29 oktober 1945 riep Bung Tardjo de burgers van Yogyakarta op deel te nemen aan de strijd: 'Kameraden die een opstandige geest hebben, bereid je voor door je in te schrijven op de Jalan Suryabrantan 24, het adres van Haji Zein. Steun met je kracht, gebeden en hulp de Mataram-tak van PRI.²⁴ Bung Tardjo's oproep werd enthousiast begroet door duizenden jongeren die naar het genoemde adres stroomden. Het huis van Haji Zein, dat tevens een bakkerij was, kon de grote menigte niet herbergen. Daarom werd de locatie verplaatst naar het hoofdkwartier van PRI Mataram op Gondomanan nummer 13.

Toen kort daarop de slag bij Ambarawa tot een uitbarsting kwam, riep Bung Tardjo zijn toehoorders op de wapens op te nemen tegen de geallieerden en de

NICA. Het duurde niet lang of duizenden mensen verschenen in Ambarawa, gereed voor de strijd, hoewel de meesten van hen nog nooit een wapen hadden vastgehouden, en in veel gevallen slechts uitgerust waren met uitbundige moed.²⁵ Klaarblijkelijk had de hartstochtelijke oproep van een volleerd redenaar als Bung Tardjo daadwerkelijk een snaar geraakt bij veel jongeren, die zich door de golf van revolutie geroepen voelden deel te nemen aan acties en confrontaties.

ACTIES EN CONFRONTATIES

Met de opkomst van verschillende strijdgroepen werden de massale acties organischer en gedurfter. Naast symbolische posters of graffiti op muren, namen de jongeren ook Japanse militaire voertuigen in beslag en schreven er 'Eigendom van de Republiek' (Milik Republik) op. De acties escaleerden in bezettingen en overnames van kantoorgebouwen, fabrieken, communicatie-installaties en belangrijke hoofdkwartieren die onder Japanse controle stonden. Sinds september 1945, een maand vol opwinding, hadden de strijders en de jongeren in Yogyakarta dus belangrijke vorderingen gemaakt.

Op 12 en 13 september marcheerden de Japanse troepen naar het kantoor van het regionale bestuur, Kooti, om de rood-witte vlag van Indonesië te strijken. Maar zij werden gedwarsboemd door de administrateurs van de KNID (Komite Nasional Indonesia Daerah, Regionaal Indonesisch Nationaal Comité), Moch. Saleh en M. Tandijono. Op 21 september nam de bevolking van Yogyakarta wraak door de Japanse vlag, de Hinomaru, in Tyookan Kantai (Gedung Agung) te laten zakken en te vervangen door de [Indonesische] rood-witte. Enkele dagen later berichtte de Japanse krant *Sinar Matahari* over het incident met een dramatische kop: 'Bom Atom meledak di Djogja' (Atoombom ontploft in Yogyakarta).

Na het incident werd de situatie intenser. Een menigte die langs Malio-boro paradeerde, geëscorteerd door gewapende speciale politie, kwam bijna in botsing met Japanse soldaten. Hoewel er geen slachtoffers vielen, leidde het incident tot de uitvaardiging van het bevel van de bevelhebber van het Japanse leger, de Saiko Shikikan, om mensen te verbieden wapens te bezitten en de speciale politie in Gayam te ontwapenen. Het Japanse leger weigerde te onderhandelen. De volgende dag liep de bevolking wederom massaal uit en hielp de speciale politie haar wapens terug te nemen. Om een herhaalde ontwapening te voorkomen, begonnen groepen vanuit de bevolking het hoofdkwartier van de speciale politie te bewaken.

De daaropvolgende dagen werd de gemobiliseerde massa steeds agressiever. Konvoeien van Japanse legervoertuigen werden uitgescholden en regelmatig

met stenen bekogeld. Op 26 september begonnen overheidsambtenaren en arbeiders een staking en namen ze kantoren en bedrijven in beslag die nog onder Japanse controle stonden, waaronder de Japanse ontwikkelingsmaatschappij Nanyo Kohatsu en haar filialen, de bosbouwdienst Daikan Sagnyo en verschillende suikerfabrieken in Yogyakarta en omstreken. Op dezelfde dag werd het kantoor van de krant *Sinar Matahari*, dat eerder door de regering was verzegeld, overgenomen door een jongerengroep onder leiding van Sumantoro en Samawi. Ook het Japanse radiostation Hoso Kyoto was doelwit van een overname door een massale actie op initiatief van Sumardi en Bung Tardjo, beiden oud-werknemers van de MAVRO. Na de geslaagde overname werd de leuze 'Merdeka' voor het eerst omgeroepen via een radiostation dat later bekend zou worden als RRI. In de hele periode na de Proclamatie vonden in Yogyakarta dergelijke confronterende acties plaats. Hoogtepunt was het eerder vermelde Kotabaru-incident op 7 oktober 1945, waarbij 21 doden en 31 gewonden vielen aan Indonesische zijde, 360 Japanse soldaten werden gearresteerd en ongeveer 15 vrachtwagens met wapens, machinepistolen en granaten in beslag werden genomen door het Republikeinse leger.²⁶

Met de groei van het aantal wapens wonnen de BKR, de speciale politie en de militiegroepen aan kracht. Toen korte tijd later de slag om Ambarawa

De slachtoffers van de aanval op Kotabaru, 7 oktober 1945. Bron: Barahmus, Yogya Benteng Proklamasi (1984: 56).

uitbrak, vochten de strijders van Yogyakarta, zowel mannen als vrouwen, in de frontlinie. Duizenden anderen werden eind oktober vanuit Yogyakarta ingezet om tegen de geallieerde strijdkrachten en de NICA te vechten. Bung Tardjo en BPRI Mataram sloten zich aan bij de strijd, slechts twee weken nadat Tardjo's militiegroep was gevormd. Hoewel zijn troepen vervolgens werden teruggedrongen en verspreid, speelde BPRI Mataram een belangrijke rol bij de achtervolging van de geallieerde troepen uit de stad.

De laatste drie maanden van 1945 waren vol opwinding. Een reeks acties en confrontaties, gekoppeld aan overnames in heel Yogyakarta, zorgden voor een toenemend zelfvertrouwen van de bevolking en versterkten de band tussen de groepen onderling. Aangezien de revolutie als een avontuur op zich werd beschouwd, fungeerden de confronterende acties als een magneet die het volk samenbracht om deel te nemen.

De tumultueuze ontwikkelingen veroorzaakten echter ook een gevoel van ongerustheid in de harten van sommige inwoners van Yogyakarta, vooral bij de buitenlanders en hun afstammelingen. De Europeanen, de Indo-Europeanen en de Chinezen voelden zich geïntimideerd telkens wanneer zij gewapende jongeren op wacht zagen staan of in de straten van de stad zagen patrouilleren. In die tijd circuleerden berichten dat buitenlanders, van wie de meesten geïnterneerd waren, door de massa's werden aangevallen. In Kotagede trof het geweld niet alleen buitenlanders, ook eigenaren van onroerend goed waren het doelwit van inbraken en berovingen.²⁷ Bij de overname-actie was er ook een groep die berucht was onder de naam Barisan Usung-usung, wat vertaald zou kunnen worden als 'Dragerstroep', een groep die alleen aan de acties deelnam om bezittingen te stelen voor hun eigen belangen.

Om chaos te voorkomen vaardigde de KNID een instructie uit om de veiligheid van buitenlanders in Yogyakarta te garanderen en deelde het publiek mee dat Yogyakarta onder het gezamenlijk gezag stond van de sultan en zijn vicegouverneur²⁸ en de KNID. Deze instructie benadrukte het belang van samenwerking en wederzijds respect tussen naties om de wederzijdse veiligheid te waarborgen en de openbare veiligheid te handhaven. Het valt niet te ontkennen dat in een dergelijke verhitte situatie het charisma van de adellijke autoriteiten, de sultan en de vicegouverneur, aan de ene kant de geest van revolutie kon aanwakkeren en aan de andere kant kon bijdragen aan het tot stand brengen van vrede.

INVLOED VAN DE ARISTOCRATIE

Het uitroepen van de onafhankelijkheid was het begin van een sociale revolutie en tegelijkertijd het einde van de feodale aristocratie. De Australi-

sche historicus Anthony Reid²⁹ merkte op hoe de revolutionaire jongeren de oude heersers in Sumatra afzetten en vervangen. Ook in Surakarta brak in april 1946 een sociale revolutie uit. Militante groepen drongen het paleis binnen en probeerden de monarchale regering omver te werpen, het feodale systeem af te schaffen en een regering van het volk te vormen. In veel andere plaatsen zochten de traditionele heersers die de sociale revoluties hadden overleefd, hun toevlucht tot de NICA en stemden ermee in om deel uit te maken van het overleg dat moest leiden tot een federatief Indonesië (Bijeenkomst Federaal Overleg, BFO).

In Yogyakarta gebeurde het tegenovergestelde. Zowel het leger als de milities uitten hun grote respect voor de sultan, op de grens van fanatisme. Uitingen van loyaliteit aan de sultan galmden mee met de roep om 'onafhankelijkheid'. In de Kasultanan, het sultanaat, werd de motie van de beweging 'Onze Jongeren voor het Sultanaat' (Pemuda Kita Kasultanan, Pekik) afgekondigd. Evenzo zwoeren de *abdi dalem* (paleisdienaren) van Pakualaman (het erfelijk vorstendom rond de stad Pakualaman, deel van het sultanaat, red.), trouw aan de pro-republikeinse vorsten, een uniek maar waarachtig schouwspel van die tijd.

Toen de proclamatie in Yogyakarta officieel bekend werd, stuurden de heersers van Kasultanan en Pakualaman felicitaties naar Jakarta en verklaarden zij dat zij achter Sukarno en Hatta stonden. De sultan nodigde ook vertegenwoordigers van maatschappelijke groepen, onder wie jongeren, religieuze leiders, padvinders en vertegenwoordigers van de Chinese jeugd uit voor een korte bijeenkomst in de Bangsal Kepatihan, het paleis. Tijdens de bijeenkomst legde de sultan de betekenis van onafhankelijkheid uit en benadrukte hij het belang van de eenheid van het volk om de onafhankelijkheid te steunen. De sultan informeerde het publiek ook over de benoeming van zijn broer, Pangeran Bintoro, als zijn vertegenwoordiger en verbindingsman voor het volk.³⁰

Op zondag 19 augustus 1945 hield de Kooti Hookookai (het regionale bestuur dat door de Japanners speciaal voor o.a. Yogyakarta was ingesteld, red.) een bijzondere zitting in het Sono Budoyo-gebouw, die resulteerde in een belofte om de Indonesische onafhankelijkheid te steunen. Dit besluit werd nog versterkt door de uitvaardiging van het mandaat van Sultan Hamengku Buwono IX en Pakualam VIII op 5 september 1945 waarin de positie van de twee traditionele vorstendommen als deel van de republiek expliciet werd genoemd. Opdat dit in brede kring bekend zou zijn, en tegelijkertijd om de steun van de bevolking voor de republiek te versterken en zich niet te

laten misleiden door vijandelijke propaganda, werd dit mandaat op rijstpapier gekopieerd en op openbare plaatsen in de twee steden, Yogyakarta en Pakualaman, opgehangen.

De Nederlanders zijn er nooit in geslaagd de twee vorsten te overtuigen. Van Mook was van mening dat de republiek gemakkelijk verslagen had kunnen worden als hij de vorsten had kunnen overhalen hun houding te wijzigen. De Nederlanders hadden de sultan aangeboden koning van heel Java te worden, in plaats van alleen het sultanaat Yogyakarta, inclusief de voormalige koloniën van Mataram, op voorwaarde dat hij bereid was zich als onderdeel van de federale staat aan te sluiten bij de Nederlanders. Het aanbod werd botweg afgewezen.

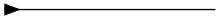
Beide vorsten hebben in hoge mate bijgedragen aan de onafhankelijkheid van het land. Zij verwelkomden de president en zijn bestuur toen deze wegens de verslechterende veiligheidssituatie uit Jakarta moesten verhuizen. Niet minder belangrijk waren hun rol en positie in de strijdkrachten. Ondanks hun civiele achtergrond waren zij als TKR-officier en als leider van de volksmilitie beiden zeer ervaren.

CONCLUSIE

De mobilisatie van het volk vindt haar oorsprong in de periode voordat de onafhankelijkheid zelfs maar was uitgeroepen. De revolutie schiep een nieuwe sfeer die als een grote kracht van binnenuit, de publieke deelname aan de onafhankelijkheidsstrijd stimuleerde. De idealen van onafhankelijkheid en de droom van een glorieuze toekomst zetten de mensen aan tot deelname. Hun doel was eenvoudig, namelijk de onafhankelijkheid te bewaren door de vijanden uit te schakelen, zonder zich te hoeven bezighouden met de vraag hoe de onafhankelijke natiestaat later bestuurd zou moeten worden. Daarnaast betekende de verdediging van het land een avontuur met acties en confrontaties. In tegenstelling tot andere gebieden werden in Yogyakarta de traditionele heersers niet omvergeworpen door de golf van de revolutie. In plaats daarvan gingen de vorsten mee met het volk, en daardoor kon de revolutie een duidelijke richting krijgen.

SOCIALE
ONRUST

10.

Regionale onrust aan het begin van de Indonesische revolutie

De gebeurtenissen in Pekalongan¹

DJOKO SURYO

I

Omstreeks oktober 1945 werd de residentie Pekalongan opgeschud door een volksoproer waarbij lokale ambtenaren werden afgezet. Deze grassroots-beweging stond bekend als *aksi pendaulatan*, een daad van soevereiniteit, en was gericht tegen de dorpshoofden (*lurah*), de sub-districtshoofden (*camat*), de districtshoofden (*wedana*), de regenten (*bupati*) en andere lokale machthebbers. Een grote groep aanhangers van de beweging trok naar de woonplaatsen van de beoogde doelwitten om ze te arresteren en voor het gerecht te brengen. Na de beschuldiging werden de ambtenaren ontslagen en werd onmiddellijk een vervanger aangewezen. Ambtenaren die pech hadden werd niet alleen hun positie ontnomen, maar ook hun leven. Meestal gebeurde dit in de commotie en verwarring waar vrijwel heel Pekalongan in die tijd mee te maken had.

De meest opvallende gebeurtenissen in Pekalongan vonden plaats in de drie regentschappen aan de noordkust van Centraal-Java – Tegal, Brebes en Pemalang – en hadden een enorm aantal slachtoffers tot gevolg. Om de motieven achter deze complexe beweging te begrijpen, moeten we verschillende aspecten van de gebeurtenissen bestuderen. Vanwege het spontane en massale karakter is het moeilijk om precies vast te stellen waar het oproer begon, maar het is zeer aannemelijk dat dit zuidelijk van Tegal was, in de omgeving van de suikerfabriek. De landelijke gebieden rondom de districten van Slawi, Adiwerna en Lebaksiu speelden duidelijk een grote rol in de begindagen van de onrust.

Enige maanden na de Proclamatie, zo rond begin oktober 1945, werden de dorpen in de Slawi-regio opgeschrikt door een golf van onlusten. Grote groepen relschoppers kwamen naar de huizen van verschillende dorpschoude die op hun lijst stonden, met als doel ze te arresteren. Ze werden voor een ‘massagerecht’ gesleept en sommigen werden ter dood veroordeeld en afgeslacht. Ondertussen werden rijstschuren geplunderd en daarna in brand gestoken.² Gewapend met *bambu runcing* (bamboesperen) en *golok* (kapsessen) trokken ze verder naar de districten Adiwerna en Lebaksiu om ook daar de confrontatie aan te gaan met de lokale districtshoude. De twee ambtenaren hadden geen tijd om te ontsnappen. Ze werden overvallen en uiteindelijk opgepakt. De luidruchtige stemmen van de relschoppers vulden de ruimte terwijl ze hun arrestanten het districtshuis in sleepten. De verdachten werden beschuldigd wandaden te hebben begaan, zonder de gelegenheid te krijgen zich te verdedigen. Het vonnis was onmiddellijk ontslag met daaropvolgend de doodstraf. Beiden werden aan een bamboespeer gesprietst en vervolgens door het dorp geparadeerd.

Vervolgens was de suikerfabriek bij Slawi en Pangkah aan de beurt. Alle Nederlandse werknemers werden bijeengedreven en naar een detentiecentrum afgevoerd. In de daaropvolgende dagen werden ze een voor een naar buiten gehaald en op een nabije locatie afgeslacht. De maand daarna werden de rellen steeds heviger. Vanuit het platteland verspreidde het oproer zich naar de steden, waaronder Tegal en Pemalang.³ Begin november kwam een relschoppende menigte vanuit het zuiden richting het centrum van Tegal. Ze hadden een lange tocht gemaakt en droegen scherpe bamboesperen, kapsessen, zwaarden en andere wapens. Ze schreeuwden ook ‘Takbir’ en ‘Allahu akbar, Allahu akbar, Allahu akbar.’⁴ In groten getale trokken ze naar de huizen van belangrijke ambtenaren.

Een van hun doelwitten was de regent van Tegal, R. Sunaryo. Hij had zelf

het geluk dat hij enige tijd daarvoor al naar Semarang gevlucht was. Maar zijn achtergebleven familieleden hadden minder geluk: ze werden zijn vervanging. Boos door het feit dat de regent was ontsnapt werden zijn vrouw en zijn moeder, Kardinah, de jongere zus van R.A. Kartini, gearresteerd, gekleed in jute tentoongesteld en vernederd op het dorpsplein.

Naast de gedwongen arrestaties werden er voortdurend ambtenaren ontvoerd en vastgehouden op plaatsen buiten de stad. Sommigen waren daarna voor altijd verdwenen, anderen werden geëxecuteerd. M.M. Singgih, een aanklager, en Abubakar, een rechter, werden ontvoerd en daarna vermist. Deze twee mannen, ooit de lange arm van de wet, stonden op de lijst van voornamen doelwitten en moesten 'veiliggesteld' worden. Vanuit Tegal sloten zich nog meer mensen bij de alsmat groeiende groep aan; vervolgens trok men naar Pemalang. Ook hier werden ambtenaren uit hun huizen gedreven en ter plekke vermoord. Een golf van angst ging door de stad.

De aksi pendaulatan breidde zich vervolgens uit naar de dorpen van de Brebes, het westelijk deel van het Tegal-regentschap, en de suikerfabriek in het zuiden. De regenten Sarimin Reksodiharjo en Patih Palal Pranoto, en een aantal districtshoofden, onder wie Slamet en Sudirman Danuwilogo, werden ontvoerd en naar een locatie in Zuid-Tegal gebracht.⁵ Nederlandse werknemers van de suikerfabriek van Banjaratma-Brebes werden ook gevangengenomen. Het werd duidelijk dat de groep deel uitmaakte van een groter netwerk: op de executie van de Nederlandse gevangenen in Tegal volgde namelijk meteen die van de Nederlandse gevangenen in Brebes.

Als gevolg van deze reeks van afrekeningen ontstond een machtsvacuüm. De regering was zo goed als verlamd. Veiligheidsdiensten waren machteloos en regeringskantoren stonden leeg. Veel ambtelijke posities waren vrijgekomen en de noodtoestand vereiste dat ze snel opnieuw zouden worden ingevuld. Dat gebeurde ook, maar niet volgens de wettelijke administratieve procedures. De posities van regent voor Tegal en Brebes werden ingenomen door lokale invloedrijke religieuze leiders. Kyai Abu Sudjai uit Pacul (Zuid-Tegal) werd de nieuwe regent van Tegal en Kyai Syatori van Brebes. Het regentschap van Pemalang werd ingenomen door een voormalig arts, Supangat, die vermoedelijk een linkse achtergrond had. Deze invloedrijke leiders bleken de chaos in het gebied te kunnen intomen.

Ondertussen waren door onderling wantrouwen de relaties tussen de regio's in Pekalongan zeer gespannen worden. Het verkeer werd gehinderd doordat er bij elke districtsgrens strenge bewaking was ingesteld om te voorkomen dat er mensen uit andere gebieden binnenkwamen. Deze spanning

Suikerfabriek in Jatibarang, Brebes. Op het bord staat 'Fabriek Djatibarang, bezit van de Republiek Indonesië'. Bron: <https://kumparan.com/maulano-barontuko/brebes-dalam-peristiwa-3-daerah-1wAAN-8gUz4>, geraadpleegd 19 oktober 2022.

gen en het wantrouwen waren een logisch gevolg van het stilvallen van de communicatie tussen de regio's. Elke regio probeerde zijn eigen territorium te beschermen. Hierdoor begon de onderwereld, die betrokken was bij de vele geweldsdaden, zich openlijker te manifesteren. Een van de beruchte onderwereldleiders was Kutil, ook bekend als Sakhyani, een voormalig barbier uit het dorp Talang, ten zuiden van Tegal. Zijn slechte reputatie had hij te danken aan zijn nieuwe beroep van beul en leider van de jongerenbeweging Pemuda Istimewa (Speciale Jongeren), die bestond uit bandieten. Ze werden verdacht van moord op ambtenaren die zij hadden beschuldigd van spionage voor de Nederlanders of de Netherlands Indies Civil Administration (NICA). Gedurende deze periode was Kutil bovendien aangesteld als hoofd van de regionale politie, ook al kon hij niet lezen of schrijven.

Tijdens het machtsvacuüm werd ook het zogenaamde Badan Pekerja Tiga Daerah (Werk Comité van de Drie Regio's) opgericht, dat zijn hoofdkwartier had in Tegal. De leden ervan waren religieuze leiders uit Tegal, Pemalang en Brebes. De taak van het werkcomité was de bestuursproblemen en conflicten in de regio's aan te pakken. Er zijn indicaties dat bij de oprich-

ting een aantal prominente figuren uit de centrale regering betrokken was. Zo lijkt Kamijaya, die waarschijnlijk de mastermind of *actor intellectualist* was van het comité, een volgeling te zijn geweest van Amir Sjarifuddin. Een aantal van de negen leden van het werkcomité bestond uit voormalige Digul-bannelingen; zij vormden de radicale activisten van deze groep. Kamijaya was nauw bij hen betrokken en hield meer afstand tot de rest.

Het werkcomité zette een belangrijke stap met zijn eis de resident van Pekalongan te vervangen: ten tijde van de onlusten was de oude resident, meneer Besar, gevlucht en zijn positie was overgenomen door R. Suprpto. Die gebeurtenis had de al bestaande spanningen tussen het district Pekalongan in het oosten en de drie andere districten in het westen op de spits gedreven. Het werkcomité stond erop dat Suprpto vervangen zou worden door Sardjio, die zij geschikter achtten. Sardjio kwam uit Purworejo en was voor de onafhankelijkheid lid van de Indonesische Communistische Partij, de PKI. Op 11 december 1945 kwamen leden van het werkcomité en Sardjio bijeen in Pekalongan en samen gingen ze het huis van resident Suprpto binnen, maar deze had zijn post al verlaten.

De aanwezigheid van het werkcomité en de ex-communist Sardjio bracht een hevige reactie teweeg bij met name het islamitische deel van de bevolking van Pekalongan. Er werden plannen voorbereid om Sardjio en zijn aanhangers te arresteren. Op het moment dat hij en zijn groep een overleg hadden in Kedungwuni werden ze overvallen. Sardjio werd bijna neergeschoten maar het was uiteindelijk Kamijaya die werd geraakt, waarbij hij gewond raakte. Sardjio, Kamijaya en de rest van de groep werden uiteindelijk opgepakt toen ze naar de residentie wilden terugkeren. Vanaf dat moment kwamen de drie regio's zelf onder vuur te liggen. Hizbullah-troepen en het leger, de Tentara Keamanan Rakyat (TKR), begonnen een offensief. Alle gevangenen werden bevrijd en de personen die verantwoordelijk werden gehouden voor het incident werden gearresteerd en in Pekalongan gevangengezet.

Tweeëndertig van hen werden naar Yogyakarta gestuurd en daar opgesloten. Zes anderen werden in april 1947 terechtgesteld in Pekalongan.⁶ Kutil, de beul, stond ook terecht en werd ter dood veroordeeld.⁷ De herstructurering van de lokale regering werd meteen doorgevoerd. Sommige ambtenaren konden hun positie behouden, de meeste andere werden vervangen. Functies als regent (*bupati*) of districtshoofd (*wedana*) werden toegewezen aan invloedrijke religieuze leiders. Met het herstel van veiligheid en de reorganisatie van de lokale regering kwam een einde aan de onrust, later de Peristiwa Tiga Daerah (Drie Regio's affaire) genoemd.

De gevangengenomen verdachten van de 'Drie Regio's affaire' in de Wirogunan gevangenis in Yogyakarta, december 1946. (Kutil (Sakhyani) staat tweede van links). Bron: Flinders Library Special Collections, collectie Anton Lucas.

II

De vraag is wat nu precies de achtergrond was van voornoemde regionale woelingen. Wat waren de oorzaken en de bronnen die tot deze bewegingen leidden? Hoe moet je de gebeurtenissen plaatsen in de Indonesische historiografie? Die laatste vraag moet denk ik als eerste beantwoord worden.

Je kunt stellen dat behalve dit oproer in de kustplaatsen er nog veel meer incidenten en opstanden volgden op de proclamatie. Soortgelijke gebeurtenissen deden zich ook voor in Solo en Delanggu. In Solo, ook wel bekend als Surakarta, kreeg men te maken met de Gerakan Anti Swapraja, de Anti-Feodale Beweging, die zich tegen de gevestigde feodale monarchie verzette.⁸ In Delanggu vond een opstand plaats, de zogenaamde Pemogokan Delanggu (Staking van Delanggu), gericht tegen de lokale heersers en fabriekseigenaren die land en rijstvelden van de lokale bevolking in beslag namen.

Peristiwa Tiga Daerah, Gerakan Anti Swapraja en Pemogokan Delanggu waren lokale gebeurtenissen, maar dat wil niet zeggen dat ze losstonden van de nationale politieke ontwikkelingen. Het is zeer aannemelijk dat ze hierdoor juist werden getriggerd. Vanwege de lokale aspecten wordt aan deze woelingen vaak gerefereerd in termen van een *revolusi sosial*, een sociale revolutie.⁹ Sociale revoluties hebben doorgaans complexe en veelzijdige kenmerken. Het zijn vaak lokale gebeurtenissen met zowel onderling gemeen-

schappelijke kenmerken als specifieke lokale eigenschappen, afhankelijk van de omstandigheden in de respectievelijke regio's.

Een van de gemeenschappelijke kenmerken van de genoemde protesten was dat ze in aard overeenkwamen met de sociale bewegingen uit de koloniale tijd.¹⁰ Ze waren een sociale reactie op veranderingen die lokaal in gang waren gezet door invloed van de nationale politiek.

De protesten in de kustgebieden hadden de volgende kenmerken: 1. ze richtten zich tegen de *priyayi* of *pangreh praja*, de Javaanse aristocratie respectievelijk bestuurselite, en tegen alle sociale elementen die werden gezien als gevestigde orde; 2. ze waren anti-Nederlands en anti-Japans; 3. wraak speelde een belangrijke rol; 4. ze speelden zich af binnen complexe sociale structuren; 5. ze werden gedreven door politieke motieven.

De acties gericht tegen de Javaanse aristocratie, de bestuurselite en de koninklijke families vonden plaats in Tegal, Brebes en Pemalang, maar ook in Banyumas en Surakarta. De beweging ging zowel horizontaal als verticaal en had tot doel alle niveaus van sociale status en leiderschap aan te pakken, van regenten tot lokale dorpschoude. Dat deze beweging zo grondig en wijdverspreid van karakter was, staat in nauw verband met de problemen waar zij zich op richtte: corruptie, afpersing en onderdrukking door de elite en lokale ambtenaren op alle niveaus waarvan de oorsprong lag in de koloniale tijd en de Japanse bezetting.

Een gevoelige kwestie die bij de lokale bevolking nog vers in het geheugen lag, was het systeem van voedselrantsoenering en de mobilisatie van Indonesische dwangarbeiders (*romusha*) door de Japanners. De bevolking werd gedwongen de oogst af te staan aan Japanse soldaten. Daarnaast moest men verplicht jatropha-struiken op het eigen land planten.¹¹ De implementatie van dit systeem was in handen van de pangreh praja, die weer verbonden was met de lokale bestuursambtenaren, de wedana, camat en lurah.

Onder supervisie van het sub-districtshoofd en districtshoofd bepaalde het dorpschoude hoeveel land er beplant moest worden met jatropha en hoeveel rijst er moest worden afgestaan. In ruil daarvoor werd de bevolking gecompenseerd met vodden en jute – materiaal dat normaal voor zakken werd gebruikt – om kleding van te maken. Het systeem was schadelijk voor de bevolking doordat zij te weinig rijstvoorraad overhield om zich te voeden. Daarnaast leidde de verplichte jatropha-aanplant ertoe dat er minder andere voedselgewassen konden worden verbouwd. Er ontstond een voedseltekort en uiteindelijk hongersnood met alle gevolgen van dien. Mensen waren ondervoed, liepen rond in jute en hadden allerlei huidandoeningen. Onder-

tussen konden de ambtenaren van de situatie profiteren omdat ze in de gelegenheid waren rijst en kleding achter te houden; ze leefden in relatieve luxe.

Onder de bevolking heerste een enorme angst om als romusha te worden ingezet. Veel mensen, zeker uit het kustgebieden, werden als romusha naar Zuid-Banten gestuurd. De selectie voor dwangarbeid was vrijwel altijd subjectief: mensen die waren beschuldigd van diefstal of geen werk hadden werden het officiële doelwit van de ambtenaren. Dit maakte dat de haat ten opzichte van deze ambtenaren bij de bevolking groeide. Het is dan ook geen verrassing dat de psychologische sedimenten van dit miserabele verleden na de capitulatie van Japan en de Indonesische onafhankelijkheidsproclamatie tot een uitbarsting van agressie leidden.

Waarom voltrok deze politieke onrust, met de name de aksi pendaulatan, zich zo agressief in dit specifieke gebied, terwijl er in heel Indonesië sprake was van onderdrukking? Hier zijn een aantal omstandigheden van belang. De regionale woelingen in Centraal-Java, die plaatsvonden toen de Republiek net bestond, hadden dezelfde ecologische achtergrond als het oproer in de kustgebieden, Surakarta en Delanggu. Het waren allemaal agrarische gebieden die sinds de Nederlandse koloniale overheersing werden geëxploiteerd door een groot aantal westerse private ondernemers, met name suiker- en indigobedrijven. Met de introductie van het landrentestelsel hadden deze bedrijven op grote schaal de rijstvelden van de bevolking afgepakt.¹² Dat zorgde regelmatig voor conflicten, omdat de landeigenaren en de boeren hierdoor benadeeld werden. De bevolking in deze gebieden was dus al gewend aan protesten, die meestal tot uiting kwamen in het in brand steken van suikerrietplantages. Zulke incidenten waren tussen 1910 en 1911 regelmatig voorgekomen in Pasuruan, Madiun, Kediri en de residentie Pekalongan.¹³

In de residentie Pekalongan kwam het in brand steken van suikerrietplantages het vaakst voor in de districten Tirto, Sragi, Comal en nabij Pemalang, tot aan de grensgebieden tussen Tegal en Brebes.¹⁴ Naast de plantages werden er ook huizen vernietigd, onder meer in Kawedanan-Wiradesa-Pekalongan.¹⁵ Dit alles wijst erop dat in de kustgebieden in kwestie sprake was van bepaalde objectieve condities die bevorderlijk waren voor oproer.

Corruptie en afpersing waren de oorzaken van de agressie en de antipathie van de rurale bevolking ten opzichte van de lokale regeringsleiders, maar er waren ook kwesties die op andere niveaus agressie opwekten. De kwesties van NICA-spionnen, Nederlandse handlangers (Blandis) en de aristocratie, de priyayi, werden door de jongeren en beter opgeleide groepen vaak ingezet om de antipathie ten opzichte van de bestuurselite, de pangreh praja, te

voeden; zij vertegenwoordigde immers een voortzetting van het koloniale systeem. Het was geen toeval dat deze klasse met het kolonialisme werd geassocieerd: zij was immers in feite zelf een product daarvan. De pangreh praja kwamen als een nieuwe groep op in de Indonesische maatschappij, kregen westers onderwijs en werkten voor de Nederlandse koloniale regering [als het binnenlands bestuur]. Zij hadden deze functie louter en alleen met als doel de Nederlandse regering te dienen. Onder de koloniale bureaucratie genoten ze een zekere status en privileges, die hen onderscheidden van de rest van de bevolking. Ze hielden er een elitaire en feodale levensstijl op na, vandaar dat ze als priyayi werden beschouwd.

Als bureaucratische elite neigden zij ernaar zich verticaal te oriënteren. Ze ontwikkelden een houding en een werkeethos waarvan de kern bestond uit het wachten op bevelen van hun superieuren. Daarmee gaven ze de voorkeur aan hiërarchie en waren ze langzaam in het aanpassen aan nieuwe situaties. Toen de Indonesische onafhankelijkheid werd uitgeroepen, herkenden ze die niet meteen en, in tegenstelling tot de jeugd, reageerden ze hier niet op. Dit maakte hen zeer verdacht in de ogen van de jongeren, die hen ervan beschuldigden dat ze de nieuwe Republiek niet wilden accepteren en dat ze loyaal waren aan de Nederlanders op wier terugkeer zij zouden wachten. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk in de eerste dagen na de Proclamatie, toen gelijktijdig en in het hele land de Japanse vlag werd gestreken en de [Indonesische] rood-witte vlag werd gehesen. De spanningen namen toe toen de priyayi en de pangreh praja hier niet aan meededen: zij wachtten op orders. Ook toen de jongeren het Japanse leger ontwapenden ontstond een dergelijke spanning.

Vermoedelijk droeg dit soort situaties bij aan de agressieve houding van de jongeren en de bevolking ten opzichte van deze mensen. De arrestaties en ontvoeringen door jongeren werden dan ook als rechtvaardig gezien. Er waren twee motieven voor de ontvoeringen: ten eerste wraak, een motief dat vaak een fatale afloop had, en ten tweede een politieke overweging, om steun voor de Republiek te genereren.

De antibuitenlandse kenmerken van de woelingen werden op verschillende manieren zichtbaar, bijvoorbeeld in de arrestaties en de gevangenneming van Nederlanders die in de omgeving van de suikerfabrieken in Tegal en Brebes werkten en woonden. Emotionele uitbarstingen manifesteerden zich in gewelddadigheden. Het nieuws over de terugkeer van het Nederlandse leger naar Indonesië verergerde de antipathie tegenover de Nederlanders en de Japanners die nog steeds in dat gebied verbleven en tegenover andere groepen die als loyaal aan Nederland beschouwd werden. De ontwapening van

het Japanse leger was een logische consequentie van de nederlaag van dat leger en van de Proclamatie. Het vlagincident in Pekalongan en de schermutselingen tussen het Japanse leger en de jeugd maakten allemaal deel uit van de nieuw ontstane situatie. Anti-Nederlandse sentimenten vormden de vrucht van de bittere ervaringen van de bevolking. Door de suikerfabrieken waren de onderdrukte dorpingen gewend aan de repressieve aanwezigheid van Europeanen, in dit geval de Nederlanders, in tegenstelling tot de gebieden waar zulke fabrieken ontbraken. Zoals eerder vermeld waren er in deze gebieden van oudsher al meer conflicten tussen de lokale bevolking en de ondernemingseigenaren dan in andere regio's.

Emotionele aspecten speelden een belangrijke rol als trigger voor de omwenteling. Deze emoties waren gebaseerd op ervaringen uit het verleden. Woede en haat richtten zich op de mensen die in het verleden in bevoorrechte posities verkeerden; uit de gewelddadige acties van de massa sprak onmiskenbaar zin op wraak. In feite vormden al deze uitbarstingen, de aksi pendaulatan, de ontvoeringen en moorden, een manier en een gelegenheid om wraak te nemen. Met de acties wilde men niet alleen de tegenstander neerhalen, maar ook bloedvergieten om de haat te bevredigen. Daarom is het begrijpelijk dat de acties vaak uitliepen op het vernederen van de slachtoffers door met hen rond te paraderen in de stad, begeleid door opzweepende muziek, ze te besmeuren, uit te kleden, te beledigen en uit te lachen.¹⁶ Eerder werd al beschreven hoe de familie van de regent van Tegal aan een dergelijke vernedering werd onderworpen. Vodden of jute symboliseerde de Japanse bezetting, toen mensen niets anders meer hadden om zich mee te kleden. Alleen bevoorrechte mensen droegen fatsoenlijke kleren.

Massahysterie leidde vaak tot chaos, zeker gedurende de transitieperiode. Plundering, vernieling en het platbranden van huizen en rijtschuren waren daarnaast een manier voor mensen om hun wraak te kanaliseren. Daarbij hadden de verschillende sociale groepen verschillende motieven om wraak te nemen. Nu eens waren ze persoonlijk, dan weer kwam de wraakactie neer op diefstal van eigendommen. Een paar jaar eerder, toen de Nederlanders net waren verslagen door de Japanners, was er ook sprake geweest van een kort machtsvacuüm, waarin mensen hun woede en haat richtten op de Chinese minderheden. De bevolking van de Pekalongen-residentie ging de straat op en begon te plunderen, te vernielen en te stelen. De Chinezen waren doelwit vanwege hun economische status. Sadisme, zoals het moorden met een bamboespeer voorzien van spijkers, was duidelijk een daad van wraak die correspondeerde met de haat ten opzichte van het doelwit.

In het Werkcomité van de drie regio's, dat probeerde een einde te maken aan het gezagsvacuüm in Pekalongan, speelden politieke overwegingen een belangrijke rol. Bepaalde leden steunden duidelijk een politieke ideologie. Zo had Kamijaya, een aanhanger van Amir Sjarifuddin, een sterke connectie met voormalige Digul-bannelingen die extreem radicaal waren. Ook de socialisten en andere partijen hadden aanhangers in het comité, terwijl de centrale regering eveneens trachtte politieke invloed naar beneden te laten vloeien. Dat Sardjio door het Werkcomité werd benoemd tot resident gaf duidelijk aan uit welke hoek de ideologische wind waaide: Sardjio was voor de oorlog lid geweest van de communistische partij en een extreem politiek figuur in Purworejo tijdens de Japanse bezetting. Hij was ook lid van de Shu Sangikai, een regionale adviesraad tijdens de Japanse bezetting.¹⁷

De vermenging van al deze verschillende elementen in de omwenteling waren belangrijk voor het verloop van de sociale revolutie.

III

Op basis van voornoemde terugblik kunnen enkele conclusies ten aanzien van de gewelddadige woelingen aan het begin van de Indonesische revolutie worden getrokken. Deze onrust bleek veel meer dan alleen maar een vorm van crimineel relschoppen te zijn. Het was een vorm van verzet van de massa tegen de veranderende situatie. De proclamatie van de onafhankelijkheid werd gezien als een symbool van de bevrijding van alle banden – de koloniale, politieke, sociaaleconomische en culturele banden – die de bevolking gedurende de koloniale overheersing geketend hadden. De pangreh praja, die door hun bevoorrechte posities tijdens het koloniale systeem de personificatie van die banden en de koloniale overheersing waren geworden, werden daardoor het directe doelwit van de opstanden. De antipathie ten opzichte van deze mensen was een gevolg van hun gedrag als corrupte en willekeurige bestuurders. Verschillende systemen van de koloniale regering hadden ervoor gezorgd dat mensen hun grond waren kwijtgeraakt. Conflicten op suikerrietplantages waren niet nieuw: ze waren begonnen toen het land zonder behoorlijke herstelbetalingen in eigendom kwam van particulieren en bedrijven, of van overheidsinstanties.

Een bron van conflict was ook de trage reactie van bepaalde groepen op de nieuwe situaties. Een snelle verandering vroeg om een snelle aanpassing aan de eisen van een nieuwe situatie. De spontane reacties op de nieuwe eisen leidden tot conflicten, vooral vanwege verschillende normen en waar-

den. Het machtsvacuüm dat in deze periode ontstond, was bepalend voor de geboorte van de sociale omwenteling.

Ten slotte is het interessant op te merken dat ook een 'ondergrondse' groep, bestaande uit bandieten, deelnam aan het oproer. Ze waren vaak de directe oorzaak van de commotie en de rellen, maar ook van extreem gewelddadige acties. Banditisme in het kustgebied leek al langer te bestaan, vooral tijdens de Nederlandse koloniale overheersing. Ook tijdens de revolutie speelde het een rol. Afpersing en geweld vormden een voedingsbodem voor wraak. Degenen die tijdens het oproer werden gedood, werden gedood uit wraak voor afpersing (door leenmannen of de rijken) of onderdrukking (door overheidsfunctionarissen). De feodale levensstijl van de priyayi veroorzaakte ook zo'n vijandigheid. Een ander aspect van de woelingen was de benoeming van religieuze leiders als bestuurlijke leiders. Er zijn aanwijzingen dat zij veel effectiever met de nieuwe situatie omgingen. Sommigen werden aangesteld als bupati, wedana en camat ter vervanging van eerdere koloniale ambtenaren.

In de geschiedenis van Indonesië vormen omwentelingen zoals deze een belangrijk historisch fenomeen, dat kan worden gebruikt als voorbeeld om soortgelijke fouten in de toekomst te voorkomen.

II.

De regionale samenleving tijdens de Indonesische revolutie

Aspecten van een sociale revolutie¹

SUYATNO

De Nationale revolutie van Indonesië resulteerde in onafhankelijkheid, de vorming van een natie en politieke eenheid. Deze fundamentele verandering ging gepaard met sociaal oproer, dat in een aantal regio's de gedaante aannam van een sociale revolutie met radicaal geweld, ontvoering en moord. Vanuit het algemene kader en de waarden van de Indonesische revolutie gezien vertoonde de genoemde sociale revolutie volgens Suyatno kenmerken van anti-imperialisme, antifeodalisme, patriottisme, vandalisme en radicalisme. De sociale onrust was het gevolg van de sociale transformatie binnen de samenleving.

De studie van revoluties is van vitaal belang om de geschiedenis en de moderne wereld te begrijpen. De revoluties die plaatsvonden in Engeland, de Verenigde Staten, Frankrijk en andere Europese landen hebben altijd intensieve aandacht van de academische wereld gekregen. Aan het einde van de jaren

zestig en zeventig ontstond er ook meer aandacht voor revoluties in de derde wereld. Niet alleen in de academische wereld, maar ook in populaire publicaties, pamfletten of in allerlei andere vormen en soorten van publicaties, die allemaal de literatuur van het revolutieonderzoek verrijkten. Robert Blackey presenteert in zijn boek *Modern Revolutions and Revolutionists: A Bibliography* (1976) een bibliografische lijst van revolutiestudies in de wereld.²

Omdat het concept 'revolutie' in het algemeen in een brede betekenis wordt gebruikt, hebben theoretici dikwijls moeite een preciezere definitie te formuleren. Het kan daarbij verhelderend werken revolutie als concept te bespreken aan de hand van verschillende elementen: *contra*-revolutie, staatsgreep (*coup d'état*), wreedheid, *millennium*-beweging, oorlogsideologie, militairen en guerrilla, radicalisme, economie en dergelijke. De revolutie heeft ook meerdere dimensies en niet slechts een politiek of economisch of sociaal aspect; in een revolutie is doorgaans sprake van een samensmelting van aspecten.

De revoluties die plaatsvonden in Europa, Afrika, Azië en Latijns-Amerika vertonen verschillende patronen, kenmerken en doelen, en ook verschillende karakteristieken. Niettemin is het mogelijk een algemene omschrijving van een revolutie te geven, namelijk: een politiek, sociaal, economisch en cultureel oproer dat fundamentele veranderingen van de bestaande orde met zich meebrengt. Deze veranderingen gaan relatief snel en maken in het algemeen gebruik van krachten die gericht zijn op principes en instituties.

De fundamentele veranderingen in de Indonesische samenleving waren tijdens de nationale onafhankelijkheidsrevolutie in 1945 zeer voelbaar. De Indonesische revolutie was een antikoloniale revolutie. Alles wat samenhang met kolonialisme werd gezien als een belemmering van de loop van de revolutie. Genoemde fundamentele veranderingen gingen gepaard met maatschappelijke onrust die in een aantal Indonesische regio's uitliep op een sociale revolutie.

Dit sociale oproer bestond vaak uit spontane radicale acties, zoals ontvoering, moord en wrede daden. Maar soms voltrok het zich ook over een veel langere periode. In dit artikel zullen enkele gevallen van maatschappelijk oproer in het kader van de waarden van de Indonesische revolutie worden geanalyseerd.

ASPECTEN VAN DE SOCIALE REVOLUTIE

De Indonesische revolutie was een nationale revolutie die resulteerde in onafhankelijkheid en de vorming van een natie, een revolutie waarin antikolo-

nialisme overging in een alomvattend politiek bestaan voor de Indonesische natie.³ Deze dekolonisatie ging gepaard met een wrede strijd die vanuit later perspectief wordt aangeduid als een ‘nationale bevrijding’, omdat zij de weg vrijmaakte voor de ontwikkeling van de koloniale maatschappij (de kolonie) tot een vrije natie, niet alleen binnen het internationaal recht maar ook als politieke en sociale realiteit.⁴

Niet alleen in Indonesië, ook in andere delen van de wereld ging de nationale bevrijding gepaard met oorlog en geweld, zoals in Birma, Algerije, Vietnam en diverse andere landen. Daarbij was Vietnam het enige land waar deze nationale bevrijding werd geleid door de Communistische Partij.

Het drama aan het begin van de Indonesische revolutie was de strijd tussen Indonesië en Nederland. Deze strijd vormde het kader voor het revolutionaire proces zoals dat werd ervaren door de regio’s in Indonesië. In de regio’s worden de antikoloniale bewegingen tegen Nederland vaak betiteld als ‘sociale revolutie’. Maar aan het begin van de Indonesische Onafhankelijkheidsrevolutie was de ‘sociale revolutie’ moeilijk van de ‘nationale revolutie’ te scheiden. Verwonderlijk is dat niet: de waarden van de Indonesische revolutie, zoals antikolonialisme, antifeodalisme, volkssoevereiniteit, patriotisme, nationalisme, radicalisme en idealisme vormen immers in zowel de sociale revolutie als de nationale revolutie de belangrijkste waarden. In de Indonesische revolutie hebben ze een plaats naast andere karakteristieken, namelijk ‘fysieke strijd’ en ‘diplomatie’.

De nationale revolutie bracht fundamentele veranderingen teweeg in maatschappij en politiek; de koloniale en feodale structuur gingen over in een Republikeinse structuur. Dit proces omvatte ook een sociale transformatie, zoals de vervanging van de ‘oude elite’ door een ‘nieuwe elite’, die op nationaal, regionaal en lokaal niveau revolutionair was. Niettemin zou het onjuist zijn de ‘sociale revolutie’ binnen de Indonesische revolutie gelijk te stellen aan wat Jean Beachler aanduidt als een *socialist revolution*. Op basis van de typologische benadering onderscheidt Beachler vier categorieën van revoluties, namelijk: 1. *national revolution*; 2. *military revolution*; 3. *pluralist revolution*; 4. *socialist revolution*.⁵ De Indonesische revolutie valt hier binnen de categorie national revolution, namelijk een revolutie die resulteert in nationale onafhankelijkheid en de vorming van een natie, alsmede het ontstaan van een eenheidspolitiek. Carl Cohen verduidelijkt in zijn boek dat een socialist revolution een revolutie van de proletariërs is, met als doel een overgang te bewerkstelligen van kapitalisme naar communisme en vervolgens een communistische maatschappij te creëren.⁶

Hoewel de sociale revolutie in de verschillende regio's in Indonesië uiteenlopende kenmerken vertoonde, vielen die toch nog steeds binnen het kader van de waarden van de Indonesische nationale revolutie. Deze verschillen in sociale karakteristieken werden in het algemeen bepaald door de complexiteit en het pluralisme van de Indonesische samenleving, met betrekking tot onder andere etnische afkomst, overtuiging en religie, cultureel waardesysteem en taal. Daarnaast worden ze bepaald door de verschillen in intensiteit van de koloniale praktijk in de regio's en de verschillende sociaal-politieke kenmerken van de organisaties die vóór de onafhankelijkheid bestonden. Om het beeld van de sociale revolutie in de regio's tijdens de onafhankelijkheidsrevolutie 1945-1950 te verduidelijken, zullen hieronder drie casussen worden geanalyseerd.

CASUS 1: DE SOCIALE REVOLUTIE IN SURAKARTA⁷

Het door de feodale adel beheerste gebied rondom Surakarta, bestaande uit de regio's Kasunanan en Mangkunegaran, werd vaak aangeduid als de 'vorstenlanden'. Surakarta speelt al meer dan tweeënhalve eeuw lang een belangrijke rol in het politieke en culturele leven. De regio heeft een traditie van oproer, van de Giyanti-oorlog tot aan de woelingen in 1945-1950, die bovendien steeds wijder verspreid raakten onder de boeren. Dit was het gevolg van de expansie van de plantages, het kapitaal en het aantal ondernemingen in het bezit van voornamelijk Nederlanders. Daardoor ontstonden sociale spanningen onder de boeren; ze kregen nieuwe verplichtingen opgelegd in het belang van de plantages, zoals het bewerken van het land, het bewaken van de veiligheid van de plantages, het verzorgen van de irrigatie en het vervoeren van de plantageproducten. Vooral op de suikerrietplantages waren veel arbeidskrachten nodig. De uitbreiding van de plantages (*plantation estates*) stimuleerde ook het verpachten van grond van de lokale aristocratie aan de Nederlanders. Dat gebeurde, op basis van feodale tradities, inclusief het gebruik van de boerenarbeidskrachten.⁸ Natuurlijk veroorzaakte deze uitbreiding van de Nederlandse plantages sociale spanningen, die daarna omsloegen in sociale onrust. In 1847 en 1865 manifesteerde zich een boerenprotestbeweging met messiaanse trekken in Klaten. In het dorp Girilayu, in de residentie Karanganyar, kondigde Imam Radjo een actie aan om de Srikaton te bezetten, de rustplaats van Pangeran Mangkunegara.⁹ In de dorpen van Surakarta was de protesttraditie in de vorm van boerenoproer in de negentiende eeuw een wijdverbreid fenomeen.

De protestbewegingen werden radicaler toen nationale bewegingen invloed begonnen te krijgen op het platteland. In het rapport van de resident van Surakarta van 1920 werd verklaard dat dr. Tjipto Mangunkusumo (een voormalig radicaal figuur van de [eerste nationalistische beweging] Budi Utomo en leider van de Indische Partij) samen met Haji Misbach (een radicale figuur van de islamitische politieke organisatie Sarekat Islam, Islamitisch Verbond) de dorpingen van de regio Klaten ertoe hadden aangezet het verplichte werk van boeren op de plantages te weigeren.¹⁰ De volgelingen van Haji Misbach traden zeer radicaal op, waardoor ze, met hun acties ter ondersteuning van de volksvereniging Sarekat Rakyat, meer weg hadden van bandieten en terroristen. Er bestond dus al een traditie van boerenverzet op Java in de negentiende en begin twintigste eeuw, verzet dat makkelijk te begrijpen was in de context van de koloniale praktijk.¹¹

De traditie van oproer in Surakarta kwam opnieuw aan de oppervlakte tijdens de Japanse militaire bezetting, zoals onder meer bleek uit de opkomst van de ondergrondse beweging tegen het Japanse bewind. Deze beweging ontstond in de kring van de leden van het PETA (Pembela Tanah Air, Verdedigers van het Vaderland)-bataljon (*daidan*) Wonogiri, die zichzelf IPTAS (Ikatan Putera Tanah Air Sejati, Unie van Ware Zonen van het Vaderland) noemden. Deze beweging stond onder leiding van Sutarto, een PETA-lid en oprichter van de AMT (Angkatan Muda Tentara, Jongerenafdeling van het Leger) te Surakarta op 20 augustus 1945.

De crisis van de traditionele macht in de regio Surakarta manifesteerde zich direct in de eerste maanden na de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945. In het KNID (Komite Nasional Indonesia Daerah, Regionaal Indonesisch Nationaal Comité) te Surakarta, dat in september werd gevormd, bleken geen vertegenwoordigers te zitten van het traditionele bestuur van Kasunanan en Mangkunegaran. In plaats daarvan was Sumodiningrat, een aristocratische revolutionair van Kasunanan en voormalig officier van de PETA, door de politieke figuren van Surakarta geaccepteerd om dit KNID te leiden. Sumodiningrat was een intellectueel en had in Nederland rechten gestudeerd, en hij trad erg tactisch op bij het overnemen van de macht van het Japanse bestuur in Surakarta. Zijn inspanningen waren succesvol. Hij werd niet tot voorzitter van het KNID verkozen omdat hij een vertegenwoordiger van Kasunanan was, maar omdat hij, als PETA-officier, door politieke kopstukken gezien werd als iemand die in staat was de macht van Japan over te nemen. Genoemde crisis van de traditionele macht kreeg een vervolg toen GPH Purbonegoro niet als commandant van het TKR (Ten-

tara Keamanan Rakyat, Volksveiligheidsleger) in de regio Surakarta werd gekozen, hoewel hij afkomstig was van Kasunanan en bekendstond als een intellectueel, afgestudeerd aan de Militaire Academie in Breda in Nederland. In zijn plaats kozen de TKR-figuren dus voor Surtarto, een PETA-jongere die enkele dagen na de onafhankelijkheidsverklaring in Surakarta de IPTAS en de AMT had opgericht.

In oktober escaleerde de traditionele machts crisis tot een nationaal politiek probleem. In Surakarta was met toestemming van de centrale regering van de Indonesische Republiek een Direktoratium gevormd, bestaande uit vertegenwoordigers van de Kasunanan, Mangkunegaran en KNID, maar dat was niet erg actief. Dat kwam doordat de regio's Kasunanan en Mangkunegaran vasthielden aan een status quo voor hun respectievelijke besturen. Deze crisis van het Direktoratium-bestuur leidde tot radicale acties tegen de conservatieve aristocratie. Een aantal conservatieve aristocraten, vooral van het kantoor van het Kepatihan Kasunanan¹², werd ontvoerd door een groep politieke revolutionairen. Deze radicale actie viel samen met het ontslag van de bestuursambtenaren van Kasunanan en Mangkunegaran die zichzelf tot ambtenaren van de regering van de Indonesische Republiek hadden verklaard.

De antifeodale beweging kreeg een massaal karakter, gedragen door politieke partijen en de strijdorganen. In december 1945 eisten verschillende politieke partijen, waaronder de PNI (Partai Nasional Indonesia, Indonesische Nationale Partij), Masyumi¹³ en PKI (Partai Komunis Indonesia, Indonesische Communistische Partij), alsmede het Indonesisch Boerenfront BTI (Barisan Tani Indonesia) de afschaffing van de 'conversie van landrechten'. Deze regeling vloeiده voort uit het feodale recht en hield in dat Europese plantagebezitters voor een periode van 75 jaar land konden huren. Na de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945 liep dit recht van Europeanen nog steeds door.

In de dorpen werden door het volk soevereiniteitsacties (*aksi pendaulatan*) gehouden tegen de feodale dorpschoufden uit de oude elite. De nieuwe dorpschoufden die werden gekozen door het volk werden vaak betiteld als *lurah kemerdekaan* (dorpshouf van de vrijheid) of *lurah perjuangan* (dorpshouf van de strijd). Deze acties kunnen worden gezien als een proces van 'defeodalisering' van de maatschappijstructuur.

De traditionele anti-machtsbeweging behaalde een groot succes toen de centrale regering op 15 juli 1946 besloot van de regio Surakarta een residentie te maken, als onderdeel van het grondgebied van de Indonesische Republiek. Dit betekende dat het bestaande vorstelijk bestuur van Surakarta officieel werd opgeheven.

De verschillen tussen de politieke stromingen in Surakarta hadden grote invloed op de intensiteit van de sociale revolutie en resulteerden in een toenemende polarisatie tussen de verschillende groeperingen in de dorpen. Een treffende illustratie daarvan was de Delanggu-affaire (Peristiwa Delanggu), die begon in mei 1948 met de staking van de katoenplantagearbeiders in de regio Delanggu. Sarbupri, de Vereniging van Plantagearbeiders van de republiek Indonesië (Sarekat Buruh Perkebunan Republik Indonesia), de Socialistische Jongeren van Indonesië (Pesindo, Pemuda Sosialis Indonesia), de PKI en de BTI gaven de stakers gewapende steun. Aan de andere kant stond de organisatie van Indonesische islamitische boeren Sarekat Tani Islam Indonesia (STII), die de staking bekritiseerde omdat die als schadelijk voor de staat werd ervaren, en zij dreigde de stakende arbeiders te vervangen door eigen mensen. Tijdens de staking (op 10 juli 1948) werd Haji Buzairi, de voorzitter van de Masyumi en de STII in de regio Delanggu, Klaten, in elkaar geslagen door stakers omdat hij de leden van de STII had opgedragen de plaats van de stakende arbeiders op de katoenplantages in te nemen. De kwestie Haji Buzairi (Peristiwa Haji Buzairi) veranderde al snel in een breed politiek conflict tussen de STII, de islamitische strijdgroep Hizbullah en Masyumi aan de ene kant en de PKI, BTI en Pesindo aan de andere kant.

De Delanggu-affaire vormde voor de PKI een reden om zich te verzetten en oppositie te voeren tegen het bestuur van het kabinet-Hatta. Geweld werd daarbij niet geschuwd. Zelfs de Barisan Banteng (Stiertroepen), een strijdorganisatie onder leiding van dr. Muwardi met Surakarta als centrum, werd slachtoffer van de wreedheid van de PKI en haar bondgenoten. Een aantal leiders van de organisatie – inclusief Muwardi zelf – werden ontvoerd en vermoord door aanhangers van Pesindo. Aanleiding van het conflict was de weigering van de Barisan Banteng gevolg te geven aan het voorstel van de PKI om zich te verzetten tegen Hatta vanwege het door zijn kabinet gelanceerde programma voor de reorganisatie- en rationalisatie van het militaire apparaat.

De Delanggu-affaire leidde tot een aaneenschakeling van politieke conflicten in Surakarta, die uiteindelijk aan de basis zouden blijken te liggen van de PKI-opstand te Madiun in september 1948. Uiteindelijk werd Surakarta een 'oppositiestad' van waaruit de PKI en haar aanhangers het kabinet-Hatta bestreden, dat gevestigd was in de toenmalige hoofdstad van de Republiek, Yogyakarta.

CASUS 2: PERISTIWA TIGA DAERAH

Het sociale oproer aan het begin van de revolutie van 1945 in de drie regio's Pemalang, Brebes en Tegal, alle drie gelegen aan de noordkust van Midden-Java, maakte deel uit van andere grotere omwentelingen op Java. De lokale samenleving noemde het de Drie Regio's-affaire (Peristiwa Tiga Daerah). Er zijn uiteenlopende interpretaties met betrekking tot die naam, waarbij onder andere de termen of woorden *pemberontakan* (opstand), *penyelewengan* (bedrog), *pergerakan* (beweging), *perjuangan* (strijd) en *peristiwa* (incident, affaire) worden gehanteerd. De drie laatste termen lijken neutraler dan de eerste twee.¹⁴

De sociale onrust in de drie regio's aan het begin van de revolutie ontstond door de sociale en economische en politieke omstandigheden als gevolg van het Nederlands koloniale systeem en de Japanse bezetting. Ten tijde van het Nederlands koloniaal bestuur, met name aan het eind van de negentiende eeuw, hadden de Arabische en Chinese handelaren op illegale wijze de pacht van de landbouwgrond in handen gekregen, wat nadelig was voor de boeren. Aan de andere kant stimuleerde het koloniale beleid de uitbreiding van de suikerrietplantages, waarvoor meer landbouwgrond en met name boerenarbeidskracht nodig was. Het gevolg was dat het aantal boeren zonder landbouwgrond steeg en ook het banditisme toenam.

Tijdens de Japanse bezetting, had men in de regio's Pemalang, Brebes en Tegal, net als in andere Javaanse regio's, sociaal en economisch gezien een slecht leven. In de dorpen werden de boeren gedwongen rijst af te dragen in ruil voor textiel, wat qua waarde niet in verhouding was. De dorpschoude en assistent-districtschoude hielden daar toezicht op en manipuleerden vaak de kledingmaterialen, wat nadelig was voor de boeren. Deze gedwongen overdracht bracht hun allerlei ellende, zoals gebrek aan voedsel en het uitbreken van allerlei ziektes. Leaders van verschillende bewegingen, zoals de PNI, probeerden de situatie te adresseren door bijeenkomsten te organiseren, met als gevolg dat zij aan het begin van de revolutie dicht bij de boeren leken te staan. Daarnaast werden illegale communistische figuren en de ondergrondse beweging aan het begin van de revolutie zichtbaar radicaler en kregen ze een plaats in de jongerenbeweging AMRI (Angkatan Muda Republik Indonesia, Jonge Generatie van de Republiek Indonesië).

De Drie Regio's-affaire vond plaats in november 1945 en was, zoals gezegd, een breed gedragen sociale opstand, die in het begin geconcentreerd was in het subdistrict Talang in het regentschap Tegal. Kutil, een communist die in het dagelijks leven kapper was, stond bekend als de leider van deze

massabeweging.¹⁵ Hij had gestudeerd op de islamitische school (*pesantren*) Tebuireng in Oost-Java. In Tegal werd hij *pencak silat*-leraar en leraar in 'de kunde van onkwetsbaarheid' (*ilmu kekebalan*). Zijn leerlingen waren bandieten.¹⁶

De massabeweging had als doel de ambtenaren (*pangreh praja*), van dorps hoofd tot en met resident, die werden beschouwd als overblijfselen uit de koloniale tijd, te vervangen.¹⁷ In deze drie regio's veranderde de daulat-actie in een radicale massa-actie van het volk, vaak in de vorm van ontvoering, moord en arrestaties. Deze acties waren vooral gericht op de ambtenaren die betrokken waren bij economische instanties en de inzet van dwangarbeiders (*romusha*, door Japan, red.). De volksmassa viel kantoren aan van het civiele bestuur, de politie, ondernemingen, treinstations en andere overheidsorganisaties.

De Drie Regio's-affaire was geconcentreerd in de subdistricten Talang, Adiwerna en Slawi in het regentschap Tegal; Brebes-stad, Jatibarang, Oost-Losari en Tonjong in het regentschap Brebes; Pemalang-stad, Petarukan en Comal in het regentschap Pemalang. De beweging bestond uit grote groepen gemobiliseerde dorpsbewoners, voornamelijk mannen en jongeren, die dikwijls geen duidelijk begrip hadden van het uiteindelijke doel van de beweging zelf. In een dergelijke massa laaien de emoties vaak hoog op, met radicale acties als gevolg. Neem bijvoorbeeld de arrestatie van de familie van de regent van Tegal en R.A. Kardinah; zij werden als een publieke bezienswaardigheid in de hele stad tentoongesteld. De beweging had een zwakke leiding; dat werd duidelijk uit het gemak waarmee deze grote groep werd verbrijzeld door een militaire eenheid van de Indonesische Republiek [in december 1945].

CASUS 3: PERISTIWA CUMBOK

De crisis van de traditionele macht die zich voltrok aan het begin van de onafhankelijkheidsrevolutie markeerde het begin van 'defeodalisering' in de Indonesische samenleving. Dit proces vond niet alleen plaats in de regio's op Java, maar ook in Aceh en Noord-Sumatra. Aceh hoorde bij een vorstelijke regio onder een sultan, met een bestuurssysteem gebaseerd op islamitisch recht en *adat* (gewoonterecht). De sultan benoemde de *uleebalang* (districtshoofden, krijgsheren), die een administratief gebied bestuurden dat bestond uit een aantal *mukim* (districten); elke mukim bestond uit een aantal *gampong* (dorpen), vergelijkbaar met een *desa* (dorp) op Java. De combinatie van deze uleebalang-regio's werd *sagi* genoemd. Het vorstelijk

gebied van Aceh bestond uit drie sagi, namelijk een sagi van 25 mukim, een sagi van 22 mukim en een sagi van 26 mukim. Een uleebalang met veel invloed op de andere uleebalang werd aangesteld als hoofd van een sagi.

Al snel na de proclamatie van de onafhankelijkheid werd in deze regio's een Republikeins bestuur gevormd, in de regio Aceh bekend als de Bestuurcommissie, een collegiaal bestuur bestaande uit vertegenwoordigers uit de samenleving. In dit geval ging het om figuren van de PUSA, de Vereniging van Islamitische Leaders van heel Aceh (Persatuan Ulama Seluruh Aceh), die was opgericht op 5 mei 1939 en grote invloed had op de Bestuurcommissie. Voor de conservatieve uleebalang vormde dit alles een bedreiging voor hun traditionele macht. Om die reden belegden zij op 22 oktober 1945 een vergadering in Ache Pidie, om te bespreken hoe ze hun machtsstatus in stand konden houden. Als uitkomst van genoemde vergadering werd een *markas* (hoofdkwartier) uleebalang gevormd, bestaande uit verschillende milities, met aan het hoofd Teuku Daud Cumbok. Drie soorten ongeregelde troepen maakten daar deel van uit van deze organisatie: (1) Barisan Cap Bintang (Sertroepen), die de taak hadden alle personen die zich niet wilden onderwerpen aan een uleebalang te elimineren; (2) Barisan Cap Sauh (Ankertroepen), belast met het plunderen van de bezittingen van tegenstanders, en (3) Barisan Cap Tombak (Speertroepen), met als taak intellectuelen te arresteren of te vermoorden.

Als antwoord hierop richtten islamitisch geestelijk leaders (*ulama*) en jongeren die anti-uleebalang waren op 22 december 1945 een 'hoofdkwartier van de algemene bevolking' (*markas besar rakyat umum*) op. Drie dagen later, op 25 december, begonnen de ongeregelde troepen van Teuku Daud Cumbok en zijn conservatieve uleebalang te bewegen en slaagden ze erin de stad Sigli te bezetten. Van daaruit voerden zij vervolgens in alle richtingen operaties uit om erkenning voor de macht van de uleebalang bij de bevolking af te dwingen. Als gevolg hiervan braken gevechten uit tussen de troepen van de markas uleebalang en de troepen van het 'hoofdkwartier van de algemene bevolking', de Republikeinse markas. In deze burgeroorlog vielen veel slachtoffers, in gevechten, maar ook als gevolg van mishandeling, moord en diefstal.¹⁸ Pas begin 1946 kon deze Cumbok-affaire (Peristiwa Cumbok) worden beëindigd door de regering van de Indonesische Republiek. De haat van het volk ten opzichte van de uleebalang nam als gevolg van de Cumbok-affaire toe, hoewel zich juist in uleebalang-kringen veel revolutionaire geesten bevonden. Deze uleebalang werden bijvoorbeeld lid van het Tentara Keamanan Rakyat (TKR), een teken dat hun revolutionair bewustzijn groter

was dan de wens om hun machtsstatus uit vroeger tijden te behouden. Hoe dan ook, de haat tegen de uleebalang creëerde voor de islamitische geestelijk leiders (ulama) ruimte een actieve rol te spelen op het gebied van bestuur en politiek.

Met het einde van de Cumbok-affaire was de strijd evenwel niet afgelopen. Een nieuwe beweging, onder leiding van Amir Husin Al Mudjahid, de Amir Husin-Beweging (Gerakan Amir Husin), eiste verregaande veranderingen, met als argument dat een stabiel bestuur alleen kon worden gecreëerd als de feodale resten werden geëlimineerd; die zouden het verloop van de nationale revolutie belemmeren. Met een verzameling heetgebakerde mensen, bereid en in staat wreedheden te begaan, richtten Amir en de zijnen het Tentara Perjuangan Rakyat (TPR, Leger van de Volksstrijd) op. De TPR begon haar operaties vanuit de kleine stad Idi, waar Amir woonde. Vervolgens trok de groep naar het noorden, via kuststeden als Lhok Sukon, Lhok Seumawe, Bireuen, Samalanga, Meuredu, Sigli en verder tot aan de residentsstad van Aceh: Kotaraja (nu: Banda Aceh).

De Amir Husin-beweging vormde een radicale groepering die trekken van een opstand kreeg. Tijdens hun opmars door Aceh arresteerden ze alle civiele ambtenaren en militairen om hen vervolgens gevangen te zetten of te verbannen. Daarna werden hun functies ingevuld door leden van de TPR. Teuku Nya' Arif, een hoge officier die militair commandant geworden was in Kutaraja werd ook gearresteerd, en zijn positie werd overgenomen door Amir Husin Al-Mudjahid zelf. De Gerakan Amir Husin bewoog zich voort tot aan de regio's van West-Aceh. Zo werd de bevolking van Aceh begin maart 1946 getuige van het drama van een sociaal en politiek oproer dat de civiele ambtenaren en militairen vrees aanjoeg.¹⁹

De Cumbok-affaire in Aceh Pidie vormde het hoogtepunt van het polarisatieproces tussen de conservatieve sociale macht, met name de uleebalang, en de revolutionaire sociale macht – de ulama en de jongeren. Een scherpe polarisatie als deze was niet in Groot-Aceh te zien, hoewel de haat van het volk voor de uleebalang ook daar wel voelbaar was.

Het sociale oproer in Aceh viel min of meer samen met het sociale oproer in Oost-Sumatra. Ook in deze regio kwamen traditionele machten en revolutionaire sociale krachten, bestaande uit jongeren en boeren, tegenover elkaar te staan. De strijdkreten van de jongeren, zoals 'darah rakyat' (bloed van het volk) en 'berontak' (opstand), vormden slogans die de revolutionaire geest en de Republikeinse mentaliteit opwekten. Een aantal revolutionaire figuren in Oost-Sumatra raakte in deze tijd, begin 1946, onder invloed van

de politieke ideeën en het programma van de Persatuan Perjuangan (Vereniging van Strijd) van Tan Malaka, een internationaal bekende communistische figuur die net was teruggekeerd in Indonesië. De Persatuan Perjuangan, die zich in de stad Sukarta op Midden-Java concentreerde, was voorstander van gewapende strijd en was politiek actief tegen het beleid van de regering van de Indonesische Republiek, omdat die de voorkeur gaf aan diplomatie.

Uit deze casestudies van sociale revoluties die tijdens de onafhankelijkheidsrevolutie (1945-1950) plaatsvonden, kan de conclusie worden getrokken dat de intensiteit van deze revoluties per regio verschilde. Gezien vanuit het bredere kader en de centrale waarden van de Indonesische revolutie deelden deze sociale revoluties evenwel dezelfde kenmerken en karakteristieken, zoals anti-imperialisme, antifeodalisme, patriotisme, vandalisme en radicalisme. Tegelijk omvatten deze sociale revoluties elementen van sociale onrust als gevolg van de ingrijpende veranderingen die binnen de maatschappij plaatsvonden en die conflicten en sociale spanningen met zich meebrachten.

12.

De rol van de Jago in onze revolutie¹

RYADI GUNAWAN

Ons begrip van de geschiedenis van de Indonesische revolutie zou incompleet zijn als we de rol van de verschillende met elkaar verstrengelde groepen gedurende deze periode niet bekeken. De rol van de Jago (Jago is een term voor leider, voorman, kampioen, (vechters)baas, maar duidt ook een persoon of een groep aan die zich, vaak met geweld en intimidatie, een bepaalde machtspositie in de maatschappij toe-eigent, red.) in de revolutie is tot nu zelfs over het hoofd gezien, ondanks hun bijdrage aan de strijd voor de Indonesische onafhankelijkheid voordat er een professioneel leger bestond. Daarbij komt dat ze simpelweg vaak als schurken of oproerkraaiers werden gezien. In dit artikel worden de achtergronden van verschillende Jago en hun rol in de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog besproken.

We reageren vaak verontrust op de terugkerende verschijning van de traditionele bendeleiders, de Jago, in onze maatschappij.² Jago hebben niet alleen betekenis in het verleden, maar weten zich ook in hedendaags Indonesië te handhaven. Maar dit beeld zal altijd deel uitmaken van onze cultuur: Jago worden geboren in moeilijke levensomstandigheden en zijn gezegend met een immense kracht. Of deze kracht nu van wapens komt of niet, het fenomeen van de Jago is een gevolg van een wereld die is gevormd en hervormd door my-

thes en wordt gerechtvaardigd door bepaalde spirituele principes. Sinds onze kindertijd zijn de waarden uit de epen *Mahabharata*, *Ramayana*, *Jampang de Jago uit Betawi* of *Pak Sakerah* allemaal onlosmakelijk in ons verankerd.

Kinderen van Klas VA waren buiten aan het wachten. Ze wilden zien hoe Karim, het sterkste kind uit de klas, Kardi van Klas VB versloeg. Karim was kwaad omdat Kardi hem belemmerde het lunchgeld van Ilham af te pakken. Dit was nooit eerder gebeurd. Ilham informeerde Kardi nadat hij was bedreigd door Karim en zorgde ervoor dat hij na school het gevecht met Karim aanging. Ze waren allebei Jago en rivalen van elkaar.³

Een dergelijke beschrijving hoort bij onze maatschappij vanwege de diep-gewortelde waarden die eruit naar voren komen; deze hebben een lange geschiedenis en maken deel uit van onze intellectuele vorming.

STRIJDERS OF SCHURKEN?

Hoe worden Jago beschreven in relatie tot onze revolutie? Ze waren onafscheidelijk, als twee kanten van dezelfde munt, waarvan elke kant een ideaal of een collectief doel en de overtuiging van verschillende maatschappelijke groepen tijdens de revolutie vertegenwoordigt. We zullen niet dieper ingaan op het ideaal of het doel van de revolutie, daar er geen verschil van mening bestaat over het feit dat de onafhankelijkheid juist het resultaat was van een collectief ideaal van de massa.

Wel zullen we de maatschappelijke groepen met hun unieke wensen die kleur gaven aan de Indonesische revolutie van dichtbij bekijken, en daarbij zullen allerlei zwakheden, eigenzinnigheden, conflicten, intimiteiten en rivaliteiten worden blootgelegd.⁴ Tot nu toe moeten wetenschappers de Jago en hun rol in de revolutie nog steeds ontdekken. Dat roept vragen op: wie waren die Jago? Wat was hun bijdrage gedurende de Onafhankelijkheidsoorlog, toen het leger nog niet professioneel georganiseerd was en een leidende rol had? Wat was hun lot uiteindelijk? Waren ze een soort politici die deelnamen aan de strijd voor onafhankelijkheid? Of waren het strijders die misbruik maakten van de politieke situatie? Als we praten over revolutie, dan zullen er altijd vragen over de Jago opkomen.

Helaas hebben we nog steeds geen duidelijk beeld van hen, terwijl ze er binnenkort misschien niet meer zijn vanwege hun leeftijd. Ze zijn als portretten zonder solide lijst. Ze zijn vaak beschreven in even wazige tegenstellingen: helden tegenover schurken, moedig versus laf, blij versus verdrietig,

Een Jago-groep onder leiding van Haji Daipin in Karawang met een gedeelte van hun wapening, die bestond uit o.a. landmijnen en pistolen van Japanse makelij, 29 april 1948.

Bron: fotograaf onbekend, Nationaal Archief, DLC.

oud versus jong. Wat betekent het om oud te zijn, of jong, hoe definieer je helden, moedige mannen of lafaards? Dat onderscheid is moeilijk te bepalen en het zou verstandig zijn te observeren en vast te stellen dat er in beide extremen, tussen vrienden en vijanden, nuances zijn.⁵

Maar zo gaat het verhaal: een held voor de een is een schurk voor de ander; de dapperen zijn laf in de ogen van anderen. Deze botsende opvattingen zijn van toepassing op veel aanhangers van de revolutie. Wij zijn evenwel, zoveel jaar later, slechts getuigen van degenen die daadwerkelijk hebben deelgenomen aan de revolutie. De revolutie werd vaak gezien als iets dat aan de jeugd en de intellectuelen toebehoorde, terwijl de 'bandieten' er los van stonden. De Jago werden buiten beschouwing gelaten. Zij werden in plaats daarvan ingedeeld in het schema van 'de helden en de dapperen versus de schurken'. Regelmatig kreeg de ene categorie meer aandacht dan de andere.

Los van de groep, ambities of ideologische basis waartoe de Jago behoorden, staan zij, als 'strijders die daadwerkelijk vochten', centraal in dit artikel. Ze mogen dan tot nu toe altijd buiten beschouwing zijn gebleven in onze geschiedenis, maar is ons verhaal over de revolutie wel compleet zonder hun

rol hierin te erkennen? Er zijn genoeg verschillende beschikbare bronnen over de Jago om op zijn minst een sterke hypothese⁶ over hen te formuleren en te onderbouwen, ook al zijn hun daden misschien onmogelijk te meten.⁷

JAGO TIJDENS DE REVOLUTIE

Na de Proclamatie van de onafhankelijkheid werd onze maatschappij gekenmerkt door spanningen. Een situatie die uitmuntende sprekers vereiste om de sterke geestdrift van de revolutie te voeden en de haat op de kolonisators en hun handlangers te richten, ook al pakte dat later verkeerd uit toen het onderscheid tussen vriend en vijand niet langer gemaakt kon worden.⁸ De revolutionaire beweging viel uiteen in maatschappelijke facties op basis van ideologie. Gewapende groepen, bijgestaan door Jago, werden de steun en toeverlaat van die facties. De samenleving en de Jago raakten verwickeld in een symbiotische relatie, waarbij de politiek georiënteerde groepen en de groepen die de wapens hadden, zoals de Laskar Rakyat (Volksmilitie), Barisan Banteng Republik Indonesia (BPRI, Stiertroepen van de Republiek Indonesië) en dergelijke, gemeenschappelijke belangen hadden.⁹ Dit leidde tot het welbekende jargon van 'dezelfde gevoelens, hetzelfde lot, dezelfde rol, dezelfde vrijheid', dat de Jago tijdens de revolutie betekenis gaf als een gelijkwaardige en waardevolle maatschappelijke groep. Ze begaven zich niet alleen onder jongeren, boeren, vissers of bejaarden, maar vrijwel in alle geleerden van de maatschappij. Ze waren niet jong meer, maar zeker nog jong van geest. Ze konden heel agressief zijn, maar er waren ook tijden dat ze zowaar een rem zetten op de agressie van de jongeren tegen de ouderen. Ze positioneerden zichzelf tussen de ouderen en de jongeren. Om meer zicht te krijgen op hun rol kan de volgende casus misschien verhelderend werken: de vraag hoe zich op te stellen tegenover het kabinet onder leiding van Sjahrir, voorzitter van Socialistische Partij, die onder vuur was komen te liggen van de socialistische jeugdbeweging Pesindo¹⁰ (die zich verzette tegen de diplomatieke opstelling van het kabinet, dat in november 1946 had geresulteerd in het Akkoord van Linggarjati, red.).

Om het probleem in het kabinet-Sjahrir op te lossen zijn er twee mogelijkheden:

1. Vanwege de koersverandering van het kabinet-Sjahrir ten aanzien van het doel van de revolutie zullen we het kabinet dienovereenkomstig ontbinden.

2. Als we de intentie hebben het kabinet-Sjahrir te verdedigen en te versterken, zullen we alles doen wat nodig is om ons te verzetten tegen elke beweging die het tracht omver te werpen.

De twee bovengenoemde opties moeten zorgvuldig beoordeeld worden. Zaken moeten in overweging worden genomen op basis van logica in plaats van aannames. Mensen uitsluitend op basis van sentimenten in plaats van feiten beschuldigen van een bepaalde ideologische overtuiging resulteert alleen maar in chaos.

Pesindo heeft gekozen voor de middenweg. Pesindo zal het kabinet-Sjahrir niet omverwerpen maar zal het ook niet verdedigen. Pesindo blijft aan als oppositie, niet zomaar een willekeurige oppositie, maar een gezonde. Pesindo zal geen oppositie voeren die tot verdeeldheid leidt, maar meer een structurele en constructieve oppositie. Pesindo wil dat de regering de grondwet bewaakt en op het juiste spoor van de revolutie blijft. Waarom staat Pesindo in het midden? Waarom werpen we het kabinet-Sjahrir, dat toch slechts bestaat uit één partij en niet uit een coalitie, niet gewoon omver?

Om die vragen te kunnen beantwoorden moeten we begrijpen dat:

- a. Het kabinet-Sjahrir op dit moment een zeer belangrijke politieke missie steunt om de aandacht te trekken van de internationale gemeenschap.
- b. Een verandering van kabinet op dit moment tot interne chaos zou leiden.
- c. Het kabinet-Sjahrir zich aan het corrigeren van de eigen fouten heeft gewijd en aandacht is gaan geven aan de druk van het volk om het belang van coalitie en coördinatie van alle maatschappelijk krachten te benadrukken. Daarmee doet het kabinet zijn uiterste best om de koers aan te passen aan de richting die het volk verlangt.

Dat gezegd hebbende, zouden we graag onder de aandacht willen brengen dat we de regering niet blind moeten vertrouwen.

Het volk moet weten dat:

1. Pesindo niet de regeringspartij is, noch opgericht is door of voor de staat.

2. Pesindo een eigen karakter en ideologie en zijn eigen principes heeft.
3. Pesindo als revolutionaire organisatie niet gebonden is aan welk individu of instituut dan ook.¹¹

Zoals deze casus laat zien lokte de politieke situatie tijdens kabinet-Sjahrir reacties uit van verschillende partijen en maatschappelijke groepen waarvan Jago deel uitmaakten. Met diplomatieke middelen ontwierpen de Jago een bruikbare strategie om hun belangen te behartigen.¹² De situatie stelde hen in staat het historische podium van de revolutie te betreden. Ze bedachten allerlei 'strategieën en tactieken' tussen diplomatie en oorlog in. Voor hen was oorlog onderdeel van de diplomatie.¹³ Langs diplomatieke weg konden ze een verdediging opbouwen in regio's die zowel politiek als economisch van strategisch belang waren, met name om aanvallen tegen te gaan van andere 'concurrerende' groepen. De jaren van onze revolutie vormen een periode waarin vermoedelijk heel wat lokale omwentelingen plaatsvonden vanwege de houding en het gedrag van deze Jago.

Laten we nu eens kijken of we de betekenis van de 'vechtlust' kunnen begrijpen die de Jago aan zowel vriend als vijand hadden laten zien in de jaren voorafgaand aan de periode van de 'Restrukturisasi dan Rasionalisasi Angkatan Perang' (hervorming van de strijdkrachten, in 1947-1948, red.). De kenmerkende ontevredenheid van de Jago over het idee van 'rasionalisasi', vooral als ze er direct door werden getroffen, had als consequentie dat ze de politieke elites en degenen die ze als vijanden beschouwden ervan verdachten de Jago te dwingen los te laten wat ze tot dan toe hadden gecultiveerd. Sommige Jago gehoorzaamden en hadden zelfs het 'bewustzijn' om de groepen die ze hadden gevormd te ontbinden. De Jago die weigerden dreven op hun beurt de spot met de eerstgenoemden door hen onvolwassen te noemen, niet mans genoeg.¹⁴

De onderlinge Pamfletoorlogen die hierop volgden, en die later zouden leiden tot politieke conflicten, verergerden de situatie in de toch al chaotische periode.¹⁵ De Pamfletoorlogen versterkten in feite het vermogen van de Jago om hun groepen zo te organiseren dat ze een ondergrondse of discrete operatie konden uitvoeren. Ze verscheurden de pamfletten van hun vijanden of hun partners en vervingen ze door hun eigen pamfletten, wat dikwijls leidde tot gewapende conflicten.¹⁶ Sommige van die pamfletten geven een beeld van de situatie in die tijd en zitten vol met het cynisme van de Jago:

'Het is schokkend dat in deze tijd sommige mensen nog steeds de regering volgen. Wat is je doel? Wil je gratie? Het is duidelijk dat je op zoek

bent naar geld, naar huizen voor je maîtresses, jij schurk en verrader. Getekend, vrijheidsstrijder.’

‘Wie hebben de diplomatie en oorlog gewonnen? Klikspanen, die achter de linie in luxe auto’s rijden maar aan het front lafheid vertonen, dat zijn geen strijders. Wie zijn dat? Onze eigen vrienden uit 1945. Ze waren ooit gewone mensen zoals wij; nu zijn ze aristocraten geworden en hebben speciale ‘waardigheid’ en ambten gekregen ten koste van ons bloed. Revolutionaire militie.’

‘De Nederlanders, de feodalen, ze zijn allemaal hetzelfde. Ze willen handelen in vrijheid. Pas maar op. Wacht op onze actie, de zwarte wolven. We zullen jullie levens nemen.’

De Pamfletoorlogen laten zien hoe de ‘vrijheid van meningsuiting’, die lang door de Nederlandse en Japanse koloniale overheersing onderdrukt was, een uitweg vond. Pamfletten werden op muren, huizen en publieke gebouwen zoals treinstations geplakt, met daarop: MERDEKA atau MATI (Vrijheid of dood).¹⁷ Maar de ene groep daagde ook de andere uit om Nederlands gebied te betreden en daar pantserwagens, legerlaarzen, uniformen en handdoeken uit de barakken te stelen. Deze daden waren moeilijker te begrijpen.¹⁸

Deze Jago werden aan de ene kant afgeschilderd als *grayak*, hebberig, en aan de andere kant als *Lord Listers*, mensen die andere mensen hielpen en daarom geliefd waren bij het volk.¹⁹ In verschillende regio’s van Centraal-Java leidde de aanwezigheid van de Jago als veiligheidstroepen om de dorpen te beschermen tegen geweld en aanvallen van andere groepen ertoe dat ze zich in dorpszaken mengden, waaronder conflicten over erfenissen, vrouwenkwesies en persoonlijke wraak.²⁰ Hoewel deze Jago vaak als schurken werden gezien, ervoeren veel dorpelingen het tegendeel.²¹ Ze hadden zeker invloed op de koers van de regering door Nederlandse plantagehouders te terroriseren die na de Rondetafelconferentie terugkeerden op hun plantages.²²

De ‘ondernemingen’ die waren achtergelaten door de eigenaren werden onmiddellijk overgenomen door de lokale bevolking, die later claimde dat de grond aan hen toebehoorde als een geschenk van de revolutie. De regering probeerde deze gebieden terug te krijgen, aangezien een van de voorwaarden van de Rondetafelconferentie was dat de eigenaren weer terug zouden kunnen keren op de ondernemingen, maar de bevolking weigerde dit. Ze werd hierin gesteund door de Jago en hun gewapende troepen. Die begonnen een vijandige sfeer tegenover de ondernemingseigenaren te creëren, wat uitmondde in een hachelijke situatie voor de regering. Volgens de

afspraken van de Rondetafelconferentie was veiligheid namelijk een absolute vereiste, en nu was de regering gedwongen actie te ondernemen tegen de Jago en hen te onderdrukken.²³ De plaatselijke bewoners, die er reeds van uitgingen dat zij de rechtmatige eigenaren van deze gronden waren, verdedigden en beschermden de Jago, met wie zij inmiddels een sterke band hadden opgebouwd. Lange tijd was de regering niet in staat hier iets aan te doen.

CAK SUR EN KI LURAH

De vorming van Pesindo door Amir Sjarifuddin, Wikana en Adam Malik tijdens het eerste Jongerencongres in Yogyakarta eind 1945 verergerde de al bestaande fricties tussen de Jago.²⁴ Hun onderlinge relaties werden steeds slechter, ook al waren ze niet vijandig naar elkaar toe.²⁵ Het Front Demokrasi Rakyat (FDR, Democratisch Volksfront) en de Murba²⁶, twee politieke partijen die tegen elke vorm van onderhandeling waren, hadden ook verschillende Jago binnen hun gelederen.

De Jago hadden echter verschillende visies op de zogenaamde *perundingan* (onderhandelingen). Dit was begrijpelijk, omdat ze tussen de oudere en de jongere generatie in stonden; hun perspectief was vaak een mix van beide. Voor hen was het van essentieel belang een situatie goed te kunnen beoordelen. Misrekeningen tijdens de revolutie konden ze zich niet veroorloven, want dat zou hun 'speelruimte' inperken; hiervan waren ze zich goed bewust.²⁷

De leuze van Tan Malaka 'Getrennt marschieren, vereint schlagen' (Marcheer gescheiden, val samen aan) verwijst naar de sterke concurrentie onder de Jago, maar benadrukt tegelijk dat onderlinge verschillen ondergeschikt waren aan de strijd. Waar het op aankwam, was dat ze, ondanks alle verschillen, gezamenlijk zouden moeten optrekken. Het volgende geval is daarvan een treffende illustratie.²⁸

Toen Ki Lurah, leider van een Jagogroep, lid werd van de Dewan Pementah Daerah (Regionale regeringsraad) verwaterde zijn imago in de ogen van een andere leider, Cak Sur en zijn groep.²⁹ Ook al ontmoetten ze elkaar nog steeds en bleven ze 'vriendelijk' tegen elkaar, hun verschillende principes maakten de onderlinge wedijver steeds zichtbaarder. Bij elke ontmoeting werden er insinuaties ten beste gegeven om elkaars zwakheden te benadrukken.³⁰ De teleurstelling van Cak Sur bereikte een hoogtepunt toen hij erachter kwam dat sommige leden van zijn groep gekozen waren om onder het commando van Mangunpawiro in Semarang opgesteld te worden.³¹ Bovendien werden zijn meest bekwame mannen ingezet in Purwodadi Grobogan. Dit maakte hem nog bozer, waarna hij uiteindelijk zijn ongenoegen hogerop, bij Amir

Sjarifudin, kenbaar ging maken.³² Het antwoord dat hij vervolgens uit Yogya ontving liet hem geen andere keuze dan de situatie te accepteren.

Ki Lurah was anders dan Cak Sur. Hij organiseerde met succes de Volksmilitie (Laskar Rakyat), wat hem in staat stelde zijn mannen tijdens de onafhankelijkheidsstrijd in strategische posities te plaatsen.³³ Zijn succes was steeds verbonden met de vele bovennatuurlijke (*gaib*) eigenschappen die hij aan zijn afstamming uit een geslacht van vooraanstaande personen uit het verleden ontleende.³⁴ Dit was niet alleen duidelijk gedurende de sociale rellen in Surakarta maar ook bij verschillende gevechten tijdens de aanvallen op Semarang, Ambarawa en Salatiga in Centraal-Java. Hij werd altijd beschreven als een man met slechts een pistool en een familiespeer (*tombak pusaka*) met een korte schacht, waarbij hij een zwart uniform droeg voor een gezaghebbende uitstraling.³⁵

Cak Sur was minder vaardig in het organiseren van zijn groep dan Ki Lurah. Maar hij had op andere gebieden ervaring, met name in het organiseren van 'code-troepen' (*pasukan sandi*). Zijn succes had hij te danken aan zijn talent om een netwerk te creëren dat hem uiteindelijk wapens van de Watson Factory in Yogya bezorgde.³⁶ Ook al kreeg hij tegen het eind van 1947 steeds minder steun van Amir Sjarifuddin, hij verloor de hoop niet. Hij begon netwerken op te bouwen met troepen die onder de STII (Sarekat Tani Islam Indonesia, Vereniging van Islamitische Boeren van Indonesië) vielen en zelfs met professionele militairen. Zijn opstelling begon echter bij verschillende Jago onder het commando van Ki Lurah voor spanningen te zorgen. Ze ontdekten dat de Jago van Cak Sur regelmatig informatie over de activiteiten van Ki Lurah verkochten aan andere vijandelijke Jago. Ki Lurah was geërgerd omdat zijn Jago op een van zijn missies en nadat hij steun van Amir Sjarifuddin had ontvangen, op weg naar huis op de grens van West- en Centraal-Java werden overvallen door een groep die zich identificeerde als de Volksmilitie van dat gebied.³⁷

Sinds dat incident koesterden die twee een wrok tegen elkaar, terwijl hun Jago openlijk vijandig waren en geregeld in direct conflict met elkaar kwamen. Daarmee is dit een goed voorbeeld van Jago die vchten voor een collectief doel en tegelijkertijd voor hun individuele belangen. Ze raakten zo gepolariseerd dat de leus van Tan Malaka's 'Marcheer gescheiden, val samen aan' uiteindelijk een negatieve uitwerking had op de totale strijd.³⁸

Pogingen van Amir Sjarifuddin om Cak Sur in te nemen – hij stuurde bemiddelaars om met Cak Sur te overleggen – eindigden telkens weer in een mislukking, om verschillende redenen. Zo eiste Cak Sur dat zijn mannen een ambtelijke positie werd toegekend en dat ze hetzelfde betaald werden als

de Jago van Ki Lurah.³⁹ Vanwege interne frictie werden deze eisen van Cak Sur nooit ingewilligd.

Een paar jonge mannen zaten bij elkaar en voerden een spannend gesprek over de wereld van onze beweging. De bel ging, het gesprek eindigde, als ze gepakt werden dan zouden ze van school gestuurd worden. Ze waren de hoop van hun ouders, de hoop van de natie en de staat, met de verwachting om een respectabel beroep te krijgen: ambtenaar van de koloniale regering bijvoorbeeld. Misschien kwam de wereld van jonge mensen niet altijd overeen met de wereld van hun ouders. Aan de verwachtingen van de samenleving zou niet noodzakelijkerwijs worden voldaan. Evenzo, het gesprek over 'de beweging' bleef hangen in hun gedachten. Het begon als een idee over de Republiek dat aanvankelijk door Tan Malaka was geïntroduceerd.⁴⁰ Het eindigde met het verwerpen van de hoop van hun ouders, de maatschappij, en de regering en de keuze om in plaats daarvan het lange pad vol met strijd in te slaan. Maar ze hadden het gekozen.

Van school afgaan brengt hun nieuwe ervaringen. Cak Sur gaat naar Jakarta, Ki Lurah gaat naar Yogya. Tijdens zijn reis ontmoet Cak Sur Amir Sjarifuddin, terwijl Ki Lurah activisten van de spoorwegen ontmoet die actief zijn in de ondergrondse beweging. Cak Sur verhuist vaak totdat hij uiteindelijk in Singapore terechtkomt, nog voordat Japan het gebied gaat beheersen. Hij ontmoet verscheidende Chinese activisten en leert veel van hen over organisaties en smokkelen. Hij hoort vele verhalen over het Chinese revolutionaire leger dat zich verzet tegen de Japanners. Als Japan Singapore overneemt, heeft Cak Sur niet genoeg tijd om te vluchten en voegt zich uiteindelijk bij de laskar Kaigun, een groep die zich heeft aangesloten bij de Japanse Marine, de Kaigun, waarvan het hoofdkwartier in Singapore zit. Hij reist van Birma naar de Filipijnen. Gedurende de dag verstopt hij zich in de havens om in de nacht geheime operaties uit te voeren. Cak Sur is een geharde strijder. Hij ziet de overwinning in de komst van 'de schemering van de rijzende zon' als hij hoort dat Japan de oorlog heeft verloren. Hij is vastberaden. Hij moet en zal ontsnappen en terugkeren naar Indonesië. Tegen het einde van 1944 deserteert hij uit de Marine en is vanaf dat moment constant in gevaar. Japanse spionnen laten voortdurend mensen in de val lopen die verdacht worden van landverraad. Zijn wrok tegen hen groeit. Uiteindelijk komt hij in Jakarta terecht waar hij onderduikt met behulp

van Amir Sjarifuddin. Om te voorkomen dat hij opgepakt wordt gaat hij door naar Surakarta. Daar aangekomen ontdekt hij dat Ki Lurah voor de Japanners werkt en een belangrijke positie heeft.

Ze hebben stevige ruzies maar Ki Lurah staat erop Cak Sur te beschermen. Uiteindelijk lukt het Cak Sur om naar Malang te gaan met een brief getekend door Ki Lurah. Cak Sur voelt zich hierdoor bij zijn vriend in het krijt staan. Maar zijn wrok tegen de Japanners blijft, zeker nadat hij heeft ontdekt dat zijn familie is verdwenen en niemand weet waar ze zijn. Als op 10 november 1945 de strijd om Surabaya losbarst, is hij in de buurt en richt een volksleger op om voor de Indonesische onafhankelijkheid te gaan strijden. Hij reist nog een keer af naar West-Java maar verblijft uiteindelijk in Surakarta tot de Madiun-affaire in 1948. Hij verdwijnt dan uit beeld met zijn Jago op het moment dat hij het contact weer oppikt met Amir Sjarifuddin.⁴¹

De fluit van de trein waarin hij zat leek te suggereren dat er geen 'eindbestemming' voor hem was. De rollen papier die hij voor vrienden uit Yogya moet afleveren bij vrienden in Surakarta zijn netjes ingepakt. Naast hem zit een vriendelijke oude man die maar door blijft vragen over Ki Lurah's opleiding, achtergrond, zijn bestemming en familie. Als de trein aan komt in Klaten gebiedt de vriendelijke reiziger hem de trein te verlaten en de spullen aan hem te geven. Er ontstaat een ruzie. Wanneer de man bekendmaakt een regeringsambtenaar van het koloniale bewind te zijn reageert Ki Lurah in shock, niet in staat zich te bewegen. 'Je staat nu onder arrest voor het smokkelen van spullen van een ondergrondse organisatie van de spoorwegen.' Ki Lurah kan geen woord uitbrengen; hij wordt opgesloten in de gevangenis van Klaten en komt er uiteindelijk achter wie hem verraden heeft. Zijn wrok tegenover de Nederlanders en de *priyayi* (Javaanse elite) groeit. Later wordt hij verbannen naar Digul. Na zes jaar lukt het hem terug te keren naar Java en wordt hij onderwijzer in Yogyakarta. Enige jaren later opent hij een buurtwinkel. Met de komst van Japan doet zich een gouden kans voor. Hij wordt handlanger van de Japanners, wat door zijn mede-Jago met cynisme wordt bekeken.⁴²

Later, tijdens de revolutie, keken Ki Lurah en Cak Sur hier verschillend tegenaan. Voor Cak Sur betekende revolutie ook het elimineren van Japanse collaborateurs, naast de Nederlandse en de feodale groepen. In tegenstelling

tot Cak Sur zag Ki Lurah de Japanners als vrienden en was het zuiveren van Nederlandse collaborateurs zijn voornaamste zorg. Uiteindelijk speelden ze allemaal verschillende en ietwat verwarrende rollen in de uiteenlopende historische bewegingen waar ze bij betrokken waren. Ze waren tegen het uitbannen van feodale elementen in Surakarta, en ze stredden samen in verschillende gevechten bij Semarang, Ambarawa, en Salatiga. Ze bleven vrienden, ook al vochten hun Jago tegen elkaar.⁴³

Hun keuzes waren consequenties van het leven dat ze leidden, de waarden die ze nastreefden en het respect voor anderen. Jago zijn tenslotte ook maar mensen, ieder met zijn eigen geweten. Ze hebben gevochten voor de revolutie maar werden er uiteindelijk weer uit gegooid. Wat maakt dat hen? ⁴⁴

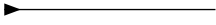
CONCLUSIE

De verschillende lokale gebeurtenissen die onze revolutie teweegbracht zien we terug in het bestaan van de Jago, zeker op de momenten dat de maatschappij uit balans was als gevolg van die revolutie. Ze waren *pejuang yang berjuang* (strijders die vochten), die begonnen in de politieke arena maar eindigden in een gewapende strijd. Hun moraal was: als er een schuld is, moet deze vereffend worden. Vriendschap en conflicten kwamen daarbij op de tweede plaats.

Ze waren zeer dominant betrokken bij de revolutie, alhoewel hun rol altijd in twijfel wordt getrokken omdat ze moeilijk in maatschappelijke categorieën kunnen worden ondergebracht. Ze kwamen zelden ter sprake in discussies en vroegen hier ook niet om, ook al was het beeld van de revolutie zonder hen niet compleet. Ze zijn dan misschien politiek ten onder gegaan maar sommigen van hen zijn nog in leven. Ze verdienen het om op waarde te worden geschat. Als het politiek niet kan, zou hierover dan een filosofisch debat gevoerd kunnen worden?

VROUWEN IN
DE REVOLUTIE

13.

Vrouwen en de revolutie

Bloemlezing van een drietal studies
over de rol van de vrouwen in de regio
Yogyakarta¹

SRI RETNO ASTUTI, HISBARON MURYANTORO EN SUHATNO

De voormalige militaire leider Tahi Bonar Simatupang, die na 1952 in ongenade zou vallen en daarna zijn leven aan schrijven zou wijden, merkte in zijn boek *Laporan dari Banaran* (1959) al op dat de Onafhankelijkheidsoorlog een nationale strijd was, waarbij vele lagen van de samenleving betrokken waren.² De Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog was tegelijk een revolutie, waarin traditionele verhoudingen overhoop werden gehaald, onvermoede krachten werden losgemaakt en nieuwe banden gesmeed. Het verloop van de strijd versterkte deze tendens: vanaf 1946 kreeg de oorlog het karakter van een guerrilla, een volksoorlog, waarin de geregelde troepen van de koloniale bezetter uiteindelijk het onderspit zouden delven.

Vrouwen speelden een cruciale rol in deze volksoverstand. De basis daarvoor was gedeeltelijk al gelegd tijdens de Japanse overheersing, waarin niet alleen ontelbare jonge mannen werden gemobiliseerd en getraind, maar ook vrouwen. In de door Japanners opgerichte vrouwenorganisaties, de *Fujinkai*, werden zij verplicht een aantal trainingen te volgen, waarin hun niet alleen

militaire vaardigheden en eerste hulp bij ongelukken werden bijgebracht, maar ook andere ondersteunende activiteiten, in het bijzonder het werk in openbare keukens – dat alles met als doel de Japanners in elke situatie achter de linies te kunnen helpen.

De rol van de vrouwen in de revolutie is het onderwerp van een drietal artikelen die voor deze bundel zijn geselecteerd. De stukken richten zich alle drie op de stad en de regio Yogyakarta; ze waren in een aantal opzichten complementair, maar ze overlaptten elkaar ook sterk. Om die reden is ervoor gekozen een soort bloemlezing te maken uit deze drie stukken, waarbij met name is geput uit het artikel van Sri Retno Astuti, ‘De rol van openbare keukens tijdens de revolutie van 1945-1949 in het speciale gebiedsdeel Yogyakarta – een voorlopige studie’³ (1989). Daarnaast komen er fragmenten uit ‘De bijdrage van de vrouwen van Yogyakarta aan de revolutie’ van Suharno⁴ en ‘De volksoptand van Indonesische vrouwen 1945-1948’ van Hisbaron Muryantoro,⁵ beide uit 2006. De twee laatste stukken, waarin interviews een belangrijke rol spelen, bouwen direct voort op dat van Sri Retno Astuti.

In deze bloemlezing zal eerst een korte schets worden gegeven van de participatie van vrouwen in de revolutie en de oorlog. Daarbij gaat het niet zozeer om het aandeel van vrouwen in de dagelijkse strijd om te overleven in een oorlog, zeker in gebieden waar deze om het hardst werd uitgevochten; daar waren zij belast met de zorg voor kinderen en ouderen, of onmisbaar wanneer er, met schaarse bezittingen, gevlucht moest worden (*mengungsi*, evacuatie), de bergen in of naar andere, minder gevaarlijke gebieden.

In dit stuk gaat het in eerste instantie vooral om jonge vrouwen, die zich aansloten bij *pemuda*-strijdgroepen of andere organisaties die direct bij de oorlog waren betrokken. Sommige van deze strijdgroepen waren gemengd, andere werden gerund door en voor vrouwen, de meeste met een behoorlijke opleiding, in de stedelijke gebieden, in het bijzonder Surakarta en de Republikeinse hoofdstad Yogyakarta. Daar, en in andere grote steden zoals Surabaya, werkten meisjes die vaak nog op de middelbare school zaten bij het Indonesische Rode Kruis.

Hoewel vrouwen zich dus aansloten bij revolutionaire strijdgroepen, namen slechts weinige deel aan de eigenlijke gevechten.⁶ Als ze aan het front opereerden, was dat in de rol van koerier, bewaker, informant. Het Rode Kruis, of, wat breder, het verlenen van allerhande noodhulp en de verzorging van gewonden en gesneuvelden, vormde een van de twee belangrijkste werkerterreinen van vrouwen tijdens de revolutie, naast wat aangeduid wordt als ‘de openbare keukens’ en andere ondersteunende activiteiten. Verderop

in dit stuk zal een casus worden uitgewerkt, de openbare keukens tijdens de tweede fase van de Onafhankelijkheidsoorlog in de gebieden Segoroyoso en Bibis, in het regentschap (*kabupaten*) Bantul, Yogyakarta. Eerst geven we evenwel een portret van zo'n revolutionaire organisatie, de Volksopstand van Indonesische Vrouwen (Pemberontakan Rakyat Indonesia Putri, PRIP), het onderwerp van de bijdrage van Hisbaron Muryantoro.

DE PRIP EN DE REVOLUTIE

De oprichting van de PRIP was een uitvloeisel van een regeringsverklaring (*Maklumat Pemerintah*) voor de Speciale Regio Yogyakarta (Daerah Istimewa Yogyakarta, DIY) van oktober 1945 om volksmilities (*laskar rakyat*) te vormen ter assistentie van het Volksveiligheidsleger (Tentara Keamanan Rakyat, TKR).⁷ Daarbij speelde ook de vlammende speeches van Bung Tardjo via de radio van de Indonesische Republiek een belangrijke rol.

Een van de eerste gewapende conflicten waarbij de PRIP betrokken raakte, waren de gevechten bij Palagan bij Ambarawa. Deze begonnen toen de geallieerden op 19 oktober 1945 landden in Semarang om de Nederlandse

Een volksmilitie (laskar rakyat) in 1945 waarbij ook vrouwen aangesloten waren.

Bron: ANRI/IPPHOS.

burgergeïnterneerden op Midden-Java, in de steden Magelang en Ambarawa, te bevrijden en te evacueren. Met de geallieerden trok ook de NICA mee, maar omdat de Indonesiërs in de veronderstelling verkeerden dat het de NICA ook te doen was om het Nederlandse gezag over de archipel te herstellen, verzetten zij zich hiertegen. De conflicten liepen steeds hoger op en leidden op 12 december 1945 ten slotte tot de slag bij Ambarawa, die vier dagen duurde en eindigde in een overwinning van de TKR onder leiding van Sudirman. Hisbaron Muryantoro geeft een indruk van de rol die de PRIP hierbij speelde.

Wellicht is de volgende opmerking van de PRIP-leiding interessant: ‘... wij willen allemaal terug maar pas als wij het lijk van de laatste held van het slagveld van Ambarawa hebben weggevoerd...’⁸ Dat waren de woorden van PRIP-leider Widayanti, toen haar door een journalist uit Yogya, die in de gelegenheid was de legerpost van de PRIP op het slagveld van Ambarawa te bezoeken, werd voorgesteld haar troepen door nieuwe te vervangen. Haar soldaten hadden immers meegevochten in de aanval tijdens de Slag om Ambarawa. Widayanti wees de suggestie echter af.

De troepen van de PRIP bevonden zich toen al een week in Ambarawa. Hieruit kunnen we opmaken dat de PRIP ook een aanzienlijke rol speelde op het gebied van verdediging en veiligheid en grote morele steun aan de militie van Bung Tardjo bood. De PRIP kon namelijk alle logistieke zaken voor de militie regelen die Habib Umar in Yogyakarta verzorgde. Zo konden de troepen van Bung Tardjo zich met volle aandacht op de strijd richten.⁹ [...]

De aanwezigheid van de PRIP zorgde voor nieuw elan onder de leden van de militie, die onder leiding stond van Bung Tardjo. Logistieke zaken zijn erg belangrijk, omdat de vechtlust van een soldaat die honger heeft zeker zal afnemen. Daarnaast waren er PRIP-leden die de taak van koerier kregen, waarmee ze voor de militie van Bung Tardjo van groot belang waren in de strijd. Ze hadden de taak om brieven van Ambarawa naar Yogyakarta te brengen en vice versa. Zo moest Atasasih (een van de geïnterviewde, red.) in die tijd met brieven van Yogyakarta naar Ambarawa; zij reisde vanuit Yogyakarta onder begeleiding van leden van het Volksleger van Mataram (Tentara Rakyat Mataram, TRM) met de trein via station Lempuyangan. Gewoonlijk nam ze alleen de trein tot station Muntilan. Bij aankomst in Muntilan zette zij de reis voort per vrachtauto of welk ander transportmiddel er maar beschik-

baar was. Het belangrijkste was dat zij veilig de bestemming bereikte. De koeriers kenden de inhoud van de brieven overigens niet; het was slechts hun taak die aan de leiding te overhandigen.

Radiozenders waren van groot belang voor de troepen van Bung Tardjo. Deze apparaten waren erg belangrijk om het volk mentaal sterker te maken en te overtuigen van de noodzaak van de strijd tegen het kolonialisme. Vanaf de oprichting van de PRIP werden continu radiozenders gebruikt. Ook toen Bung Tardjo's troepen zich op het slagveld bevonden, werden ze ingezet als middel voor de strijd. Gewoonlijk waren leden van de PRIP ook bij de uitzendingen betrokken als omroepsters.¹⁰ [...] Het belangrijkste doel was voorkomen dat de bevolking door vijandelijke propaganda zou worden ingepalmd, zich tegen de strijders zou kunnen keren en de geallieerde troepen juist zou steunen.

Leden van de PRIP gebruikten verschillende manieren om de animo voor de strijd aan te wakkeren en de overwinning te behalen. De meesten waren Javanen en soms konden zij hun oude tradities niet loslaten. Dit was ook het geval op het slagveld van Ambarawa. Om standvastig te blijven in de strijd en in het geloof dat de overwinning binnen bereik lag, vastten ze.¹¹ Heel toevallig was het net Suro, de maand die door Javanen als heilig wordt beschouwd. De PRIP-leden vastten gedurende drie dagen.¹² Daarna konden ze hun overwinning in de slag om Ambarawa vieren. Op het gebied van defensie en veiligheid (HanKam) was de rol van de PRIP niet zo opvallend en valt er niet veel te vertellen.

Bij confrontaties met de vijand gaf de militie blijk van een mentaliteit van wederzijdse samenwerking en droeg zij een gevoel van onderlinge solidariteit uit. De moed en vastberadenheid van de PRIP in elk gevecht in Ambarawa en Semarang trok de aandacht van de leiding van de Negende Divisie. Die wilde de militie inlijven bij het Leger van de Republiek Indonesië (Tentara Republik Indonesia, TRI). Een belangrijk kenmerk van de PRIP was dat zij deel uitmaakte van de lokale milities die buiten de regio Yogyakarta geen vestigingen hadden. Bovendien steeg door de PRIP het aantal volksmilities dat banden had met, of afhankelijk was van, een groep met bepaalde politieke belangen.

Hoewel wapens een belangrijke rol speelden op het slagveld, moeten ook kwesties van logistieke aard niet verwaarloosd of vergeten worden. Dit gold ook voor het front van Ambarawa en Semarang. Een logistieke kwestie die van groot belang was op het slagveld was de openbare keuken, maar er was ook grote behoefte aan mensen die het werk van

het Rode Kruis konden overnemen en gewonde soldaten konden verzorgen. Het hoofdkwartier van de openbare keukens en het Indonesische Rode Kruis bevond zich ten tijde van de gevechten in Bedono en aan het front van Semarang in Puduk Payung.

OPENBARE KEUKENS

Het fenomeen ‘openbare keukens’ vormt in alle drie de stukken een centraal thema. Met het werk voor die keukens leverden vrouwen een essentiële bijdrage aan de revolutie, aldus Sri Retno Astuti in haar artikel ‘De rol van openbare keukens tijdens de revolutie van 1945-1949’. Die rol deed in de ogen van Astuti in belang niet onder voor andere delen van de oorlogvoering.

Toen er een machtsstrijd gaande was over het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta, zowel in de tijd van de Japanners als tijdens de tweede fase van de Onafhankelijkheidsoorlog, was de bevolking hier sterk bij betrokken. Mensen probeerden een steentje bij te dragen aan de strijd door zich te wijden aan hun vaderland, waar op dat moment een woelige revolutie plaatsvond.

De samenleving nam op vele manieren deel aan de strijd; een daarvan was het organiseren van openbare keukens. In die tijd volgden openbare keukens voortdurend de strijd die overal gaande was, vooral op plekken die als legerpost gebruikt werden. Daarnaast zorgden mensen uit de gemeenschap uit eigen beweging voor eten en drinken, die zij voor hun respectievelijke huizen zetten waar de strijders langskwamen.

Het netwerk van openbare keukens komt voor het eerst tot ontwikkeling in de periode rond de Slag om Kotabaru, op 7 oktober 1945, het moment waarin de wekenlange spanningen tussen de Indonesiërs en de Japanse troepen in Yogyakarta culmineerden. Indonesische milities vielen het Japanse garnizoen aan met het doel hun wapens in beslag te nemen om hun eigen onafhankelijkheidsstrijd te kunnen voeren. Astuti beschrijft wat eraan voorafging en welke rol de vrouwen hierin speelden.

De situatie raakte steeds meer verhit en de bevolking hield de bewegingen van het Japanse leger goed in de gaten. Op verschillende plaatsen begonnen jongeren samen te komen en van gedachten te wisselen over de politieke situatie in Jakarta; ook de inbeslagname van wapens door Indonesische jongeren op verschillende plaatsen in Midden-Java werd

besproken. Uiteindelijk ontstonden er volksmilities, milities van jongeren.¹³ Dit was een poging om de jongeren te coördineren die de orde verstoorden bij Japanse standplaatsen en legerposten.

De politieke situatie in Yogyakarta was nu werkelijk gespannen. De bevolking bereidde zich voor op een reactie van Japanse zijde. Onder tusschen vond er op 26 september 1945 rond 10.00 uur een staking plaats van arbeiders, overheids personeel en mensen uit de particuliere sector. Deze stakingsactie werd gesteund door de bevolking van Yogyakarta, met name de jongeren en de Troepen voor de Volksveiligheid (Barisan Keamanan Rakyat, BKR). Ze belegerden een aantal van tevoren bepaalde plekken.¹⁴

Omdat een aantal belangrijke plaatsen nu onder controle was, werd de situatie in Yogyakarta steeds heftiger, vooral nadat bekend was geworden dat de onderhandelingen met de Japanners waren mislukt. Om die reden vielen de jongeren op 6 en 7 oktober 1945 het Japanse hoofdkwartier van de Kido Butai [mobiele krijgsmacht van Japan] aan.

Op 6 oktober 1945 stond de bevolking, inclusief jongeren, volksmilities en de Speciale Politie, aan het eind van de middag klaar in Kotabaru. Onder het uitroepen van de strijdkreet 'siap' zou Kotabaru in een oogwenk overspoeld worden door een mensenmenigte die bewapend was met bamboesperen, *kelewang*-zwaarden, en dergelijke. Er werd gewacht tot laat in de avond.¹⁵ Het signaal voor de aanval was een granaatontploffing, waarna de mensenmenigte onder het uitroepen van 'aanvallen, aanvallen' in beweging kwam. Ze gingen op weg naar het hoofdkwartier van de Kido Butai. Er waren beschietingen over en weer. Uiteindelijk slaagden onze jongeren erin het wapenarsenaal te veroveren en de wapens te transporteren naar andere plaatsen, zoals het gebouw waar de Japanse gouverneur zetelde; dit gebouw hadden de jongeren al eerder onder controle gekregen. Toen de strijd voorbij was, bleek dat wij de overwinning hadden behaald; veel jongeren waren echter gesneuveld. Het verlies van deze jongeren stimuleerde ons echter nog meer om hun strijd voort te zetten.

Het succes van de jongeren in de Slag om Kotabaru is natuurlijk ook te danken aan de hulp van strijders in de achterhoede, met name vrouwen. Sinds de proclamatie waren vrouwenorganisaties actief bij de strijd en hielpen zij vanuit de achterhoede, bijvoorbeeld door medicijnen, lang houdbaar voedsel, en tijdschriften naar de strijders te sturen.

Ook de voorzitter van Perwani (de Indonesische Vrouwenvereniging), wijlen mevrouw Damiyati Adi Prabowo, hoorde over het uitbreken van gevechten in Kotabaru. Zij gaf opdracht aan haar ondergeschikten de strijders te helpen door openbare keukens te organiseren of op te zetten. In deze openbare keukens werd voedsel bereid met ingrediënten die leden van Perwani hadden gedoneerd. Daarnaast ontving men donaties van buurtbewoners. Zij hielpen vrijwillig met het bereiden van het eten, de *nasi nuk* (pakketje met rijst en bijgerechten ingepakt in bijvoorbeeld bananenblad, red.), die vervolgens aan het front werd afgeleverd.¹⁶

Openbare keukens werden in die tijd niet alleen door vrouwenorganisaties maar ook door individuen georganiseerd. Deze mensen hielpen vrijwillig en uit eigen beweging bij het opzetten van een openbare keuken. Omdat hun financiële situatie het toeliet, en zij hier bovendien nog de kracht voor hadden, wilden zij de strijders helpen bij hun strijd in Kotabaru. Op deze manier konden zij de last van de jongeren en de strijders verlichten waar het ging om honger en dorst. De nasi nuk werd vervolgens onder begeleiding van Speciale Politie naar de legerposten gestuurd waar de strijders zich bevonden.¹⁷

Ook studenten hielpen bij het opzetten van openbare keukens. Openbare keukens werden georganiseerd in wat nu het Senisono-gebouw is. Hier kookten en bereidden de studenten, bijgestaan door buurtbewoners, het eten. Vervolgens werd het eten door een van de studenten naar het front in het Kotabaru-gebied gebracht. Een deel van de nasi nuk werd overgedragen aan het centrum van de openbare keukens dat onder leiding van mevrouw Ruswo stond; dat was gesitueerd op de plek waar nu het benzinestation van Gondomanan staat. Van daaruit werd dit voedsel naar het front gestuurd, samen met de nasi nuk die door de openbare keuken van mevrouw Ruswo was bereid.¹⁸

De ingrediënten voor het eten dat voor de strijders werd bereid, werden verkregen uit vrijwillige donaties van de studenten zelf, van vrouwelijke strijders en van mensen uit de omgeving. Naast eten gaf men ook andere dingen, zoals geld, sieraden of andere waardevolle spullen. Deze spullen werden vervolgens ingewisseld voor voedsel en brandstof ten behoeve van de openbare keukens. Zij hielpen vrijwillig en naar vermogen bij de strijd; dit stemde hen tevreden en ze verwachtten er niets voor terug. Op deze manier hadden ze het gevoel een bijdrage te

kunnen leveren. Omdat de Slag om Kotabaru niet lang duurde, waren er natuurlijk niet zoveel problemen voor degenen die meehielpen in de achterhoede. Met name in de openbare keukens verliep alles vlot en veilig.

Het succes van de strijders bij de Slag om Kotabaru steunde deels op de openbare keukens. De strijders hoefden niet na te denken over waar ze hun eten en drinken vandaan moesten halen. Zonder eten en drinken zou de strijd natuurlijk veel moeilijker zijn geweest en zouden zij fysiek verzwakt zijn. Dit zou hun verzet gehinderd hebben, waardoor de vijand ze gemakkelijk had kunnen verslaan. Dit gegeven stimuleerde vrouwen, jongeren en studenten zo goed als ze konden deel te nemen aan de strijd om zo de taak voor de strijders aan het front te verlichten.

OPENBARE KEUKENS TIJDENS DE TWEEDE MILITAIRE AGRESSIE

Op 19 december 1948 begon Nederland de Tweede Nederlandse Militaire Agressie. Daarbij vormde Yogyakarta, waar de regering van de Republiek zetelde, een belangrijk doelwit. De aanval werd al vroeg in de ochtend vanuit de lucht ingezet en richtte zich op het vliegveld Maguwo en het presidentieel Paleis. Om 16.00 uur was heel Yogyakarta, inclusief het vliegveld Maguwo, bezet. Nog tijdens de aanval, aldus Astuti, werd de chaos van de stad ook zichtbaar binnen de TNI; het leger werd de stad uit gedreven. Veel jongeren verlieten vervolgens de stad en sloten zich aan bij de TNI, die zich buiten de stad aan het consolideren was; in de stad bleven vooral vrouwen, meisjes, kinderen en oude mannen achter.

Een week na de Nederlandse bezetting van Yogyakarta begon de TNI met kleinschalige aanvallen op de Nederlandse posities. Bij het uitvoeren van deze aanvallen kregen de strijders veel hulp van de bevolking, zowel in de plaatsen waar de aanvallen werden uitgevoerd als in de gebieden die de strijders passeerden. De bevolking verstreekte informatie over de positie van de Nederlanders, maar leverde bijvoorbeeld ook hulp op het gebied van voedselvoorziening en het Rode Kruis. De voedselvoorziening was voor een deel georganiseerd, al sinds 1945, door het Comité voor Voedselzaken (Badan Oeroesan Makanan, BOM) onder leiding van mevrouw Ruswo, met assistentie van mevrouw Djojodiguno. De BOM verstreekte niet alleen voedsel aan soldaten maar zorgde ook voor oorlogsslachtoffers; ook probeerde het comité fondsen te werven en medicijnen te vinden.¹⁹ Toen de Nederlanders op 19 december 1948 Yogyakarta binnentrokken en bezetten, raakten veel

Diorama van een openbare keuken (dapur umum) te Yogyakarta.

Bron: Musuem Benteng Vredeburg.

inwoners in paniek en sloegen op de vlucht, zodat de activiteiten van het comité stopten. Maar al snel ontstonden er nieuwe openbare keukens, aldus Astuti, verspreid over een of meerdere organisaties.²⁰

Over het algemeen hadden de vrouwen en meisjes niet het gevoel dat zij openbare keukens organiseerden. Zij waren van mening dat zij met hun handelingen alleen maar wat hielpen en niet continu en op grote schaal actie ondernamen. Ze kookten zoals gewoonlijk hun dagelijkse maaltijden en wisten zelf niet wanneer de troepen de stad zouden binnentrekken en ongeregelde heden zouden veroorzaken. De families die de guerrilla's vaak van voedsel voorzagen, gingen heel voorzichtig te werk. Ze waren bang door de Nederlanders ontdekt te worden, hetgeen tot moeilijkheden zou kunnen leiden. Daarom was de bevolking altijd voorzichtig bij het verlenen van hulp en verwijderde men zo snel mogelijk eventuele sporen ervan voordat de Nederlandse troepen arriveerden. De openbare keukens vormden een plek om voedsel te koken en provi-

and te bereiden maar vervulden ook andere functies. De keukens werden gebruikt:

- a) Als plek waar strijders met elkaar konden communiceren en elkaar nieuws konden doorgeven over de positie van de Nederlanders in de stad.
- b) Als plek om te voorzien in bepaalde behoeften van militaire operaties, namelijk de opslag en het onderhoud van wapens.
- c) Als plek om informatie over te dragen over wanneer en waar een aanval zou worden uitgevoerd.
- d) Als plek om plannen te smeden en te laten rijpen in het geval dat een aanval op handen was.²¹

De openbare keukens in de stad leverden alleen eten aan strijders die in de stad opereerden. De verantwoordelijkheid voor de voedselvoorziening van troepen die zich buiten de stad bevonden, werd gedragen door de inwoners van de dorpen waar de troepen waren. Dit werd gewoonlijk gecoördineerd door het plaatselijke dorpshoofd (*lurah*).

De openbare keukens in de stad waren mobiel van opzet. Men deed dit niet alleen om het Nederlandse leger te ontwijken, maar ook om de personen wier huizen als openbare keukens werden gebruikt, of de mensen die als taak hadden te koken, niet te veel te belasten. In deze openbare keukens moesten de inwoners die toevallig de taak hadden om te koken de kosten van de ingrediënten uit eigen zak betalen. De bijgerechten die gekookt werden waren niet duur, omdat de ingrediënten over het algemeen uit eigen tuin kwamen of uit donaties van burens verkregen werden. Het belangrijkste was dat ze de strijders een maaltijd konden serveren.

De vrouwen kookten ook niet alles tegelijk, maar pasten hun kookwijze aan aan het kookgerei dat voorhanden was. Om niet al te veel op te valen, werden de taken verder verdeeld. Sommige gezinnen kookten alleen rijst en groenten of bereidden drankjes. Pas als het eten en drinken bereid was, werd het naar de plek gebracht waar de troepen zich bevonden of overgedragen aan een familie die de taak had het voedsel in ontvangst te nemen en rechtstreeks aan de strijders te overhandigen. Het kwam ook vaak voor dat het eten werd overgedragen aan het hoofdkwartier van de openbare keukens, dat onder leiding stond van mevrouw Ruswo.²²

Er was geen contact tussen de openbare keukens. Men wist alleen dat er gekookt werd voor troepen in de buurt, en sloeg er verder geen acht

op of andere plaatsen ook openbare keukens hadden. Troepen die zich buiten de stad bevonden, ontvingen vaak voedselpakketten van openbare keukens binnen de stad via een koerier of het Rode Kruis; ook namen zij eten mee na ongeregelheden in de stad. Meestal had dit voedsel de vorm van lang houdbare bijgerechten of gebakken rijst die in een gevlochten mandje (*beseke*) was gedaan of in bladeren en papier was gewikkeld. Vaak kwam het voedsel van familieleden van een van de strijders die in de stad woonden.²³

Deze vrijwillige hulp van de bevolking had een zeer gunstige invloed op het verloop van de strijd, ook al besepte de bevolking dat toen nog niet.

DE CASUS SEGOROYOSO

Toen Yogyakarta door de Nederlanders werd bezet, trok een deel van de Indonesische soldaten zich terug in de dorpen om van daaruit de guerrilla voort te zetten. De voorkeur ging daarbij uit naar dorpen ver van de stad en in de bergen, om het de Nederlanders moeilijk te maken.²⁴ Tot de gebieden die als uitvalsbasis werden gebruikt, behoorde de streek rond Bibis, een heuvelachtig en vruchtbaar gebied en daarmee, aldus Astuti, een geschikte locatie om te fungeren als hoofdkwartier en ontmoetingsplaats voor sectorcommandanten uit andere gevechtsgebieden. Ook hier werd een openbare keuken opgezet, met actieve steun van de bevolking. De basis van de maaltijden werd gevormd door groenten en maïs; omdat er in Bibis niet zoveel vee was, haalde men wekelijks rund- en geitenvlees uit Wonosari, Gunungkidul. Brandhout en aardolie werd uit de gebieden in de omgeving van Bibis gehaald.²⁵ Astuti:

De strijders ontvingen twee keer per dag hun voedselrantsoen. Gemiddeld werd per maaltijd voor ongeveer 120 personen 25 kilo rijst gebruikt. De bijgerechten waren heel eenvoudig, namelijk *kluwih*, *gudangan* (een gerecht met geraspte kokos) en soms vlees. Omdat het aanbod van rijst beperkt was, werden vaak zoete aardappelen of maïsrijst (*nasi jagung*) met een bescheiden hoeveelheid bijgerechten geserveerd. Hierdoor raakten de keukens tijdens de guerrillaperiode nooit door hun voorraden heen.

Een ander dorp waar TNI-militairen al direct na de Nederlandse opmars op 19 december 1948 – na het spoedbevel van opperbevelhebber Sudirman, uitgevaardigd om 08.00 uur 's ochtends – naar toe trokken was het dorp Segoroyoso in het district (*kecamatan*) Pleret, het regentschap (*kabupaten*)

Bantul, in het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta. Ze betrokken de huizen van bewoners in de omgeving van Segoroyoso.²⁶

Men koos voor Segoroyoso als commandoheadkwartier omdat het dorp een aantal gunstige eigenschappen bezat. Een geografische factor was dat Segoroyoso aan de andere kant van de Opak-rivier lag. In die tijd was er nog geen brug en bestonden de dorpswegen nog uit voetpaden. Hierdoor zou de vijand het dorp waar de guerrillastrijders hun intrek hadden genomen en dat zij als verdedigingsbasis gebruikten, moeilijk kunnen bereiken. Bovendien was Segoroyoso een vruchtbaar dorp: er groeiden veel productieve gewassen in de vorm van secundaire gewassen, verschillende soorten groenten, kokospalmen en andere planten, die naar verwachting de toelevering van proviand zouden ondersteunen.

De commandopost in Segoroyoso was gecentraliseerd in het huis van het dorps hoofd van Segoroyoso. [...] Voor de openbare keuken werden verschillende huizen van bewoners gebruikt. De organisatie stond onder leiding van het dorps hoofd van Segoroyoso, wiens huis [ook] het middelpunt vormde van de openbare keuken.²⁷

De openbare keuken in Segoroyoso fungeerde in principe niet alleen als plaats om te koken en proviand voor de strijders klaar te maken; het was ook een plaats voor strijders om met elkaar te communiceren, een plek om te voorzien in de behoeften van militaire operaties, een plek om informatie over te brengen en een plek om te onderhandelen over plannen als een aanval op handen was.²⁸

Om de strijders te kunnen bevoorraden, gaf het dorps hoofd de dorpsbestuurders (*pamong desa*) de opdracht om hulp te vragen aan de bewoners van omliggende dorpen. De dorpsbestuurders hadden in die tijd ieder hun eigen taken: sommigen hielpen bij het zoeken naar voedsel, anderen bij het vinden van brandstof en andere zaken. Weer anderen hielpen met koken in de keuken en brachten voedselrantsoenen naar het front.²⁹

Om ingrediënten voor bijgerechten en diverse groenteschotels te verkrijgen, gingen de dorpsbestuurders elke dag met een aantal zakken naar de markt. Ze hoefden deze zakken slechts te openen en de markt rond te lopen om genoemde ingrediënten te krijgen. Zodra de markt-kooplieden de zakken zagen, stopten ze automatisch een of twee producten van hun handelswaar erin. Maar er waren ook mensen die geld

gaven of gekookte of ongekookte rijst en groenten uit eigen tuin. Voor brandstof, dat nodig was om te koken, mobiliseerden de dorpsbestuurders gevangenen om te helpen bij het zoeken naar hout. Dit hout werd niet alleen uit het bos gehaald maar ook uit de omgeving van de suikerfabriek.

Onder normale omstandigheden werd er nasi nuk gekookt voor ongeveer 300 soldaten; dit kon uitgeserveerd worden bij het centrale hoofdkwartier in het huis van het dorps hoofd. Maar in buitengewone omstandigheden, bijvoorbeeld na terugkeer van een aanval of als men probeerde de vijand te ontwijken in hun zoektocht naar guerrilla's, was het drukker. Soms waren er wel zo'n 500 soldaten. In dat geval moest men een extra openbare keuken openen, omdat slechts één openbare keuken in het centrale hoofdkwartier niet toereikend was.

Om dit probleem te verhelpen, werden er op vier plaatsen, waaronder een kantoor en huizen van bewoners die niet te ver van het centrale hoofdkwartier lagen, in Segoroyoso extra keukens toegevoegd. Dit alles werd door het dorps hoofd gecoördineerd, en het huis van het dorps hoofd vormde ook het middelpunt van de openbare keukens.³⁰

Om de guerrilla's iedere dag van voedsel te voorzien, werd er onder normale omstandigheden ongeveer 60 kilogram rijst en een afdoende hoeveelheid groenten voor eenvoudige bijgerechten gebruikt (meestal groenten om te roerbakken – *oseng-oseng* –, *ngangka*, papaja en andere groenten). Omdat Segoroyoso een gebied was dat rijk was aan vee, bevatte de nasi nuk natuurlijk ook vaak een bijgerecht van vlees, al was het maar een beetje.

In bijzondere omstandigheden was er iedere dag zo'n 90 tot 100 kilo rijst nodig en eenzelfde hoeveelheid kilo's groenten voor bijgerechten. Aan deze hoeveelheid werden nog de donaties van de plaatselijke bewoners toegevoegd. Zij doneerden de landbouwproducten die zij voorhanden hadden, bijvoorbeeld cassave of gekookte maïs, om aan de strijders te serveren. Zij deden dit in het belang van de openbare keukens, om hun taak te verlichten.³¹

Volgens de verklaring van getuige Atmopriyono, die in die tijd dorpsbode (*kebayan*) was, had de openbare keuken tijdens het verblijf van de strijders in Segoroyoso, dat ongeveer drie *lapan* (maanden) duurde, nooit gebrek aan ingrediënten of mankracht om nasi nuk te koken en af te leveren aan het front. De dorpelingen waren zich bewust van het belang van hun hulp en wilden de strijders oprecht helpen, om zo hun

strijd ter verdediging van de Indonesische onafhankelijkheid te verlichten.³²

Op een keer werd de openbare keuken in Segoroyoso ontdekt door de Nederlanders en door het Nederlandse leger verbrand. Gelukkig was de keuken niet helemaal uitgebrand. Ook dit was te danken aan de alertheid van de bevolking en hun onderlinge samenwerking. De openbare keuken kon snel weer als voorheen functioneren en op logistiek gebied weer een bijdrage leveren aan de strijd van de guerrilla's tot het einde van de Tweede Militaire Agressie.

Astuti concludeert dat de openbare keukens in het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta in de jaren 1945-1949 een zeer grote rol hebben gespeeld in de strijd van de Indonesische bevolking bij het verdedigen van de onafhankelijkheid en de Indonesische staat. Zij vormden een van de steunpilaren in de oorlogvoering. Bovendien boden de openbare keukens

vooral vrouwen en jongeren niet alleen een manier om deel te nemen aan de strijd; op deze manier kon men ook de gewoonte van onderlinge samenwerking, behulpzaamheid en wederzijdse hulp in praktijk brengen, die in wezen de identiteit van de Indonesische natie vormt. In het algemeen ontstonden openbare keukens zowel spontaan en op eigen initiatief als op een georganiseerde manier, of ze nu werden opgezet door individuen of door dorpsbestuurders.

Vrouwen lieten zich ondanks alle beperkingen nooit hinderen in hun vastbeslotenheid deel te nemen aan de strijd. Zij namen deel op elk gebied en deden wat ze maar konden, in overeenstemming met hun capaciteiten.

Openbare keukens waren niet alleen een plek waar eten werd gekookt; de keukens fungeerden ook als plek om commandanten te ontmoeten, te onderhandelen of een oorlogsstrategie te ontwikkelen. Om die reden deed het personeel van openbare keukens ook vaak dienst als koeriers.

De strijd voor de onafhankelijkheid van Indonesië, die geleverd werd door strijders met behulp van de bevolking, impliceert dat strijders (militairen) en burgers (bevolking) ooit een samenwerking zijn aangegaan. Deze samenwerking laat zien dat beide partijen erop gericht waren om de staat en de onafhankelijkheid van Indonesië te verdedigen. Dit kan niet los gezien worden van de rol van de dorpsbestuurders

(pamong desa); hun functie was om de relatie tussen het volk en het leger te overbruggen. Dit alles werd zonder bijbedoelingen gedaan.

MEDISCHE HULPVERLENING

De openbare keukens vormden, zoals gezegd, niet de enige activiteiten van vrouwen tijdens de revolutie en Onafhankelijkheidsoorlog. Ook de zorg voor oorlogsslachtoffers vormde een belangrijk werkterrein. Deze komen uitvoeriger aan bod in het artikel van Suhatno, 'De bijdrage van de vrouwen van Yogyakarta aan de revolutie'.

Zowel in Yogyakarta als in Sleman, Kulon Progo, Bantul en Gunung Kidul, verstrekten vrouwen onder meer medicijnen, verzorgden ze gewonde soldaten en handelden ze de zaken rondom gesneuvelde soldaten af. Als de identiteit van de gesneuvelde soldaat bekend was werd er contact opgenomen met zijn familie. Lichtgewonde strijders werden op het hoofdkwartier verzorgd, terwijl zwaargewonde strijders uit het Bantul-gebied naar het Ganjuran-ziekenhuis of naar het noodhospitaal van Tegalreja werden gebracht. De strijders in Yogyakarta gingen naar het Algemeen Ziekenhuis (RS Bethesda) of het Panti Rapih-ziekenhuis; in Kulon Progo was het Boro-ziekenhuis de aangewezen plaats. Strijders die ernstige verwondingen hadden opgelopen kregen, voordat ze naar het ziekenhuis werden gebracht, de eerste behandeling op de lokale legerpost.³³ Hieruit kunnen we opmaken dat de beschikbare voorzieningen en medicijnen op de legerposten eenvoudig en beperkt waren.

De medische voorzieningen en medicijnen waar de strijders [i.e. werkers] van het Rode Kruis bij de behandeling en verzorging van gewonde soldaten over beschikten waren onder meer afkomstig van de Legergezondheidsdienst (Jawatan Kesehatan Tentara, JKT), het Indonesische Rode Kruis (Palang Merah Indonesia, PMI), het Panti Rapih-ziekenhuis en het Centraal Algemeen Ziekenhuis (Rumah Sakit Umum Pusat, RSUP). Het Indonesische Rode Kruis coördineerde de levering van medische voorzieningen en medicijnen aan de Rode Kruiswerkers die aan het front werkten en leverde gezondheidszorg aan de lokale bevolking. Een werknemer van het Rode Kruis moest de medische voorzieningen en medicijnen persoonlijk afhalen en naar het front brengen. De vrouwelijke strijders die bij het Rode Kruis dienden bestonden behalve uit middelbareschoolmeisjes ook uit verpleegsters van het Cen-

traal Algemeen Ziekenhuis en het Panti Rapih-ziekenhuis, onder wie Sumiyati, Surtiningsih, Sri Rejeki en Sujiati. Terwijl laatstgenoemden zich aansloten bij het Indonesische Rode Kruis buiten de stad (Bantul), bleef zuster Yusniah in dienst van het ziekenhuis. Van daaruit nam ze wel deel aan de onafhankelijkheidsstrijd. Zij en haar collega's hielpen de strijders door hen de medische hulp en medicijnen te verstrekken die zij zo hard nodig hadden.

Op een dag dwong een ploeg van de Tijgerbrigade onder bevel van kolonel Van Langen zuster Yusniah om het Centraal Algemeen Ziekenhuis onmiddellijk geheel te ontruimen. De reden was dat men het wilde gebruiken om zieke Nederlandse militairen te behandelen. Yusniah liet zich niet onder druk zetten. Zij antwoordde dat zij als hoofdverpleegster de leiding had en verantwoordelijk was voor alle patiënten, en dat iedereen die hulp nodig had die zou krijgen, ook de Nederlandse soldaten. Dit duidelijke en overtuigende antwoord bracht kolonel Van Langen tot bezinning en hij trok zijn verzoek in. Vervolgens zette kolonel Van Langen in de omgeving van het Centraal Algemeen Ziekenhuis een hoofdkwartier voor de Tijgerbrigade op met het doel de bewegingen van de guerrillastrijders die het ziekenhuis in en uitliepen in de gaten te houden.

Het Nederlandse leger probeerde Yusniah in de val te lokken via luitenant Willy Alges, een inlichtingenofficier voor de IVG (Inlichtingen- en Veiligheidsgroep), de Nederlandse geheime dienst, die details van de strijd van het Indonesische volk moest achterhalen. Alges deed alsof hij munitie wilde achterlaten opdat Yusniah dat aan de strijders zou geven, maar ze sloeg zijn aanbod af. Uiteindelijk keerde Alges naar huis terug zonder dat hij erin was geslaagd bewijs van haar betrokkenheid te verzamelen. Daarna werd Yusniah steeds voorzichtiger. In het geheim ging zij door met het verlenen van medische hulp aan de strijders.³⁴ Dat was riskant, maar weerhield haar er niet van de guerrillastrijders te blijven helpen.

Tijdens de Tweede Nederlandse Militaire Agressie gebruikten de guerrillastrijders de zalen in het Centraal Algemeen Ziekenhuis om overdag te slapen. Zij durfden dat niet thuis of op hun legerpost in de stad te doen, omdat het Nederlandse leger telkens opruimingsacties hield. Als er overdag in de huizen die men doorzocht mensen sliepen, zouden die vast en zeker direct gearresteerd worden. Het Nederlandse leger was van mening dat mensen die overdag sliepen 's avonds vast guer-

rilla-activiteiten uitvoerden. Om die reden sliepen veel strijders overdag dus op de zalen van het Centraal Algemeen Ziekenhuis, met hun wapens verstopt onder hun matras. Als er plotseling een Nederlandse patrouille langskwam, maakten de verpleegsters de slapende strijders onmiddellijk wakker en gaven zij hun opdracht snel te doen alsof zij een patiënt waren. Wilden de Nederlandse militairen de patiëntenkamer binnengaan, dan werd hun de toegang door de dienstdoende verpleegster geweigerd met de woorden dat zij eerst haar maar moesten neerschieten. Vervolgens bliezen de Nederlandse militairen vaak de aftocht.³⁵ Op deze manier toonden de verpleegsters hun vastberadenheid; zij waren bereid offers te brengen voor hun geliefde Indonesische Republiek.

De opkomst van het Indonesische Rode Kruis in de woelige tijd van de revolutie bood de bevolking, vooral vrouwen, niet alleen een manier om deel te nemen aan de strijd; men kon ook de gewoonte van onderlinge samenwerking in praktijk brengen. Behulpzaam zijn en elkaar helpen zijn kenmerkend voor de identiteit van de Indonesische natie. De aanwezigheid van vrouwen bij het Indonesische Rode Kruis tijdens de revolutie was gunstig voor guerrillastrijders, omdat ze zo medische hulp en zorg zouden krijgen.

Ook de PRIP, de ‘Volksopstand van Indonesische Vrouwen’, waarover Muryantoro eerder uitvoerig aan het woord kwam, hield zich bezig met medische hulpverlening rond Yogyakarta.

Tijdens de gevechten aan het front van Ambarawa en Semarang hield de PRIP zich bezig met de verzorging van gewonde soldaten en trof de groep regelingen voor gesneuvelde soldaten. Als medische hulpmiddelen had men in die tijd onder andere de beschikking over jodium, zalf, verband en pleisters. Het verband dat in die tijd beschikbaar was aan de fronten van Ambarawa en Semarang bestond slechts uit versneden klamboes of gedroogde bananenbast (*debok*), die waren schoongemaakt om ze steriel te maken.³⁶ Verder beschikte men gewoonlijk over aspirine en Naspro tegen griep. Wonden werden behandeld met sulfadiazasi en sulfatiasol. Om malaria te behandelen werd kinine gebruikt, maar deze pillen waren zeldzaam en moeilijk te vinden. Daarom werd dit medicijn gewoonlijk vervangen door fijngestampde geitenmest (*intil*).³⁷ Deze middelen waren in Bedono en Pudak Payung aanwezig voor

lichtgewonden. Mensen met ernstige verwondingen werden meestal tijdelijk op de legerpost behandeld, voordat ze naar het ziekenhuis werden gebracht. Bij de legerpost waren eenvoudige medicijnen aanwezig, en in kleine hoeveelheden; het ging immers om noodvoorzieningen. Medicijnen en andere medische hulpmiddelen werden gewoonlijk betrokken van het Bethesda-ziekenhuis, het hoofdkwartier van het leger en het Indonesische Rode Kruis. Dat coördineerde immers de levering van middelen en medicijnen voor de Rode Kruisstrijders aan het front en verzorgde bovendien gezondheidsdiensten voor het thuisfront. De activiteiten van de PRIP kunnen dus niet los worden gezien van de hulp die de militie ontving van het Indonesische Rode Kruis. Hulpverlening in de vorm van medicijnverstrekking en gezondheidszorg voor de strijders was in feite al gestandaardiseerd in de Maklumat Pemda DIY (Verklaring van de Regionale Regering van het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta) Nr. 6 d.d. 27 oktober 1945. Zodoende kon men de benodigde voorzieningen en Rode Kruisdiensten aan het front van Ambarawa en Semarang leveren.³⁸ [...]

De vrouwen die in de openbare keukens en het Indonesische Rode Kruis meestreden werden, aldus Suharno in haar bijdrage, ook vaak ingezet als koeriers.

Niet iedereen kon dat werk echter aan, want het was zwaar en risicovol. Koeriers hadden de taak belangrijke brieven of nieuws van buiten de stad (uit guerrillagegebied) naar de stad te brengen of, vice versa, van de stad naar daarbuiten. Gewoonlijk brachten ze bij terugkeer uit de stad naast brieven ook dagelijkse benodigdheden mee, zoals kleding, zeep, suiker, thee en geld, dingen die de strijders goed konden gebruiken.³⁹

Ten slotte werden er vrouwen actief bij de dienst Staatspolitie (Jawatan Kepolisian Negara) in Yogyakarta, nadat dit voor het eerst studenten voor een Vrouwenpolitie (Polisi Wanita) had aangenomen. Suharno:

Toen de Nederlanders de Tweede Nederlandse Militaire Aggressie lanceerden lieten de leden van de Vrouwenpolitie hun taken als veiligheidsbeambten vallen en werden ze actief in de onafhankelijkheidsstrijd van het volk. De Vrouwenpolitie vocht daarbij samen met het leger en andere milities.⁴⁰

VROUWENORGANISATIES

Het laatste – maar niet het minst belangrijke – aspect van het thema Vrouwen en de revolutie dat in de drie artikelen aan de orde komt, is dat van vrouwenorganisaties. Hiervoor is al een aantal organisaties, nauw verbonden met de strijd en de ondersteuning daarvan, genoemd; daarnaast waren er algemene politieke en maatschappelijke organisaties, waarvan sommige teruggingen naar de jaren voor de oorlog. Deze organisaties komen met name aan bod in het artikel van Suhatno.

In dit verband moet worden opgemerkt dat de vrouwenorganisaties na de proclamatie voor het eerst een Vrouwencongres (*Kongres Wanita*) organiseerden, dat in december 1945 in Klaten werd gehouden. Het doel was de verschillende ideologieën te verenigen en een eenheidsorgaan te vormen waarin de Indonesische Vrouwenvereniging (Persatuan Wanita Indonesia, PERWANI) en de Vrouwen van de Indonesische Staat (Wanita Negara Indonesia, WANI) werden samengevoegd tot de Vrouwenvereniging van de Indonesische Republiek (Persatuan Wanita Republik Indonesia, PERWARI).

In februari 1946 zag het Comité voor Indonesische Vrouwencongressen (Badan Kongres Wanita Indonesia, KOWANI) het licht. In juni 1946 werd vervolgens in Madiun het Vijfde Indonesische Vrouwencongres gehouden. In aansluiting op het regeringsbeleid om de economische en politieke blokkade te doorbreken besloot het congres onder meer betrekkingen aan te gaan met het buitenland. Om die reden werd het Indonesische Vrouwencongres lid van de Women's International Democratic Federation (WIDF). In juli 1947 werd in Magelang het Zesde Indonesische Vrouwencongres gehouden. Daar werd besloten dat KOWANI door een raad van bestuur (*dewan pimpinan*) geleid zou worden en dat het werkcomité (*badan pekerja*) zou worden afgeschaft. In augustus 1948 vond het Zevende Indonesische Vrouwencongres plaats in Solo. Dat was in de eerste plaats gericht op het bundelen van krachten en het verbeteren van de organisatie. Daarnaast wilde het een bijdrage leveren aan de strijd.

[...] KOWANI was de initiatiefnemer van het Pan-Indonesisch Vrouwenoverleg (Permusyawaratan Wanita Seluruh Indonesia, PWSI), dat van 26 augustus tot 2 september 1949 plaatsvond in Yogyakarta. Het werd bijgewoond door 82 vrouwen, die organisaties uit het gehele grondgebied van de Indonesische Republiek vertegenwoordigden. De

voorzitter van het Pan-Indonesisch Vrouwenoverleg was Burdah Yusupadi; de leden waren mevrouw Siti Sukaptinah, Sunaryo Mangunpuspito, mevr. mr. Maria Ulfah Santoso, mevrouw Supeni, mevrouw. S. Ahmad Natakusumah en mevrouw Th. Walandouw. Een groep deelnemers aan het congres uit Jakarta onder leiding van mevrouw Abu Hanifah moest door een gebied reizen dat nog door Nederland bezet was. Daar werden alle treinwagons doorzocht en werd de groep door Nederlandse soldaten ondervraagd. Deelnemers van buiten Java hadden een soortgelijke ervaring.

Tijdens het Pan-Indonesisch Vrouwenoverleg werd een aantal besluiten genomen, waaronder:

- a) dat het doel van de vrouwen is om te strijden voor de volledige onafhankelijkheid van heel Indonesië en dat men deze onafhankelijkheid zal vormgeven;
- b) dat een contactorgaan zal worden gevormd, genaamd 'Overleg van Indonesische Vrouwen' (Permasyarakatan Wanita Indonesia, PWI). [...]

Onder de leden van het contactorgaan PWI bevonden zich [afgevaardigden van verschillende organisaties, zoals] Perkiwa, Muslimat, Wanita Taman Siswa (Vrouwen van Taman Siswa), Budi Istri Bandung (Het Streven van de Echtgenotes van Bandung), Persatuan Wanita Pekalongan (Vereniging Vrouwen van Pekalongan), Putri Norpowandowo (Vrouwen van Norpowandowo), PERWARI Pontianak, PERWARI Pangkal Pinang, Partai Wanita Rakyat (Partij van Volksvrouwen), PSII Bagian Wanita (Vrouwenafdeling van de PSII), Aisyiah, Persatuan Wanita Katolik Indonesia (Vereniging van Indonesische Katholieke Vrouwen), Persatuan Wanita Kristen Indonesia (Vereniging van Indonesische Christelijke Vrouwen), de jongeren van Putri Indonesia (Vrouwen van Indonesië), Gerakan Wanita Sedar (Vrouwenbeweging Sedar), Putri Budi Sejati (Vrouwen van het Zuivere Streven) enzovoorts.⁴¹

De bijdragen van Sri Retno Astuti, Hisbaron Muryantoro en Suhatno maken duidelijk dat vrouwen een cruciale rol speelden in de strijd voor de onafhankelijkheid. Hun activiteiten vloeiden in hoge mate voort uit een traditionele verdeling van taken, en waren vooral ondersteunend – maar niettemin

onmisbaar – voor de gewapende strijd. Daarbij vormden ze een onmiskenbare uitdrukking van de vastberadenheid de onafhankelijkheid van het land te verdedigen.

DE
SAMENLEVING
EN HET
BEHOUDEN
VAN DE
ONAFHANKE-
LIJKHEID

14.

Rivaliteit binnen allianties

De rol van politieke en economische
'brokers' tijdens de revolutie in
Palembang, 1945-1950¹

MESTIKA ZED

De belangrijkste periode onderweg naar de republiek waren de jaren van 1945 tot 1949, waarin strijd werd geleverd om de onafhankelijkheid zowel te veroveren als te verdedigen. Te midden van de chaos was er een regio die in genoemde periode een opvallende rol speelde en dat was Palembang. In die regio was men in staat de dynamiek gaande te houden door politieke en economische stappen te zetten in wat door de auteur brokerage genoemd wordt. Hoewel de tussenhandel hiermee de revolutiekrachten in Palembang op dat moment wist te verbinden, moet ook de rol van individuen als 'verbindende' figuren niet over het hoofd worden gezien.

INLEIDING

Enkele jaren geleden stelde een deelnemer tijdens een conferentie de retorische vraag: 'What is the difference between the Indonesian Revolution and Kentucky Fried Chicken?'² Deze 'grappige' vraag raakt eigenlijk aan een van de fundamentele kwesties in de studie van de Indonesische revolutie, en

dan met name de discussie over het verband tussen centrum en regio, rond vragen als: in hoeverre was de vermenging van ingrediënten van regio en centrum variabel, was er sprake van een evenwicht van *cost/benefit* voor de superieuren in het centrum en de regionale afdelingen, en in hoeverre droegen de onderdelen bij aan de vorming van een (nationaal) geheel. Dergelijke kwesties vertoonden grote gelijkenis met het soort kwesties die verbonden zijn met het *franchise system* – en dat was dan ook de inspiratiebron achter bovenstaande vraag over het verschil tussen de Indonesische revolutie en Kentucky Fried Chicken. In zo'n franchisesysteem worden formules centraal geformuleerd en vervolgens uitbesteed aan (lokale) ondernemers, die vervolgens vrij zijn om binnen de pakketgrenzen een nieuw recept samen te stellen en te verwerken. Aldus verwerven ze het recht op een deel van de winst die voortvloeit uit het initiatief om een 'magisch' recept samen te stellen dat populair is op de markt.

De Indonesische revolutie neigde overal een politieke zaak van de elite te worden.³ Zij was daarmee echter niet identiek aan het franchisesysteem. Er zijn auteurs geweest die de revolutie reduceerden tot een onderdeel van een specifiek modernisatieproces door middel van geweld.⁴ Zij schetsen een beeld van de revolutie als een arena van rivaliteit en allianties, gericht op hetzelfde doel. De revolutie vereiste evenwel een 'management'-ideologie om de massa mee te krijgen. De vertegenwoordigers van de revolutie in de steden en het binnenland deden hun best daarvoor tactieken en strategieën te formuleren. Rivaliteit en allianties die erg gevoelig lagen en beangstigend waren, werden onderdrukt en gestuurd om het hoofddoel te bereiken: de nationale onafhankelijkheid.

Indonesië werd in de tijd van de revolutie gekenmerkt door dramatische gebeurtenissen en een reeks van snelle, opvallende veranderingen. Toen de revolutie losbarstte in Jakarta, onmiddellijk na de Onafhankelijkheidsverklaring, verspreidde deze zich naar elke uithoek van het land. Deze periode, met name de beginfase van midden augustus 1945 tot maart 1946, voor de komst van de geallieerden, kende een precair punt. De strijd tegen de gezamenlijke vijanden, Japan en Nederland, liep gelijk op met de opkomst van rivaliteit en competitie binnen allerlei verschillende sociaal-politieke machtsgroepen,⁵ die ieder afzonderlijk een buitengewoon agressieve houding en radicalisme vertoonden en met elkaar in botsing kwamen. In een dergelijke situatie was geen enkele kracht te stuiten.⁶

In vergelijking tot andere regio's in Indonesië, met name Sumatra, waren de revolutieleiders in Palembang relatief succesvol in het beheersen van

de revolutiekrachten.⁷ Vanaf het begin was deze regio niet alleen de enige regio in Sumatra waar de uitbarsting van interne conflicten, vaak *revolusi sosial* (sociale revolutie) genoemd, betrekkelijk succesvol kon worden voorkomen,⁸ niet minder belangrijk was dat de regio de beschikking had over economische bronnen. Tussen 1946 en 1947 ontpoppte Palembang zich als de spil van de militaire en economische kracht van heel Sumatra. In de daaropvolgende jaren bleef de regio haar rol als belangrijkste schakel in het ‘smokkel’-netwerk Java-Sumatra-Singapore spelen.

Waarom nam de loop van de revolutie in Palembang deze richting en waarom was de stad relatief succesvol in het beteugelen van de revolutiekrachten die opkwamen in die tijd? Hoe ver gaat zijn unieke rol op zowel politiek en economisch (handel) als militair gebied? Het antwoord is erg complex en moet worden gezocht in verschillende factoren uit een lokaal historisch raamwerk van voor de Tweede Wereldoorlog, de Japanse bezetting en de revolutietijd. Fundamenteel voor het begrijpen van de historische ontwikkelingen in deze regio, met name in de revolutieperiode, is het belang van brokerage, opgevat als sociale, politieke en economische makelaardij, inclusief tussenhandel (*kepialangan*).⁹ Het concept ‘brokerage’ verwijst naar relaties tussen individuen of groepen mensen die fungeren als een integratie mechanisme bij het versterken van allerlei sociaal-politieke krachten, en als een kanaal dat effectief is in het beheersen van de economische bronnen. Hoewel dit niet alleen voorkwam in Palembang – het was overal te vinden – bleek dit fenomeen zich hier beter te ontwikkelen, omdat het werd gefaciliteerd door bepaalde condities.

Wanneer we factoren als de strategische geografische ligging, de rijkdom aan economische bronnen en de diversiteit van specifieke etnische groepen in overweging nemen en deze vervolgens in verband brengen met de ontwikkelingen van het tijdperk 1945-1950, kan men begrijpen dat brokerage op de een of andere manier zowel analytisch als feitelijk raakt aan het sociale leven. Een analyse van dit fenomeen zal een beter begrip opleveren van de manier waarop Palembang het revolutieproces doorkwam, dat wil zeggen: de strijd van allerlei krachten die opkwamen tijdens de revolutie. Het economische en sociaal-politieke netwerk in Palembang weerspiegelde de continuïteit van de plaatselijke geschiedenis en was in zijn ontwikkeling een zeer betrouwbare kracht, niet alleen als mechanisme ter ondersteuning van allerlei revolutiekrachten, maar ook als effectief kanaal om strategische economische bronnen te beheersen.

IDENTIFICATIE

De regio Palembang, tegenwoordig de provincie Zuid-Sumatra, vormde een van de drie residenties onder het voormalige Nederlands-Indische bestuur in het zuidelijk deel van Sumatra, naast Bengkulu en Lampung. Als geheel besloegen deze drie residenties een gebied van 137.655 km², met Palembang als meest uitgestrekt onderdeel, bijna tweeënhalf keer de oppervlakte van Nederland (84.692 km²).¹⁰ In 1905, toen Nederland ongeveer 5,8 miljoen inwoners had en Java en Madura ongeveer 30 miljoen, bedroeg het aantal inwoners van Palembang zo'n 684.000 zielen, oftewel 65,8% van het totaal van 1.040.200 inwoners van Zuid-Sumatra. Het relatief schaarse aantal inwoners op zo'n uitgestrekt gebied getuigt van een onevenwichtige verhouding, die ook tot uitdrukking kwam in de natuurlijke omgeving en de spreiding van de bevolking. Langs het westelijk deel van de Bukit Barisan (Barisan-gebergte) liggen uitgestrekte smalle hoogvlaktes, terwijl de uitgestrekte brakke laagvlaktes zich bevinden rond het stroomgebied aan de oostkust. De contactroute naar de buitenwereld was in dit laatste gebied al lang ontwikkeld.

De marginale geografische ligging van Palembang in de koloniale tijd is erg interessant. De historische ontwikkeling in de negentiende eeuw slingerde voortdurend heen en weer tussen de twee politieke en commerciële polen: Batavia en Singapore. Palembang werd gerekend tot de buitengewesten van Nederlands-Indië; het bevond zich buiten het hart van de koloniale macht op Java. Met zijn ligging relatief dicht bij Batavia was Palembang meer geïntegreerd in de cirkel van de centrale macht (Batavia) dan welke regio ook op Sumatra. Lampung lag dan wel vlak bij Batavia, maar deze regio werd tijdens de revolutie een satelliet van Palembang.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werd Palembang, samen met Oost-Sumatra, dankzij zijn overvloedige economische bronnen van landbouwproducten (rubber en koffie) en mijnbouw (olie en steenkool), het belangrijkste wingewest van de Nederlands-Indische economie. Sinds het derde decennium van de twintigste eeuw was Palembang de *oedjan mas* (goudenregen) voor de plaatselijke inheemse bevolking en een plaats waar vrije werzoekenden en handelaren van buiten de regio naartoe trokken. In 1930 had de stad Palembang zich ontwikkeld tot de grootste en dichtst bevolkte stad buiten Java, met meer dan honderdduizend inwoners en was daarmee groter dan Makassar en Medan. De toestroom van nieuwkomers vanaf de jaren twintig, aangetrokken door de snelle ontwikkeling van de economie, was behoorlijk divers. Over het algemeen bestonden ze uit vrije arbeiders en contractarbeiders, naast professionele werknemers als leraren, dokters, advocaten en handelaren.

Overigens bestond de meerderheid van nieuwkomers in Oost-Sumatra als geheel uit contractkoelies (Chinees en Javaans). De regio was een ‘... *Goudland*, een land van goud, een paradijs voor de kapitalisten, maar ook een land van zweet en tranen en de hel voor proletariërs...’¹¹ Het leek alsof de plaatselijke inheemse bewoners geen betekenis hadden in de ogen van de *toean kebon* (planter). Door zijn nabijheid wist Oost-Sumatra te profiteren van zijn contacten met handelscentrum Singapore.

De relatief grotere afstand van Batavia, de etnische diversiteit, alsmede een economie die bijna volledig werd beheerst door de *toean kebon* en een groep plaatselijke ‘feodale’ machthebbers, leidden ertoe dat de revolutie op Oost-Sumatra een eigen weg in sloeg.¹² Anders gezegd: de manier waarop Palembang de weg van de revolutie vervolgde en de rol die de regio daarin speelde werden voor een deel bepaald door de combinatie van de strategische geografie en rijkdom aan economische bronnen, alsmede de diverse samenleving. Dit bood zowel voor de oorlog als tijdens de revolutie een plaats voor de vestiging van politieke en economische ‘brokers’.

VOORoorlogse Tussenhandel

De dominante rol die werd gespeeld door de westers opgeleide intelligentsia in de nationale beweging van Indonesië is een factor die niet hoeft te worden bediscussieerd. Niettemin kan de casus-Palembang in de vooroorlogse periode niet zonder meer worden bekeken vanuit een paradigma dat ernaar neigt de rol van de westers opgeleide ‘moderne elite’ als pionier van de nationale beweging te overdrijven.¹³ Dit is niet alleen niet relevant voor de casus-Palembang, maar verheldert ook onvoldoende de realiteit in die periode, gezien de dominante rol van de ‘commerciële elite’, en dan met name de islamitische groepering onder bescherming van de Sarekat Islam (SI, Islamitisch Verbond) – later de Partai Sarekat Islam Indonesia (PSII, Partij van het Islamitisch Verbond van Indonesië). De PSII-groep van Palembang was vanaf het begin van de jaren dertig de voornaamste beweging in deze regio. De PSII bezat het grootste aantal aanhangers (ongeveer 25.000) van de politieke partijen in die tijd,¹⁴ en ongeveer vijftig afdelingen wijdverspreid over de dorpen in het binnenland. Daarmee groeide ze uit tot de sterkste van alle PSII-afdelingen buiten Java.

Als gevolg van de communistische opstand in West-Sumatra en Banten in de jaren 1926-1927 werd door de Nederlandse koloniale machthebbers in de jaren dertig de onderdrukkende politiek ten opzichte van de nationalistische beweging geïntensiveerd. De nationalistische beweging in Palembang

nam daarna de vorm aan van geheime activiteiten in de handel en religieuze scholen. De basis van deze activiteiten lag in Kampung IV Ulu en werd geleid door A.S. Mattjik en Haji Akil, een grote handelsfamilie in Palembang. Deze activiteiten kregen steun van de lokale Arabische gemeenschap. Tegelijk met de introductie van de 'rubbercoupons', bedoeld om de prijs van rubber door vrijwillige productiebeperking in stand te houden, beleefde de PSII-beweging vooral vanaf 1936 een snelle ontwikkeling.¹⁵ Door de activiteiten van de rubberhandel in het binnenland van Palembang en de oprichting van rubbercoöperaties in elke afdeling wist de PSII een tussenhandelnetwerk op te zetten, dat zich ontpopte als de belangrijkste rivaal van de Chinese handelaren.¹⁶

De religieuze scholen die door de PSII in elke afdeling werden opgericht vormden ook concurrentie voor de seculiere scholen van de koloniale regering. De meeste kinderen in Palembang in die tijd leken er meer voor te voelen om hun opleiding aan de hogere religieuze scholen in het Midden-Oosten te vervolgen dan aan de seculiere scholen in Batavia. Tussen 1926 en 1933 bijvoorbeeld verbleven ongeveer 2336 Indonesiërs in Mekka (beter bekend als de 'Jawi-kolonie'), van wie het hoogste percentage uit Palembang kwam, namelijk 872 mensen (37,3%).¹⁷ De meesten van hen werden daarna politiek activist in het Midden-Oosten, een deel keerde voor de Tweede Wereldoorlog terug naar Palembang. Ze stortten zich op de versterking van het leiderschap van de islamitische beweging tijdens de revolutieperiode in Palembang.

Een gevolg van deze ontwikkeling was dat er voor de oorlog en tijdens de revolutie maar twee of drie personen uit Palembang een titel als ingenieur, dokter of meester hadden. Zij ontpopten zich als de voorlopers van de politieke elite in de kring van plaatselijke seculiere nationalist. Deze groep bestond overigens vrijwel uitsluitend uit immigranten uit Minang en Java. Ze kwamen naar deze regio als professionals op uiteenlopende vakgebieden: leraren, advocaten, dokters, consulenten en zelfs vrije arbeiders uit de olie-installatie en de kolenmijn van Bukit Asam. Begin jaren dertig begon de seculiere nationalistische beweging als macht op te komen.

Een van de meest in het oog springende afdelingen van die seculiere nationalistische beweging aan het begin van de jaren dertig was de PARI (Partai Republik Indonesia, Partij van de Republiek Indonesië). Met gebruik van het codewoord 'broker'¹⁸ voor partijactivisten werden ze onder leiding van Tan Malaka en Djamaluddin Tamin vanuit hun kwartier in Palembang verspreid over Singapore. Ondanks haar korte bestaan (1930-1933) kon de PARI

worden gezien als de meest betrouwbare alternatieve kracht in het stroomlijnen van de activiteiten van de nationalistische beweging die na de communistische opstand van 1927 min of meer ondergronds was gegaan. In 1933 werden de PARI-activisten van Palembang in Batavia gearresteerd en sindsdien werd hun beweging onderdrukt door de koloniale regering. Voormalige PARI-aanhangers creëerden vervolgens een basis in de arbeiderskringen van de olie-industrie van Plaju, terwijl een ander deel zich verspreidde onder winkeliers en kleermakers in de binnenlandse marktcentra. Vervolgens slooten zij zich aan bij de Gerakan Rakyat Indonesia (Gerindo, Volksbeweging van Indonesië) onder leiding van Adenan Kapau Gani.¹⁹

De herleving van de nationale beweging in Palembang, voorafgaand aan de val van Nederland van 1942, was een gevolg van het sluiten van allianties en onderlinge rivaliteit. De grote SI-macht had zich na de communistische opstand verenigd met de Muhammadiyah, terwijl Palembang intussen getuige was van de opkomst van de coalitie van de Gerindo en de Partai Indonesia Raja (Parindra, Partij van Groot Indonesië) onder leiding van nieuwkomer M. Isa.²⁰ Hoewel alle politieke partijen voor de oorlog konden

Adenan Kapau Gani, 1947. Bron: fotograaf onbekend, Nationaal Archief, Dienst voor Legercontacten.

worden verenigd in de GAPI (Gabungan Politik Indonesia, Indonesische Politieke Federatie), kwam de interne polarisatie van de vooroorlogse bewegingen steeds meer aan het oppervlak.

In de Japanse tijd werden alle politieke partijen weggevaagd. De seculiere nationalistenvan, met name de voormalige Gerindo-aanhangers, probeerden voortdurend de officiële kanalen te benutten om vervolgens, onder de dekmantel van samenwerking, krachten te organiseren in een ‘ondergrondse’ beweging. Dat deden ze onder meer via de Tokkonan, de Japanse politieke inlichtingendienst die zijn leden wierf onder de vooroorlogse partijleiders en was ondergebracht bij de Kempetai, een speciale militaire inlichtingendienst die bestond uit Japanners.

De PSII leek zich moeizaam aan te passen aan de veranderende situatie. Vertrouwend op hun vooroorlogse kracht²¹ hield de islamitische partij vastberaden vast aan haar ‘non-coöperatieve’ standpunt. In september 1943 ondernam de PSII een zeer gedurfde actie, waarbij de leiders een opstand tegen Japan organiseerden in het dorp Air Itam, een van de sterkste vooroorlogse bases van de PSII in het binnenland van Palembang. Als gevolg hiervan werden alle PSII-figures uit Palembang gearresteerd door de Japanners; een deel van de opstandelingen kwam op een tragische manier om het leven in de gevangenis. Dit incident was zeer schadelijk voor de ontwikkeling van de islamitische nationalistische groepering aan het begin van de revolutie.

NETWERKEN IN DE BEGINPERIODE VAN DE REVOLUTIE

In de beginperiode van de revolutie nam de invloed van de islamitische groeperingen, onder bescherming van Masyumi, in Palembang af, terwijl de seculiere nationalistische groep, onder bescherming van de Partai Nasional Indonesia (PNI), sterker op de voorgrond trad. Een van de oorzaken hiervan was dat in de eerste weken na de proclamatie van augustus 1945 bijna alle leiders van de religieuze groeperingen die zich hadden aangesloten bij de PSII nog steeds in Japanse hechtenis zaten. Zij betraden de politieke arena van de revolutie te laat, waardoor ze de mogelijkheid misten om sleutelposities in de wacht te slepen.

Degenen die de beste kansen hadden waren mensen die hadden samengewerkt met de Japanners, in organisaties als de Palembang Hohokai en de Chuo Sangi Kai,²² onder wie de eerdergenoemde A.K. Gani van Gerindo. Tijdens de Japanse bezetting had Gani de Tokkokan gebruikt om een ondergrondse beweging op te zetten.²³ De belangrijkste geheime organisatie

Deel van de raffinaderij bij Sungai Gerong langs de rivier de Musi. Bron UBL-KITLV.

was de Burung Hantu (letterlijk ‘uil’). De leden werden gerekruteerd onder middelbare scholieren (mulo), arbeiders van de oliemaatschappijen Plaju en Sungai Gerong en de kolenmijn Bukit Asam, alsmede onder de ‘losse’ arbeiders van de ‘Boom Baru’ – de haven aan de oever van de rivier de Musi.²⁴

Vanaf zijn aanstelling begin augustus 1945 als resident van Palembang werd Gani de eerste sterke man binnen de reeks nieuwe opkomende machten. Zijn invloed werd onder meer zichtbaar in de jongerengroepen van de drie officiële instituties uit de begintijd van de republiek, de BPRI, KNI en BKR.²⁵ De jongeren van de BPRI (Badan Pelopor Republik Indonesia, Voorhoedeorganisatie van de Republiek Indonesië, opgericht eind augustus 1945) hadden uiteenlopende sociale achtergronden. Deze organisatie werd geleid door Husin Ahmad, een Gerindo-jongerenactivist van voor de oorlog die door Gani de Tokkonan werd binnengehaald.²⁶ Het KNI (Komite Nasional Indonesia, Indonesisch Nationaal Comité) stond onder leiding van de eerdergenoemde M. Isa, uit de vooroorlogse Parindra en nauw verbonden met Gani. De BKR (Badan Keamanan Rakyat, Volksveiligheidsdienst) bestond over het algemeen uit voormalig Gerindo-aanhangers van voor de oorlog die bij de Tokkokan en voor een deel bij de militaire opleiding Giyugun waren gegaan. Sommigen van hen werden later kernofficieren van het TNI. Gani gebruikte de PNI, de enige partij die aan het begin van de revolutie mocht bestaan om de banden tussen de diverse groepen binnen deze organisaties te versterken.

Op het platteland was de invloed van de islamitische beweging PSII nog steeds sterk. Hier en daar tekenden zich anti-*pasirah* (kamponghoofd)-sentimenten en -conflicten af: clanhoofden werden als 'feodaal' beschouwd.²⁷ Men zag zelfs kans meerdere *pasirah* af te slachten, maar de BKR wist dit geweld al vlug onder controle krijgen. Als het ging om rust en veiligheid, vormde de BKR de krachtigste organisatie. Zij bestond vooral uit kinderen van de *pasirah* en vormde een nieuwe generatie, die al 'ge-PNI-seerd' was. De polarisatie werd zichtbaarder in september 1945, toen het initiatief werd genomen om in navolging van bepaalde partijen of beroepsverenigingen een politieke partij en een militie op te richten. Dit initiatief tot oprichting van een 'reguliere' legereenheid die losstond van elke partijideologie scherpte de polarisatie verder aan.

De ontwikkelingen in de laatste maanden van 1945 vormden een gevaarlijke uitdaging voor Gani's positie als resident. De oppositie kwam van drie kanten. Ten eerste van de islamitische groep (Masyumi, vooral bestaande uit voormalige PSII-Muhammadiyah-leden van voor de oorlog). Ten tweede van de *priyayi* (elite)-groep, afstammelingen van het Sultanaat van Palembang, die voor de oorlog over het algemeen administratieve functies hadden vervuld maar zich daarna hadden verenigd in de organisatie APS (Angkatan Pemuda Sriwijaya, Jongerengeneratie Sriwijaya). Ten derde was er nog een kleine groep voormalige Giyugun-officieren. Hoewel elke afzonderlijke groep een andere stroming aanhing,²⁸ bestonden ze wel allemaal uit inwoners van Palembang en koesterden ze allen min of meer regionale sentimenten. Het bestuur van Gani werd gedomineerd door een afkeer van 'mensen van buiten de regio'. De islamitische groep en de Giyugun, hoewel met een verschillende achtergrond, vormden de oppositiemacht met de meeste potentie.²⁹

Door in de residentie zijn invloed als machthebber van de republiek aan te wenden en door zijn persoonlijke contacten met de centrale leiders, met name president Sukarno en de minister van Defensie Amir Sjarifuddin, met naaste collega's van de PNI en de Gerindo, had Gani bij het betreden van de politieke arena voldoende armslag. In september 1945, toen revolutionaire dynamiek nog niet volledig kon worden beheerst, stuurde Gani via een persoonlijke afgevaardigde een telegram naar Jakarta met het verzoek een nieuwe functie te creëren: 'Coördinator en Organisator van de TKR Sumatra' (TKR, Tentara Keamanan Rakyat, Volkveiligheidsleger). Deze functie zou directe toegang geven tot de militaire groep van Sumatra.³⁰

Een aantal voormalige Giyugun die zich hadden verzameld in de kleine stad Pagar Alak, het voormalig opleidingscentrum van de Giyugun van

Zuid-Sumatra (Palembang, Jambi, Bengkulu en Lampung), had het initiatief genomen een militaire TKR-eenheid te vormen. Instigator was Emir Muhammad Nur, voormalig Giyugun van Lampung. Het initiatief werd gesteund door 150 voormalige Giyugun, die vervolgens Muhammad Nur aanstelden als bevelhebber van de TKR.³¹ Eenmaal benoemd tot 'Coördinator en Organisator van de TKR Sumatra' kon Gani Emir en zijn medewerkers ontslaan en arresteren en vervolgens in Lampung Raden Soehardjo Hardjowardojo aanstellen, een 'intellectuele transmigrant' afkomstig van Java en een collega van Gani in de Tokkokan.³²

Soehardjo was heel anders dan Emir Muhammad Nur, hoewel ze allebei voor de oorlog ooit leraar en politiecommissaris in Tanjung Karang waren geweest. Maar Soehardjo had eigenlijk minder gezag; hij was niet afkomstig uit de Giyugun, en de voormalige Giyugun en Heiho-officieren mochten hem niet. Hij had nooit de juiste militaire opleiding genoten om TKR-commandotaken te vervullen. Gani had schijnbaar iemand als Soehardjo wel nodig; hij was zich terdege bewust van zijn positie als civiel leider, en hoopte dat hij zij aan zij met een zwakke figuur die impopulair was maar die hij voldoende kende, een betere positie had om zich in commandozaken te kunnen mengen. Zijn positie als 'Organisator en Coördinator van de TKR Sumatra' stelde hem niet alleen in staat zoveel mogelijk de stafdivisies van de TKR en regimentseenheden daaronder te vormen, maar ook de officieren die daarin zitting hadden te recommanderen. Gani benutte de TKR om zijn economisch beleid te steunen en tegelijkertijd in te zetten om de invloed van het regionaal leiderschap op Sumatra te bemachtigen.

Het feit dat Gani in zijn capaciteit als 'Organisator en Coördinator van de TKR Sumatra' succesvol was in de vorming van militaire eenheden bewees dat zijn gezag in militaire kringen voldoende betrouwbaar was. Hieraan voorafgaand, in december, won Gani's PNI, die was gefuseerd met de Partai Sosialis, de haastig georganiseerde verkiezingen voor de volksvertegenwoordiging in Palembang. En hoewel de Hizbullah-troepen van de Mas-yumi-groep in verhouding tot elk ander leger veel groter waren, was de strategische sleutel nog steeds in handen van drie organisaties die dicht bij Gani stonden: Laskar Minyak (Oliemilitie), Laskar TABA (Tambang Batubara, Kolenmijnmilitie) en Burung Hantu.

De troepen hadden eten, kleding en wapens nodig. De meeste jongeren die zich bij bepaalde troepen aansloten deden dat vanwege de voedselproblemen ten gevolge van de Japanse bezetting. Daarbij hadden ze de neiging voor de meer 'welvarende' troepen te kiezen. Gani had zijn eigen manieren

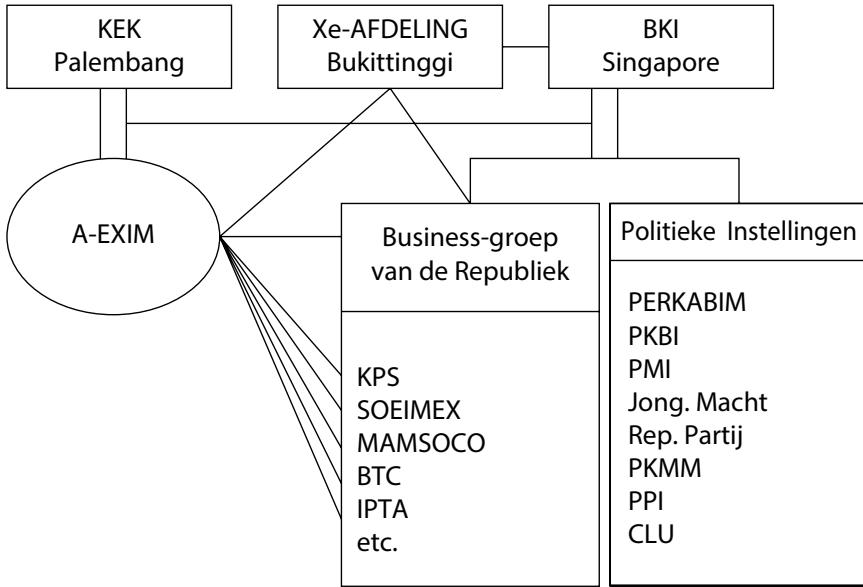
om volgelingen aan te trekken door handelslicenties te verstrekken en heffingen in te voeren ten behoeve van bepaalde groepen. Voordat de positie van de Nederlanders in maart 1947 sterker werd, waren de Burung Hantu en de Laskar Minyak superieur. Beide legers waren zeer welvarend omdat ze toestemming hadden voor de kleinhandel in olie. Ook legden ze af en toe heffingen op. De Japanse groentevoorraden die opgeslagen lagen in hun hoofdkwartier werden door hen achtergehouden, maar soms heimelijk gearmd tegen wapens, textiel, autobanden, kleding, en medicijnen. Het werd iedereen verboden te handelen met de Japanners, tenzij je een licentie had. In een dergelijke situatie nam het netwerk van tussenhandelaren al snel de vorm aan van *ngulo*-handel (letterlijk: zoals een slang), dus via een kronkelende route.³³

Gani richtte in juni 1946 een aantal economische instellingen op voor de grootschalige, door de residentie georganiseerde handel. KEK (Koordnasi Ekonomi Keresidenan, Coördinatie Economie van de Residentie) was de belangrijkste instelling; de operationalisering ervan was in handen van een aantal professionele inheemse handelaren, Chinezen en militairen. Voor de komst van de Nederlanders in deze regio waren de strategische bronnen olie en steenkool in handen van de republiek. Gani volgde daarna de ‘zachte lijn’ bij het voeren van de onderhandelingen (olie-diplomatie Gani) met de geallieerden om de olie- en steenkoolindustrie veilig te stellen. Laskar Minyak en Laskar TABA kregen daarna de taak toebedeeld om de olie- en steenkoolbronnen te controleren. De handel met Singapore werd bijna geheel uitgevoerd door het Republikeinse leger, sinds januari 1946 onder de naam Tentara Republik Indonesia (TRI), in samenwerking met Chinese handelaren.

Voor 1947 was de handel met Singapore in de eerste plaats een taak van de TRI. Een van de grootste militaire businessgroepen in Palembang in die periode was de A-EXIM (Afdeeling Export-Import). De operationele kracht van de KEK Palembang lag in feite bij de A-EXIM, eerder Oesaha Moeda (Jonge Onderneming) genaamd. De A-EXIM Palembang werd op haar beurt de inspiratie voor de vorming van de Xe-Afdeeling, een van de stafonderdelen van de Perwakilan Kementerian Pertahanan (Vertegenwoordiging van het ministerie van Defensie) in Bukittinggi. Het directeurschap was in handen van kolonel Hasan Kasim, Gani’s vertrouwde officier die eerder in dienst was als commandant van de IIe Divisie van Palembang.³⁴

Gani had een vertegenwoordiger van de republiek in Singapore nodig om de handelscontacten met dat land te vergemakkelijken. Nadat halverwege

Zakenrelaties Sumatra-Singapore

juli 1946 in Palembang de KEK was gevormd, vertrok Gani om zijn eerdere bezoek aan Singapore in maart een vervolg te geven.³⁵ Hij bleef er slechts een week (22-28 juli), maar toch lukte het de oprichting van de Badan Kebajikan Indonesia (BKI) als ambassade van de republiek aldaar in gang te zetten.³⁶ Gani stelde zich in verbinding met de arbeidersbeweging van Singapore en het schiereiland, terwijl hij ook contact legde met een aantal Chinese handelaren die optraden als 'agent' van het handelsnetwerk van de Republiek Sumatra en Singapore.

De mensen van de BKI waren voormalige Hodobu-leden, die sinds het begin van de revolutie actief waren in de Indonesische arbeidersorganisatie in Singapore en die banden hadden met de plaatselijke arbeidersbeweging.³⁷ De belangrijkste organisaties daar waren de Perkabim (Perkumpulan Kaum Buruh Indonesia Merdeka, Arbeidersvereniging van Onafhankelijk Indonesië) en de Indonesia Labour Party (ILP).³⁸ Andere Indonesische bewegingen in Singapore sloten zich aan bij een aantal organisaties op het Maleise Schiereiland die met de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië sympathiseerden, zoals de Gerakan Angkatan Muda (GAM, Beweging van de Jonge Generatie)³⁹, de Republican Party, en een aantal non-politieke organisaties.

Tot op zekere hoogte was de BKI inderdaad opgericht als Indonesische ‘paraplu’-organisatie in Singapore en Malakka. Er zaten evenwel te veel etnische of ideologische afdelingen en belangengroepen in, die in de praktijk de neiging hadden los van elkaar te opereren en zelfs met elkaar te concurreren. Dat deze spanningen niet alleen politiek-ideologisch waren, blijkt bijvoorbeeld uit het conflict tussen Perkabim en ILP: dat betrof namelijk hun onderlinge rivaliteit in het tussenhandelnetwerk, op zoek naar ‘moeilijke goederen’ (wapens en andere militaire werktuigen).⁴⁰

Aan de ene kant stond de vereniging Perkabim, die werd bestuurd door de etnische Minang-groep en meer gematigd van aard was: men vermeed radicale acties ten aanzien van de Nederlandse positie in Singapore. Deze houding werd aangenomen met het oog op hun ‘illegale’ positie op grond van de Singaporese wet. Een deel van de leden van deze organisatie had geen officieel paspoort, daar de Engelse machthebbers de republiek nog niet hadden erkend.

De PKBI (Persatuan Kaum Buruh Indonesia, Indonesische Arbeidersvereniging), een verzamelplaats voor etnische Batakkers, aan de andere kant, zag de Perkabim als een organisatie die niet kon worden uitgenodigd om mee samen te werken. Zij beschouwde de Perkabim zelfs als belemmering voor hun plan om openlijke agitatie tegen de Nederlanders in Singapore te starten. Bij de viering van één jaar Indonesische onafhankelijkheid ondernam de PKBI bijvoorbeeld onder leiding van Abdoel Salim eigen acties door demonstraties te houden met karikaturen en pamfletten die openlijk anti-Nederland waren. De Perkabim was niet betrokken bij deze acties, de BKI was zelfs niet eens ingelicht.

De BKI leek te falen in de uitvoering van zijn rol als paraplu of bemiddelaar tussen Perkabim en PKBI. Dat werd hoogstwaarschijnlijk veroorzaakt door de kleur van de Minang-groep en de invloed van Gani hierin. Gani kon echter de PKBI niet zomaar ontbinden of zijn wil opleggen. Gani kon eenvoudigweg niet zonder de sleutelrol van de PKBI in het leggen van contacten met het buitenland, vanuit Singapore met andere landen, en evenmin zonder haar leider S.L. Tobing; ze waren noodzakelijk om de ‘moeilijke goederen’ te verkrijgen.⁴¹

Om de spanningen tussen deze twee etnisch verschillende groepen te neutraliseren stuurde Gani in augustus 1946 Mohammad Taher Karim Lubis als contactpersoon namens de republiek op Sumatra. Als officieel afgevaardigde kon de aanwezigheid van Lubis in Singapore worden geaccepteerd door de PKBI, daarbij was hij goed bekend in Medan. Hij werd geaccepteerd door

de Perkabim-groep, omdat hij als afgevaardigde van Gani kwam en omdat hij een islamitische Barakker was. Hij slaagde er aardig in om het conflict tussen Perkabim en de PKBI te neutraliseren, na een reorganisatie van de afzonderlijke besturen.⁴²

Samen met de BKI speelde Lubis een grote rol bij het leggen van contacten met plaatselijke politieke bewegingen. Vervolgens werden er handelsverbanden met meerdere Chinees-Sumatraanse 'agenten' in Singapore gelegd, onder anderen met Lie They Kong, directeur van de Deli Sumatra & Co., met het hoofdkantoor in Tanjung Balai, Noord-Sumatra, en filialen in Singapore en Penang.⁴³ De resultaten waren onder meer te zien in de brief die hij eind augustus 1946 uit Singapore aan gouverneur Hasan stuurde, die in essentie een verslag vormde van een aantal van zijn eerste peilingen met betrekking tot de mogelijkheden van dat filiaal om minimaal 100 ton rubber te sturen vanuit Sumatra.⁴⁴ Hasan stuurde deze boodschap vervolgens door naar ir. Ibrohim, staf Gouvernemente Welvaartsafdeling, die eerder werkte voor de Residentiële Welvaartsafdeling van Palembang.

Omdat ze een nieuwe gelegenheid zagen tot uitbreiding van de handelsverbindingen tussen Sumatra en Singapore, gaven Gani en Ibrohim Lubis daarna de opdracht om een speciaal kantoor, Kantor Perhubungan Negara Republik Indonesia Propinsi Sumatra (KPS),⁴⁵ op te richten in Singapore. Om Lubis daarbij te helpen stuurde Gani materiële middelen in de vorm van goud en edelstenen via Usman bin Abdul Rahman, die later voorzitter van de KPS werd.⁴⁶ Gani stuurde ook mensen van Palembang naar Singapore, onder anderen Agus Rahman, directeur van de A-EXIM Palembang, en majoor Hasymi A. Taher alsmede majoor Achmad Bey. De twee laatsten waren *intendance*-officieren van de IIe Divisie van Palembang en actief in de A-EXIM Palembang en Jambi.⁴⁷ Hun voornaamste taak was met behulp van een ruilhandelsysteem wapens en militaire voorzieningen voor het TRI te krijgen.

Gani noemde drie soorten goederen waar dringend behoefte aan was. Ten eerste, vuurwapens met langeafstandsbereik plus ammunitie. Wanneer een bestelling de prijs van \$10.000 overschreed, moest de agent in Singapore eerst het hoofdkantoor in Palembang consulteren. Als hun handgeld onvoldoende was, werden er vanuit Sumatra landbouwproducten gestuurd, waarmee de aankoop van wapens door middel van ruilhandel werd uitgevoerd. Ten tweede moesten de militaire uniformen en textiel ten behoeve van het TRI en de kantoren voorrang krijgen, gevolgd door materialen voor andere behoeften. De derde categorie goederen betrof allerlei transportmiddelen

zoals trucks, auto's, autobanden en reserveonderdelen, waarvan de aankoop gebaseerd moest zijn op bestellingen van Palembang, vanwaar vervolgens andere regio's werden bediend.⁴⁸

Dat Palembang van officiële zijde van de republiek op Sumatra de hoogste prioriteit kreeg in het handelsnetwerk, is iets wat niet opnieuw uitleg behoeft, gezien de positie van Gani en de economische activa waar Palembang over beschikte. Toch ontlokte dit gegeven kritiek van andere Sumatraanse collega's. De neiging van Gani om de belangen van Palembang voorop te stellen wekte de indruk alsof hij andere regio's veronachtzaamde. In een krantenbericht van de *Soeloeh Merdeka* (Medan) bijvoorbeeld, stond als commentaar op de 'mijnheer uit Atjeh':

... Waarom kletst Bung Gani zo vaak over de toestand in Oost-Sumatra en West-Sumatra? Omdat Bung Gani alles ziet vanuit zijn Palembang-visie. Het is niet zo moeilijk om Oost-Sumatra en West-Sumatra van buitenaf te beoordelen, maar het opzetten van een goede organisatie is een andere kwestie. Daarom stelt men voor dat Bung Gani eerst in een andere plaats het voortouw neemt...⁴⁹

Nadat Ibrohim als staflid van gouverneur Hasan was aangesteld in de Afdeling Welvaart locatie Sumatra te Pematang Siantar, was de regulering van het goederenverkeer Sumatra-Singapore en omgekeerd in zijn handen. Om te beginnen beschikte Palembang, dat al eerder de weg had gebaad voor de 'zwarte handel', natuurlijk over de benodigde kanalen. Het wapenhandelsnetwerk in Singapore was inderdaad vaker in handen van figuren uit West-Sumatra (Bukittinggi) en Batak (Medan), maar de afzet naar Sumatra, die over het algemeen via Chinese boten en ruilhandel van producten verliep, was in handen van het Palembang-bolwerk.

Met name voor de route Palembang-Singapore waren de TRI-officieren in de Oesaha Moeda, later de A-EXIM, zeer betrouwbare speerpunten, temeer sinds een deel van hen naar Singapore was overgeplaatst. De directeur van de A-EXIM, Agus Rahman, was geen militair en net als Nuntjik A.R. stond hij in Palembang beter bekend als vooraanstaand socialist. Dankzij zijn uitgebreide 'handelsconnecties' met Chinese handelaren aldaar werd hij een vertrouweling van Gani in de samenwerking van de A-EXIM met de Chinese handelaren uit Palembang en Singapore. Zijn kantoor verhuisde al snel naar Singapore. Een van de meest vooraanstaande Chinese handelaren met wie in Singapore contact werd opgenomen was Tan Kah Kee, de voorzitter

van de ‘Chinese Handelskamer’, die ook voorzitter was van de Perkumpulan Persahabatan Indonesia (Vereniging van Vrienden van Indonesië), een Chinese pro-Republikeinse volksorganisatie in Singapore. De relatie was ontstaan in de Japanse tijd, toen Tan Kah Kee als grootste rubberexporteur van de onderneming Lee Rubber Co. vanuit Singapore al in Palembang actief was.⁵⁰

Ondertussen was ook de Soematra Import-Export (SOEIMEX), een andere belangrijke semioverheid-businessgroep in Palembang actief, met een netwerk van politieke figuren van de republiek in Singapore; de organisatie stond onder het militair commando van Bukittinggi.⁵¹ De afzonderlijke relaties van de businessgroepen in het tussenhandelnetwerk in 1946 weerspiegelden de machtsverhoudingen die steeds complexer werden, in de tijd dat de grenzen van de legitimatie van de officiële en onofficiële regering nog onvoldoende duidelijk waren. Voor Palembang was dit een tijd van ‘gouden’ tussenhandel-activiteiten.⁵²

GANI OP HET PODIUM VAN NATIONAAL LEIDERSCHAP

De wijze waarop het Indonesisch-Nederlandse conflict moest worden opgelost, bewoog in de periode 1947-1949 op en neer tussen voortzetting van het onderhandelingsbeleid en nieuwe fysieke confrontaties. De regio Palembang werd in deze ontwikkelingen meegesleurd. De politieke en militaire gevolgen waren serieus genoeg, vooral na het losbarsten van de gevechten begin januari 1947.⁵³ Niettemin ging de tussenhandel gewoon door. Onderhandelen of niet onderhandelen, vechten of niet vechten, Palembang bleef actief betrokken bij de voortzetting van de revolutiestrijd door middel van tussenhandel.

Een aantal belangrijke aanpassingen van het handelsnetwerk in Palembang in de periode 1947-1949 werd deels doorgevoerd als gevolg van interne polarisatie binnen de sociaal-politieke machten van Palembang. Deze polarisatie hield vooral verband met de opkomst van de oppositie van de priyayi-groep, afstammelingen van het Sultanaat, en de opnieuw groeiende macht van de islamitische groepering – die zich had aangesloten bij de Mas-yumi – bij de verkiezing voor het regionale parlement van Palembang, de Dewan Perwakilan Rakyat (DPR).⁵⁴ Toen de islamitische partij een kandidaat naar voren schoof voor de positie van resident, ter vervanging van Gani, die was aangesteld in een nieuwe functie als vicegouverneur van Zuid-Sumatra, toonde laatstgenoemde opnieuw zijn invloed. Zijn vervanger werd

niet de kandidaat van de islamitische groep, maar een goede bekende van hem, KNI-leider Isa, werd dit wel. Deze manipulatie werd geaccepteerd door Yogyakarta. Met deze benoeming van zijn mensen in de residentie wist Gani, naast het ambt van vicegouverneur, dus opnieuw een troefkaart in het politieke spel op Sumatra uit te spelen. Hij deed dit in een poging de invloed te verminderen van gouverneur Hasan op de Republikeinse figuren in Medan, die nota bene vrienden van Gani waren geweest in de Gerindo, zoals Jakub Siregar, de resident van Oost-Sumatra.⁵⁵

In korte tijd toonde Gani de kwaliteit van zijn leiderschap in Sumatra. Enkele maanden nadat hij vicegouverneur van Zuid-Sumatra was geworden werd hij naar Yogyakarta geroepen om de positie als minister van Welvaart in het Tweede Kabinet-Sjahrir te bekleden.⁵⁶ Veertig jaar oud kwam hij op het hoogtepunt van zijn politieke carrière. Dankzij zijn ervaring als regionaal leider groeide hij niet alleen uit tot een van de meest vooraanstaande Sumatranen op het 'nationale toneel' maar ook tot een van de meest invloedrijke figuren, na *The Big Five* Sukarno, Hatta, Agus Salim, Sjahrir en Amir Sjarifuddin, die Indonesië hielpen onafhankelijk te maken. Om te beginnen was Gani de 'eerste' persoon na Sjahrir in de vervolgonderhandelingen van Linggarjati. Zijn eerste taak, in het kader van zijn functie als minister, was natuurlijk het oplossen van de economische problemen van de republiek, zoals was bepaald in het ontwerp van de overeenkomst van Linggarjati.

Gani was geen econoom. Het belangrijkste scenario voor de economische planning van de republiek in deze periode was eigenlijk in handen van Mohammad Hatta. Gani was een persoonlijkheid die leek op Sukarno, maar dan meer een *gado-gado* (mengelmoes) en *preman gadang*, een geliefde Minang-term van hem waarmee hij zijn brede sociale ervaring als 'makelaar' voor de studenten, filmsterren, journalisten, dramaschrijvers, dokters en soldaten wilde tonen.⁵⁷ Zijn karakter en ervaringen uit zijn jeugd bleken een uitstekende basis voor een succesvolle politieke carrière, ook als minister van Welvaart. In twee opeenvolgende kabinetsperiodes bekleedde hij de post van minister, en was zelfs vicepremier, iets wat tijdens de revolutie zelden voorkwam in een kabinet.

De superioriteit van Gani in public relations en als 'hoofdrolspeler' was feitelijk wat de republiek nodig had om het scenario uit te voeren dat door Hatta in de onderhandelingen met Nederland was gearrangeerd. Gani slaagde erin zichzelf op te voeren als 'goede Thespiaanse' econoom.⁵⁸ Vanaf medio november 1946 trad hij ook op als een van de leden van de Indonesische delegatie in de onderhandelingen met de Nederlanders. In de Linggarjati-on-

derhandelingen van 15 november 1946 viel Gani op, niet vanwege zijn diepzinnige bijdrage, maar door zijn karakter en voorkomen. Hij kon vaak zijn gevoelens niet verbergen bij het overbrengen van zijn politieke overtuiging, zodat in het kader van de Linggarjati-onderhandelingen een aantal van zijn politieke verklaringen door de Nederlanders werden gezien als ondiploma-tieke opmerkingen.⁵⁹

In dit geval kon Gani zeggen: 'Nederland heeft nu geen rechten meer om exportvergunningen uit te geven voor Indonesische landbouwopbrengsten.' De reactie van Nederlandse kant, vertegenwoordigd door A.S. Pinke, Waarnemend Opperbevelhebber van de Nederlandse Marine, was niet minder scherp: 'Ik ben de heerser over de territoriale wateren van deze archipel...'⁶⁰ Gani antwoordde enkel met een sarcastische glimlach, een stilzwijgende verwijzing naar de steun die hij gaf aan de 'smokkel' in de territoriale wateren tussen Sumatra en Singapore en die hem later de bijnaam 'the greatest smuggler of Southeast Asia' zou opleveren.⁶¹

De ontwikkelingen in 1947 en daarna, getuigen van de belangrijke rol van Palembang in de uitvoering van het economisch programma van de republiek dat door Gani vanuit Yogyakarta werd geleid. De tussenhandel in Palembang was in deze periode erg complex en voltrok zich op grote schaal. Om daar een algemeen beeld van te krijgen volstaat het een aantal belangrijke aanpassingen en veranderingen in het Palembangse netwerk te beschrijven.

Ten eerste: de tussenhandel in Palembang ontwikkelde zich in die periode als een integraal onderdeel van het grootschaliger economisch programma van de republiek. Het operatiegebied, dat zich voorheen beperkte tot de route Palembang-Singapore, omvatte nu ook Java-Palembang-Singapore. In deze periode begon Palembang, net als andere regio's in Indonesië, rechtstreeks de confrontatie aan te gaan met de Nederlandse macht, niet langer met de geallieerden. Economisch gezien werd de republiek door de Nederlandse blokkade serieus op de proef gesteld, en daarmee werd de positie van Palembang voor haar steeds belangrijker.

Ten tweede: als gevolg van de Nederlandse invasie, die de oorlog op Java intensiverde, raakten de handelsactiviteiten van de republiek daar steeds meer in het nauw. Veel ondernemers op Java begonnen hun activiteiten in 1947 te verhuizen naar Sumatra. De strategische geografische ligging zorgde ervoor dat Palembang al snel een bijzondere positie kreeg, met een symbolische rol als 'broker', als de 'slagader' die de zowel fysieke als sociaal-politieke scheidslijnen overbrugde.⁶²

Voor 1947 was Palembang voor de economische activa aangewezen op de opbrengsten van rubber en koffie en het overschot van de aardolie-industrie alsmede de opbrengsten van de kolenmijnen die gered waren van de Japanse tactiek van de verschroeide aarde. Van de opbrengsten van de grote ondernemingen viel bijna niets te verwachten. Vanaf medio 1946 werd op initiatief van Ibrahim Zhahir, hoofd Afdeling Welvaart van de residentie Palembang, een groot deel van deze ondernemingen gereorganiseerd, zodat die van groot belang werden voor de economie van de republiek.

Alle grote koloniale plantages (rubber, palmolie, koffie en thee) in Palembang waren in de Japanse tijd door het tekort aan arbeidskrachten erg verwaarloosd.⁶³ Tijdens de revolutie kon een klein deel opnieuw worden benut door ze te verpachten aan binnenlandse ondernemingen of door ze toe te wijzen aan de plaatselijke pasirah. Een serieuzer reddingsprogramma voor de plantages kwam tot stand dankzij een initiatief van de Afdeling Welvaart in Palembang, dat rond oktober 1946 werd aanbevolen in de conferentie van de 'Plantageraad'. Leidend daarbij was het model van de olie-industrie, namelijk de vorming van een werkverband tussen de onderneming PPM en het overheidsorgaan (Permiri).⁶⁴ De conferentie slaagde erin om de Serbupri (Serikat Buruh Perkebunan Republik Indonesia, Vereniging van Plantagearbeiders van de Republiek Indonesië) op te richten.⁶⁵ Het beheer van de plantages zou gezamenlijk worden gevoerd door de Serbupri en een raad met de naam Pusat Perkebunan Andalas Selatan (Centrum van de Plantages van Zuid-Andalas), een overheidsinstantie onder de Afdeling Welvaart geleid door Umbuh Alwi, de vervanger van Ibrahim die al naar Bukittinggi was overgeplaatst.⁶⁶

Ten derde: de opbrengst van de plantageproducten kwam boven op de opbrengsten van de olie-industrie en kolenmijnen, wat Palembang beter voorbereid maakte om de nieuwe tijd binnen te gaan, in vergelijking tot andere regio's die geconfronteerd werden met de Nederlandse economische blokkade. Dit operatienetwerk van de 'zwarte handel' van de republiek kreeg steun van de vloot van de Chinese handelaren uit Palembang via de SOCIEA,⁶⁷ een businessgroep van Chinese ondernemers van 'hoge' klasse (*lianhao*) met Singapore als standplaats. Sinds 1947 waren ongeveer vijftig lianhao-ondernemers actief betrokken bij de zwarte handel op Sumatra en Java.⁶⁸ Onder hen bevonden zich 64% Chinese handelaren afkomstig uit Sumatra, de rest kwam van Java.⁶⁹ Vergeleken met andere regio's in Indonesië was de groep Chinezen die afkomstig was uit Palembang of daar hun onderneming hadden het grootst. Meer dan een dozijn van de vijftig lian-

hao die in Palembang opereerden waren Palembang-Chinezen. Hun positie als lianhao en ls-eigenaren van de vloot die rechtstreeks betrokken was bij de handelsactiviteiten tussen Singapore en Sumatra zorgde voor een aparte dynamiek in het tussenhandelnetwerk van de republiek, met name in Palembang.

In de periode 1947-1949 waren minstens 7 van de 20 grootste Chinese rederijen, goed voor tientallen tot honderden kleine schepen (20-40 ton) die in Indonesië actief waren, in het bezit van Palembang-Chinezen of van Chinese ondernemers die gebruikmaakten van hun filiaal in Palembang.⁷⁰ Dit verschijnsel kwam eigenlijk op na de revolutie. De scheepsondernemingen hieronder hadden vaak de naam van hun eigenaar.⁷¹

Chinese scheepsondernemingen in Palembang

Nr.	Naam eigenaar	Scheepsonderneming	Andere ondernemingen
1.	Ang Tiuw Bie	Kapal 'Teluk 1-7	'Handel Mij 'Swan Liong'
2.	Chek Goan	Chek Goan & Co. Ltd.	Lian Tai & Co.
3.	Chuan Ann (Tung Djoe)	Chuan Ann Shipping Co.	
4.	Kho Teck Kin	Chiang Shipping Co. Ltd.	Firma 'Koh Teck Kin'
5.	Soe Hai Goan	a. The China Navigation Co. Ltd. b. The Hong Kong Steamship Co. Ltd. c. The Straits Steamship Co. Ltd.	Soe Hai Goan & Co.
6.	Tan Ban San	Tong Seng Shipping Co.	Firma 'San Ho'
7.	Tay Hock Goan	Kie Hock Shipping Co.	Firma 'Tai Hin Goan'

De zeven eigenaren van voornoemde ondernemingen werden handelscompagnons van de republiek. Ten minste vier van hen waren voor de oorlog politiek actief geweest, zoals Lee Kong Chian, een stiefkind van Tan Kah Kee, een zeer invloedrijke Chinees uit Zuidoost-Azië.⁷² Chian was ook een activist in de Democratic League uit Singapore. De 'Hok Tong'-onderneming, een dochteronderneming van Lee Rubber Co. uit Singapore, was voor de oorlog het belangrijkste rubberexportbedrijf in Palembang. Naast de rubberexport bezat deze onderneming ook een aantal schepen. De twee rubberfabrieken van Hok Tong Rubberfabrieken, met directeur Wang Soe Koe die voorzitter was van de Min Che-organisatie oftevel de Association of Peoples Livelihood, had zijn basis in Palembang.⁷³

De ervaringen die hij had opgedaan in Palembang, waar hij het economisch machtscentrum op Sumatra beheerste, werden door Gani tot model verheven bij de uitvoering van het economisch programma van Yogyakarta. De eerste taak die hem werd toevertrouwd was de voortzetting van het voorgaande economische beleid en de verdediging van de economische belangen van de republiek aan de onderhandelingstafel met de Nederlanders. Een van de belangrijkste economische instellingen waar Gani het initiatief toe nam in deze periode was de Banking and Trading Company (BTC), die eind januari 1947 in Jakarta werd opgericht. De BTC was een voortzetting van het Pusat Tenaga Ekonomi Bangsa Indonesia (PTE, Centrum voor de Economische Kracht van het Indonesische Volk), dat aan het eind van het Japanse bewind door Hatta was geïnitieerd.⁷⁴ Bijna iedereen van de PTC ging over naar de BTC, waarvan het lidmaatschap niet langer beperkt werd tot inheemse ondernemers maar dat ook Chinese ondernemers en militairen toeliet.⁷⁵

De BTC stond onder toezicht van de minister van Financiën Sjarifuddin Prawiranegara en werd geleid door de in Parijs en Rotterdam opgeleide econoom Sumitro Djojohadikusumo, met als waarnemer Ong Eng Die, een familielid van een Chinese *kapiten* (kapitein) uit Manado. Medio 1947 werd Ong Eng Die aangesteld als viceminister van Financiën in het kabinet-Amir Sjarifuddin. In de praktijk bleef Gani de BTC meer als handelsinstelling dan als bank beschouwen toen hij de participatie van particuliere ondernemingen in de export-importsector van en naar het gebied van de republiek op Java en Sumatra stimuleerde. De BTC handelde namens de regering bij het regelen van de export-importactiviteiten.

Het beginkapitaal van de BTC bedroeg ongeveer 20 miljoen roepia (60% overheidsaandelen en 40% particulier ondernemerskapitaal) en men slaagde erin een filiaal te openen in elke regio van Java, Sumatra en Singapore.⁷⁶ De BTC-afdelingen op Sumatra en in Singapore in het bijzonder waren in handen van groothandelaren die persoonlijke relaties onderhielden met topambtenaren van de republiek in de regio en in het centrum. Het BTC-filiaal van Medan, bijvoorbeeld, was in handen van Mahruzar, een jongere broer van premier Sutan Sjahrir; verder had Mahruzar het ook druk met zijn eigen onderneming, de firma Mahruzar Trading Co,⁷⁷ die relaties onderhield met een aantal Chinese handelaren in Penang.⁷⁸ De BTC-afdeling van Singapore werd geleid door dr. Suroso, een neef van dr. Sumitro, met een staf die onder anderen bestond uit Anwar Gani – alias Siwar Gani, een jongere broer van A.K. Gani –, Machus, Sjahrudin en A.P. Liem, een Chinese handelaar uit Batavia.⁷⁹

In de beginjaren, in ieder geval tot 1948, week de positie van de BTC in Palembang af van die in andere plaatsen, mogelijk omdat de aanwezigheid van een aantal economische instellingen die Gani eerder had opgericht als voldoende werden beschouwd om de ‘missie’ van de BTC te dragen. Daarbij was het idee van de BTC zelf indirect al in praktijk gebracht in Palembang. Voor ze in 1947 tegenover de Nederlanders kwamen te staan waren de Soemex, Nusantara Malaya Singapore Co. (Namsoco) en Perseroan Andil Bank Indonesia Palembang (Aandelenmaatschappij Bank Indonesia te Palembang), de drie meest invloedrijke economische instellingen in Palembang die de handelsactiviteiten tussen Sumatra en Singapore leidden. Deze werden vervolgens door Gani verbonden aan de BTC-activiteiten vanuit Java.

In overeenstemming met zijn doelstellingen trad de BTC op als agent van overheidsondernemingen bij de export-importactiviteiten door de aangesloten bedrijven. Rubber, suiker, koffie, tabak, opium en een aantal andere landbouwproducten werden door de ondernemingen opgekocht van de bevolking. De transacties met het buitenland werden uitgevoerd middels een ruilsysteem. Daarom kwamen bijna alle landbouwproducten die geëxporteerd werden terug in de vorm van goederen, over het algemeen kantoorbenodigdheden, industriële apparatuur, medicijnen en militaire benodigdheden. Gani sloot voor dit doel bijvoorbeeld contracten met buitenlandse ondernemingen die direct of indirect verbonden waren aan de internationale handelscentra.⁸⁰ Ze werden uitgenodigd naar Indonesië te komen en kennis te maken met ondernemingen die onder bescherming van de BTC stonden.

Tussen 1947 en 1949 betrad Palembang het tijdperk met een dualistische overheid, Republikeins en Nederlands. Beide werden erkend als uitvoerende overheid en beide werkten achterdochtig en vol vooroordelen samen. Tijdens deze onzekere tijd bleef het verschijsel tussenhandelnetwerk zich evenwel verder ontwikkelen. Palembang bleef doorgaan met op allerlei manieren winst te behalen op een schaal die niet eerder was voorgekomen.⁸¹

TOT SLOT

Rond april 1949, een aantal maanden voor het ‘einde’ van de revolutie, schetste een ambtenaar van de afdeling economische zaken van Negara Sumatera Selatan (NSS, Staat Zuid Sumatra)⁸² een beeld van de situatie in Palembang waarbij hij herinnerde aan de situatie van voor de oorlog:

... wanneer Oost-Sumatra inderdaad de bijnaam ‘State of Estates’ krijgt, dan kan Zuid-Sumatra ‘State of Production’ worden genoemd, een

centrum van commercie en handel. [Hier is] het zakenelement zichtbaar dominant. Dit geldt voor grote ondernemingen, een groot aantal goed gevestigde Indonesische en Chinese handelaren, als ook voor de kleine handelaar. Kortom, Palembang is een commercieel centrum...⁸³

Andere bronnen bevestigen dit beeld. Maar wat betekenden de belangrijke veranderingen tijdens de revolutieperiode voor Palembang? Kan men zeggen dat de historische lijn van Palembang in de twintigste eeuw geen structurele, ingrijpende verandering heeft ondergaan? Als dat zo is, wat voor soort revolutie vond er dan eigenlijk plaats in Palembang? Het antwoord daarop is dat hoewel Palembang zijn specifieke kenmerken als bloeiend tussenhandelnetwerk in stand hield, de vertakkingen ervan zichtbaar belangrijke veranderingen ondervonden. Deze ontwikkeling ging gelijk op met de veranderingen als gevolg van de opkomst en ondergang van sociaal-politieke krachten in die regio.

In de periode voor de oorlog vormde het tussenhandelnetwerk dat beheerst werd door de groep van islamitische handelaren (PSII) een constante in het koloniale politieke beleid, die zich het meest deed gelden op het moment dat de staat sterk was maar de samenleving zwak.⁸⁴ In een dergelijke sfeer stond het tussenhandelnetwerk op zichzelf en was het een vijand van de koloniale staat. Tijdens de revolutie was de staat nog erg zwak en de samenleving daarentegen amper te beteugelen. De strijd om de staat van de republiek, in stand te houden had tot gevolg dat de regering de weg van het compromis koos, buiten en binnen het overheidsapparaat waarvan de grenzen nog onduidelijk waren. En andersom was de groep buiten de overheidsbureaucratie steeds meer afhankelijk van de legitimatie van hun onderneming.

De revolutie in Palembang bracht tot op zekere hoogte een nieuwe generatie handelaren voort, die kansen kregen dankzij de opkomst van de tussenhandel. Hoewel het verloop van de revolutie in die regio in veel opzichten gelijkienis vertoonde met de ontwikkelingen elders in Indonesië, toonde de revolutie hier ook enkele afwijkende kenmerken, die karakteristiek waren voor de regio. Het is met name het commerciële karakter van Palembang geweest dat de regio tot vruchtbare grond voor tussenhandelactiviteiten maakte, waar politiek en economie samenkwamen rond bepaalde individuen of groepen die hun lot hadden toevertrouwd aan de dynamiek van de revolutie.⁸⁵

Het is niet zonder gevaar een rechte lijn te trekken van de historische ontwikkeling van Palembang ten tijde van de revolutie naar de meest in-

vloedrijke personele formaties in deze periode. Maar het hoeft niet te worden betwijfeld dat in deze periode de groep vreemde elementen, regionale immigranten of ‘buitenstaanders’ die zich rondom Gani verzamelden, het dominantst was in het beheersen van de politieke en economische bronnen.

De belangrijkste rivalen waren twee verschillende groepen: de islamitisch-religieuze groep – voor de oorlog PSII-aanhangers die zich daarna aansloten bij de Masyumi – en de ‘priyayi’-groep, oftewel de ‘feodale’ kliek van het Sultanaat Palembang. In de periode voor de oorlog vormde de religieuze elitegroep een activistische beweging die niet te evenaren was. Daarna begon het succes van de islamitische nationalistische groep te verbleken, in elk geval wat betreft haar toegang tot de macht. De islamitische groep verloor veel mogelijkheden om de strategische bronnen te beheersen; haar kracht lag alleen in haar numerieke meerderheid, maar ze legde het af in strategie.⁸⁶

De sleutelposities werden al vroeg ingenomen door de seculiere nationalistische groep van nieuwkomers, geleid door Gani. Daarbij kwam zij niet alleen te staan tegenover de islamitische groep, die steeds verder opzijgeschoven raakte, maar ook tegenover de tamelijk zwakke concurrenten uit de priyayi-groep. Voor de oorlog hadden deze als ambtenaar, binnenlands bestuurder, of als administrateur in de nationale bureaucratie gewerkt, en om die reden werd hun politieke geloofwaardigheid tijdens de revolutie gewantrouwd en werden ze er vaak van beticht ‘handlangers’ te zijn van de Nederlanders. Daarbovenop kwamen de sterke lokale sentimenten die weerspiegeld werden in hun strijdkreet ‘Palembang voor Palembang’, als reactie waarop ze zichzelf probeerden te distantieëren van de eenheidsstaat waarvoor de Republikeinen zich sterk maakten.

Hoe dan ook leek de rivaliteit tussen de republiek, gedomineerd door de ‘vreemde’ elementen, en de priyayi-groep, geïnstitutionaliseerd in de NSS – een creatie van Van Mook – een onevenwichtige strijd. De laatste groep, die er vaak van werd beschuldigd pro-Nederlands te zijn, was blijkbaar niet in staat volgelingen te mobiliseren. De politiek onder de federale vlag, inclusief de strategische economische bronnen, bleek eerder door de groep immigranten te worden beheerst.

Ondertussen had de islamitische beweging, hoewel gevoed door dezelfde regionale sentimenten, een andere sociaaleconomische achtergrond dan de priyayi-groep. Zij was voortgekomen uit een plattelands- en boerentraditie, maar de twee groepen vonden elkaar in solidariteit door een combinatie van religieuze sentimenten en commerciële netwerken die via de opleidingsinstituten van voor de oorlog werden bevorderd door de bewegingen (PSII

en Muhammadiyah). De priyayi-groep stamde uit de Sultanaat-traditie, en een kleine groep van volgelingen bestond uit Palembangse ambtenaren. De islamitische groep had politiek-ideologisch veel overeenkomsten met de vreemde-elementengroep. Ze hadden allebei een sterke antikoloniale gedrevenheid. Op basis hiervan groeide de islamitische beweging en de door immigranten beheerste groep geleidelijk naar elkaar toe, met steun van de militaire elementen.

Ten slotte, als Anderson bij het observeren van de structuren van de machtsformaties van de Indonesische revolutie zoals die plaatsvond op Java stelt dat de revolutie in Indonesië in deze periode een 'jongerenrevolutie' was,⁸⁷ terwijl Reid het type 'revolusi sosial' identificeerde aan de hand van de ontwikkeling van Aceh en Oost-Sumatra,⁸⁸ heeft het dan misschien ook nut ons af te vragen wat voor soort revolutie er in Palembang plaatsvond?

In deze bijdrage is geprobeerd in te gaan op de belangrijke rol van individuen of groepen die betrokken waren bij de netwerken waarin de politieke en economische belangen ten tijde van de revolutie vervlochten waren, vanuit de gedeelde ideologie van nationalisme. De basis hiervan ontwikkelde zich al veel eerder, in de vooroorlogse periode, maar bleek in deze jaren van bijzondere betekenis te zijn.

15.

Proletariër te midden van concurrenten

Tan Malaka en de revolutionaire strijd
om de onafhankelijkheid, 1945-1949¹

MANUEL KAISIEPO²

Naast Sukarno en Hatta kwamen er tijdens de strijd om de onafhankelijkheid ook andere leiders naar voren. Deze richtten zich op een religieuze of marxistische ideologie en probeerden de massa te mobiliseren, waarbij bovendien sprake was van onderlinge concurrentie tussen marxistisch georiënteerde groepen. Manuel Kaisiepo bespreekt de rol van een van die leiders, Tan Malaka, die uiteindelijk werd verslagen. Hij had een eigen visie op de revolutie die meer nationalistisch dan communistisch was.

Tijdens de revolutie werd duidelijk dat de strijd niet alleen ging om de vernietiging van de koloniale macht, maar ook om het doorbreken van traditionele structuren binnen de eigen samenleving. Dat leidde niet alleen tot politieke mobilisatie, maar werd ook gekenmerkt door conflicten en geweld.

Tan Malaka, ca. 1945. Bron UBL-KITLV.

Aanvankelijk schoof het revolutionaire proces tussen november 1945 tot de gebeurtenissen van 3 juli 1946 snel op naar links. Daarna vond er een sterke polarisatie plaats, die zijn climax vond in de communistische opstand in Madiun in september 1948.

Een belangrijk aspect van de onrust tijdens de revolutie was de grote rol van concurrerende politieke groeperingen met tegengestelde ideologische visies die de massa mobiliseerden en elkaar bestreden. In deze sfeer verschenen naast de leiders die een nationalistische ideologie aanhingen, zoals Sukarno en Hatta, ook oppositieleiders uit groepen die geïnspireerd waren door religieuze en marxistische ideologieën. Deze groepen vormden eigen strijdgroepen en probeerden met name jongeren voor zich te winnen. Dit leidde in de eerste maanden na de proclamatie soms tot anarchistische toestanden, waarbij civiele machthebbers blootgesteld werden aan militante acties van jongeren die niet te beteugelen waren.

Dit artikel probeert opnieuw de rol van Tan Malaka in die periode te schetsen, en dan met name zijn conflict met de Partai Sosialis (Socialistische Partij) en de Partai Komunis Indonesia (PKI, Indonesische Communistische Partij).

‘MURBA’ VERSUS ‘BORJUIS KECIL’³

Behalve Sukarno en Hatta waren Sjahrir en Amir Sjarifuddin de meest invloedrijke figuren in de begintijd van de revolutie. Samen worden ze vaak de Grote Vier van de Revolutie⁴ genoemd. Sjahrir, die aan het hoofd stond van het werkcomité (Badan Pekerja) van het Republikeinse parlement (Komite Nasional Indonesia Pusat, KNIP) slaagde er op 4 november 1945 in premier te worden.

Sjahrirs politieke gedachtegoed is te lezen in de brochure *Perjuangan Kita* (Onze Strijd). Met zijn democratisch-humanistische houding en zijn voorkeur voor een liberaal-democratische politiek was Sjahrir van mening dat de beste manier om de onafhankelijkheid van Indonesië te bereiken besloten lag in slimme en flexibele diplomatie, waardoor Amerika en Engeland Nederland niet langer volledig zouden steunen. Sjahrir legde meer de nadruk op diplomatie en daarin verschilde hij fundamenteel van andere groeperingen, met name de jongeren en het leger, die gewapende strijd propageerden.

Door het optreden van Sjahrir als premier en Amir Sjarifuddin als minister van Defensie speelde hun Partai Sosialis als regeringspartij een centrale rol.⁵ Door de vorming van het eerste kabinet-Sjahrir werden ministers van

het voorafgaande – kortstondige – presidentiële kabinet naar de oppositie verdrongen. Dit had tot gevolg dat tegenstellingen tussen de groeperingen, die zich natuurlijk hadden moeten verenigen in het verzet tegen Nederland, op de spits werden gedreven. De campagne van Sjahrir om de leiding van de republiek te zuiveren van mensen die ooit hadden samengewerkt met Japan zette kwaad bloed. Wie had niet samengewerkt met Japan? Immers, Sukarno, Hatta, een groot deel van de nationale leiders maar ook generaal Sudirman hadden dit gedaan. In deze situatie dook Tan Malaka op; hij slaagde erin met behulp van groepen binnen het leger en jongeren de aanhangers van een eenpartijstelsel achter zich te verenigen.

Na twintig jaar in het buitenland te hebben ‘rondgezworven’⁶ verscheen Malaka, een legendarische figuur, in augustus 1945, nadat de onafhankelijkheid was uitgeroepen, opnieuw op het nationale politieke toneel. Al snel kreeg hij brede steun van oppositiegroepen. Hij trad naar voren als een nieuwe macht tegenover de regering, die in handen was van de Partai Sosialis. Zich bewust van de kwaliteiten van deze revolutionaire veteraan had Sjahrir hem in oktober 1945 gevraagd samen te werken en hem het aanbod gedaan zitting te nemen in de leiding van de Partai Sosialis.⁷ Tan Malaka wees dat aanbod onmiddellijk af; hij was van mening dat de oprichting van verschillende partijen de inspanningen om de massa als noodzakelijke macht voor de revolutie bijeen te brengen zou belemmeren. Sterker nog, zijn afwijzing was gebaseerd op zeer principiële overwegingen, zoals hij zelf liet weten:

Met betrekking tot het voorstel om de Partai Sosialis te leiden breng ik naar voren dat mijn houding ten opzichte van een socialistische partij nog steeds hetzelfde is als vroeger, en na meer dan twintig jaar wil ik geen deel uitmaken van de socialisten, waarvan de meesten nog steeds compromissen willen sluiten met de kapitalisten/imperialisten.⁸

Daarnaast verschilden de politieke opvattingen van Sjahrir van de visie van Tan Malaka met betrekking tot de *totale revolutie*. Voor Tan Malaka bestond de Indonesische revolutie voor een klein deel uit verzet tegen de resten van het feodalisme en voor het grootste deel uit verzet tegen het westers imperialisme.⁹ Een zinvolle omwenteling in de Indonesische samenleving kon alleen plaatsvinden via een totale revolutie, waarin niet alleen de kolonisator werd verdreven, maar ook de resten van nutteloze oude culturen, zoals het feodalisme dat een slavenmentaliteit had voortgebracht, geheel zouden

worden weggevaagd. Voor hem had de onafhankelijkheid niet alleen een politieke, maar ook een sociaal-economische en zelfs een mentale betekenis. Een totale revolutie als deze kon alleen slagen als de massa in beweging werd gebracht onder een sterke organisatie die met ijzeren hand waakte over het gedisciplineerde verloop van de revolutie.

Het doel van de revolutie was voor Tan Malaka de vorming van een onafhankelijke en socialistische Indonesische natie, en dat was alleen mogelijk op een (volks)democratische grondslag. Deze democratie, in zijn politieke terminologie 'murbaïsme' genoemd, werd het uiteindelijke doel van Tan Malaka's revolutie.¹⁰

Tan Malaka maakte een tweedeling in de groepen die in die tijd vochten: ten eerste degenen die kozen voor een gewapende strijd via 'massa-actie' en ten tweede degenen die kozen voor 'diplomatie' en bereid waren 'compromissen te sluiten'. De eerste groep noemde hij de 'Murba'-groep, de tweede (met Sukarno, Hatta, Sjahrir en Amir Sjarifuddin) de 'Borjuis Kecil'.¹¹

Zijn denkbeelden waren radicaal en pasten daarom in de revolutionaire sfeer van die tijd en leverden hem in korte tijd veel steun op, voornamelijk van jongeren, strijdorganisaties en legerkringen.¹² Het trage verloop van de onderhandelingen door de regering zorgde er bovendien voor dat steeds meer partijen de politieke visie van Tan Malaka onderschreven. Toen hij voelde dat er genoeg steun voor hem was besloot hij alle partijen, manschappen en strijdorganen uit te nodigen met de bedoeling een samenwerkingsverband te vormen.

Op 1 januari 1946 werd in Yogyakarta een voorbereidende vergadering gehouden om dat samenwerkingsverband te vormen, dat de naam Persatuan Perjuangan (Vereniging van Strijd) kreeg. Deze vergadering werd gevolgd door een eerste congres, dat van 3 tot 5 januari 1946 plaatsvond in Purwokerto en werd bijgewoond door 138 volksorganisaties.¹³ Tijdens dit congres hield Tan Malaka een toespraak waarin hij het belang van 'eenheid' en '100 procent onafhankelijkheid' benadrukte. Het belangrijkste deel van zijn toespraak was het 'Minimum Program', dat zeven punten telde:

1. erkenning van 100 procent onafhankelijkheid;
2. een volksregering waarin de koers van de regering in overeenstemming was met de wil van het volk;
3. een volksleger;
4. ontwapening van het Japanse leger;
5. zorg voor de Japanse gevangenen;

6. inbeslagname en beheer van de vijandelijke landbouwondernemingen;
7. inbeslagname en beheer van fabrieken, mijnen en de industrie van de vijand.

Het is interessant dat ook opperbevelhebber generaal Sudirman van het Volksveiligheidsleger en Laksmana Armadji van de Marine deel uitmaakten van de elf leden tellende commissie die betrokken was bij de organisatie van de Persatuan Perjuangan. Sudirman hield op het congres ook een toespraak, waarin hij onder andere betoogde dat het beter was 'dat we worden gebombardeerd met een atoombom, dan minder dan 100 procent onafhankelijk te zijn'.¹⁴ Sudirman veranderde later van standpunt ten opzichte van Tan Malaka en de Persatuan Perjuangan, maar liet door zijn aanwezigheid op het congres toch duidelijk zien dat hij partij koos voor het principe '100 procent onafhankelijkheid', dat gelanceerd was door Tan Malaka.

Een dergelijke snelle en brede steun uit allerlei politieke groeperingen kan gezien worden als een teken van ontevredenheid over het politieke beleid van Sjahrir, dat de nadruk legde op geduldige diplomatie. De Persatuan Perjuangan stelde zich op het standpunt dat revolutie de erkenning van de volledige soevereiniteit en '100 procent onafhankelijkheid' betekende. Sjahrirs politiek van overleg en de daaraan gepaarde concessies aan Nederland en Engeland werden door hen beschouwd als ver onder de grens van 100 procent onafhankelijkheid.

De snel uitbreidende invloed van de Persatuan Perjuangan is ook te zien aan de steun van het werkcomité van het Republikeinse parlement (KNIP) voor het Minimum Program, dat vervolgens werd bekrachtigd in de plenaire zitting van het parlement in Solo op 28 februari 1946.¹⁵ Als gevolg van dit besluit kwam het kabinet-Sjahrir ten val. Binnen de Persatuan Perjuangan hoopte men dat Tan Malaka het vertrouwen zou krijgen om een nieuw kabinet te vormen.¹⁶

Toch wees Sukarno met steun van Hatta wederom Sjahrir aan om een nieuw kabinet te vormen. Maar het was ook duidelijk dat de macht en de invloed van de Persatuan Perjuangan niet zomaar konden worden onderschat. Dit blijkt uit het feit dat een deel van het Minimum Program door het nieuwe kabinet werd overgenomen en ook uit het aanbod aan leden van de Persatuan Perjuangan om zitting te nemen in het kabinet. Maar net als Tan Malaka weigerden zij dit, tenzij hun Minimum Program in zijn geheel zou worden overgenomen.

Het was niet de eerste keer dat Tan Malaka weigerde in het kabinet zitting te nemen. Zo had hij in september 1945 het aanbod van vicepresident Hatta om minister van Voorlichting te worden afgeslagen¹⁷ – een weigering die enige dagen later werd gevolgd door de gebeurtenis die bekend staat als het Testamen Politik (een ‘politiek testament’ waarin Soekarno en Hatta Tan Malaka en vier andere nationalisten uit verschillende kampen benoemden tot hun opvolgers ingeval zij daar zelf niet meer toe in staat zouden zijn, red.).¹⁸ Vermoedelijk wilde hij, Malaka, president worden, zoals ook blijkt uit de aanklacht die bijna een jaar later in verband met ‘de 3-juli-zaak’ (Peristiwa 3 Juli 1946) tegen hem zou worden ingebracht. In zijn autobiografie schrijft Tan Malaka over deze aantijgingen:

Tot nu toe (maart 1948) ben ik ervan overtuigd dat de positie (status) van President niet de enige manier is die mij de gelegenheid zal geven mijn plicht als Indonesisch staatsburger te vervullen om de revolutie te steunen. Daarnaast ben ik bovendien van mening dat de status van President, zoals Indonesië die tegenwoordig kent, geen *sine qua non*, geen absolute garantie is voor een succesvolle revolutie.¹⁹

Deze gedachtegang weerspiegelt duidelijk zijn politieke visie, die een totale revolutie beoogde waarbij hij eigenlijk hoopte op een positie als ‘revolutieleider’ en niet zozeer op een positie als president. Vanuit dit oogpunt zag hij zichzelf ook meer als een ideologisch leider dan als een politicus die deel uitmaakt van de regering.²⁰

Met de terugkeer van Sjahrir als premier kwamen er meer leden van de Partai Sosialis aan de macht, terwijl Tan Malaka en zijn bondgenoten in de Persatuan Perjuangan in de oppositie bleven. In die hoedanigheid bleven zij zich actief verzetten tegen de lijn van het kabinet. Op het Persatuan Perjuangan-congres in maart 1946 te Madiun werd Tan Malaka gearresteerd, samen met zijn belangrijkste aanhangers als Mohamad Yamin, Gatot, Abikusno, Sukarni en Chaerul Saleh. Deze arrestatie werd verricht omdat de ‘agitatie die door deze groep was teweeggebracht het overleg met Nederland en Engeland belemmerde.’²¹ Interessant is dat het hoofdkwartier van het leger verklaarde er niets mee te maken te hebben.²² Ook Sukarno bleek het arrestatiebevel niet te hebben ondertekend. Zo werd duidelijk dat het een eenzijdige actie was van de groep van Sjahrir en Amir Sjarifuddin, met een zeer ‘politiek’ karakter, die juridisch niet goed kon worden verantwoord. Zonder duidelijke reden en zonder rechtvaar-

dig proces werd Tan Malaka gearresteerd en zat hij tweeënhalf jaar lang gevangen.

CONCURRENTIE ZONDER WINNAAR

In deze onzekere sfeer van politieke polarisatie bestonden geen permanente allianties tussen groeperingen met verschillende ideologische achtergronden. Twee of drie groepen konden zich verenigen tegen andere groepen, maar moesten daarna weer opbreken en nieuwe verbintenissen aangaan. Duidelijk is wel dat de situatie gekleurd werd door een competitie tussen de politieke groeperingen met een marxistische achtergrond, zoals de Partai Sosialis, de Persatuan Perjuangan van Tan Malaka en de PKI.

De tegenstelling tussen strijd en diplomatie en de reacties op de arrestatie van Tan Malaka lieten een patroon van conflicten zien dat de hele revolutie zou voortduren. De gevangenschap van Tan Malaka en de leiders van de Persatuan Perjuangan verhinderden namelijk niet dat de controverse tussen regering en oppositie steeds verder op de spits werd gedreven en dat oppositiegroepen zelfs naar de wapens grepen. Daarbij werden twee gebeurtenissen vaak in verband gebracht met de naam Tan Malaka: de ontvoering van premier Sjahrir in juni 1946 en het plan voor een staatsgreep dat bekend zou worden als 'Peristiwa 3 Juli 1946' (3 juli-zaak).

De ontvoering van premier Sjahrir was het werk van majoor A.K. Yusuf, die handelde met medeweten van zijn meerdere, generaal-majoor Sudarsono, bevelhebber van de IIIe divisie.²³²⁶ Onder druk van president Sukarno werd Sjahrir enkele dagen later weer vrijgelaten. De Peristiwa 3 Juli 1946 was een poging tot staatsgreep door een oppositiegroep die bestond uit Muhamad Yamin, Subardjo, Iwa Kusumasumantri, Sukardi en verscheidene anderen, in samenwerking met een groep legerofficieren, onderwie generaal-majoor Sudarsono en een aantal van zijn manschappen. Dit incident vond plaats terwijl Tan Malaka nog steeds gevangenzat. Toch werden alle beschuldigingen tegen hem gericht, alsof hij het brein achter deze twee acties zou zijn. Zelfs nadat het onderzoek van het Hoog Militair Gerechtshof (Mahkamah Tentara Agung, MTA) in Yogyakarta in mei 1948 had aangetoond wie de ontvoering van Sjahrir hadden uitgevoerd, werd Tan Malaka gezien als de man die alles achter de schermen regisseerde – en dat was natuurlijk zeer schadelijk voor zijn naam.²⁴

Wat betreft de poging tot staatsgreep, de Peristiwa 3 Juli, moet worden vastgesteld dat deze tot op heden eigenlijk nog niet voldoende is onderzocht, evenmin als de rol die generaal Sudirman daarin speelde. Sommigen

stellen dat het eigenlijk ging om een poging van Muhammad Yamin en generaal-majoor Sudarsono om president Sukarno te dwingen te breken met Sjahrir en een nieuw kabinet te vormen.²⁵ Dit zou duiden op ontevredenheid in de Persatuan Perjuangan over het beleid van Sjahrir en Amir Sjari-fuddin en niet per se over de rol van Sukarno en Hatta. Vanuit dit oogpunt lijkt de mening van professor Sartono Kartodirdjo, dat het 3 juli-incident het gevolg was van de polarisatie tussen de Tan Malakagroep en de Sukarno-Hattagroep, onjuist.²⁶

In dezelfde periode nam de ontevredenheid over de regering steeds verder toe. De kritiek richtte zich ook op het parlement, de KNIP. In de regeringsverklaring van begin november 1945 was toegezegd dat in januari 1946 algemene verkiezingen zouden worden gehouden, maar dat gebeurde niet. Oppositiepartijen als Masyumi, PNI (Partai Nasional Indonesia, Indonesische Nationalistische Partij) en de PBI (Partai Buruh Indonesia, Indonesische Arbeiderspartij) bleven verkiezingen eisen. Ook nam het ongenoegen over de geheime diplomatieke gesprekken met Nederland toe. Van Mook presenteerde destijds het Nederlandse voorstel, waarin Nederland de republiek de facto alleen op Java erkende. Verder moest er een Indonesische federatie komen die in een unie met Nederland verbonden bleef en waarvan de republiek slechts een deel vormde. In het diepste geheim overhandigde Sjahrir tegenvoorstellen waarin hij de facto de macht over Java en Sumatra opeiste. De geruchten over deze tegenvoorstellen en de agitatie daarover werden steeds sterker. Dit gaf de oppositiepartijen de gelegenheid de boel op te stoken door te zeggen dat de regering bezig was 'het land te verkopen', 'de proclamatie te verraden' en meer van dat soort provocaties. Het was in deze gespannen sfeer dat de coup poging plaatsvond. Die werd uiteindelijk verijdeld, maar de naam van Tan Malaka werd opnieuw bezoedeld, omdat hij werd beschouwd als het brein achter dit plan, zeker toen de regering een officiële bekendmaking (*pengumuman resmi*) hierover naar buiten bracht.²⁷ De regering noemde de plegers van deze staatsgreep nadrukkelijk 'handlangers van Tan Malaka' en stelde dat hun poging was bedoeld om 'Tan Malaka als staatshoofd te installeren'.²⁸

In het proces dat in 1948 tegen de coup plegers werd gevoerd kwamen geen overtuigende bewijzen naar buiten dat Tan Malaka daarbij betrokken was, ook al waren de coup plegers inderdaad zijn volgelingen.²⁹³² Opvallend genoeg kwam de naam van Tan Malaka ook niet voor in de aanklacht van het openbaar ministerie, al had de regering hem ervan beschuldigd 'coupleider' te zijn. Hoewel hij dus niet officieel in staat van beschuldiging werd

gesteld, bleef hij gevangenzitten, nu op basis van een nieuwe beschuldiging, namelijk 'het voeren van illegale oppositie'. Op deze latere beschuldiging gaf Tan Malaka de volgende reactie:

Alsof het makkelijk is 'legale oppositie' (geldig volgens de wet) vast te stellen in een ziedende samenleving die bezig is met een opstand en strijd voor eigen onafhankelijkheid. Alsof het makkelijk is te bepalen of het begrip 'legale of illegale oppositie' wettig is of niet, in een samenleving in opstand, die bezig is met vernietiging van het oude en ontwikkeling van het nieuwe waarin de regering en zijn gerechtshof nog nooit gekozen zijn uit, door en voor het volk. Een dergelijke revolutie, een dergelijke opstand, is een daad van de gehele samenleving, of een deel daarvan, die zal bepalen wat legaal en wat illegaal is: de revolutie zelf is [een] rechtsbron schappende [sic] rechtsbron, zei Crebe [sic], een van de hoogleraren van onze juristen in Indonesië.³⁰

Nadat Tan Malaka meer dan twee jaar had vastgezet besloot de rechtbank van Surakarta hem vrij te laten omdat er onvoldoende redenen waren om door te gaan met het proces. Oorspronkelijk was de zaak-Malaka in handen van het Hoog Militair Gerechtshof, maar omdat men daar niet in staat was een beschuldiging tegen hem op te stellen werd zijn proces verplaatst naar de rechtbank van Surakarta. Die kon dat blijkbaar ook niet en daarom werd de zaak teruggegeven aan de procureur-generaal. Deze gaf de zaak weer terug aan de rechtbank van Surakarta, die uiteindelijk op 16 september 1948 het besluit tot vrijspraak nam.

Een maand na zijn vrijlating, op 3 oktober 1948, stichtte Tan Malaka samen met zijn volgelingen de Partai Murba (Proletariërsparij) die bestond uit een fusie van Partai Rakyat (Volkspartij), Partai Rakyat Djelata (Gewone Volkspartij) en de Partai Buruh Merdeka (Onafhankelijke Arbeidersparij).³¹ De politieke lijn van deze nieuwe partij was 'antifascistisch, anti-imperialistisch, antikapitalistisch' en 'voor strijd gebaseerd op de belangen van het gewone volk'. Zoals daarna duidelijk werd had deze partij voldoende invloed om op zijn minst belangrijke kabinetsposten te krijgen, vooral toen Sukarno zijn macht en invloed steeds verder uitbreidde.

De arrestatie en gevangenschap zonder duidelijke redenen van Tan Malaka en een aantal van zijn volgelingen liet het onvermogen van de politieke leiders Sjahrir en Amir Sjarifuddin zien om de situatie onder controle te krijgen. De groeiende oppositie en de houding van generaal Sudirman en het

leger, die ‘afstand hielden,’ zorgden ervoor dat beide leiders opnieuw afhankelijk waren van de twee-eenheid Sukarno-Hatta. Sjahrir had een poging willen doen om het president- en vicepresidentschap een louter symbolische invulling te geven, terwijl hijzelf als premier de politieke koers zou bepalen – maar dat was mislukt. Hierover schrijft Bung Hatta in zijn boek *Demokrasi kita* (Onze Democratie).

In de eerste tijd van de Republiek Indonesia werd geprobeerd om het presidentiële regeringssysteem te veranderen in een parlementair kabinetssysteem, geleid door een premier die verantwoording schuldig was aan de Badan Pekerja Komite Nasional Pusat. De reden die hiervoor werd gegeven was dat de president en de vicepresident werden beschermd door een politiek verantwoordelijk kabinet, dat, indien nodig, op elk moment kon worden vervangen. Maar in de praktijk bleek het zo te zijn dat niet het kabinet de president en vicepresident beschermde, en hen afschermde maar dat de situatie juist andersom was. Telkens moesten de president en de vicepresident handelend optreden en van hun gezag gebruik maken om het kabinet te beschermen tegen kritiek en aanvallen van het ontevreden volk. Tot de zitting van het Komite Nasional Pusat aan toe werd de vicepresident gedwongen te spreken ter verdediging van de regeringspolitiek waar heftig tegen werd geprotesteerd en die ernstig werd bekritiseerd door de diverse groeperingen binnen het comité. En op een kritiek moment als de Peristiwa 3 Juli 1946, greep men zelf terug op het presidentieel kabinet.³²

Intussen werd duidelijk dat Sjahrir er in de onderhandelingen met Van Mook in oktober 1946, met Lord Killearn als bemiddelaar, niet in was geslaagd zijn voorbarige concessies in eerdere onderhandelingen (maart 1946) te herroepen, waardoor hij gedwongen werd zijn mandaat terug te geven aan de president. Het eerder ondertekende akkoord van Linggarjati zorgde voor interne onenigheid in de republiek, waardoor er verdeeldheid ontstond binnen de strijdkrachten. De Partai Sosialis, Pesindo, de Partai Buruh en de Partai Komunis Indonesia (PKI) steunden de regering en de overeenkomst van Linggarjati; de andere partijen – PNI, Masyumi en de Partai Rakyat – verzetten zich ertegen.

Sjahrir bleek niet in staat de moeilijkheden te overwinnen. Dit kwam doordat van Nederlandse kant aanvullende interpretaties aan het akkoord waren toegevoegd. Zo claimde Van Mook dat Nederland de soevereini-

teit over heel Nederlands-Indië behield tot aan de overdracht ervan aan de Republik Indonesia Serikat, en dat de Republik Indonesia daarom al haar buitenlandse betrekkingen moest beëindigen. Daarnaast eiste Van Mook, in het belang van de Nederlandse veiligheid, dat er gezamenlijke veiligheids-troepen zouden worden opgericht die ook binnen het gebied van de republiek zouden opereren.³³

Het falen van Sjahrir ging gepaard met een scheuring binnen de Partai Sosialis. Sjahrir gaf uiteindelijk zijn mandaat terug aan president Sukarno, en zo kwam er een einde aan zijn derde kabinet. Vervolgens werd Amir Sjarifuddin premier.

Maar net als bij Sjahrir met zijn akkoord van Linggarjati vormde de Renville-overeenkomst, ondertekend door Amir Sjarifuddin, aanleiding tot hevig verzet van de andere partijen. De oppositie tegen de Renville-overeenkomst werd gevoerd door de Masyumi en de PNI en de Gerakan Revolusi Rakyat (GRR, Revolutionaire Beweging van het Volk). Die laatste groep was een strijdorganisatie die in augustus 1947 te Solo was opgericht door de volgelingen van Tan Malaka en de hoofdfiguren van de Persatuan Perjuangan onder leiding van de arts Muwardi.

Vanwege het sterke verzet tegen de Renville-overeenkomst zag Amir Sjarifuddin zich in januari 1948 gedwongen als premier af te treden. Op een crisismoment als dit verscheen de twee-eenheid Sukarno-Hatta weer ten tonele. Blijkbaar waren alleen zij samen in staat de situatie te beteugelen en als de echte leiders naar voren te treden. President Sukarno installeerde een presidentieel kabinet onder leiding van vicepresident Hatta, dat standhield tot eind 1949.

Ondertussen leidde tweedracht binnen de Partai Sosialis ertoe dat Sjahrir een eigen partij oprichtte, de Partai Sosialis Indonesia (PSI, Indonesische Socialistische Partij), terwijl de Amir Sjarifuddin-groep de Partai Sosialis samen met de PKI, Pesindo en Partai Buruh verenigde in het Front Demokrasi Rakyat (FDR, Democratisch Volksfront).

De vorming van de FDR dreef het conflict met de Tan Malaka-aanhangers, die zich in de GRR hadden verenigd, op de spits. Het conflict markeerde een verschuiving van het conflict van de Tan Malaka-groep met Sjahrirs Partai Sosialis, naar een conflict tussen de GRR en de PKI.

Het geschil ontstond toen de GRR het politieke programma van het kabinet-Hatta steunde, terwijl de FDR zich daartegen verzette. Aanvankelijk eiste de FDR dat Amir Sjarifuddin opnieuw minister van Defensie zou worden, omdat dit ministerie sinds 1945 een bolwerk van de linkse groepering was.³⁴

Deze eis ging over in de eis tot vervanging van het presidentieel kabinet door een parlementair kabinet en kabinetsdeelname van de FDR. Het conflict tussen GRR en FDR escaleerde toen Muso, een ervaren PKI-figuur, na een lange ballingschap in Moskou ten tonele verscheen en snel de overhand in de FDR kreeg.

Om tegenwicht te bieden tegen de FDR liet het kabinet-Hatta Tan Malaka³⁵ en de hoofdpersonen van de Persatuan Perjuangan vrij, waarna de FDR/PKI verder radicaliseerde. In Solo was een strijd gaande tussen de FDR-troepen en een GRR-militie, waarbij een GRR-figuur, Muwardi, ontvoerd werd. Over diens lot is verder niets bekend. Het hoogtepunt van het conflict was de strijd om Madiun in september 1948, waarbij vrijwel alle leiders van de FDR/PKI opgepakt of gedood werden, inclusief Muso en Amir Sjarifuddin. Daarmee werd de macht van de PKI vrijwel geheel vernietigd. In deze situatie had Tan Malaka krachten om zich heen kunnen verzamelen om het verzet tegen het compromis met Nederland te mobiliseren.³⁶ Toch deed hij dit niet, mogelijk omdat hij zich realiseerde dat zijn 'tegenstander' niet langer Sjahrir of Amir Sjarifuddin zou zijn, maar Sukarno en Hatta zelf. En dat duo was niet alleen effectief gebleken, maar leek ook het symbool van de revolutie zelf te zijn geworden.

EINDSTRIJD: HERHALING VAN MUSSO'S FOUT

Een van de meest aangrijpende fases in de periode van de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië was de tweede militaire aanval door Nederland in december 1948, die leidde tot de val van Yogyakarta en de arrestatie van de leiders van de republiek.

Hoewel er, nadat Sukarno en Hatta waren opgepakt, een voorlopige republikeinse regering (Pemerintahan Darurat Republik Indonesia, PDRI) op Sumatra was gevormd, was er op Java sprake van een politiek vacuüm. Er was geen regering, er waren geen leiders. Hoewel nog zonder duidelijke coördinatie hervatte het leger onder generaal Sudirman samen met het volk het verzet met een guerrilla.

De onderhandelingen tussen Nederland en de republiek door Roem en Van Roijen, werden niet geaccepteerd door het leger, dat voor de strijd koos en zich tegen nieuwe compromissen keerde. Opperbevelhebber Sudirman vroeg zich af of leiders die in Nederlandse krijgsgevangenschap zaten het recht hadden te onderhandelen, laat staan te beslissen over de status van de staat.³⁷ Dat Nederland weer wilde onderhandelen met de leiders van de republiek was overigens niet alleen een gevolg van de spanningen van de gu-

errillastrijd, maar ook van Amerikaanse druk op en steun aan de republiek. Die hadden alleen wel consequenties. In ruil daarvoor moesten de resten van de communistische macht worden uitgewist.

Zo werd de vernietiging van radicaal-linkse figuren, die samen met hun manschappen meededen aan de guerrillastrijd van het leger, een harde voorwaarde voor het starten van de onderhandelingen tijdens de Rondetafelconferentie in Den Haag, in augustus 1949. Net als andere westerse staten had Amerika er belang bij dat de regering-Sukarno-Hatta, die in werkelijkheid sympathiseerde met het Westen, overeind bleef. Daarom werd de tweede aanval van Nederland op de republiek door Amerika als een risico gezien: die kon de consolidatie van een anticommunistische regering in Indonesië en de stabiliteit van Zuidoost-Azië in de weg staan.³⁸

Tan Malaka had na zijn vrijlating samen met zijn groeperingen (GRR en Partai Murba) deelgenomen aan de guerrillastrijd in Oost-Java. Op 21 december 1948, toen de Nederlandse troepen Surakarta binnentrokken, maakte Radio Republik Indonesia (RRI) te Kediri de komst van Tan Malaka bekend. Hij werd betiteld als de 'vader van de republiek die het volk zal leiden om de onafhankelijkheid te herstellen'.³⁹ Hijzelf hield daarna een toespraak waarin hij het volk opriep door te gaan met de strijd. Hij eiste de ontbinding van de overeenkomsten van Linggarjati en Renville, de vernietiging van Nederlandse marionettenstaten in de bezette gebieden en de inbeslagname van alle buitenlandse bezittingen. Hij accepteerde alleen onderhandelingen die gebaseerd waren op de proclamatie van 17 augustus 1945. Hij riep alle partijen en strijdorganen op een verenigd volksleger te vormen.

Nu alle leiders van de republiek waren opgepakt, kregen andere ervaren revolutionaire figuren al snel brede steun van het volk. Het gebied tussen Madiun en Kediri hadden zij onder controle, en het aanhoudende verzet hier vormde een bron van zorg aan Nederlandse en Amerikaanse zijde. Intussen pakten de restanten van de PKI, verpletterend verslagen te Madiun, stilletjes hun activiteiten weer op. In een pamflet werd van leer getrokken tegen 'de reactionaire en contrarevolutionaire klik', waarmee Tan Malaka en zijn aanhang werden bedoeld. Vreemd genoeg schreef Tan Malaka in reactie op deze aanvallen een pamflet waarin hij zijn communistische tegenstanders opriep samen de guerrillastrijd tegen Nederland voort te zetten. Zijn concurrentie met de PKI in het verleden zou onbelangrijk zijn, omdat ze nu samen tegen hun belangrijkste vijand, Nederland, moesten strijden.

De keerzijde van zijn steeds sterker wordende invloed in het guerrillagebied was dat Tan Malaka nonchalant werd. Hij maakte dezelfde fatale fout die Muso maakte toen hij probeerde het leiderschap van Sukarno en Hatta te betwisten. Hij vergat mogelijk dat Sukarno en Hatta op crisismomenten altijd hun 'laatste kaart' uitspeelden, zoals ze ook deden toen ze tegenover Muso kwamen te staan: kies Sukarno-Hatta of Muso/PKI! En het volk koos Sukarno-Hatta!⁴⁰ Net zoals Muso bij zijn toespraak tijdens het Madiun-incident, liep ook Tan Malaka in de val toen hij zei:

Waar zijn Sukarno en Hatta nu? Verblijvend in hun aangename huis, genietend van heerlijk eten op Bangka als tijdelijke Nederlandse gasten, terwijl wij, de guerrillastrijders, honger lijden in de bergen. *Sukarno en Hatta zijn ver weg. Zij komen nooit meer terug...* Kijk naar de situatie om ons heen. Vanwege een communistisch geheim agent als Amir en vanwege het compromisbeleid van Hatta viel Nederland ons aan...⁴¹

Al snel realiseerde Malaka zich dat hij een vergissing had begaan door Sukarno en Hatta te bekritisieren. Daarop veranderde hij van tactiek en probeerde generaal-majoor Sungkono van de Oost-Javaanse IVE Divisie ervan te overtuigen dat hij geen oppositie voerde tegen president Sukarno, maar alleen tegen het beleid van het kabinet.

Maar het besef kwam te laat. De executie via 'snelrecht' van communistische figuren door het leger kon niet meer worden voorkomen. Op dat moment leidde Tan Malaka de guerrilla op Oost-Java samen met een legerbataljon van Divisie IV van het TNI onder leiding van majoor Sabaruddin. Maar tragisch genoeg werden de troepen van Sabaruddin niet aangevallen door Nederlandse soldaten, maar door een eenheid van Sungkono. Bij deze aanval, die plaatsvond in de regio Blitar, werd Tan Malaka doodgeschoten door de troepen van Sungkono.⁴²

Dit is de tragedie van een revolutionaire leider die werd gedood door zijn eigen volk, juist op het moment dat hij zijn leven op het spel zette bij het bestrijden van de vijand. Zijn dood was het einde van een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de revolutie. Op hetzelfde moment begon een nieuwe fase, die de weg effende voor Hatta en de andere nationale leiders voor onderhandelingen met Nederland, met eind 1949 de ondertekening van de overeenkomst van de Rondetafelconferentie, gevolgd door herstel van de soevereiniteit als eenheidsstaat in 1950.

TROTSKIST?

Ten slotte is er de vraag hoe de linkse rivaliteiten moeten worden geclassificeerd. Ging het om een tegenstelling tussen 'stalinistisch versus trotskistisch'? In het eerste conflict (Tan Malaka versus Sjahrir-Amir Sjarifuddin) werd Tan Malaka geclassificeerd als 'trotskist', terwijl Sjahrir en Amir Sjarifuddin werden geclassificeerd als 'stalinisten'. Aan het begin van de revolutie vertoonden de concurrentie en conflicten tussen hen op het eerste gezicht parallellen met de communistische rivaliteit op internationaal niveau tussen Stalin en de trotskisten, die ervan werden beschuldigd 'revisionisten' te zijn.

Sjahrir en Amir Sjarifuddin werden daarbij neergezet als een soort 'staliniërs' omdat ze van mening waren dat de revolutie het stadium van diepe consolidatie had bereikt. Daarvan uitgaande konden de onderhandelingen of diplomatieke activiteiten (waar de oppositie zich gedurende de revolutie fel tegen verzette) worden gerechtvaardigd als een poging tot die diepe consolidatie. Omgekeerd werd Tan Malaka neergezet als een soort 'trotskist' omdat hij de revolutie nog niet als beëindigd beschouwde. Overeenkomstig zijn visie van totale revolutie zag hij onafhankelijkheid niet als einddoel, zolang het nog niet gelukt was de oude maatschappijstructuur en de mentale 'slaaf'-houding uit de weg te ruimen. Tot die tijd vormde de onafhankelijkheid slechts een wisseling van overheersers, van buitenlandse koloniatoren naar koloniatoren uit het eigen volk. Dus moest de revolutie in zijn ogen worden voortgezet, al was de onafhankelijkheid al bereikt. Zo zou er uiteindelijk een socialistische maatschappij kunnen worden gecreëerd met 100 procent politieke macht en minimaal 60 procent zeggenschap van het volk in de moderne economische sector.⁴³ Dit betekende wel dat de revolutie nog lang kon duren. In dit verband maakte hij onderscheid tussen leiderschap van de revolutie en leiderschap van de regering. Het was de rol van 'revolutieleider' die hij voor zichzelf wilde verwezenlijken, en niet de functie van president, laat staan minister. Het is interessant dat Tan Malaka's gedachtegang later werd overgenomen door Bung Karno, die zichzelf, nadat hij een aantal jaren later het nationale politieke toneel werkelijk had beheerst, tot 'Grote Leider van de Revolutie' uitriep.

Toch leek Tan Malaka eerder een nationalist dan een communist te zijn. Het staat vast dat zijn nationalisme veel sterker was dan de intensiteit waarmee hij het communisme aanhing. Bung Hatta verklaarde dat hij Tan Malaka respecteerde als een toegewijd nationalist, die het communisme gebruikte in het belang van het nationalisme, en als iemand die elke sturing vanuit Moskou afwees.⁴⁴ Dat was blijkbaar ook het oordeel van Hatta. Hoewel Tan

Malaka tijdens de guerrilla-acties van begin 1949 de politiek van Hatta aanviel, was zijn executie duidelijk in strijd met de bevelen van Hatta.⁴⁵

Tan Malaka was inderdaad een marxist, maar hij gebruikte die ideologie om zijn nationalistische idealen te realiseren. Hij was geen blinde aanhanger van het marxisme. Of, zoals hij het zelf verwoordde:

Alleen maar gewoon hier in Indonesië alle besluiten overnemen die genomen zijn door denkers van de revolutie in Rusland in 1917, of door Marx in het midden van de negentiende eeuw, besluiten die Marx en Lenin in een andere plaats en in een andere tijd hebben genomen, zonder de situatie in Indonesië zelf te analyseren, te toetsen en te vergelijken, betekent klakkeloos navolgen, na-apen, imiteren. Marxisme is geen van buiten geleerde les (dogma), maar een wegwijzer voor revolutionaire actie.⁴⁶

TOT SLOT

Een bespreking van de rol van Tan Malaka in de revolutionaire strijd om de onafhankelijkheid, geplaatst in de context van zijn conflicten met Sjahrir, Amir Sjarifuddin en ook Muso, leidt ons naar de vraag: wie kwam als 'winnaar' uit de strijd?

In de geschiedenis verschijnt het einde van hun levens als een regelrechte tragedie: Muso werd doodgeschoten, Amir Sjarifuddin stierf ten overstaan van een vuurpeloton, net als Tan Malaka, terwijl Sjahrir overleed terwijl hij met de status van politiek gevangene voor een medische behandeling in het buitenland verbleef. De concurrentie en conflicten tussen hen brachten, goed beschouwd, uiteindelijk geen winnaar naar voren. Degenen die wonnen waren nog steeds Sukarno en Hatta, ook al ontstond er later een breuk tussen hen. Deze twee mannen – die men in het begin probeerde te weren van het nationale politieke toneel omdat ze slechts een symbool zouden zijn – kwamen met al hun charisma en capaciteiten naar voren als de ware leiders, in staat om deze hevige revolutie te beteugelen en richting te geven. Daarmee is duidelijk geworden dat in de onstuimigheid van een revolutie de steun van het volk absoluut nodig is, maar dat *ideologie* bij het zoeken naar die steun slechts een factor is, terwijl *leiderschap* een andere factor is. In zo'n instabiele situatie, waarin strijd en anarchie vaak samengaan, wordt dat laatste doorslaggevend. Zonder gezaghebbend leiderschap dat door alle partijen wordt geaccepteerd kan de strijd leiden tot anarchie en zelfvernietiging. Met hun leiderschapskwaliteiten slaagden Sukarno en Hatta erin om in de ogen

van de mensen een diepgaand gezag of charisma te vestigen. Het is daarom niet vreemd dat zij uiteindelijk naar voren kwamen als de echte leiders van de revolutie.

Waar is Tan Malaka's plaats tussen de hiervoor besproken figuren? Hij droeg bij aan de strijd, hoewel hij uiteindelijk op tragische wijze verslagen werd. Toch wordt, zoals Aristoteles zegt, de waarde van de mens niet bepaald door zijn nederlaag, maar door zijn strijd om zijn waardigheid te verdedigen. En dat is wat Tan Malaka tot het einde van zijn leven heeft gedaan.

16.

Macht en fatwa

Religieuze leiders tijdens de revolutie in Yogyakarta¹

WILDAN SENA UTAMA

INLEIDING

Dit hoofdstuk beschrijft de rol van, met name islamitische, religieuze leiders bij het mobiliseren van de bevolking van Yogyakarta tijdens de Indonesische nationale revolutie. Deze informele leiders werden lange tijd zeer vereerd en vaak geassocieerd met charismatisch gezag en uitgebreide religieuze kennis, naast een verfijnde houding, vroomheid en bovennatuurlijke krachten. Tijdens de revolutionaire periode veranderde hun rol. Met hun optreden wisten ze de bevolking te bewegen tot steun aan de revolutie en deelname aan de volkslegers. Op basis van hun religieuze gezag vaardigden deze leiders fatwa's (officieel godsdienstig aanwijzingen) uit voor een heilige oorlog (jihad) om de bevolking in staat te stellen de pas verworven onafhankelijkheid te verdedigen. Op lokaal niveau voerden de moslimgeleerden, de *ulama*, rechtstreeks de gelederen van het islamitische leger aan.² Aangezien deze *ulama* beschouwd werden als de hoogste autoriteit, fungeerde de fatwa als een goddelijk bevel en daarmee als een krachtige aansporing om ten strijde te trekken.

ISLAM, ULAMA, EN SAMENLEVING

Ulama zijn islamitische geleerden die zich persoonlijk en beroepsmatig wijden aan het bestuderen en overdragen van islamitische leerstellingen.³ Taal-

kundig gezien is 'ulama' de meervoudsvorm van het Arabische *a'lim*, wat 'de geleerden' of 'mensen die begrijpen' betekent;⁴ hoe en in welke context het fenomeen in de eerste eeuwen van de islam is ontstaan, is voor een belangrijk deel nog onopgehelderd.

Naast hun rol met betrekking tot de groei en de vorming van islamitische kennis, staan ulama bekend als personen met een diepgaande kennis van fiqh, of islamitisch recht.⁵ Zij wijden hun energie aan de ontwikkeling, de interpretatie, de uitvoering en de leer van de islamitische wet, die grote invloed heeft op het leven van de moslim.⁶ Bovendien worden ulama geacht de interpretatie van de Koran te beheersen.⁷ Nurcholish Madjid⁸ identificeert ulama als wetenschappers of individuen die geacht worden hoge morele normen, ethiek, omgangsvormen en kennis te bezitten en daaraan moreel gezag en grote invloed in het leven van religieuze gemeenschappen ontleen. Een van de sociale rollen van de ulama is *amr bil ma'ruf wa nahy anil munkar*: het overbrengen van wat goed is en het verbieden van wat verkeerd is.⁹ Ulama dienen als *waratsatul anbiya'*, de spreekbuis van de profeet, die de boodschappen van Mohammed voor de mensheid onderhouden, bewaren, ontwikkelen en in praktijk brengen.¹⁰

Wie ulama wil worden dient jarenlang islamitisch onderwijs te volgen in islamitische leerinstituten die algemeen bekendstaan als 'madrasah' of 'pesantren'.¹¹ Het onderricht bestaat uit trainingen in islamitische principes en wordt gegeven door ulama die beschikken over een diepgaande kennis van de islam zoals die door generaties van islamitische geleerden is overgeleverd. De meesten van deze ulama maken deel uit van transnationale netwerken, met het Midden-Oosten als knooppunt. Dat geldt ook voor de ulama van Indonesië. Zo onthult Azra (1994) dat de Maleis-Indonesische ulama betrokken waren bij een wereldomspannend netwerk met als basis Mekka en Medina, twee steden die de belangrijkste bronnen van de intellectuele traditie van de ulama vormden en een centrale rol speelden bij de bekering tot de islam tijdens de koloniale periode.

Eeuwenlang konden de ulama doorgaans bogen op een uitstekende reputatie; ze traden dikwijls op als adviseurs van vorsten, vooral omdat zij de interpretatieve autoriteit over de godsdienst bezaten,¹² iets wat de koningen meestal ontbeerden. Ulama die binnen het domein van het bestuur vielen, werden gewoonlijk *penghulu* of ulama-bureaucraten genoemd. Niet alle ulama maakten echter deel uit van de macht. Sommigen waren onafhankelijke ulama, die bewust buiten de heersende kring bleven en bureaucratistische instrumenten vermeden, terwijl zij dicht bij *da'wah* en onderwijs bleven.

Een van de doelen van het koloniale beleid in de 19e eeuw was het creëren van nieuwe religieuze elites die zouden opereren onder auspiciën van de koloniale overheid; daarnaast richtte het beleid zich op beperkingen van, respectievelijk toezicht op mensen die op bedevaart gingen en het religieuze onderwijs op de pesantren. Daarbij werden de ulama in de periferie aangevoerdig zich robuuster op te stellen.¹³ In diezelfde tijd begonnen islamitische onderwijscentra in de steden zich te verplaatsen naar het platteland, in complexen die werden ontwikkeld door de *kiai* (schriftgeleerden), die vonden dat de islam in de stedelijke gebieden op Java tot nu toe nog geen belangrijke rol op het politieke toneel had gespeeld. Deze ontwikkelingen leidden ertoe dat de banden tussen de ulama en hun instituut zeer hecht werden, waar vervolgens gemeenschappen van *santri*, leerlingen, rondom ontstonden.

Tegelijk vonden er in de negentiende eeuw ook opstanden tegen het koloniale beleid plaats die werden geleid door ulama. Hieruit kan worden afgelezen dat hun positie als informele leiders door de politieke en economische uitbuiting op het platteland en de verzwakking van het gezag van de traditionele bureaucraten steeds sterker werd.¹⁴ Deze ulama werden charismatischer, niet alleen vanwege hun diepgaande religieuze kennis, maar ook vanwege het Javaanse geloof in de heiligheid van de ulama, zoals aan het begin van de 19e eeuw ook werd gesignaleerd door Raffles: de kiai waren zeer gerespecteerd omdat ze geacht werden heilig te zijn en bovennatuurlijke krachten te bezitten. Dit werd verder bevestigd door Sartono Kartodirjo waar hij wijst op de betekenis van *ratu adil* (rechtvaardige vorst) en messianisme als belangrijke motieven voor mensen op het platteland om de ulama en religieuze leiders te volgen.¹⁵

Naast een uitstekende beheersing van de *fiqh* (plichtenleer) speelde ook maatschappelijke erkenning een rol om als ulama te kunnen worden aangeduid. Een juist karakter en morele integriteit, evenals het vermogen om te fungeren op het basisniveau, vormden evenzeer een voorwaarde om sociaal erkend te worden als ulama.¹⁶ Bij veel religieus-sociale gebeurtenissen, zoals bijeenkomsten van *taklim*, recitaties, gebeden, zegeningen, huwelijk, geboorte en begrafenis, waren bijna altijd ulama betrokken, ook omdat zij geacht werden geluk te kunnen brengen.

In verschillende streken van Indonesië worden de ulama vaak aangeduid met uiteenlopende volksnamen, zoals 'kiai' in Midden- en Oost-Java, 'ajengan' in West-Java, 'non' of 'bendara' in Madura, 'tengku' in Atjeh, 'buya' in Minangkabau en 'Tuan Guru' in verschillende streken in Kalimantan en

Afbeelding van een Javaanse kiai in 1851, geschilderd door Ernest Hardouin. Bron

UBL-KITLV.

op Sumatra en Lombok. Benadrukt moet echter worden dat iemand die een dergelijke naam draagt, niet altijd en automatisch als ulama wordt beschouwd.

JIHAD EN REVOLUTIE IN YOGYAKARTA

Na de proclamatie leidde de euforie over de pas verworven onafhankelijkheid hier en daar tot spontane revolutionaire acties van de bevolking, vaak als reactie op de aanhoudende aanwezigheid van de Japanse militaire macht. Van een geregelde en goed georganiseerde machtsoverdracht was vaak geen sprake. De situatie werd nog verergerd door de komst van de Nederlandse militairen, waardoor de machtsoverdracht aan Indonesië als pas onafhankelijk land nog gecompliceerder werd.

Na de capitulatie van Japan maakte Nederland opnieuw aanspraak op de soevereiniteit over het Indonesische grondgebied dat het voor de oorlog had gecontroleerd.¹⁷ De geallieerden en de Nederlanders gingen ervan uit dat het Indonesische volk het vooroorlogse koloniale bewind geleidelijk

zou accepteren en dat het uitroepen van de onafhankelijkheid slechts ‘een Japanse politieke beweging’ was, ‘gesteund door de gewetenloze Sukarno als collaborateur’.¹⁸ De geallieerden wisten weinig over de ontwikkeling van de nationale beweging onder Japanse bezetting, terwijl het overheersende gevoel van die tijd ontegenzeggelijk het verlangen naar nationale onafhankelijkheid was. In de hoofden van de Indonesische jongeren en politici leefde de overtuiging dat onafhankelijkheid alleen kon worden bereikt door een revolutie, want de imperialisten zouden hun macht nooit van ganser harte aan Indonesië afstaan.¹⁹

De jongeren waren de pioniers en aanjagers van de massamobilisatie tijdens de revolutionaire periode. De talrijke *laskar*, paramilitaire groepen, van studenten van de religieuze scholen (*santri*) die ten tijde van de Japanse bezetting waren ontstaan, oefenden een aanzienlijke invloed uit op de bevolking om zich aan te sluiten bij de strijd tegen de Nederlanders. Ondanks politieke opvattingen en verschillende organisatorische achtergronden waren de mensen in de dorpen en de stedelijke gebieden verbonden in solidariteit voor de nationale revolutie.

Naast de jongeren speelden ook de ulama in hun omgeving een belangrijke rol. Zij boden moslimgroepen een religieuze inspiratiebron om zich bij de *laskar* aan te sluiten.²⁰ Veel grote ulama, zoals kiai Hasyim Asy’ari en die van de Ulama Raad van Aceh, vaardigden fatwa’s uit over de jihad, de heilige oorlog op het pad van Allah, om de onafhankelijkheid te verdedigen. Andere ulama gaven rechtstreeks leiding aan religieus gemotiveerde lokale milities.²¹

DE FATWA OVER REVOLUTIE EN DE CHARISMATISCHE AUTORITEIT VAN DE ULAMA

De fatwa van kiai Hasyim Asy’ari over de jihad tegen vreemde mogendheden werd positief ontvangen door de ulama van Yogyakarta. Ongeveer dertig ulama, onder leiding van K.H. Fadil en K.H. Amir, verenigden zich in de plaatselijke moskee in Notoprajan.²² Zij steunden de fatwa en verordonneerden dat oorlog voeren tegen de imperialistische ongelovigen *fardhu ain was*, verplicht, en sterven in de heilige oorlog tegen de NICA (Netherlands Indies Civil Administration) en haar handlangers een *mati syahid* (als martelaar (voor God) sterven) betekende. De ulama uit Yogyakarta verklaarden zich ook bereid om met alle macht te vechten om de religie en de onafhankelijkheid van het land te verdedigen.²³

De fatwa werd door velen gezien als een religieuze verplichting en verschafte de moslims een sterke politieke macht. Bovendien was de charismatische autoriteit van de ulama doeltreffend als het ging om het aanmoedigen van massamobilisatie. Sinds het uitbreken van de revolutie hadden ulama die verbonden waren aan moslimorganisaties, zoals Masyumi, NU (Nahdlatul Ulama) en Muhammadiyah, voortdurend verklaard dat de oorlog tegen de geallieerden en de Nederlanders een jihad was.²⁴ De gedachte dat het om een heilige oorlog ging, bleek moslims die tot laskar-groepen behoorden extra moed te geven. Bovendien zouden hun kiai hun met hun amuletten en gebeden magische kracht hebben gegeven.

In studies van Alfian, Kartodirdjo en Darban werd de ideologie van een *sabil*-oorlog de drijvende kracht voor de mensen om tegen de indringers te vechten.²⁵ Volgens Darban omvat de ideologie van een *perang sabil* – oorlog op de weg van Allah – voor de gekoloniseerden en de onderdrukten (Q. Al-Haj, 39), liefde voor het vaderland als onderdeel van het geloof (ulama); een symbolische zin die het volk in beweging brengt ('Allahu Akbar') en *amar maruf nahi munkar* (Q. Ali Imron, 103 en 110).²⁶ Deze ideologie werd door moslims gebruikt om te strijden tegen onderdrukking vanaf de dagen van het Nederlandse kolonialisme tot de tijd van de Onafhankelijkheidsoorlog.

In Yogyakarta zelf weerklonken oproepen tot jihad vaak in de Grote Moskee van Kauman (Masjid Besar Kauman). Islamitische sociale groepen, bestaande uit Hizbullah, Sabilillah, jongeren van islamitische internaten, Aisyiyah, of Askar Perang Sabil (APS, het Leger van de Heilige Oorlog), verzamelden zich bij de Kauman-moskee om te luisteren naar preken over *jihad fi sabilillah*. Tijdens zo'n evenement was de Kauman-moskee gevuld met 20.000 mensen die de preek van kiai Mahfudz en Ki Bagus Hadikusumo over de geest van onafhankelijkheid en religie wilden horen.²⁷ In zijn preek verklaarde Ki Bagus Hadikusumo streng dat 'als wij vandaag niet onafhankelijk kunnen zijn, zij dat tot het einde der tijden ook niet zullen worden.'²⁸

De oproep tot jihad door de ulama begon in islamitische internaten en moskeeën en op scholen. In Bantul werd tot mobilisatie opgeroepen in de Jami'-moskee, de Badegan-moskee, de islamitische kostschool Krapyak in het Sewon-district, de islamitische kostschool Ngrukem (nu An-Nur) en de islamitische kostschool Gesikan in het Pandak-district, alsmede in de Al-Hudha-moskee.²⁹ In Sleman werd de oproep tot jihad bekendgemaakt in de kleine moskee Kharis in Kedungbanteng, en in Kulon Progo in de moskeeën van Kedudandang, Temon en Bendungan, alsook in de Giri-moskee en de Klayonan-moskee.³⁰

Fatwa van de ulama in Yogyakarta (rechtsboven) in antwoord op de fatwa jihad van kiai Hasyim Asy'ari. Bron: Kedaulatan Rakyat, 8 november 1945.

Interessant is dat toen de revolutie uitbrak, het verzet niet alleen werd aangemoedigd door ulama, maar ook door katholieke priesters en protestantse dominees. Terwijl de ulama in pesantren preekten en van gedachten wisselden over de onafhankelijkheidsstrijd, deden priesters en pastoors dat in kerken.³¹ Het waren dan ook deze religieuze leiders die direct gehoor gaven aan de oproep van de heersers van de Speciale Regio Yogyakarta (Daerah Istimewa Yogyakarta), Sultan Hamengku Buwono IX, en Paku Alam VII, om de onafhankelijkheid te verdedigen.

ULAMA, PESANTREN EN REVOLUTIE

Tijdens de revolutie leidden de ulama de strijd van het volk in verschillende gebieden in Yogyakarta. Kiai Muhdi en zijn leerschool, de pesantren Krapyak Lor, leidden het volk in de Onafhankelijkheidsoorlog in het regentschap Sleman.³² Ook studenten van twee andere grote pesantren in het regentschap, Idharul Haq in Ngebang Tempel en Kayudan in Kayudan Kalasan, namen deel aan de mobilisatie. In het dorp Banyurejo, subdistrict Tempel, leidde kiai Jumali een ander verzetsgroep. Het actiefst in het mobiliseren van de bevolking was pesantren Mlangi in Sleman; de pesantren bestond uit vier onderdelen, geleid door kiai Serudin Dawam, kiai Moh. Dawam, en kiai Mochtar Dawam, die later zelfstandig zouden worden onder de namen pesantren An-Nahidlah, pesantren Al-Muftah, pesantren As-Salafiah, en pesantren Al-Irsyad.³³

HET BEHOUDEN VAN DE ONAFHANKELIJKHEID

In Gunungkidul stuurde sultan Hamengku Buwono IX een gezant om een lijst op te stellen van de kiai die de revolutie zouden steunen. De kiai verzamelden zich bij het districtskantoor en steunden het bevel van de sultan volledig.³⁴ Kiai Mat Karsan, door het publiek gezien als een heilig persoon, leidde een pesantren in Kulon Progo. Het guerrillaleger tijdens de revolutionaire periode kreeg van hem spirituele steun voor het gevecht op het slagveld.

Een van de meest prominente pesantren in Bantul was Al Mahalli. Deze school werd in 1937 gesticht, maar later door de Japanners vernietigd op verdenking van het herbergen van verzetstrijders. Na de eerste twee jaar van de revolutie inactief te zijn geweest, werd de pesantren opnieuw tot leven gebracht door de oprichting van een religieuze raad.³⁵ De raad had niet alleen tot doel te prediken, maar ook om de studenten te mobiliseren tegen de Nederlanders.

KATHOLIEKE EN PROTESTANTSE LEIDERS, DE KERK EN DE REVOLUTIE

Ook de katholieke kerken betuigden na de proclamatie hun steun aan de strijd, zoals bleek uit het laten wapperen van rood-witte vlaggen tijdens preken, onder meer in de Kotabaru-kerk. Liefde voor het vaderland, de natie en de staat werd onderwezen als een integraal onderdeel van het geloof, wat tot uiting werd gebracht in gebeden en het verstrekken van voedsel aan de mensen die vochten.³⁶ Ook de in 1934 gestichte Pugeran-kerk droeg bij aan het ondersteunen van de strijd voor de revolutie, door onderdak te verlenen aan mensen wier huizen door de oorlog waren verwoest. Daarnaast werd de kerk een doorgangsoord voor de guerrillastrijders die zich binnen en buiten de stad Yogyakarta verplaatsten.³⁷

Een ander voorbeeld van een kerk die zich inzette voor het verdedigen van de onafhankelijkheid was de kerk in Klepu, Ngijon Sleman Barat, die begin 1929 was gebouwd, en waarvan veel van de geestelijken zich aansloten bij de guerrillaoorlog. Om die reden werd de kerk door de Nederlanders verwoest. De opleving van het nationalisme was ook te zien in de Boro-kerk, Kalibawang, Kulon Progo. De rood-witte vlag werd kort na de proclamatie op het kerkhof gehesen. Hoewel er nog steeds Nederlandse missionarissen in de kerk waren, benadrukte de priester het belang van onafhankelijkheid,³⁸ en drong er bij de geestelijkheid op aan samen met arbeiders van het Santo Yusuf-ziekenhuis voedsel en medicijnen te verstrekken aan de guerrillastrijders, de lokale bevolking en de vluchtelingen.

Evenzo werkten de protestantse kerken samen om Indonesië te helpen de oorlog tegen de Nederlanders het hoofd te bieden. Zo wezen de predikanten van de protestantse kerk Sawo Kembar, Darmaatmodjo en Wiyoto Harjotaruno, in hun preken op het belang van de onafhankelijkheid voor de toekomst van de Indonesische natie. Een andere dominee hield zelfs een preek over vrijheid. Ondanks de onstabiele sociaal-politieke omstandigheden in die tijd, zette deze kerk haar religieuze activiteiten voort.

HIZBULLAH VAN YOGYAKARTA

De Yogyakarta-tak van de Hizbullah werd opgericht op 3 oktober 1944 en geleid door H. Wasir Nuri. De leden kwamen uit de moslimorganisaties Muhammadiyah en NU, en waren afgestudeerden van de *madrasah*, Muhammadiyah-scholen en pesantren in de omgeving van Yogyakarta. Gerekruteerd door leraren en predikers uit Bantul, Sleman, Gunungkidul en Kulon Progo,³⁹ werden de leden van de Hizbullah vooral gedreven door religieuze motieven, door wat zij zagen als waarheid en rechtvaardigheid, en door het idee dat liefde voor het vaderland deel uitmaakt van het geloof: *khubbul wathon minal Iman*.⁴⁰

Om te kunnen worden gerekruteerd, moesten de kandidaten een reeks tests afleggen, zowel op fysiek gebied als op het terrein van religieuze kennis. Hizbullah Yogyakarta rekruteerde 25 leden: 10 uit Yogyakarta, 3 uit Sleman, 2 uit Gunungkidul, 2 uit Kulon Progo, 3 uit Bantul, 3 uit Pakualaman, en 2 uit Adikerta.⁴¹ Van de 25 rekruten waren er 21 aangesloten bij Muhammadiyah, de rest bij NU.⁴²

Hun eerste training kregen ze in West-Java, bijgewoond door in totaal 500 rekruten. De training bestond uit een militair gedeelte zoals strategieën om luchtaanvallen tegen te gaan, massamobilisatie, oorlogsvoering, spionage en bescherming van de bevolking, en daarnaast religieuze lessen op het gebied van tauhid, fiqh, en jihad.⁴³ Een van de trainers was Zidni Nuri uit Yogyakarta, voorheen actief bij PETA Shodanco.

Na de oefeningen in West-Java kreeg de Yogyakarta Hizbullah verdere training in zware wapens en gevechtsvaardigheden van een ander voormalig PETA Shodanco-lid, Ahmad Hadiwidjojo in Pingit. Vanaf dat moment bleef de Hizbullah Yogyakarta groeien, van tientallen naar honderden strijders. Toen het aantal leden toenam, werd de Sultan Agung-divisie gevormd, geleid door H. Wasir Nuri en Bakri Syahid als de vertegenwoordigers. Onder hen werden vervolgens bataljons gevormd: bataljon 25 onder leiding van Basuni, bataljon 39 onder leiding van H. Dawam en bataljon 32 onder leiding van Zidni Nuri.⁴⁴

Onder het adagium van *ukhuwah islamiyah*, islamitisch broederschap, wist de Hizbullah Yogyakarta in gesprek steun te krijgen onder de plaatselijke bevolking in de dorpen. Volgens Karl D. Jackson onderhield de Hizbullah – als een van de invloedrijke islamitische jeugdbewegingen op het platteland tijdens de revolutie, met name toen de hoofdstad naar Yogyakarta verhuisde – ook betrekkingen met officiële Indonesische instellingen en organisaties, zoals de politie en de Volksveiligheidsdienst BKR (Badan Keamanan Rakyat).⁴⁵ Samen met de BKR en het Indonesisch Nationaal Comité (Komite Nasional Indonesia, KNI) van Yogyakarta nam de Hizbullah Yogyakarta na een reeks mislukte onderhandelingen eenzijdig het bestuur van de Japanners over, inclusief het kantoor van de Kooti, de militaire basis en het wapenarsenaal Butaijo in Kota Baru.⁴⁶ Tijdens de schermutselingen met de Japanners werden echter verschillende leden van de Hizbullah gedood. Zij werden begraven op de begraafplaats van de *Syuhada*, de martelaren, bij de Grote Moskee van Kauman. Later werd een moskee gebouwd als monument ter nagedachtenis aan de oorlog van Kota Baru.

SOCIAAL-POLITIEKE ACTIVITEITEN VAN HIZBULLAH YOGYAKARTA

Nadat de oorlog tijdelijk was gestopt, trokken de strijdkrachten van de Hizbullah Yogyakarta zich terug op hun basis en begonnen zij sociale en religieuze activiteiten te organiseren, overigens zonder hun militaire oefeningen geheel te staken.⁴⁷ Zo gaven ze gemeenschappen les in het lezen van de Koran en waren zij politiek actief in verschillende organisaties.

Nadat de Republikeinse regering op 3 juni 1947 de samensmelting van strijdgroepen, de laskar, en andere gewapende groepen in het Indonesische Nationale Leger (Tentara Nasional Indonesia, TNI) had afgekondigd, sloten sommige leden van de Hizbullah zich aan bij de TNI, terwijl andere terugkeerden naar de maatschappij en hun oude beroep weer opnamen, terwijl ze stand-by bleven. Gecoördineerd door Masyumi konden leden van de Hizbullah met elkaar in contact blijven door middel van bijeenkomsten over verschillende onderwerpen, zoals de gevaren van de communistische provocaties, de strijd tegen de Nederlanders en andere thema's.⁴⁸ Toen de Nederlanders hun eerste Militaire Agressie lanceerden, marcheerde de TNI naar de voorste linie van de demarcatielijn, terwijl Hizbullah samen met de politie de stad beschermde.⁴⁹

Als reactie op de sociaal-politieke instabiliteit als gevolg van de oorlog vormden de ulama in Yogyakarta onder leiding van Masyumi een islami-

tisch strijdfrent genaamd Sabilillah. Daarvan maakten verschillende kiai deel uit, onder wie kiai Mahfudz Siraj, kiai Ahmad Badawi, kiai Amin Bahrun, kiai Juraimi en kiai Abdullah.⁵⁰ Deze ulama traden in hun respectieve gebieden op als adviseurs van de Hizbullah en steunden de strijders en de mensen in de frontlinie. Met de eerste Nederlandse Militaire Agressie in Midden-Java op 21 juli 1947 nam de politieke macht van de ulama van Yogyakarta toe. Ze belegden een vergadering in Yogyakarta om te bespreken hoe ze moesten reageren op de gevaren die het voortbestaan van de republiek bedreigden, om vervolgens te besluiten tot de vorming van een strijdkracht waar zij zich achter zouden kunnen scharen – en dat werd de oprichting van een militie, de Askar Perang Sabil (APS, Leger van de Heilige Oorlog), en een hoofdkwartier, de Markas Ulama Askar Perang Sabil (MUAPS, Ulama Hoofdkwartier van het Leger van de Heilige Oorlog).

MARKAS ULAMA ASKAR PERANG SABIL (MUAPS)

De bijeenkomst waarop dit besluit werd genomen, vond plaats op 23 juli 1947 in de Takwa-moskee in Suronatan en werd bijgewoond door ongeveer 40 kiai. De bijeenkomst, voorafgegaan door het nachtgebed, resulteerde in een overeenkomst. Naast de vorming van een leger werd ook een forum voor moslimjongeren in Yogyakarta opgericht, zowel voor burgers als voor voormalige leden van de Hizbullah of Sabilillah.⁵¹ Na de oprichting van deze organisaties organiseerden K.H. Mahfudz Siradj, K.H. Ahmad Badawi, en Ki Bagus Hadikusumo nog een bijeenkomst met de Indonesische minister van Defensie en de vorst van Yogyakarta, Sri Sultan Hamengku Buwono IX, om hun goedkeuring te vragen. Die kregen ze. Sultan Hamengku Buwono stemde in met de vorming van MUAPS en APS en stelde vervolgens een vorstelijke brief op, een *Serat Kekancingan*, waarin werd bepaald dat de ulama onmiddellijk generaal Sudirman moesten ontmoeten. Om gehoor te geven aan deze aanbeveling van de sultan reisden de ulama, samen met Muhammad Sarbini, naar Bintaran voor een ontmoeting met Sudirman. Het resultaat daarvan was dat Sudirman toezegde de ulama te steunen door het verstrekken van militaire voorraden en het geven van trainingen.⁵² Daar bleef het niet bij. Er werden ook bezoeken gebracht en contacten gelegd met andere civiele en militaire autoriteiten, die in het algemeen positief stonden tegenover de oprichting van de APS en het MUAPS.

De APS bestond overwegend uit voormalige Hizbullah en Sabilillah, alsmede studenten gerekruteerd op scholen en religieuze internaten die later werden getraind door voormalige leden van Hizbullah Cibarusa. Daarnaast verzocht MUAPS de TNI om vrijwillige militaire training om de gevechtsvaardigheden van de milities te versterken, waarmee de TNI instemde en majoor Fakhruddin en Bung Tomo aanstelde.⁵³

Fysieke training werd gegeven in negen afgelegen subdistricten in het regentschap Bantul. Sunardjo, een van de APS-commandanten, vertelde dat hij voor zonsopgang per fiets van Gesikan naar Sedayu moest reizen om op tijd op de locatie aan te komen.⁵⁴ De eerste training vond plaats op de binnenplaats van de Grote Moskee van Kauman. De leden van de APS kregen daarbij les in het gebruik van wapens, het voeren van gevechten, marsen, guerrilla en zelfverdediging – een soortgelijke PETA-oefening die aan Hizbullah-leden in Cibarusa werd gegeven.⁵⁵ Volgens Nur Aini Setiawati duurde de training zeven dagen en werd zij bijgewoond door de MUAPS-imam, K.H. Jalal, en K.H. Joned, vergezeld van de gevechtscommandant, Sarbini.⁵⁶ Daarna werden zij op verschillende plaatsen in Yogyakarta ingezet om tegen de Nederlanders te vechten.⁵⁷

Opleidingen voor meer gerichte doeleinden werden op verschillende locaties gegeven; fysieke training in Yogyakarta, wapentraining in Sendowo, en militaire training in Tegalrejo. Na de inval van de Nederlanders in Yogyakarta in december 1948 werden deze trainingen naar elders verplaatst. In het regentschap Kulon Progo kregen twaalf onderafdelingen van de MUAPS fysieke training bij de moskee. In Bantul organiseerden de twaalf onderafdelingen fysieke trainingen aan de voorzijde van de districtskantoorgebouwen. In regentschap Sleman vond de training plaats in Patran.⁵⁸

Vanwege de kosten en de uitrusting kwam Sudirman hen te hulp door militaire uitrusting te leveren. MUAPS wierf ook mensen die in staat waren wapens in elkaar te zetten. De kosten voor één geweer bedroegen 3000 rupiah. Het geld voor de assemblage werd verkregen uit giften van islamitische filantropen.⁵⁹ Het duurde ongeveer drie dagen om de wapens in elkaar te zetten. Dat gebeurde in Pagongan, in de buurt van de Kauman-moskee. Met het oog op het tekort aan wapentuig bereidden de trainers de strijdgroepen voor op guerrillaoorlogstactieken waarbij wapens maximaal effectief werden gebruikt en kogels werden bespaard.

Voor leden van de APS was kennis van de islam een eerste vereiste. Geestelijke ontwikkeling werd gezien als even essentieel als fysieke en militaire

training. Op grond van hun religieuze kwaliteiten speelden de ulama van MUAPS een belangrijke rol in het geven van geestelijke begeleiding aan de strijdgroepen. De APS-leden werden aangespoord hun religieuze oefeningen te doen in pesantren, moskeeën en scholen, en werden ook onderwezen over religieuze ideologie en jihad fi sabilillah door verschillende ulama van MUAPS.⁶⁰ Wanneer de APS op het punt stonden te worden ingezet, baden de ulama dat zij veilig zouden zijn, rustig zouden blijven en als zij zouden sneuvelen, zij een mati syahid zouden krijgen. Ulama vochten ook zelf op het slagveld om de jihadgeest van de islamitische soldaten bij het verdedigen van hun vaderland tegen de indringers te versterken.

Hoewel MUAPS een behoorlijk aantal leden had was de organisatiestructuur betrekkelijk eenvoudig, verdeeld in een centrale organisatie, bijkantoren en onderafdelingen. De centrale organisatie bestond uit adviseurs, ulama, voorzitters, vicevoorzitters, gevechtscommandanten, secretarissen en penningmeesters, en was verantwoordelijk voor de wapens, de verlichting en de gaarkeuken, niet rigide toegepast op het niveau van de bijkantoren en onderafdelingen. De ulama vormden het hoogste niveau in de organisatie van MUAPS en waren verantwoordelijk voor zowel het godsdienstonderricht als de militaire opleiding. Zij waren verantwoordelijk voor het werven van leden, het selecteren van commandanten, en het leveren van voorraden voor de strijdkrachten van de APS.⁶¹ Zij waren ook belast met het onderhouden van de relatie tussen de regering, het leger en de samenleving.

Ook de keukencommissies maakten deel uit van de organisatiestructuur. Zij beheerden de aanvoer van rijst en suiker uit de suikerfabriek van Gesik en van kokosnoot en groenten die door de gemeenschap werden gedoneerd. De gaarkeuken van Bantul stelde logistieke voorraden samen, terwijl die van het regentschap Kulon Progo met succes donaties inzamelde van wel 100 ton rijst, 50 ton sojabonen en 225 ton taicho van de Hizbullah- en Sabilillah-troepen van Banyuwangi die door het Japanse leger achtergelaten basisvoedingsmiddelen in beslag hadden genomen.⁶²

NEDERLANDSE MILITAIRE AGRRESSIE I EN II

Nederlandse tanks, gevechtsvliegtuigen en troepen trokken het grondgebied van de Republiek Indonesië binnen, vijf dagen nadat de Nederlandse regering, op 15 juli 1947, de republiek een ultimatum had gesteld. Binnen twee weken waren bijna alle belangrijke steden in West- en Oost-Java in handen van de Nederlanders, inclusief hun communicatiemiddelen.⁶³ Hetzelfde gold voor belangrijke havens en gebieden die rijk waren aan natuurlijke

hulpbronnen en plantages. Daaronder waren olieproducerende locaties in Palembang,⁶⁴ tabaksplantages in Oost-Sumatra, suikerrietplantages, en suikerfabrieken in Oost-Java.

De Nederlanders slaagden er echter niet in hun primaire doel te bereiken, namelijk het leger van de Republiek Indonesië te vernietigen.⁶⁵ Het Indonessische leger, dat inferieur was aan de Nederlanders in termen van bewapening, weigerde een rechtstreekse confrontatie met de Nederlanders aan te gaan. Zij gaven de voorkeur aan guerrillaoorlogsvoering in bergachtige en heuvelachtige gebieden. Toen zij hun grondgebied op de vlakten van Java niet langer konden verdedigen, verplaatsten de Republikeinen zoveel mogelijk transportmiddelen, machines en gewassen naar de verdedigingscentra van de republiek in Yogyakarta, Magelang, Madiun en Kediri.⁶⁶

Zodra de Nederlanders hun militaire agressie hadden gelanceerd, zond Radio Republik Indonesia (RRI) de boodschap van Sudirman uit om het vaderland te verdedigen. MUAPS reageerde door deze boodschap door te geven aan verschillende districten en iedereen op te roepen zich aan te melden bij APS om de TNI op het slagveld bij te staan. De eerste APS-troepen werden ingezet in Semarang, Kebumen en Magelang. De gevechtscommandant van de MUAPS, Sarbini, onderhandelde met de TNI-commandant in Magelang over een plan om het gebied tegen Nederlandse aanvallen te verdedigen. Afgesproken werd dat de APS-troepen gelegerd zouden worden aan de grens van Kebumen, in het Grabag-gebied, oostelijk van het subdistrict Pingit.⁶⁷ De TNI werkte samen met APS-troepen, die de bergen ten oosten van het dorp Tirto bewaakten, ook op de weg van Salatiga, Magelang, naar Kebumen.

De inzet van APS-strijdkrachten in Kebumen gebeurde op bevel van Sudirman en generaal Urip Sumohardjo, de stafchef van de TNI. Sultan Hamengku Buwono IX adviseerde APS samen te werken met de Angkatan Oemat Islam (AOI, Moslimtroepen) om krachten te bundelen. Op basis van dat advies en orders stuurde MUAPS honderden gewapende APS-troepen naar de Kebumen onder commando van Sarbini, met K.H. Juraimi als plaatsvervangend commandant en K.H. Mahfudz Siradj en K.H. Hadjid als imam. Per trein gingen zij naar Kebumen; vervolgens brachten ze de nacht door in het voormalige hoofdkwartier van de Hizbullah Magelang.⁶⁸ K.H. Mahfudz Siradj arriveerde in Ketuwon, Kebumen, met de boodschap van de sultan aan Khoraisin Mahfudz, de leider van AOI, om samen te werken. Deze suggestie werd echter door Khoraisin Mahfudz verworpen, waardoor K.H. Mahfudz uiteindelijk alleen in de voorhoede streed.

K.H. Mahfudz Siradj gaf vervolgens Sarbini, kiai Juraimi, en een APS-lid, Jumairi, opdracht om de gebieden rond het Ngrancak-gebergte te inspecteren en te coördineren met kolonel Maryadi, de TNI-commandant voor de Magelang-sector.⁶⁹ Besloten werd dat het hoofdkwartier van het APS-leger in Grabag zou worden gevestigd, terwijl kiai Jamhari het hoofdkwartier van Bugel Village van het oosten naar het Ngrancak-gebergte zou leiden. Het door de APS geïnitieerde verdedigingsplan werd echter bekend bij de Nederlanders, die onmiddellijk reageerden met aanvallen op het bolwerk van het APS-leger. Aanvankelijk overleefde de APS de aanval, waarop de Nederlanders zich terugtrokken in de gebieden Jambu en Ambarawa. De volgende dag echter voerden de Nederlanders zwaardere aanvallen uit. MUAPS gaf opdracht meer troepen te sturen om het APS-leger in Kebumen te helpen de Nederlandse aanval te weerstaan. De verdediging van de APS-troepen eindigde in december 1948 in het grensgebied van Kebumen.⁷⁰

Tijdens het tweede militaire offensief van Nederland, op de ochtend van 19 december 1948, vielen de Nederlanders de hoofdstad van de Republiek Indonesië, Yogyakarta, aan door middel van een luchtaanval en slaagden zij erin het vliegveld Maguwo in te nemen, waarna zij zich naar de stad Yogyakarta spoedden. Na het horen van het nieuws van de Nederlandse opmars kwamen de Republikeinse leiders opnieuw bijeen in Gedung Agung Yogyakarta. Een van de resultaten van dit overleg was de benoeming van Syafruddin Prawiranegara tot leider van de noodregering van de Republiek Indonesië in het geval dat de centrale regering zou vallen. Aan Maramis, de minister van Financiën die zich in het buitenland bevond, en aan Sudarsono, die in New Delhi verbleef, werd opdracht gegeven in de Indische hoofdstad een regering in ballingschap te vormen, indien het plan van Syafruddin Prawiranegara zou mislukken.

Toen de Nederlanders het vliegveld Maguwo innamen, dacht de plaatselijke bevolking niet dat de ronkende vliegtuigmotoren vliegtuigen van de vijand waren.⁷¹ Zij dachten dat de TNI bezig was met een oefening die die dag zou worden gehouden. In reactie op de machtsovername kwamen de ulama van MUAPS bijeen in hun hoofdkwartier voor de Grote Moskee van Kauman en Jalan Ngabean.⁷² Op die vergadering waren onder meer K.H. Mahfudz Siradj, K.H. Badawi, K.H. Jadjid, en M. Sarbini aanwezig. Besloten werd dat de APS, wier macht na de opstand van de PKI in Madiun sterk was afgenomen, moest worden gereorganiseerd.⁷³

De ontwikkelingen volgden elkaar nu snel op. Het bevel van Panglima Besar Sudirman, vervat in order nr. 1/PB/48, was het startsein tot terugtrekking: 'De Nederlanders hebben het vliegveld Maguwo aangevallen en

het staakt-het-vuren opgezegd. Alle strijdkrachten moeten klaar staan om het plan uit te voeren dat is overeengekomen als reactie op de aanval.⁷⁴ Onmiddellijk verlieten alle strijdkrachten de stad Yogyakarta om hun posities rond Yogyakarta te consolideren. Ook het hoofdkwartier van de APS, de MUAPS, besloot de stad te verlaten na zijn leden met verschillende taken te hebben belast. Sommige ulama bleven in de stad, onder wie K.H. Mahfudz Siradj, K.H. Badawi en kiai Jumairi, terwijl degenen die de stad verlieten hun hoofdkwartier van Kauman naar Notoprajan verplaatsten.⁷⁵

Over de verplaatsing van het MUAPS-hoofdkwartier buiten de stad was zorgvuldig nagedacht, vooral omdat men ervan overtuigd was dat de Nederlandse aanval in de steden grootschaliger zou zijn. In plaats van de strijd aan te gaan met de Nederlandse troepen, stelde Sudirman voor dat de militaire en paramilitaire groepen ook nu hun toevlucht zouden nemen tot guerrillatactieken. Op 20 december 1948 rukten de Nederlanders verder op naar de stad Yogyakarta. Hun troepen groeiden in aantal, schoten en vernietigden doelwitten van aanvallen. Zij vielen elke kampong in de regio binnen,⁷⁶ zonder het hoofdkwartier van de MUAPS in Karangjaken over het hoofd te zien.

De nijpende situatie dwong de pesantren Krapyak, geleid door K.H. Abdullah Affandi en K.H. Abd. Qodir, hun activiteiten te stoppen. K.H. Abdullah Affandi Munawir, K.H. Abdul Qodir Munawir, en K.H. Ali Maksum verkozen hun studenten te evacueren in plaats van zich bij de strijd aan te sluiten. Tijdens hun vlucht trokken de kiai en santri van plaats naar plaats, op zoek naar een veilige locatie. Zij vluchtten naar zuidelijke gebieden zoals Jejeran, Brajan, Wonokromo, en zelfs naar Gorosa.⁷⁷ Hoewel de pesantren Krapyak werd verlaten, bleef het gebouw intact en werd het gebruikt als een PMI-post nadat een laskar de Nederlandse troepen had verslagen.

ULAMA IN BEWEGING

In verschillende plaatsen in Sleman, het gebied ten noordwesten van Yogyakarta, zoals Medari, Brean, Cebongan, Tanjungtirto, Maguwo en Kaliurang, namen de Nederlandse militairen fabrieken over en maakten zij er buitenposten van.⁷⁸ Van daaruit patrouilleerden ze naar plaatsen waarvan vermoed werd dat ze als Republikeinse bases werden gebruikt. Ook patrouilleerden zij bij bruggen. Een sectie Nederlandse troepen bewaakte bijvoorbeeld de bruggen bij Bandar en Bogem. Verder richtten zij nog verschillende andere veiligheidsposten in.

APS-milities in Sleman stonden onder TNI-commando. TNI-leden ontvingen bevelen van het Militair Districtscommando (Komando Distrik

Militer, KDM) van Sleman, dat bestond uit drie sub-KDM en zeventien onderafdelingen, de KODM (Komando Onder Distrik Militer).⁷⁹ Als militaire hulporganisatie werd de APS in drie sub-KDM ondergebracht. In West Sleman waren APS gestationeerd in Kedungbanteng, Moyudan, Tempel, Mlati, Sayegan, Minggir, Godean, Moyudan, en Gamping. De leider was Arnis en K.H. Abdurrahman als hun imam. In Centraal Sleman was het hoofdkwartier van de APS gevestigd in Desa Sangonan, dat de gebieden Turi, Pakem, Ngaglik, en Sleman bestreek.

Hun belangrijkste eenheid was gestationeerd in Tanjungtirto, geleid door M. Diponegoro, met Djuzan Marsidi als plaatsvervanger en Mukti Ali als imam. Het hoofdkwartier van de APS werd voortdurend verplaatst om Nederlandse aanvallen te vermijden. Het APS-hoofdkwartier in Oost-Sleman, voorheen gevestigd in Desa Krasekan, verhuisde later naar Ngabean, district Banyurejo. Dit hoofdkwartier had de leiding over de gebieden Ngemplak, Depok, Cangkringan, Kalasan, Prambanan en Berbah. De leider van APS Sleman Timur was Badri; er waren drie ulama, K.H. Abdullah Siradj, Mas-yudi, kiai Mujab, H. Sapari en Dukidollah.⁸⁰

De APS bediende zich van een nachtelijke guerrilla om de Nederlandse troepen in het Sleman-regentschap te verdrijven. Een week nadat de Nederlandse troepen de controle over de stad Yogyakarta hadden overgenomen en een post op de Bantarbrug hadden gevestigd, voerden de APS-troepen onder leiding van Projosewoyo een verschroeide-aardeoperatie rond de Nederlandse post uit. Dezelfde strategie werd uitgevoerd op andere posten, onder andere bij de fabriek in Medari. Als reactie stuurden de Nederlanders Indonesische spionnen om het hoofdkwartier van de APS op te sporen. Deze strategie bleek effectief. Het APS-hoofdkwartier in Desa Kedungbanteng werd inderdaad gevonden en vernietigd.

De mobilisatie van islamitische semimilitaire troepen in het Sleman-regentschap kon niet los worden gezien van de invloed van kiai Djumali en kiai Muhdi. Kiai Djumali was na het uitroepen van de onafhankelijkheid van Indonesië benoemd tot hoofd van de religieuze sectie van het subdistrict Banyurejo, Tempel, Sleman. Hoewel hij een bureaucraat was, nam kiai Djumali, toen de Nederlanders naar Indonesië terugkeerden, deel aan het mobiliseren van de semimilitaire laskar om de confrontatie met de Nederlanders aan te gaan. Hij leverde ook bijdragen aan de verwerving van militaire faciliteiten, de logistiek en het verstrekken van informatie over oorlogssituaties. Met Hizbullah en Sabilillah, die zich bij de TNI aansloten, steunde kiai Djumali de vernietiging van spoorwegen en telefoonlijnen.⁸¹

Naast kiai Djumali was er kiai Muhdi die lid was geweest van de Musyawarah Ulama (Raad van Ulama) en later lid werd van de Majelis Syuro Yogyakarta. Toen de Eerste Nederlandse Militaire Agressie plaatsvond, was kiai Muhdi betrokken bij het blokkeren van de Nederlandse troepen die overdag door de Jalan Kaliurang en zijn post in de gebieden Ngabean, Gentan en Gondok trokken. 's Nachts, als ze niet op patrouille waren, verzamelden de jongeren en Sabilillah zich in het dorps huis om met kiai Muhdi te bidden. Tijdens de Tweede Nederlandse Militaire Agressie vielen kiai Muhdi en zijn leerlingen, samen met de Gentan Branch 4th Battalion Army Unit onder leiding van kapitein Marzuki, de Jurug en Besi-brug in Kaliurang aan.⁸²

Het huis van kiai Muhdi fungeerde ook als ontmoetingsplaats voor de militaire en paramilitaire troepen. Suharto bracht er eens de nacht door alvorens kapitein Marzuki, kapitein Sumitro, luitenant Badri, Junaidi Zaringan Dibyo, en kiai Muhdi te ontmoeten om de guerrillaoorlogvoering te bespreken. Bij gevechten gebruikte kiai Muhdi een speer als aanvullend werktuig en een rechthoekige witte stoffen vlag waarop in het rood 'Laiilahallah' ('Allah is de enige God') stond.⁸³ Tijdens een gevecht in Krapyak werd kiai Muhdi in het hoofd geschoten en stierf hij. Bij die aanval werden ook enkele andere kiai gedood.

Ook katholieke priesters waren actief in deze kritieke periode, vooral in de regio West-Sleman. De kerken die aan de strijd deelnamen waren de kerk van Santo Petrus en Paulus in Klepu. Zij mobiliseerden hun geestelijken om zich bij het leger aan te sluiten en deel te nemen aan de guerrillaoorlog in verschillende gevechten. De kerk in Medari, Mlati, droeg bij aan het verstrekken van voedsel aan TNI-guerrilla's. Eén kerk werd door Republikeinse strijders platgebrand op verdenking van het gebruik als Nederlandse post, namelijk de Somohitaanse kerk.⁸⁴

In het regentschap Bantul, strategisch gelegen ten zuiden van Yogyakarta, was de APS eveneens actief. De APS-afdeling daar werd geleid door imam K.H. Mathori Al Huda, samen met de strijdcommandant Sunardjo en andere ulama, Sastro Nardoyo, Pawironitro Mahmud TL, Islam Zahrowi, R. Sukardi, en M. Mujahid, die zich inspanden de bevolking te mobiliseren voor de strijd voor onafhankelijkheid. Zij organiseerden de mensen rond verschillende instellingen, zoals de Al Huda-moskee, die eigendom was van kiai Mathori Al Huda, de Jami-moskee in het district Bantul, de pesantren Krapyak Sewon, de pesantren Ngrukem, de Mesjid Badegan in Bantul, en de pesantren Gesikan Pandak.⁸⁵ Ze hielden recitaties en religieuze preken waarin zij de bevolking aanspoorden tot het geven van giften, van kleding,

geld of kostbaarheden. Hierdoor konden de APS-troepen zich bescheiden kleden. Voedselvoorraden zoals suiker, zout en rijst werden gratis door de fabriek verstrekt. Mensen uit elk subdistrict doneerden ingrediënten voor bijgerechten, zoals kokosnoot, die dagelijks konden worden verwerkt.

De Nederlandse aanval op het APS-hoofdkwartier in Gesik deed de APS-troepen naar het westen vluchten. MUAPS en APS-troepen kwamen vervolgens samen in Tegallayang om hun strategie en de voorbereidingen voor de strijd te bespreken. Op 8 januari 1949 voerden APS-troepen onder TNI Sub Wehrkreise 103 B een reeks aanvallen uit op Yogyakarta om de door de Nederlanders gecontroleerde gebieden terug te veroveren.⁸⁶ APS-strijdcommandant Sarbini en de grote imam K.H. Mahfudz Siradj hadden de leiding over de aanval.

De APS-troepen trokken al sluipend door de dorpen en via snelle aanvallen de stad binnen. Op 12 januari 1949 vielen de APS-troepen en de TNI het Nederlandse hoofdkwartier aan door de westelijke route te nemen en de Nederlandse militaire gelederen te ontregelen. De Nederlanders stuurden vervolgens spionnen om de zoektocht naar het hoofdkwartier van de volkslegers te intensiveren. Deze tactiek had succes, en zo ook de overval van Nederlandse troepen op het hoofdkwartier van de APS in Sonosewu op 14 januari 1949, na urenlange gevechten die zijn vereeuwigd in een gedicht van een van de deelnemende strijders.⁸⁷

De APS-troepen kregen herhaaldelijk aanvallen van het Nederlandse leger te verduren. Op 19 januari 1949 vielen de Nederlanders de stad Bantul aan. Ook het hoofdkwartier van de APS, dat gevestigd was in de suikerfabriek Padokan, werd doelwit. De Nederlanders gebruikten zelfs ondersteuning van een luchtaanval, waarbij aan beide zijden twaalf slachtoffers vielen. Na de aanval verhuisden de MUAPS-leiders hun hoofdkwartier van centraal Yogyakarta naar de Srandakan.⁸⁸

De lokale islamitische strijdorganisatie in het regentschap Kulon Progo, op een tiental kilometers ten westen van Yogyakarta, had de centrale MUAPS eerder verzocht om steun om het gebied te beveiligen tegen de overlast van welig tierende bendes van rovers en inbrekers. Dat verzoek werd ingewilligd met de komst van APS Yogyakarta onder leiding van studenten van de Gadjah Mada Universiteit, Muh. Harun Al-Rosyid.⁸⁹ Maar terwijl het met rovers afrekende, kreeg het APS-leger ook te maken met de Nederlanders die in december 1948 Kulon Progo binnentrokken. De Nederlanders trokken naar het noorden via de Kalisudu-brug en naar het zuiden via de Bantar-brug, waar zij posten inrichtten.⁹⁰ Deze post werd vervolgens doelwit

Sri Sultan Hamengku Buwono IX en Sukarno, Yogyakarta 1951. Bron: <https://merahputih.com/post/read/sri-sultan-hamengku-buwono-ix-raja-rakyat>

van de aanval van de strijdkrachten van de APS, uitgevoerd vanuit twee richtingen, noord en zuid, op een heuvelachtige weg. Na het oversteken van de Bantar-brug vernietigde APS de brug met zes granaten.

Ook in Kulon Progo was de rol van katholieken en protestanten bij de ondersteuning van de TNI-guerrilla's belangrijk. Zij steunden de troepen als leden van het Indonesische Rode Kruis, maar ook door voedsel te verstrekken. Vooral dat eerste was van toenemend belang. Met name tijdens de Tweede Nederlandse Militaire Agressie raakten in het gebied rond Yogyakarta veel mensen gewond. De meeste strijders die gewond waren geraakt door kogels en mortieren werden behandeld in het Boro Kulon Progo-ziekenhuis, het vroegere Santo Yusuf-ziekenhuis. Het Boro-ziekenhuis verleende enorme steun door medicijnen en voedsel te verstrekken en de oorlogsslachtoffers te behandelen. Overigens verstoorde de chaotische situatie de aanvoer van

medicijnen vanuit de stad Yogyakarta. Om het tekort aan medicijnen op te vangen, stuurde de kerk in Boro broeder Sivas om medicijnen op te halen in het Panti Rapih-ziekenhuis Yogyakarta. Sivas, die zich vaak vermomde als verpleger, fungeerde ook als koerier. Hij kreeg eens brieven van A.H. Nasution voor zijn vrouw en een brief voor Keraton toevertrouwd.

Ten slotte was er het regentschap Gunungkidul, op zo'n twintig kilometer ten zuid-oosten van Yogyakarta. Het was sultan Hamengku Buwono IX die al kort na het uitroepen van de onafhankelijkheid een gezant naar Gunungkidul stuurde met als opdracht een lijst op te stellen van alle kiai die zich daar bevonden. Op 11 november 1945 nodigde de sultan de kiai uit om naar Yogyakarta te komen, op het moment waarop in Surabaya de oorlog uitbrak tussen Indonesië en de geallieerden. De kiai, in totaal meer dan twintig, arriveerden in Ambarukmo op 12 november 1945. Daar werden zij ontvangen door B.P.H. Guntoro die hun meedeelde dat sultan Hamengku Buwono IX hun beval om te bidden voor de onafhankelijkheid van Indonesië.⁹¹ De kiai brachten vervolgens twee weken door in een slaapzaal in het oostelijk gelegen Ambarukmo-paleis. De sultan vroeg hun te bidden om raad en hem direct te informeren wanneer zij een roeping zouden krijgen. Interessant is dat de kiai van het dorp Gunungkidul vaak werden gevraagd om aanwijzingen en suggesties op basis van hun inspiratie, om te helpen bij het uitstippelen van aanvallen op de vijand.⁹²

Bij het tweede Nederlandse offensief in december 1948 gaf sultan Hamengku Buwono IX opdracht om van Gunungkidul, met name Wonosari, een vluchtelingengebied te maken. Intussen was besloten om de regering en militairen naar buiten Yogyakarta te evacueren. De troepen, onder leiding van Sudirman, trokken oostwaarts naar Wonosari. De bergachtige geografische omstandigheden van Gunungkidul waren perfect voor een guerrilla. Sudirman leidde de guerrilla's van Bintaran naar Bantul en vervolgens naar Panggang, Palihan, Playen, Wonosari en Semanu (Gunungkidul) en ging toen terug naar het oosten.⁹³

De Nederlanders landden in Gunungkidul vanuit twee richtingen: uit het oosten via Iromoko en vanaf het vliegveld Gading. De plotselinge Nederlandse aanval veroorzaakte vele doden. De telefoonverbinding tussen de stad Yogyakarta en het district was problematisch door de onstabiele situatie van de stad Yogyakarta. De regent kreeg opdracht van de KDM om zichzelf en zijn gezin te evacueren en essentiële kantoorbodigheden mee te nemen. In een vergadering werd afgesproken dat als de Nederlanders hun strijdkrachten zouden inzetten in Gading, Semanu of Wonosari,

de interim-regering in tweeën zou worden gedeeld: de noordzijde van Jalan Patuk-Bedoyo zou onder leiding van Wedana Projoprawiro komen en de zuidzijde van Jalan Patuk-Bedoyo onder leiding van de regent en het hoofd van de politie met het resterende personeel.⁹⁴

De MUAPS-afdeling van Gunungkidul nam deel aan de guerrilla, het leveren van logistiek, en het handhaven van de veiligheid. Toen Nederlandse troepen in december 1948 het vliegveld van Gading en het districtshuis op 21 februari 1949 aanvielen, sloegen de Ulama en de strijdkrachten van de APS deze aanval af, al slaagden de Nederlandse troepen er in maart 1949 wel in Wonosari te bezetten. Kort daarna ontdekten de Nederlandse troepen het hoofdkwartier van de APS in Kedungpiring, district Wonosari, en vielen het aan, waarbij vier APS-leden om het leven kwamen.

Midden in de oorlog bereikte het nieuws van het Roem-Roijen-akkoord Gunungkidul op 8 mei 1949. In het akkoord werd bepaald dat de Republikeinse regering naar Yogyakarta zou terugkeren, dat Indonesië de guerrilla-oorlog zou staken en dat de Nederlandse militaire operaties zouden worden beëindigd. De Nederlandse troepen in het Gunungkidul-gebied werden geleidelijk teruggetrokken. Op 25 juni 1949 vloog sultan Hamengku Buwono IX naar het vliegveld van Gading ter bevestiging van het feit dat Indonesië, met inbegrip van de residentie Gunungkidul, werd overgedragen aan Indonesië en dat zijn gezag als sultan was hersteld. De ceremonie werd bijgewoond door vertegenwoordigers van de Nederlandse militaire staf, kolonel van Langen, en de United Nations Commission for Indonesia,⁹⁵ de regent van Wonosari en andere militaire en burgerlijke autoriteiten., inclusief districts- en dorpshoofden.⁹⁶

Noten

1. De Indonesische revolutie en geschiedschrijving

- 1 Mochtar Pabottinggi, 'Prisma Simbol Kaum Intelektual', in: Tim Penulis LP3ES, *Profil & Pendapat: Kenangan 30 Tahun LP3ES* (Jakarta 2001) 68-69.
- 2 Dit artikel is opgenomen als voorwoord bij Rémy Limpachs boek getiteld *Kekerasan Ekstrem Belanda di Indonesia: Perang Kemerdekaan Indonesia, 1945-1949* (Jakarta 2019).
- 3 Term voor leider, voorman, kampioen, (vechters)baas, maar ook voor een persoon of een groep die zich, vaak met geweld en intimidatie, een bepaalde machtspositie in de maatschappij toe-eigent [red.].

2. Proclamatie van de Onafhankelijkheid, Revolutie en Oorlog in Indonesië

- 1 Dit is een geactualiseerde versie van mijn inleiding bij Rémy Limpachs boek getiteld *Kekerasan Ekstrem Belanda di Indonesia. Perang Kemerdekaan Indonesia 1945-1949* (Nederlands extreem geweld in Indonesië. De Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949), een publicatie van Yayasan Pustaka Obor Indonesia (2019).
- 2 Taufik Abdullah et al. (red.), *Indonesia dalam Arus Sejarah. 6: Perang dan Revolusi* (Jakarta 2012).

3. Aspecten van de Indonesische revolutie vanuit een structureel perspectief

- 1 'Wajah Revolusi Indonesia dipandang dari perspektivisme struktural', *Prisma* 8 (1981) 3-13.
- 2 Tijdens een conferentie van de International Association of Historians of Asia (IAHA) in Kuala Lumpur in augustus 1980 heb ik reeds uiteengezet dat het verloop van de Indonesische Revolutie werd bepaald door de dialectiek tussen diplomatie en strijd.
- 3 Majelis Syuro Muslimin Indonesia, Adviesraad Indonesische Moslims.
- 4 De vijf grondbeginselen van de Republiek Indonesië: 1. Geloof in één God; 2. Medemenselijkheid; 3. Nationaal bewustzijn; 4. Democratie; 5. Sociale rechtvaardigheid (red.).

4. **Wat is het belang van de revolutie van 1945 voor ons?**
 - 1 'Pentingnya Revolusi 1945 pada Kita Dewasa ini?', *Prisma* 7 (1976) 23-32.
 - 2 T.B. Simatupang, *Report from Banaran: Experiences during the people's war* (Ithaca 1972) 1.
 - 3 Gerakan 30 September (ook wel GESTAPU genoemd)/Partai Komunis Indonesia. De zogenaamde 30 september-beweging vermoordde in de nacht van 30 op 1 oktober 1965 zes generaals van het Indonesische leger. De PKI werd als brein achter de beweging aangewezen, waarna een massale anticommunistische vergelding volgde en het leger de macht overnam (red.).
 - 4 Dit perspectief van T.B. Simatupang uit 1976 is kenmerkend voor militairen die een essentiële rol hebben gespeeld tijdens de revolutie en die later een centrale positie kregen tijdens het regime van Suharto (1967-1998) waarbij ze meebouwden aan het ideologische fundament van de Nieuwe Orde (Orba). De politiek van de Nieuwe Orde werd gekenmerkt door militarisme en een anticommunisme (red.).

5. **De dynamiek van '45**
 - 1 'Dinamika '45: Paduan Pikiran dan Semangat', *Prisma* 8 (1979) 85-90.
 - 2 *Proses Menyusun Naskah sekitar Perang Kemerdekaan* (Bandung 1978).
 - 3 Het 17 oktober 1952-incident: mislukte machtsgreep van Nasution en een groep gelijkgezinde officieren om het parlement uit te schakelen naar aanleiding van plannen voor een sanering van het leger en de legerleiding, (red.).
 - 4 'Hakekat Perang Kemerdekaan Indonesia adalah perang rakyat semesta yang sekaligus bergerak di lapangan politik, militer, sosial dan kultural', A.H. Nasution, *Proklamasi* (Bandung 1977) 6.
 - 5 Een groots opgezette structuur voor een modern uitgerust leger versus een realistische structuur volgens de bestaande feiten. ReRa was een programma van de regering Hatta en had tot doel de krijgsmacht te stroomlijnen en in te krimpen (red.).
 - 6 Het programma ging op 20 december 1947 van start na een motie van Zainul Baharuddin, een aanhanger van Amir, die een voorstel indiende in de KNIP om de krijgsmacht volledig onder het gezag van de minister van Defensie te plaatsen. Daarnaast stelde hij voor de omvang van het leger te verkleinen en veteranen productieve banen en andere banen bij de overheid te geven (red.).

6. **De Indonesische revolutie**
 - 1 'Revolusi Indonesia: Mitos dan realitas', *Prisma* 8 (1985) 3-11.
 - 2 Barrington Moore, *Social origins of dictatorship and democracy* (New York 1970).
 - 3 John E. Rue, *Mao Tse-Tung in Opposition 1927-1935* (Stanford 1966).
 - 4 Deze term is afgeleid van 'vechthaan', en staat voor een sterke man, crimineel, vechter (red.). Onghokham, 'The jago in colonial Java, ambivalent champion of the people', *SENRI Ethnological Studies* 13 (1984) 327-344.
 - 5 *Ibidem*.
 - 6 A. Reid, *The Indonesian National Revolution, 1945-50* (Hawthorn 1974).
 - 7 L. Andaya, *The Kingdom of Johore, 1641-1728* (Kuala Lumpur 1972).
 - 8 De latere actie [van ontevreden militairen] tegen president Sukarno op 17 oktober 1952 is daar een voorbeeld van.
 - 9 A. Reid, *The Indonesian Revolution*.
 - 10 Een bekend gezegde in dit verband is: 'De zon ging nooit onder in het Britse imperium' (The sun never set on the British Empire), omdat het zo uitgestrekt was. Het Nederlands-Indische imperium was dan wel niet zo uitgestrekt, maar deze woorden kunnen ook hier worden gebruikt, gelet op het bestaan van delen van dit imperium in Zuidoost-Azië (Indonesië), in Europa (Nederland) en in delen in de Caraïbische Zee (Midden-Amerika: Suriname en de Antillen).

7. **De Jongerenrevolutie en het dilemma van een revolutie**
 - 1 'Revolusi Pemuda dan Dilemma Sebuah Revolusi', *Prisma* 1-II (1973) 71-75.
 - 2 Het eerste kabinet van de Republiek, geformeerd op 4 september 1945 op basis van een gentlemen's agreement tussen Sukarno en Japan (red.).

8. **Een portret van de jongeren in onze revolutie**
 - 1 'Portret diri Pemuda dalam Revolusi Kita', *Prisma* 8 (1981) 21-32.

- 2 Bellagio Group, 'Mencari makna: Manusia, pemuda dan nilai-nilai', *Prisma Extra* (1973) 22.
- 3 Nugroho Notosusanto, 'Generasi, sejarah dan pewarisan nilai', *Prisma* 7 (1976) 45.
- 4 Moh. Hatta, *Kumpulan Karangan IV* (Jakarta 1954) 245; Moh. Hatta, *Indonesia Merdeka* (Jakarta 1977); zie Soekarno, *Indonesia menggugat* (Jakarta 195?).
- 5 *Kebangunan nasional sampai Proklamasi Kemerdekaan* (Jakarta 1952) 131; 'Dia Revolusi', in Darius Marpaung, *Bingkisan Nasional, kenangan 10 tahun revolusi Indonesia* (Jakarta 1955) 269-270; Sjahrir, *Perjuangan Kita* (Bandung 1956); Sjahrir, *Mendirikan negara kerakyatan dalam Revolusi Kerakyatan* (Z.p. 1946).
- 6 Robert van Niel, *The emergence of the modern Indonesian elite* (Brussel 1960) 4-30; zie ook S.K. Trimurti, *Hubungan Pergerakan Buruh Indonesia Dengan Pergerakan Nasional* (Jakarta 1975) 10.
- 7 Sartono Kartodirdjo, 'Kolonialisme dan Nasionalisme di Indonesia pada Abad-19 dan Abad-20', *Lembaran Sejarah* 8 (1972) 3.
- 8 *Ibidem*, 3, 15-16, 21.
- 9 *Ibidem*, 16, 20.
- 10 *Ibidem*, 21.
- 11 *Ibidem*.
- 12 V.E. Korn, *Pandangan Timur Terhadap Pemerintah Barat* (Jakarta 1972) 24.
- 13 Sudjito, *Perubahan Struktur Masyarakat Jawa* (Yogyakarta 1972) 82; zie ook Yusmar Basri (ed.), *Sejarah Nasional V* (Jakarta 1977) 124-125.
- 14 Deliar Noer, *Gerakan Modern Islam di Indonesia* (Jakarta 1980) 104-105.
- 15 Yusmar Basri, *Sejarah Nasional*, 146; zie ook Sartono Kartodirdjo, 'Struktur Sosial dari Masyarakat Tradisionil dan Kolonial', *Lembaran Sejarah* 4 (december 1969) 50-55.
- 16 *Ibidem*, 126, 132.
- 17 A.K. Pringgodigdo, *Sejarah Pergerakan Rakyat Indonesia* (Jakarta 1970) 45, 294.
- 18 *45 Tahun Sumpah Pemuda*. Yayasan Gedung-Gedung Bersejarah Jakarta (Jakarta 1974) 35.
- 19 Moh. Hatta, *Mohammad Hatta Mimbar* (Jakarta 1978) 42.
- 20 Ahmad Subardjo Djojoadisurjo, 'Kenang-kenangan akan Saudara Muhammad Hatta', in: *Bung Hatta Mengabdikan pada Cita-cita Bangsa*. Panitia Peringatan Ulang Tahun Bung Hatta ke 70 (Jakarta 1972) 119.
- 21 *Ibidem*, 117, 118, 123; zie ook Ali Sastroamidjojo, *Tonggak-Tonggak Perjalananku* (Jakarta 1974) 23-24.
- 22 Hatta, *Mohammad Hatta*, 33.
- 23 Hatta, *Mohammad Hatta*, 167-168.
- 24 *Ibidem*, 198-201.
- 25 *Ibidem*, 205-209.
- 26 *Ibidem*, 215-216.
- 27 *Ibidem*, 203-204.
- 28 *Ibidem*, 225.
- 29 Sastroamidjojo, *Tonggak-Tonggak*, 92.
- 30 *Buku Peringatan PPPI 1926-1931*. Perhimpunan Peladjar-Peladjar Indonesia (PPPI) (Jakarta 1932).
- 31 Susanto Tirtoprodjo, *Sejarah Pergerakan Nasional Indonesia* (Jakarta 1976) 59.
- 32 *Soeloeh Indonesia Moeda* 5 (april 1928).
- 33 Susanto Tirtoprodjo, *Sejarah Pergerakan*, 60.
- 34 *Soeloeh Indonesia Moeda* 5, 120.
- 35 Yusmar Basri, *Sejarah Nasional*, 86-98.
- 36 Hatta, *Mohammad Hatta*, 391-400.
- 37 Ahmad Subardjo, *Kesadaran Nasional* (Jakarta 1978) 243-246.
- 38 *Ibidem*, 287, 239, 242.
- 39 Djarnawi Hadikusumo, *Derita Seorang Pemimpin* (Yogyakarta 1979) 20-22.
- 40 Ahmad Subardjo, *Kesadaran Nasional*, 272.
- 41 *Ibidem*, 267-271.
- 42 *Ibidem*, 272.
- 43 ODP. Sihombing, *Pemuda Indonesia Menentang Fasisme Jepang* (Jakarta 1962) 143-154.
- 44 Ahmad Subardjo, *Kesadaran Nasional*, 273.
- 45 *Ibidem*, 273-274.
- 46 M. Azis, *Japan's Colonialism and Indonesia* ('s-Gravenhage 1955) 178.

- 47 Idris Andrianatakesuma, *Pemberontakan Peta di Blitar* (Yogyakarta 1973); zie ook *45 Tahun Sumpah Pemuda*, 116-118.
- 48 Abu Hanifah, *Renungan Perjuangan Bangsa Dulu dan Sekarang* (Jakarta 1978) 36-37.
- 49 *Ibidem*, 38.
- 50 Khalid Rasyidi, *Pengalaman perjuangan jaman Jepang sampai proklamasi; ceramah tanggal 15 Agustus 1978 di Jakarta* (Jakarta 1979) 13-16.
- 51 Ahmad Subardjo, *Kesadaran Nasional*, 276-303; zie ook Hatta, *Mohammad Hatta*, 432-437.
- 52 A. Latif, *Pers Di Indonesia* (Surabaya 1980) 92.
- 53 Ahmad Subardjo, *Kesadaran Nasional*, 275-276.
- 54 Khalid Rasyidi, *Pengalaman perjuangan*, 19-22; zie ook Tan Malaka, *Dari Penjara ke Penjara II* (Yogyakarta) 176-178.
- 55 *Ibidem*, 23-24; zie ook Ahmad Subardjo, *Kesadaran Nasional*, 281-285.
- 56 Adam Malik, *Riwayat dan perjuangan sekitar proklamasi kemerdekaan Indonesia 17 Agustus 1945. Diperlengkap oleh orang-orang yang langsung ikut menyelenggarakan proklamasi 17 Agustus 1945* (Jakarta 1975) 24-25.
- 57 *Ibidem*, 42-57.
- 58 Hatta, *Mohammad Hatta*, 439-441.
- 59 *Ibidem*, 441-443.
- 60 a. De Sjahrir-groep bestond uit D. Syahruczah, Kusnaeni en M. Nitimihardjo, Sudarsono en Hamdani; b. de Kaigun-groep bestond uit Ahmad Subardjo, S. Wikana, Chaeruddin; c. de jongeren- of Sukarni-groepen bestonden uit Kusnaeni, Abdul Muluk, Adam Malik, Armunanto, Pandu Wiguna, M. Nitimihardjo, Syamsudin; en d. studentengroepen bestonden uit Djohar Nur, Sayoko, Syarif Thayeb, Darwis, Eri Sudewa, Chairul Saleh, Subadio, Baharazak, Cenana, Abubakar, Rasyid Siregar, Wahidin en E.A. Ratulangi. Adam Malik, *Riwayat Proklamasi*, 28-41; zie ook Khalid, *Pengalaman Perjuangan*, 26.
- 61 Hatta, *Sekitar Proklamasi* (Jakarta 1970) 8-16.
- 62 Adam Malik, *Riwayat Proklamasi*, 28-41.
- 63 Hatta, *Sekitar Proklamasi*, 442-443.
- 64 Undang Undang Dasar 1945 (Grondwet van 1945), artikel 10.
- 65 Undang Undang Dasar 1945 (Grondwet van 1945), artikel 30.
- 66 Rosihan Anwar, *Kitab-Kitab Jakarta Setelah Proklamasi* (Jakarta 1977) 26.
- 67 Adam Malik, *Riwayat Proklamasi*, 82-83.
- 68 *Ibidem*, 82-88.
- 69 *Ibidem*, 88-92.
- 70 Osman Raliby, *Documenta Historica* (Jakarta 1953) 34.
- 71 Subardjo, *Kesadaran Nasional*, 369-375; zie ook Adam Malik, *Riwayat Proklamasi*, 93-99.
- 72 Osman Raliby, *Documenta Historica*, 35.
- 73 Djajusman, *Bandung Lautan Api* (Bandung 1975) 18-32.
- 74 Reksopranoto, 'Sekitar Perebutan Kekuasaan Jepang di Yogyakarta'. *Bingkisan Nasional, kenangan 10 tahun revolusi Indonesia* (Jakarta 1955) 49-51.
- 75 *Beberapa Detik dan Peristiwa 17 Agustus 1945*. Kementerian Penerangan Indonesia (Yogyakarta 1950).
- 76 Osman Raliby, *Documenta Historica*, 35.
- 77 Susanto Tirtoprodjo, *Sejarah Revolusi Nasional Indonesia* (Jakarta 1963) 35-35.
- 78 *Ibidem*, 38-40.
- 79 'Pergerakan Indonesia, Serikat Rakyat', *Revue Indonesia* (7 februari 1946) 68.
- 80 'Indonesian Movement, XIV, PERPIM', *Revue Indonesia* (10 juni 1946) 239.
- 81 'Pergerakan Indonesia XV, Parkindo', *Revue Indonesia* (17-18 juli 1946) 257.
- 82 'Pergerakan Indonesia X, PNI', *Revue Indonesia* (12 april 1946) 174.
- 83 'Pergerakan Indonesia XI, Partai Kedaulatan Rakyat Indonesia', *Revue Indonesia* (13 april 1946) 194.
- 84 'Pergerakan Indonesia II, Masyumi', *Revue Indonesia* (4 januari 1946) 48.
- 85 'Pergerakan Indonesia VIII, BTI', *Revue Indonesia* (10 maart 1946) 143, 144.
- 86 'Pergerakan Nasional, VII Barisan' Banteng', *Revue Indonesia* (21 juli 1946) 304-305.
- 87 A.M. Hanafi, 'Laskar Pesindo Selayang Terbang', *Revolusioner* (31 december 1946) 12.
- 88 *Kedalautan Rakyat*, 1 november 1945.
- 89 *Ibidem*.

9. Het volk in beweging, Djogja in beroering

- 1 Deze bijdrage is een verkorte en vertaalde versie van het origineel 'Rakyat Bergerak, Djogja Bergelora: Mobilisasi Tenaga Perang Masa Revolusi', in: *Gelora di Tanah Raja. Yogyakarta pada Masa Revolusi 1945-1949*. Sri Margana, Farabi Fakhri, Uji Nugroho Winardi, Wildan Sena Utama, Galuh Ambar Sasi (eds.) (Yogyakarta 2017).
- 2 'Ibu Pertiwi memanggil, siap maju jalan!'
- 3 Tjambok Berdoeri, *Indonesia Dalem Api dan Bara* (Jakarta 2004) 158.
- 4 Term voor leider, voorman, kampioen, (vechters)baas maar duidt ook een persoon of een groep aan die zich, vaak met geweld en intimidatie, een bepaalde machtspositie in de maatschappij toe-eigent (red.).
- 5 J. Roestam Afandi, *Bung Tardjo: Pejuang Tanpa Pamrih* (Jakarta 1997) 81.
- 6 Selo Soemardjan, *Perubahan Sosial di Yogyakarta* (Yogyakarta 1981) 42.
- 7 'Orang-orang Islam diseluruh dunia haruslah bersatu demi suatu perang sabil untuk mengalahkan orang Amerika dan Inggris yang merupakan musuh agama ... Karena itu, izinkanlah kami mendirikan suatu sukarelawan di Jawa, sehingga dia bisa menjadi pelopor dalam usaha menghancurkan Amerika dan Inggris.' *Djawa Baroe*, 1 oktober 1943.
- 8 Uji Nugroho Winardi, 'Elit Islam dan Politik: Gunungkidul, 1942-1971', BA-scriptie, Geschiedenis, Universiteit Gadjah Mada (2006).
- 9 Soedardjo, *Kenangan dari Medan Barat* (Jakarta 1995) 10.
- 10 *Ibidem*, 11.
- 11 Petrik Matanasi, *KNIL: Bom Waktu Tinggalan Belanda* (Yogyakarta 2007) 80.
- 12 *Ibidem*, 80-81.
- 13 Tatang Sumarsono, *Didi Kartasasmita: Toewijding aan de Republiek* (Jakarta 1995) 108; Matanasi, *KNIL*, 93.
- 14 Tashadi, et al. *Sejarah Revolusi Kemerdekaan (1945-1949) di DIY* (Yogyakarta 1987) 52-53; Suhartono W. Pranoto, et al. *Yogyakarta Kota Revolusi* (Yogyakarta 2002) 31.
- 15 Benedict Anderson, *Revolusi Pemoeda: Pendudukan Jepang dan Perlawanan di Jawa 1944-1946* (Jakarta 1988) 106.
- 16 *Ibidem*, 150
- 17 Tashadi, et al. *Peranan Desa dalam Perjuangan Kemerdekaan: Studi Kasus Keterlibatan Beberapa Desa di Daerah Istimewa Yogyakarta, Periode 1945-1949* (Yogyakarta 1992) 82-85.
- 18 Sudijono Suhartinah, *Peranan Surat Kabar Pada Masa Revolusi 1945-1950 di Yogyakarta* (Yogyakarta 2007) 32-42.
- 19 *Ibidem*, 61.
- 20 *Kedaulatan Rakyat*, 15 november 1945
- 21 *Ibidem*.
- 22 Kementerian Penerangan, *Republik Indonesia: Daerah Istimewa Jogjakarta* (Jakarta 1957) 77-78.
- 23 Sudijono Suhartinah, *Peranan Surat Kabar*.
- 24 'kawan-kawan yang mempunyai semangat pemberontak supaya menyediakan tenaganya dengan jalan mendaftarkan diri di Jalan Suryabranta 24 dengan alamat Haji Zein. Pada alamat tersebut dapat pula mengajukan diri mereka yang hendak membantu dengan sepenuh tenaga, kebatinan, dan lain-lain kepada PRI cabang Mataram.'
- 25 Afandi, *Bung Tardjo*, 101-103, 213.
- 26 Kemenpen, *Republik Indonesia*, 39-40, 75-78.
- 27 Bambang Purwanto en Mutiah Amini, 'Violence in a Sacred City: Kotagede of Yogyakarta in the Early Revolution.' Conferentie 'Changing Regimes and Shifting Loyalties Identity and Violence in the Early Revolution in Indonesia', Amsterdam, 25-27 juni 2003.
- 28 Oftewel Sri Paduka Daerah Istimewa Yogyakarta (Speciaal Gebiedsdeel Yogyakarta) (red.).
- 29 Anthony Reid, *Perjuangan Rakyat: Revolusi dan Hancurnya Kerajaan di Sumatera* (Jakarta 1987).
- 30 Kemenpen, *Republik Indonesia*, 349.

10. Regionale onrust aan het begin van Indonesische revolutie

- 1 'Pergolakan Daerah pada awal Revolusi; Kasus di Daerah Pekalongan', *Prisma* 11 (1978) 73-82.
- 2 *NEFS Periodiek* 2 (4 maart 1946), Bijlage Proc. Gen., 36. Volgens het rapport vonden de tellen eind sep-

tember 1945 plaats. Maar volgens onze waarnemingen en veldonderzoek begon het incident pas begin oktober.

- 3 Suprpto, *Tegal dari Masa ke Masa* (Jakarta 1959) 62.
- 4 Interview met verschillende informanten in Tegal in december 1972.
- 5 De plaats en situatie van de gevangenen in het Tegal-gebied is weergegeven in de memoires van Sudirman Danuwilogo, een van de ontvoeringslachtoffers.
- 6 *Antara, Dalam Negeri* (27-3-1974) 1, item 2; *Antara, Dalam Negeri* (19-3-1947) 12, item 23.
- 7 Kutil werd ter dood veroordeeld door de rechtbank van Pekalongan op 21 oktober 1946, maar hij ontsnapte in juli 1947 toen de Nederlanders Pekalongan innamen. Uiteindelijk werd hij alsnog in 1951 geëxecuteerd door een vuurpeloton. Zie, Anton Lucas, 'The Tiga Daerah Affair: Social Revolution or Rebellion?', in: A. Kahin, *Regional Dynamics of the Indonesian Revolution* (Honolulu 1985) 48, (red.).
- 8 B.R.O'G. Anderson, *The Pemuda Revolution: Indonesian politics 1945-1946* (Ann Arbor 1967).
- 9 *Ibidem*.
- 10 Over de aard van sociale bewegingen vóór de onafhankelijkheid, zie Sartono Kartodirdjo, *Protest Movements in Rural Java* (Oxford 1973) en 'Agrarian Radicalism in Java: Its Setting and Development', in: Claire Holt (ed.), *Culture and Politics in Indonesia* (Ithaca 1972) 71-125.
- 11 Jatropa is een struik waarvan de zaden door de Japanners werden gebruikt als biodiesel (red.).
- 12 Ten tijde van het landrentestelsel werd de grond gezien als bezit van de koloniale staat. De bevolking moest deze grond pachten en daarover rente afdragen aan de koloniale regering in de vorm van een deel van de oogst (red.).
- 13 M. van Geuns, 'Het rietbrandenvraagstuk in Pekalongan', *Het Soerabajasch Handelsblad* (1911).
- 14 *Ibidem*.
- 15 *Ibidem*.
- 16 De lokale bevolking noemde het *thong-breng*, dat refereert naar muziek die gemaakt wordt met wat er maar beschikbaar is om mee te trommelen, zoals bamboestokken, blikken en andere harde voorwerpen.
- 17 Shu Sangikai was de residentie-adviesraad ten tijde van de Japanse bezetting (red.).

11. De regionale samenleving tijdens de Indonesische revolutie

- 1 'Masyarakat Daerah dalam Revolusi Indonesia; Aspek Revolusi Sosial dalam Revolusi Nasional', *Prisma* 8 (1984) 64-71.
- 2 In 1971 gaven Robert Blackey en Clifford T. Paynton een werk uit met de titel: *Why Revolution?* Dit boek bevat een bibliografische lijst die twee keer zo lang is als het werk van Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*. Robert Blackey heeft in theorie een classificatie van een bibliografische lijst gemaakt over concepten en aspecten van de revolutie.
- 3 John Dunn, *Modern revolutions: An Introduction to the analysis of political phenomenon* (Londen 1972) 124.
- 4 *Ibidem*, 122
- 5 Lees Jean Beachler, *Revolution* (New York 1975) 43-129.
- 6 Carl Cohen (ed.), *Communism, fascism and democracy* (New York 1969) 144-208.
- 7 Om dieper in te gaan op de aspecten van de sociale revolutie binnen de Indonesische Revolutie te Surakarta, lees Suyatno, *Revolution in Surakarta 1945-50: A case study of city and village in the Indonesian Revolution*, proefschrift, Australian National University, Canberra, 1982.
- 8 Clifford Geertz, *Agricultural involution: The processes of ecological change in Indonesia*, (Berkeley 1963) 55.
- 9 Sartono Kartodirdjo, *Tjatanan tentang segi-segi Messianistis dalam sejarah Indonesia* (Yogyakarta 1959) 19-20.
- 10 R.C. Kwantes, *De ontwikkeling van de Nationalistische Beweging in Nederlandsch-Indië*, vol. 1, (Groningen 1975) 266-269, 276-278.
- 11 Voor een studie die dieper ingaat op Java, lees Sartono Kartodirdjo, *Protest movements in rural Java: A study of agrarian unrest in the nineteenth and early twentieth centuries* (Londen 1973).
- 12 Ambtsgebied van de rijksbestuurder (*patih*) van Kasunanan (red.).
- 13 Majelis Syuro Muslimin Indonesia, Vergadering van Indonesische Moslimraden.
- 14 Anton Lucas, 'Social revolution in Pemalang, Central Java, 1945', in *Indonesia* 24 (oktober 1977) 87.
- 15 Kutil was ook een van de leiders van de AMRI. Van 20 tot 25 oktober 1945 organiseerde de AMRI een

- militaire oefening, als voorbereiding op de confrontatie met de Nederlanders. De *Pergerakan Kutil* (Kutil Beweging) werd gedomineerd door AMRI-figuren en een aantal communistische figuren die ooit naar Digul waren verbannen. Zie Achmad, *Ungkapan Peristiwa Tiga Daerah* (Tegal 1977).
- 16 Yohanes Supriyadi, 'Kemimpinan dalam Peristiwa Tiga Daerah', scriptie, Fakultas Sastra, UNS, (1984) 137.
- 17 Deze actie leek op de *daulat*-actie die plaatsvond op het platteland van Surakarta waarbij de dorpschool- den die gezien werden als nalatenschap van het vorstelijk bestuur werden vervangen.
- 18 Lees ook het werk van de auteur, Suyatno, 'Birokrasi tradisional dan revolusi sosial', in Lance Castles et al., *Birokrasi, kepemimpinan dan revolusi sosial di Indonesia*, (Surakarta 1983) 53-72.
- 19 Lees verder over de radicale beweging geleid door Amir Husin Al Mudjahid in: Insider, *Atjeh sepintas lalu* (Jakarta 1950). Anthony Reid, *The blood of the people: Revolution and the end of traditional rule in Northern Sumatra* (Oxford 1979).

12. De rol van de Jago in onze revolutie

- 1 'Jagoan dalam Revolusi Kita', *Prisma* 8 (1981) 41-51.
- 2 Ik wil graag de heren Haji Maksum, Surjo Subroto en Marto Atmoko bedanken, die mij hun verzameling tijdschriften, brochures en pamfletten uit de revolutieperiode hebben geleend. Eveneens hebben ze me geïntroduceerd bij een aantal van hun voormalige Jago-ondergeschikten die nog in leven zijn en me voorzien hebben van informatie over hun groepen. Haji Maksum, Surjo Subroto en Marto Atmoko waren voormalige 'ondergrondse strijders' van deze Jago-groepen.
- 3 Uittreksel van een kort verhaal van M. Wowuruntu: 'Sekolah Kami', in: Rudolf Haizig (red.), *Kumpulan Ceritera dari Timur* (Surabaya 1950) 124-156.
- 4 Sartono Kartodirdjo, 'The role of Struggle Organizations as mass movements in the Indonesian Revolution', *Masyarakat Indonesia*, VII: 1-2 (1980) 1-15.
- 5 *Majalah Nasional* I-17 (1950) 30, rapporteerde dat onze gewapende groepen door de Nederlanders 'terreur front' werden genoemd, bestaande uit een aanvalsteam, cowboys, verhuizers en koeriers; *Brosur Pelopor* I-1 (1946), uitgebracht door 'de ondergrondse' van de Communistische Bond van de Spoorwegen, rapporteerde dat elke groep zich sarcastisch uitliet over de andere, daarbij zichzelf aanpreef als moedig en de ander als laf afschilderde, zeker als het om de Onafhankelijkheidsoorlog ging. Deze polarisatie was een gevolg van de ideologische en politieke affiniteit die elke groep had gedurende en na de revolutie; Ismail Marzuki componeerde *Jantan Jakarta* (De macho van Jakarta), een lied dat hij speciaal schreef vanuit zijn bewondering voor Sjahrir, een patriot die in zijn ogen trouw bleef aan alles wat hij bezat.
- 6 Robert F. Berkhofer, *A behavioral approach to historical analysis* (New York 1969) 66.
- 7 Roderick Floud, *An introduction to quantitative methods for historians* (Londen 1973) 2.
- 8 *Brosur Pelopor*, I-1 (1946).
- 9 See Benedict R. O'G Anderson, *Java in a time of revolution: Occupation and resistance, 1944-1946* (Ithaca 1972). George McT Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca 1952).
- 10 *Pemuda Sosialis Indonesia*, Socialistische Jongeren van Indonesië.
- 11 'Pesindo dan Pemerintah', in *Revolusioner: Madjalab Resmi Pesindo, Pemoeda Sosialis Indonesia* 1-6 (1946).
- 12 *Brosur Kawan Ra'jat* 6-11 (1946) 5, rapporteerde dat de Jago het politieke domein betraden door zich bij organisaties en politieke partijen te voegen op basis van connecties die ze al eerder hadden gevormd. Ze waren niet langer jong maar wel ervaren door hun activiteiten tijdens de Nederlandse overheersing en de Japanse bezetting.
- 13 Interview met Mangunpawiro, december 1980. Hij kreeg de opdracht de verdediging op te bouwen in de regio's die gunstig waren voor Ki Lurah en zijn troepen. De naam Ki Lurah wordt ook gebruikt als een generieke term om de Jago in de driehoekregio van Semarang, Salatiga en Surakarta aan te duiden.
- 14 *Majalah Terompet* (december 1948) rapporteerde dat ze 'nog geen mannen waren maar kleine jongens', makkelijk te misleiden ('durung lanang lan isih piyek'). Een pamflet met daarop de initialen GRG en een vliegende zwarte hengst werd destijds gered van de muur van het treinstation in Solo en bewaard door Surjo Subroto. Op het pamflet staat: 'Karmaen uit Ambarawa en Sunu uit Wonogiri, verblind door het leven in de achterlinie'. Ze behoorden tot de groep Kere. Deze groep was niet hetzelfde als organisatie P. (*pengemis* – bedelaars) uit Yogya, die werd gecoördineerd door Kt.S. Zie 'Komentaar Saya', *Revolusioner: Madjalab Resmi Pesindo, Pemoeda Sosialis Indonesia* 1-3 (1946) 15-16.
- 15 Voor het pamflet, zie *Brosur Api Revolusi* 6 (december 1947–november 1948); *Radikal* 9 en 11 (1947);

- Brosur Rakyat* (augustus 1947–januari 1948. *Suara Jibad* (maart 1947) rapporteert over jongeren die rondlopen met pistolen en gestolen broeken op zoek naar jonge meisjes.
- 16 Interview met Suryo Subroto, Haji Maksum en Marto Atmoko, november 1980. Ze behoorden elk tot een andere groep, maar uiteindelijk werden Haji Maksum en Surjo Subroto familie door het huwelijk van hun kinderen na de soevereiniteitsoverdracht. Ze moesten giechelen toen ze terugdachten aan de tijd dat ze in de roes van de revolutie waren. Ze verscheurden vaak hun eigen pamfletten en gaven daar dan andere Jago de schuld van.
- 17 *Ibidem*, er waren op zijn minst 162 pamfletten met 'vuile aanvallen' die ze hadden verzameld, sommige daarvan ook in buitenlandse talen. Dit laat zien dat deze Jago, die werden aangeduid als 'ondergrondse troepen', een relatief goede opleiding hadden.
- 18 Verschillende brochures rapporteerden dat dit grappen waren om het harde leven wat te verzachten. Ze sloten weddenschappen af om het ondergoed van generaal-majoor Abdulkadir te stelen, die bevoorrecht werd door de Nederlanders. Dergelijke overtredingen kwamen in de jaren 1945-1950 regelmatig voor. De regering probeerde hen ervan te weerhouden zulke dwaze dingen te doen, maar het mocht niet baten.
- 19 *Majalah Nasional* 16 (1950) 4.
- 20 *Ibidem*, 8.
- 21 *Kedaualatan Rakyat* en *Majalah Nasional* beschuldigden deze Jago er vaak van relschoppers van de communistische legers te zijn. Deze bewering werd echter ontkracht door sultan Hamengkubuwono IX, die verklaarde dat er geen communistische legers waren; het waren gewoon antiekoloniale strijders. Mbah Karso verklaarde in een interview (juni 1981) dat dit soort aannames over de Jago ontstonden door gebrek aan kennis. De reden dat de Jago hun gebied niet aan de regering c.q. het leger wilden afstaan had te maken met de voordelen die zij en deze gebieden genoten tijdens de revolutie. De bevolking zag hen vaak als een 'bapak' (vader) die bescherming bood. Regelmatig trouwden de Jago met lokale vrouwen, waardoor de dorpelingen zich direct, en gezien de omstandigheden met trots, met hen verbonden voelden.
- 22 *Majalah Nasional* 28 (1950) 6, 20.
- 23 *Ibidem*. Zie ook *Majalah Nasional* 29 (1950) 4. Deze tijdschriften noemden een van de oorzaken: het leger leed alleen maar verliezen en de bevolking was daar uiteindelijk de dupe van.
- 24 Interviews met Bendot, Hardjono, A. Sanif en Zakaria, december 1980. Zij maakten deel uit van twee aparte Jago-groepen geleid door respectievelijk Ki Lurah en Cak Sur. Deze twee groepen staan centraal in dit artikel.
- 25 Mangunpawiro, *ibidem*.
- 26 Proletariaat.
- 27 Interviews Hardjono, Zakariat. Zie Anderson, *Java*. 'Onze revolutie is de revolutie van de jeugd'. Dit concept is van toepassing als je kijkt naar de structuur van de jeugd die deelnam aan de revolutie. Ik heb echter een andere visie. Als je het boek vergelijkt met de lijst van deelnemers van de revolutie, in acht genomen dat jong betekent 30 jaar of jonger, en oud betekent ouder dan 40 jaar, dan kom je tot de ontdekking dat de meeste mensen die deelnamen tussen de 30 en de 40 jaar oud waren. De meeste Jago hadden tijdens de revolutie deze leeftijd. Slechts 8 procent van de deelnemers behoorde, zo blijkt uit vergelijking van het boek met de bestaande lijsten, tot de jongeren. Het is ironisch dat onze revolutie simpelweg in de dichotomie van jong versus oud is verdeeld; Haji Maksum: 'Het is moeilijk om leeftijd aan te wijzen als een meeteenheid voor deelname aan de revolutie. Verschillende vrienden van het ondergrondse leger waren 38 in 1945. Tot welke leeftijdsgroep hoorden zij dan? Ze weigerden om jong genoemd te worden, maar oud waren ze ook nog niet. Daar kwam bij, sommige jongeren associeerden zichzelf met de oudere groep.' Surjo Subroto: 'Het kon me niets schelen in welke groep we werden ingedeeld. De ouderen hadden ervaring maar een gebrek aan moed. Bij de jongeren was het net andersom. Wij zaten hiertussen en vormden een brug.'
- 28 *Majalah Progresif* (juni 1946) 14-16.
- 29 Interview A. Sanif.
- 30 *Majalah Progresif* (juni 1946) 17.
- 31 Mangunpawiro (interview december 1980) was de rechterhand van Ki Lurah. Hij zette verdedigings-troepen op in Semarang, Salatiga en Surakarta. Hun voornaamste taak was de massa te organiseren die tot dan toe verdeeld was door de Japanse onderdrukking. Sommigen van deze strijders werden voort-

- durend opgejaagd door de Kempetai vanwege hun verzet en waren onder het Nederlandse koloniale bewind al verbannen. Hun taak was ook om fondsen te verzamelen om de vrijheidsstrijd te ondersteunen. Fondsen werden verkregen door de ‘ondergrondse stromingen,’ waterwegen in de stad die werden gebruikt om basisbenodigdheden te smokkelen die Ki Lurah en zijn groepen nodig hadden. Er is nog geen grondig onderzoek gedaan naar de betekenis en de functie van deze waterwegen tijdens de revolutie. Ik zie een verband tussen de politieke en economische belangen. Diegenen die de baas waren over de waterwegen konden zo ook de activiteiten van de revolutie domineren, van het smokkelen van wapens en levensmiddelen tot het uitwisselen van informatie en zelfs het propaganderen van ideologieën.
- 32 Interview Zakaria, die Cak Sur vergezelde toen Amir Sjarifuddin kwaad werd op Cak Sur en geld terug-eiste. Dat geld was waarschijnlijk bedoeld geweest om 350 geweren mee te kopen maar was verduisterd door Cak Sur, die het uitgaf aan inlichtingen en er zijn eigen schulden mee afbetaalde.
- 33 *Majalah Progresif* (juni 1946) 23.
- 34 *Ibidem*, 23-31. Ki Lurah werd gezien als een nazaat van vroegere strijders die tijdens de Java-oorlog hadden gevochten met Pangoran Diponegoro, in speciale troepen genaamd *manggalayuda*. Deze afkomst maakt hem tot de Jago die hij was. Hij kreeg ook politieke training van zijn medestrijders in de ondergrondse beweging en van zijn schoonvader, de schoonzoon van Haji Misbach. Hij was niet alleen een ware vriend maar ook een rolmodel.
- 35 Interview Mangunpawiro.
- 36 Interview A. Sanif.
- 37 Interview met Bendot, die zijn linkerbeen verloor. Hij was de enige die levend kon ontsnappen. Hij sprong in de greppel toen zijn mannen met kogels doorzeefd werden. Hijzelf werd geraakt in zijn dij en hoorde duidelijk dat het dialect van de aanvallers niet van Centraal-Java afkomstig was. Ze namen het geld en verschillende spullen mee; Zakaria (*loc. cit.*) bevestigde dat Cak Sur sterke connecties had met de Jago van West-Java omdat hij ooit samen met hen gevochten had in Subang; Hardjono zei in het interview dat hij de opdracht had de lijken van zijn vrienden op te halen en vond Bendot bewusteloos op de grens tussen Magelang en Ambarawa. Hardjono was de door Ki Lurah aangewezen commandant die Salatiga en Ambarawa onder zijn beheer had en daar de verdedigingslijnes moest opzetten. Bendot was de liaison voor Mangunpawiro om Semarang, Surakarta en Salatiga te verbinden. Zijn opdracht was het volk te mobiliseren, en geld te innen bij de aangesloten troepen die bestonden uit: handelaars (*Bakul*), prostituees (*Wanita P*), en dienstmeisjes (*pembantu*) uit Nederlandse families. Elke stukje informatie zoals een geplande stadsinval en rantsoentransport voor de Nederlandse troepen moest onmiddellijk gerapporteerd worden aan Bendot.
- 38 De informanten waren het met elkaar eens dat hun leiders de betekenis niet goed begrepen. Het was in feite een principe dat toepasbaar was op elk moment en in elke situatie, los van de vijandigheid die ze ten opzichte van elkaar voelden.
- 39 Interview Zakaria.
- 40 Interviews Zakaria en Mangunpawiro. Ze behoorden tot verschillende klassen. Maar van alle groepen waren die van Ki Lurah en Cak Sur het meest prominent. Ze studeerden voor onderwijzer aan de Normaal-school in Surakarta, en hun didactische houding was altijd aanwezig in hun dagelijkse activiteiten. Cak Sur was opgegroeid als een *santri* (leerling op een islamitisch internaat) in Malang, Oost-Java. Zijn houding was compleet tegenovergesteld aan die van Ki Lurah. Hij was uitermate voorzichtig, heel geduldig en sprak alleen wanneer hij dacht dat het nodig was. Hun ontmoeting in Surakarta eind december 1945 was de eerste keer dat ze elkaar weer zagen nadat hun wegen in 1927 waren gescheiden, een reünie waarin de verandering in hun karakter duidelijk naar voren kwam. Cak Sur probeerde steeds elk gesprek te domineren terwijl Ki Lurah onophoudelijk zijn vrienden probeerde te helpen die achterna werden gezeten door Japanners, inclusief Zakaria. Hun rollen en posities lieten twee contrasterende situaties zien. De een werkte voor de Japanners terwijl de ander door hen achterna werd gezeten. Mangunpawiro was een van Ki Lurah's mannen die ondergronds vocht. Hij moest ooit vluchten voor de Kempetai nadat hij een Japanse ambtenaar van het departement van Informatie had geslagen in Semarang. Ki Lurah bood hem destijds een schuilplaats. Vanaf dat moment werd hij Ki Lurah's vertrouweling en rechterhand in de strijd tijdens de revolutie.
- 41 Sommige van zijn troepen werden overgedragen aan Zakaria als vicecommandant. Hij werd aangesteld om de troepen te verspreiden en Ki Lurah te beschermen omdat hij door hem gered was van de Japanners. Ki Lurah kreeg voldoende bescherming en kreeg uiteindelijk toestemming om Yogya binnen te

gaan totdat het Solo incident, dat kan worden gezien als een voorloper van de Madiun Affaire. Cak Sur werd nooit direct met de Pesindo gezien en dit werd duidelijk toen hij de uitnodiging van Amir Sjarifuddin weigerde om naar Ki Lurah's huis in Solo te komen, waar op dat moment tijdelijk enkele Pesindo-leden woonden. Cak Sur had weliswaar enige verbinding met de Pesindo maar het was moeilijk te zeggen of hij echt deel uitmaakte van de organisatie.

- 42 Interview Mangunpawiro. Hij zag hoe hun vroegere schoolvrienden, inclusief Cak Sur, elke gelegenheid aangrepen om Ki Lurah in een hoek te duwen. Op een gegeven moment kwam Ki Lurah's leven echt in gevaar maar niet door Cak Sur's Jago.
- 43 Deze verklaring werd bevestigd door alle informanten; Hardjono kreeg, zo vertelde hij in het interview, de opdracht om naar Yogya te gaan voor informatie maar halverwege merkte hij dat gevolgd werd door de STII. Hij moest gedwongen terugkeren naar Surakarta. Maar de Siliwangi-troepen waren al voorbij de stadsgrenzen. Hij besloot richting de vulkaan Merapi te gaan en bleef daar een tijdje. Mangunpawiro (bron: interview) wachtte samen met Ki Lurah op Hardjono. Maar hij kwam niet opdagen. Het lukte om Yogya binnen te komen, ook al voelden ze zich bedrogen omdat ze uiteindelijk in de Wiragunan-gevangenis terecht kwamen. Ze werden gevangengehouden tot de soevereiniteitsoverdracht had plaatsgevonden. Daarna verloor Mangunpawiro het contact met Ki Lurah; Haji Maksun, Marto Atmoko en Surjo Subroto bevestigden in interviews dat Zakaria hen hielp om Yogya binnen te komen; Bendot (interview) bewonderde Zakaria's intelligentie en betuigde zijn dank voor de hulp die hij van hem ontvingen had waarbij hij en zijn groep werden gered, ondanks Zakaria's connectie met Cak Sur als zijn adviseur. Zakaria beheerste vele talen, inclusief lokale talen, en had met succes netwerken met islamitische en niet-islamitische troepen opgezet. Hij kreeg regelmatig de opdracht van Ki Lurah om Nederlandse troepen in een hinderlaag te lokken. Zakaria reisde heen en weer tussen Centraal- en West-Java, maar niet altijd met succes; Zakaria (interview) claimde dat hij alleen gehoorzaamde aan de gerespecteerde Jago om Ki Lurah te redden. Hoe hij contact kon onderhouden en toestemming heeft gekregen van Kahar Muzakar om Yogya binnen te komen is moeilijk te begrijpen. (Ik ben ervan overtuigd dat Zakaria hielp om Kahar Muzakar en Kartosuwiryo met elkaar in contact te brengen in de jaren na de revolutie.)
- 44 Ki Lurah's echte naam was Djuwardi, zie Anderson, *Java*, 354, 365, 368. Cak Sur's echte naam was Soerjono, zie *Brosur Kawan Kita*, februari 1946. Ze waren beiden Jago die afgestudeerd waren aan de Normaalschool in Surakarta; Zakaria was familie van H.A. Djunaedi, een prominent figuur in West-Java die ooit verbannen was geweest naar Digul (*Brosur Kawan Ra'jat*, juni 1946); Mangunpawiro's echte naam was Sumarsono, hij veranderde zijn naam toen hij werd aangesteld in Semarang om de Nederlanders te ontlopen die al sinds 1927 achter hem aanzaten (*Brosur Kawan Kita*, maart 1946).

13. Vrouwen en de revolutie

- 1 Deze bloemlezing uit genoemde artikelen is samengesteld door Frank van Vree.
- 2 T.B. Simatupang, *Laporan dari Banaran* (Jakarta 1959) 8.
- 3 'Peranan Dapur Umum dalam Masa Revolusi 1945-1949 di Daerah Istimewa Yogyakarta, Sebuah studi awal', in *Buletin Jarabmitra* (Yogyakarta 1998).
- 4 'Sumbangan wanita Yogyakarta pada Masa Revolusi', *Jantra* 1-2 (2006).
- 5 'Pemberontakan rakyat Indonesia Putri, 1945-1948', *Jantra* 1-2 (2006).
- 6 Vgl. Anton Lucas en Robert Cribb, 'Women's Roles in the Indonesian Revolution. Some Historical Reflections', in Taufik Abdullah (red.), *The Heartbeat of the Indonesian Revolution* (Jakarta 1997) 70-93.
- 7 *Ibidem*.
- 8 *Kedaulatan Rakyat*, 29 november 1945.
- 9 Interview met Atasasih Hadikusumo op 20 oktober 1996.
- 10 Interview met Tatik Suwarti op 20 oktober 1996 in het huis van Atasasih Hadikusumo.
- 11 *Kedaulatan Rakyat*, 17 december 1945.
- 12 *Ibidem*.
- 13 Darto Harnoko, 'Suharto dalam perjalanan mistik', (paper), niet gepubliceerd.
- 14 *Ibidem*.
- 15 Barahmus, *Himpunan informasi sejarah penyerbuan Kotabaru* (Yogyakarta 1979) 35-40.
- 16 *Ibidem*.
- 17 *Ibidem*.

- 18 Interview van de auteur met mevrouw Daruni Herqutanto, 4 december 1988, bij haar thuis.
- 19 Interview met mevr. Slamet, 15 oktober 1988, op haar kantoor.
- 20 Interview met mevr. Slamet en mevr. Kisbandi.
- 21 *Ibidem.*
- 22 Interview TVRI met T.B. Simatupang, 15 december 1988, 19:30 uur in het kader van de herdenking van de Agresi Militer II (Tweede Militaire Agressie).
- 23 Oemar Sanusi cs, *Api Segoroyoso*, (Yogyakarta: Proyek Pemeliharaan Tempat Tinggal Bersejarah) 28.
- 24 Interview met dhr. Atmopriyono, 19 december 1988, Kantor Kalurahan Segoroyoso.
- 25 *Ibidem.*
- 26 *Ibidem.*
- 27 Interview met mevrouw Kadarwati, 1988 in Kalurahan Segoroyoso.
- 28 Interview met Atmopriyono.
- 29 *Ibidem.*
- 30 Interview met dhr. Atmopriyono en dhr. Sawal.
- 31 M. Hisbaron, *Partisipasi rakyat selama Clash II pada awal Tahun 1949* [ongepubliceerde MA-scriptie].
- 32 Interview met dhr. Wiryopawiro en dhr. Wiryosukarto in Bibis.
- 33 Interview met mevrouw Juwariyah op 1 augustus 2003 in Yogyakarta.
- 34 *Suara Merdeka*, 16 augustus 1976.
- 35 Sugiarti Siswadi, *Rumah Sakit Bethesda dari masa ke masa* (Yogyakarta 1989) 77-78.
- 36 Interview met Atasasih Hadikusumo op 20 oktober 1996.
- 37 Interview met Sudariyah op 20 januari 1997.
- 38 *Ibidem.*
- 39 Interviews met mevrouw Juwariyah op 1 augustus 2003 en mevrouw Mujono Probopranowo op 24 augustus 2003 in Yogyakarta.
- 40 *Ibidem*, 107.
- 41 Kowani, *Sejarah setengah abad*, 121-123.

14. Rivaliteit binnen allianties

- 1 'Persaingan dalam Aliansi. Peranan Kepialangan dalam Revolusi di Palembang 1945-1950', *Prisma* 6 (1993) 23-46.
- 2 De conferentie met als thema 'De Indonesische Revolutie 1945-1950', werd gehouden in Utrecht, Nederland, 17-20 juni 1986. Een deel van de artikelen van deze conferentie is uitgegeven in J. Van Goor (red.), *The Indonesian Revolution* (Utrecht 1986); zie ook Heather Sutherland, 'The Indonesian Revolution: A review', *Indonesia*, 42 (1986) 113.
- 3 Ellen Kay Trimberger, 'A theory of elite revolutions', *Studies in comparative international development* 7 (1979) 191-207.
- 4 Zie bijvoorbeeld Samuel P. Huntington, *Tertib politik di dalam masyarakat yang sedang berubah*, Deel II (Jakarta 1983).
- 5 Sartono Kartodirdjo, 'The role of struggle organizations as mass movements in the Indonesian Revolution', *Masyarakat Indonesia* VII: 1-2 (1980) 1-24.
- 6 Zie Selo Soemardjan, 'Bureaucratic organization in a time of Revolution', *Administrative Science Quarterly* 2 (1957) 182-199; Anthony Reid, 'The Revolution in regional perspective', in J. Van Goor, *The Indonesian Revolution*, 183-200.
- 7 Het materiaal voor dit artikel is gebaseerd op de dissertatie van de auteur aan de Vrije Universiteit, Amsterdam, over '*Kepialangan, politik dan revolusi: Palembang 1900-1950*', (1991) met als promotor Heather A. Sutherland. In dit artikel geeft de auteur, naast veldonderzoek, alleen de hoofdzaken van de aard en verschijning van de revolutie in Palembang op basis van onderzoek van archiefmateriaal. De gebruikte bronnen kwamen uit allerlei soorten archief- en veldbronnen, onder andere uit het Algemeen Rijksarchief (ARA), Den Haag; Public Record Office (PRO), Londen; Arsip Nasional en Perpustakaan Nasional, Jakarta.
- 8 Voor het concept van 'revolusi sosial' en de diverse verschijningen ervan in Indonesië tijdens de revolutie, zie Reid, 'The Revolution'.
- 9 Het concept 'tussenhandel' (brokerage) werd ontleend aan J. Boissevain, 'Patrons as Brokers', in *Sociologische Gids*, 16:6 (1969) 379-386; Zie ook Sharon Kettering, *Patrons, brokers, and clients in seventeenth-*

- th-century France* (New York 1986); F.G. Bailey, *Stratagems and spoils. A social anthropology of politics* (Oxford 1980).
- 10 J.F.P. Richer, 'Economische Geographie van Zuid-Sumatra', *Tijdschrift voor Economische Geographie* 11 (1911) 284.
 - 11 Anthony Reid, *The blood of the people: Revolution and the end of traditional rule in Northern Sumatra* (Kuala Lumpur 1979) 38.
 - 12 *Ibidem*; Ann Laura Stoler, 'Working the Revolution: Plantation laborers and the People's Militia in North Sumatra', *The Journal of Asian Studies* 47:2 (1988) 277-248.
 - 13 Zie bijvoorbeeld Robert van Niel, *The Emergence of the Modern Indonesian Elite* (Den Haag 1970). Deze tendens werd ook weerspiegeld in veel regio's in Indonesië, zoals uiteengezet door de auteurs in Audrey Kahin (ed.), *Regional dynamics of the Indonesian Revolution* (Honolulu 1985).
 - 14 In 1939 had de Gerindo Palembang ongeveer 4000 aanhangers en 20 afdelingen verspreid over de administratieve centra in het binnenland; zie 'Laporan kongres Gerindo di Palembang, 24-27 Juli 1939' in J.M. Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesia in de jaren 1930 tot 1942* (S-Gravenhage, Bandung 1953) 112-113.
 - 15 De rubberprijs was sinds de Depressie van 1930 ingestort. Voor de praktijk van dit 'beleid' in Nederlands-Indië en de invloed ervan op de economie van Palembang, zie J.H. Boeke, *The evolution of the Netherlands Indies economy* (Haarlem 1947) 50-51.
 - 16 In Palembang waren de grote rubber- en tabaksplantagesystemen (*onderneming*) niet zo goed ontwikkeld als in Oost-Sumatra en omgekeerd was het productievolume van de kleinschalige gewassen veel dominantier. The Kian Wie, 'The development of Sumatra', in Angus Madison and Ge Prince (eds.) *Economic growth in Indonesia, 1820-1940* (Dordrecht 1989) 153.
 - 17 'Politieke Rapportage, 1933'; Gezantzaken (Djeddah), nr. 149/4 en 6, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. Het verschijnsel van op *hadj* (bedevaart) gaan vanuit Palembang kan worden nagegaan sinds de *rubber boom* (1912). De meesten van hen keerden niet direct terug naar het vaderland. Zie ook *Verslag van den Economische Toestand der Inlandsche Bevolking, Deel II* (1924) 177.
 - 18 De term 'broker' komt niet van de auteur, maar werd gebruikt door de PARI-groep zelf om te verwijzen naar de hoofdfiguren van de partij. Meer over de activiteiten van de PARI in Palembang kan worden gevonden in *Mairapport*, nr. 963/33, X, ARA [Nationaal Archief], Den Haag.
 - 19 Adenan Kapau Gani (1905-1968) was actief in Jong Sumatra, PNI, Indonesia Moeda, en daarna in de Gerindo. Na zijn studie verhuisde hij naar Palembang, werkte daar als particulier arts en werd daarnaast leider van de Gerindo Palembang. 'Overzicht Antecedenten Adnan Kapau Gani', Seer Geheim, Bijlage, *HKGS-NOL*, GG 46, 1946, Bundel 1615, CAD, MvD, Den Haag.
 - 20 M. Isa was actief in het relatief gematigde Parindra en besloot samen te werken met de regering middels de 'Coöperatie'-politiek. De meeste leden van Parindra werkten als ambtenaar van de overheid. Isa nam zitting als lid van de Gemeente Palembang. 'M. Isa' in *Rap Ind.* nr. 519/X en nr. 528, ARA, Den Haag.
 - 21 In aansluiting op het Kongres Nasional Gerindo te Palembang midden 1939, organiseerde de PSII-Palembang op 20-25 januari 1940 een nationaal congres; congresverslagen van de PSII zijn te vinden in Vb, 30-12-'40, X31, ARA, Den Haag.
 - 22 *Palembang Hokokai*, vergelijkbaar met de 'Jawa Hokokai' op Java (december 1943), had tot doel alle vertegenwoordigers van de groeperingen als een breed front voor Japanse propagandadoeleinden bijeen te brengen. Bij de Chuo Sangi Kai (Regionale Adviesraad) die werd gevormd in maart 1944, kwamen de leden uit de kring van vooroorlogse vooraanstaande politieke figuren. Gani was voorzitter van deze twee officiële instanties. Zie 'Soematra Baroe', 29 september 1945; 'Japansche Invloeden bij de oprichting van de Republiek in de Residentie Palembang', (24 augustus 1946) 7. *Rap. Ibd.*, nr. 532. ARA, Den Haag.
 - 23 Voor de operatie Tokkokan zie onder andere Barbara Gifford Shimer en Guy Hobbs, *The Kenpeitai in Java and Sumatra. Selections from the authentic history of the Kenpeitai* (Ithaca, New York 1986).
 - 24 'Japansche Invloeden' (24 augustus 1946) 7. *Rap. Ind.*, nr. 532. ARA, Den Haag; Anton Lucas (ed.), *Local opposition and underground resistance to the Japanese in Java* (Melbourne 1986).
 - 25 Voor de rol van deze drie instellingen, zie, *Propinsi Sumatera Selatan* (Jakarta 1954) 34.
 - 26 'Japansche Invloeden', 24 augustus 1946.
 - 27 De pasirah is het hoofd van een *marga*, een lokale boventerritoriale eenheid, nalatenschap van het Sul-

- tanaat van Palembang en voortgezet door de koloniale overheid. Over het algemeen bestond een marga uit 2-15 gehuchten. Het aantal marga-hoofden (pasirah) besloeg volgens de data uit 1936 ongeveer 174 personen; zie MvO, A.A. 215, Bundel 215, p. 21, ARA, Den Haag.
- 28 Voor het concept 'stroming' zie het vroegste artikel van Clifford Geertz, *The social context of economic change: An Indonesian case study* (Cambridge 1956) 142. Zie ook 'Kata Pengantar' van Ruth T. McVey in de vertaalde editie van Sukarno's essay in *Nationalism, Islam and Marxism: The management of ideological conflict in Indonesia* (Ithaca 1970) 1-34.
- 29 De leiders van de islamitische groepering vormden sinds het tijdperk van het Sultanaat Palembang in de 16e-18e eeuw een geletterde groep van de kraton die vaak in vijandschap leefde met de lokale adel (pasirah). Vanuit het oogpunt van de islamitische groep waren de lokale adel en de *priyayi*-groep (Raden) van het Sultanaat handlangers van de Nederlandse overheid. Giyugun was over het algemeen de nieuwe generatie van de pasirah-families die een 'moderne' opleiding hadden genoten en min of meer werden beïnvloed door de ideologische sentimenten van het nationalisme van de bewegingen.
- 30 Nadat de naam TKR (Tentara Keamanan Rakyat, Volkveiligheidsleger) werd veranderd in TRI (Tentara Republik Indonesia, Leger van de Indonesische Republiek), werd het hoofdkwartier van de TRI-Sumatra verplaatst van Palembang naar Bukittinggi in de laatste week van januari 1946.
- 31 Tekst uit het interview met Kolonel Barlian (Koleksi Pusat Sejarah ABRI, Jakarta). Zie ook Alamsyah Ratu Perwiranegara, *Perjuangan Kemerdekaan di Sumatera Bagian Selatan, 1945-1950* (Jakarta 1987) 23.
- 32 Voor de oorlog implementeerde de Nederlandse koloniale overheid, als onderdeel van het Ethisch Politiek beleid, een transmigratieprogramma waarbij leraren, dokters, overheidsambtenaren e.d. van Java naar Sumatra werden gestuurd als 'ontwikkelings'-pioniers.
- 33 De data van de auteur tonen aan dat een groot aantal handelaren uit deze periode en uit de jaren 1950 hun carrière waren begonnen in de ngulo-tussenhandel. Yahya Muhaimin (*Bisnis dan politik: Kebijakan-ekonomi Indonesia 1950-1980* (Jakarta 1990)) neigt de hoedanigheid van de 'zakelijke cliënt' als product van de geschiedenis van het revolutietijdperk te onderschatten.
- 34 'Signalement betreffende de geleidelijke Centralisering van Sumatra's Ex- en import', Alg. Secr., Nr. 3973, ARA, Den Haag.
- 35 'Buitenlandsche Contacten van Dr. A.K. Gani', *NEFIS Publicatie* 36 (28 oktober 1946), Alg. Secr., Nr. 3972, ARA, Den Haag, 11.
- 36 'Liefdadigheidsorgaan van Indonesië'. Afgezien van vertegenwoordiger van de Republiek Sumatra te Singapore, trad de BKI ook op als intermediair bij de businessactiviteiten van de A-EXIM in handelstransacties van landbouwproducten uit Sumatra en de benodigdheden van de Republiek op Sumatra, met name militaire voorzieningen, kantoorartikelen en medicijnen. 'Verschroeiende aarde politiek op Sumatra', Alg. Secr. Nr. 2677, ARA, Den Haag.
- 37 *Hodobu*, het geheime persbureau van Japan, werd opgericht in Malakka ten tijde van de Japanse invasie van Sumatra. *Hodobu* werd de propagandaspreekbuis van de Indonesische nationalisten die samenwerkten met Japan in Malakka en Penang. Berichten werden overgebracht in het Maleis/Indonesisch, Engels en Arabisch en waren specifiek gericht op de bevolking van het Schiereiland en Sumatra. Zie 'Politiek contact tussen Sumatra en Malakka (inclusief Singapore)', *NEFIS Publicatie* 37, Alg. Secr., Nr. 3937, ARA, Den Haag.
- 38 Perkabim werd geleid door Ahmad Taharuddin (geboren ca. 1910 te Batusangkar, West-Sumatra). Hij verbleef in de Japanse tijd in Singapore als lid van *Hodobu*. S.M. Zainun, een ander lid, kwam ook uit West-Sumatra; Proc. Gen, Nr. 861, ARA, Den Haag; ILP, ook vaak PKBI (Persatuan Kaum Buruh Indonesia) genoemd, was een linkse arbeidersorganisatie, in handen van de Batakkers onder leiding van S.L. Tobing, voormalig militair uit Lampung. 'Politiek Contact tussen Sumatra en Malakka (inclusief Singapore)', *NEFIS Publicatie* 37, Alg. Secr., Nr. 3971, ARA, Den Haag, 1, 3.
- 39 GAM werd opgericht op 15 september 1946, als 'Maleise' (Indonesië, Singapore en het Schiereiland) jongerenbeweging (red.).
- 40 'Signalement betreffende de geleidelijke Centralisering van Sumatra's Ex- en import', Alg. Secr., Nr. 3973, ARA, Den Haag.
- 41 *Ibidem*, 2. Een van de PBKI-leiders, B.A. Urbani schreef op 21 juni 1946 (te Bukittinggi) een brief aan de *Kedaulatan Rakyat*, over het werkprogramma van zijn organisatie, en besprak met name de pogingen

- om contact te leggen met een aantal Indonesische organisatieafdelingen in het buitenland, met als doel boycotacties tegen de Nederlandse machthebbers in de afzonderlijke plaatsen te stimuleren (zie *NEFIS Publicatie* 59, 3).
- 42 De leider van de PKBI S.L. Tobing werd bijvoorbeeld ontslagen en vervangen door Badut Supardjo. Hasyimi A. Taher, een A-Exim-figuur uit Palembang die naar Singapore werd gestuurd om de Perkabim te versterken, werd ook aan de PKBI toegevoegd als poging om de 'exclusiviteit' te doen verdwijnen, 'Signalement Activiteiten Mohammad Tahir Loebis'.
- 43 Tijdens een kort bezoek aan Sumatra op de terugweg van Siam, benutte hij deze gelegenheid om contact te leggen met een aantal Chinese ondernemingen in Sumatra via de diensten van gouverneur Hasan en Gani. 'Signalement betreffende de geleidelijke Centralisering van Sumatra's Im-en Export', *NEFIS Publicatie* 59, Alg. Secr., Nr. 3973, ARA, Den Haag, 2.
- 44 *Ibidem*.
- 45 Kantoor Staatscommunicatie van de Republiek Indonesië, provincie Sumatra.
- 46 *Ibidem*. De volledige samenstelling van het bestuur van het Kantor Perhubungan was: Usman bin Abdul Rahman (Voorzitter), Abdul Halim Harapan, voormalig PKBI-er (Secretaris). Leden: Muwardi, S.L. Tobing, Abdul Wahid.
- 47 *Ibidem*.
- 48 *Ibidem*.
- 49 Vertaald door de auteur, ontleend aan 'De Positie van Dr. A.K. Gani op Sumatra', 10.
- 50 De directeur van deze onderneming, Lie Kou Tjiang, was een neef van Tan Kah Kee. De filialen van zijn onderneming waren verspreid over Pontianak, Banjarmasin, Malakka, Tanjung Balai, Jambi en Palembang. 'Lee Rubber Co.', Proc. Gen., nr. 436, ARA, Den Haag.
- 51 'Signalement Centralisering Sumatra's Im-Export'.
- 52 *Ibidem*. Zie ook de rapporten in de bundel 'Bespreking Palembang, 6-10 April 1949', Alg. Secr., Nr. 3436, ARA, Den Haag.
- 53 Zie bijvoorbeeld Mangku Alam, *Perang kota 120 jam rakyat Palembang*, (Jakarta 1986).
- 54 Van de zes partijen (Blok Islam, Partai Sosialis, Pesindo, PNI, Parwani, en Kelompok Minoritas) die streden om de 30 zetels van de DPR-Palembang in augustus 1946, won het Blok Islam (Masyumi) overtuigend (13 stemmen, of bijna 50%) terwijl de andere gemiddeld onder de 5 stemmen zaten, maar het Blok Islam haalde geen concrete resultaten uit deze overwinning. Meer gedetailleerde data zijn te vinden in 'Politiek Overzicht, NEFIS, Afgesloten Medio September 1946', HKGS- NOI, G.G. 5/46, Bundel 1615, CA, MvD, Den Haag.
- 55 Voor zijn biografie en relatie met Gani tijdens de revolutie, zie, Reid, *The blood of the people*, 293-294.
- 56 'Dagrapport over Gani, Dr. Adenan Kapau/1946', nr. 628 en nr. 279, Proc. Gen., nr. 284, ARA, Den Haag; zie ook 'Invoer van Vuurwapens, Ammunitie en Militaire Uniformen vanuit Malakka naar Sumatra', *NEFIS Publicatie* 19, Alg. Secr., nr. 3871, ARA, Den Haag, 5-6.
- 57 Charles Wolf Jr., *The Indonesian story* (1948).
- 58 Thespiaans, afgeleid van Thespis, de eerste (Griekse) toneelspeler (red.). *Ibidem*, 89.
- 59 *Ibidem*, 99.
- 60 *Ibidem*.
- 61 *Ibidem*. Zie ook 'Dagrapport over Gani'.
- 62 Eric Wolf, 'Aspects of group relations in a complex society: Mexico', *American Anthropologist* 58 (1956) 1068.
- 63 '*Keterangan lengkap perkebunan*', Lahat, 4 juni 1947, Rap. Ind., Nr. 516-519, ARA, Den Haag.
- 64 Perusahaan Tambang Minyak Republik Indonesia, Onderneming voor Oliewinning van de Republiek Indonesië.
- 65 *Ibidem*.
- 66 'Gegevens omtrent Eenige invloedrijke Rep. Functionarissen', Rap. Ind., Nr. 528, ARA, Den Haag.
- 67 De SOCIEA (Overseas Chinese Importers and Exporters Association) werd opgericht niet lang na de oorlog in Singapore, en kwam vanaf begin 1946 meer naar het oppervlak. Twang Peck Yang, 'Indonesia Chinese Business Communities in transformation, 1940-1950' (Dissertatie, The Australian National University, 1987) 179.
- 68 *Ibidem*, 231-232.
- 69 *Ibidem*, 90% van deze 50 ondernemingen waren van 'Totok'-Chinezen en de rest (8%) 'Peranakan'.

- Slechts 4% van hen genoot een Nederlandse opleiding en ook slechts 4% beheerste het Indonesisch.
- 70 *Ibidem*, 184-185.
- 71 De lijst met Chinese scheepsondernemingen die tijdens de revolutie in Indonesië opereerden is te vinden in Twang Peck Yang, *Ibidem*, 184.
- 72 C.F. Yong, *Tan Kah Kee, The making of an overseas Chinese legend* (Singapore, Oxford, 1987) 63.
- 73 'Verslag Recomba, over Periode 16 December 1946 t/m 16 Januari 1947', Alg. Secr., Nr. 3140, ARA, Den Haag, 6. Zie ook 'Chineesche Zaken, April 1947', Bijlage A, Rap. Ind., Nr. 516-519, ARA, Den Haag.
- 74 PTE werd gelanceerd op een conferentie te Bandung (6-8 april 1945), een aantal maanden voor de nederlaag van Japan. De PTE was voorbereid om de ophanden zijnde republiek te verwelkomen, vooral als economisch kader dat als overbrugging werkte voor de 'nationale' economische belangen tussen regering en particuliere ondernemers (vooral inheemse). Imam Halilintar, *Motik tokoh perintis ekonomi nasional* (Jakarta 1986) 140.
- 75 Net voor midden 1947 viel de PTE uiteen, deels vanwege een gebrek aan coördinatie en corruptie, zie O.J. Sutter, *Indonesianisasi: Politics in a changing economy, 1940-1950, Deel II* (Ithaca, New York: 1959) 632.
- 76 'De Compagnie van de BTC in binnen-en buitenland', Alg. Secr., nr. 5504, ARA, Den Haag; zie ook Charles Wolf Jr. (1948) 72.
- 77 'Politiek Sumatra' over April 1948, *OBNI* XIII, 574. Reid, *The blood of the people* (1979) 218-222, 228. Taufik Abdullah, 'Modernization in the Minangkabau World, West Sumatra in the early decades of the twentieth century', in Claire Holt (ed.) *Cultural and politics in Indonesia* (Ithaca 1972) 217.
- 78 'Politiek Sumatra' over April 1948, *OBNI* XIII, 574; Voor het netwerk van handelsactiviteiten van Penang-Chinezen op Sumatra, zie ook J.W. Cushman, 'The Khaw Group: Chinese business in early twentieth century Penang', *J.S.A.S.* XVII:1 (1986) 58-79.
- 79 'Consulaat General der Nederlanden', Singapore, 19 april 1948, Nr. 48 en 99, Proc. Gen., Nr. 47, ARA, Den Haag. A.P. Liem was de financier van de BTC-Singapore, 'Information known and heard in Singapore', Proc. Gen, nr. 432, ARA, Den Haag; zie ook *OBNI* XIII, 388.
- 80 Bijvoorbeeld met Singapore, Hongkong, Shanghai, San Francisco, New York, Washington, Londen, Manchester en Sheffield, zie 'Onderwerp A.K. Gani', Proc. Gen., Nr. 284, ARA, Den Haag.
- 81 De schrijver was niet in de gelegenheid om allerlei veranderingen te bespreken van instellingen en van activiteiten van hen die betrokken waren in de tussenhandelactiviteiten in Palembang in de laatste twee jaar van de revolutie.
- 82 De staat Zuid-Sumatra.
- 83 Vrije vertaling van een citaat uit 'Bespreking Palembang april 1949', Alg. Secr., Nr. 3436, ARA, Den Haag.
- 84 Zie J.S. Migdal, *Strong societies, weak states: State-society relations and state capabilities in de Third World* (Princeton 1988).
- 85 Zie James C. Scott, 'History according to winners and losers', in *Senri Ethnological Studies* 13 (1984) 166.
- 86 James DeNardo, *Power in Number* (Princeton 1985).
- 87 B.R.O'G. Anderson, *Java in Time of Revolution* (Ithaca 1972); Vedi R. Hadiz, 'Politik, budaya dan perubahan Sosial: Sebuah rekonstruksi dan kritik terhadap pemikiran Ben Anderson,' in *Prisma* 2 (1989) 29-50.
- 88 Reid, 'The Revolution in regional perspective' in J. Van Goor, *The Indonesian Revolution* (1986).

15. Proletariër te midden van concurrenten

- 1 Murba di Tengah Persaingan, Tan Malaka dalam Revolusi Kemerdekaan 1945-1949', *Prisma* 9 (1982) 75-89.
- 2 Met dank aan vrienden van de Perpustakaan Universitas Nasional en de heren Fachri Ali, Roel Sanre en met name Ismed Natsir voor de hulp met bibliotheekmaterialen die het mogelijk maakten dit artikel te voltooien. De volledige verantwoordelijkheid voor dit artikel ligt bij de schrijver zelf.
- 3 Proletariërs versus kleine bourgeoisie.
- 4 Deze term, *Empat Besar Revolusi*, was populair in de begintijd van de revolutie, voor de breuk tussen Sjahrir-Amir. Zie K'tut Tantri, *Revolusi di Nusa Damai* (Jakarta 1965) 283. Adam Malik geeft een andere indeling aan het leiderschap van deze revolutieperiode, namelijk Sukarno-Hatta, Sjahrir-Amir Sjari-fuddin en Tan Malaka-Sudirman. Zie Adam Malik, *Mengabdikan Republik*, Deel II (*Angkatan 45*), (Jakarta 1978).
- 5 Jaques LeClerc, 'Kondisi kehidupan partai: Kaum revolusioner Indonesia dalam mencari identitas

- (1928-1948)', *Prisma* 8 (1979) 54.
- 6 Voor zijn verhaal of politieke activiteiten van voor 1945, zie Ruth T. McVey, *The rise of Indonesian communism* (New York 1965).
- 7 Anderson, *Java in a time*, 281-282.
- 8 Tan Malaka, *Dari penjara ke penjara*, Deel III (1948) 68.
- 9 Zie de uitgave van D.P. Partai Murba, *Pokok-pokok ajaran Tan Malaka (MURBAISME)*, seri Konsolidasi Partai Nr. 2, 1960, 12.
- 10 ¹⁰ Zie Alfian, 'Tan Malaka: Pejuang Revolusioner yang kesepian', *Prisma* 8 (Augustus 1977) 152-153. De afkorting Murba is afgeleid van *Musyawarah Rakyat Banyak*, i.e. 'Overleg van het Gewone Volk'. Murbaïsme staat voor het sterk nationalistische en radicaal-sociale gedachtegoed waarvan Malaka de belangrijkste representant was (red.)
- 11 Tan Malaka, *Dari penjara*.
- 12 A.H. Nasution, *Sekitar Perang Kemerdekaan*, deel 3 (Bandung 1977) 69.
- 13 Tan Malaka, *Dari penjara*, 70-71.
- 14 Anderson, *Java in a time*, 292. Andere leden van dit comité waren Ibnu Parna, vertegenwoordiger van Pesindo, Wali al-Fatah van Masyumi, Sakirman van de Dewan Perjuangan Jawa Tengah, Abdul Madjid, Soejono van de KNI Surakarta, Tan Malaka, Usman van de PRI Surabaya, Ny. Mangonkoesoemo van de Perwani en nog een ander lid van het congressecomité. *Ibidem*, 293.
- 15 Nasution, *Sekitar Perang*, 88.
- 16 Adam Malik, *Mengabdi Republik*, 167. Volgens de verhandeling van Adam Malik was het zo dat toen men er bij Bung Karno [Sukarno] op aandrong akkoord te gaan met Tan Malaka als de enige macht die in staat zou zijn Nederland te trotseren en te overleggen over de 100 procent soevereiniteit van Indonesië, omdat Bung Karno zelf niet werd geaccepteerd door Nederland om rechtstreeks mee te onderhandelen, hij antwoordde: 'Adam, als jij zegt dat ik al niet word geaccepteerd door Nederland om mee te onderhandelen, zij dan wel? Tan Malaka, Muhammed Yamin, Adam Malik, Sukarni, Chaerul Saleh en anderen zijn schrikbeelden voor Nederland, niet acceptabel om mee te onderhandelen. Breng deze boodschap over aan Tan Malaka, en leg goed uit waarom ik hem geen mandaat kan geven om een kabinet te vormen.'
- 17 Mohammed Hatta, 'Dari hal "Testamen Politik" kepada Tan Malaka', *Majalah Berkala Vidya Yudha*, Nr. 18, 1974.
- 18 Dit testament bevat een verklaring die door Sukarno en Hatta is ondertekend, waarin staat dat als Sukarno-Hatta gevangen worden genomen door de geallieerden, de strijd zal worden voortgezet onder leiding van Tan Malaka, Sjahrir, Wongsonegoro en dr. Soekiman. Zie Hatta, 'Dari hal'. Zie ook Tan Malaka, *Dari penjara*.
- 19 Tan Malaka, *Dari penjara*, 141.
- 20 Anthony J.S. Reid, *The Indonesian National Revolution 1945-1950* (Hawthorn 1974) 72.
- 21 Nasution, *Sekitar Perang*, 104.
- 22 Anderson, *Java in a time*, 328.
- 23 Voor meer over Peristiwa 3 Juli, zie: Anderson, *Java in a time*, 370-430; Nasution, *Sekitar Perang*, 329-332.
- 24 Tot op heden wordt Tan Malaka beschouwd als het brein achter deze ontvoering. Zie bijvoorbeeld Y.B. Mangunwijaya, 'Dilema Sutan Sjahrir: Antara pemikir dan politikus', *Prisma* 8 (1977) 65.
- 25 Adam Malik, *Mengabdi Republik*, 170.
- 26 Sartono Kartodirjo, 'Wajah Revolusi Indonesia dipandang dari Perspektivisme struktural', *Prisma* 8 (1981) 12.
- 27 De volledige tekst van deze *Pengumuman Resmi* kan worden nagelezen in Osman Raliby, *Documenta Historica: Sedjarah dokumenter dari pertumbuhan dan perjuangan Negara Republik Indonesia* (Jakarta 1953). Zie ook Tan Malaka, *Dari Penjara*, 137-140.
- 28 *Ibidem*.
- 29 Voor het vonnis zelf, zie de verdedigingstoespraak van Muhammad Yamin, *Ibidem*.
- 30 Tan Malaka, *Dari penjara*, I-II. Met 'schappende' wordt vermoedelijk 'schepende' bedoeld en met 'Crebe' wordt vermoedelijk 'Krabbe' bedoeld.
- 31 Voor de oprichting van de Partai Murba, zie George McTurnan Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Londen 1970) 313-319.
- 32 Mohammad Hatta, 'Demokrasi kita', overgenomen uit Adam Malik, *Mengabdi Republik*, 157-158.

- 33 *Ibidem*, 178.
- 34 A.H. Nasution, *Sekitar perang*.
- 35 Er bestaat een opvatting dat hij werd vrijgelaten als tegenwicht tegen de acties van de oppositie door Mu29650-PKI tegen de regering. Hij ontkende dit echter met klem. Zie Tan Malaka, *Dari penjara*, Deel II, pagina VI.
- 36 Jacques Leclerc, 'Aidit dan Partai pada tahun 1950', *Prisma* 7 (juli 1982) 62.
- 37 A.H. Nasution, 'Bung Hatta, teladankan konsistensi pada prinsip-prinsip', in Meutia Farida Swasono (red.), *Bung Hatta, pribadinya dalam kenangan*, (Jakarta 1980) 370.
- 38 Jacques Leclerc, 'Aidit dan Partai', 62.
- 39 Arnold C. Brackman, *Indonesian communism: A history* (New York 1963) 109-110.
- 40 In werkelijkheid hebben Sukarno en Hatta herhaaldelijk hun 'laatste kaart' gebruikt. Tijdens een KNIP-vergadering in februari-maart 1947 waarin het presidentieel decreet van 29 december 1949 werd besproken en op felle tegenstand stuitte, dreigde vicepresident Hatta dat wanneer het decreet zou worden afgewezen, zowel de president als de vicepresident zijn ambt zou neerleggen. Vanwege dat dreigement werd het decreet uiteindelijk aanvaard. Zie Reid, *The Indonesian revolution*, 98. Nasution geeft een ander interessant voorbeeld. Na hun terugkeer van Bangka hebben Sukarno en Hatta de Roem-Roijen-overeenkomst consistent uitgevoerd, inclusief wat betrekking had op de *cease-fire order* die minder goed kon worden geaccepteerd door het leger. Nasution en Sudirman maakten op 2 augustus 1949 hun opwachting bij Sukarno, waarna een verhitte bespreking plaatsvond. Sudirman zei dat hij niet langer in de regering kon blijven en wilde stoppen, zo ook Nasution. In tranen sprak Bung Karno: 'Als jullie stoppen, zal Sukarno-Hatta eerder stoppen. Het is aan de APRI om de strijd te leiden, Sukarno-Hatta zal volgen als het volk.' Sudirman verstuurde zijn verklaring van beëindiging uiteindelijk niet. Nasution omschreef deze uitspraak van Sukarno als 'een zwaar kanonschot'. Zie Nasution, 'Bung Hatta', 371.
- 41 Arnold C. Brackman, *Indonesian communism*, 117.
- 42 *Ibidem*, 118. Zie ook Reid, *The Indonesian revolution*, 156-157.
- 43 Tan Malaka, *GERPOLEK* (Jakarta 1964) 23.
- 44 George McTurman Kahin, 'Mohammad Hatta sebagai pemikir bebas', in Meutia Farida Swasono (red.), *Bung Hatta, pribadinya dalam kenangan* (Jakarta 1980) 457.
- 45 John Ingleson, 'Mohammad Hatta: Cendekiawan, aktivis dan politikus', *Prisma* 1 (1982) 73.
- 46 Tan Malaka, *Dari penjara*, 96.

16. Macht en fatwa

- 1 Deze bijdrage is een verkorte en vertaalde versie van het origineel 'Kuasa dan Fatwa: Ulama dalam Revolusi di Yogyakarta', in: *Gelora di Tanah Raja. Yogyakarta pada Masa Revolusi 1945-1949*, Sri Margana, Farabi Fakhri, Uji Nugroho Winardi, Wildan Sena Utama, Galuh Ambar Sasi (eds.) (Yogyakarta 2017).
- 2 Taufik Abdullah et al., *Sejarah Umat Islam Indonesia* (Jakarta 1991) 326.
- 3 Gerhard Bowering (ed.), *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought* (Princeton & Oxford 2013) 320.
- 4 Yuki Shiozaki, 'The State and Ulama in Contemporary Malaysia', in: M. Parvizi Aminah (ed.), *State, Society and International Relations in Asia* (Amsterdam 2010) 95; Munawar Chalil, *Fungsi Ulama dalam Masyarakat dan Negara* (Jakarta 1957) 4.
- 5 Azyumardi Azra, 'Biografi Sosial-Intelektual Ulama Perempuan: Pemberdayaan Historiografi', in: Jajat Burhanudin (ed.), *Ulama Perempuan Indonesia* (Jakarta 2002) xxviii.
- 6 Nikki R. Keddie, 'Introduction', in: Nikki R. Keddie (ed.), *Scholars, Saints and Sufis: Muslim Religious Institutions in the Middle East Since 1500* (Berkeley 1972) 2.
- 7 Aaron W. Hughes, *Muslim Identities: An Introduction to Islam* (New York 2013) 141.
- 8 Nurcholish Madjid, *Tradisi Islam: Peran dan Fungsi dalam Pembangunan di Indonesia* (Jakarta 1997) 33.
- 9 Shiozaki, 'The State and Ulama', 95.
- 10 Adaby Darban, 'Ulema Jawa dalam Perspektif Sejarah', *Humaniora* 16:1 (2004) 27.
- 11 Aaron W. Hughes, *Muslim Identities: An Introduction to Islam* (New York 2013) 141.
- 12 Shiozaki, 'The State and Ulama', 95.
- 13 Jajat Burhanudin, *Ulama & Kekuasaan. Pergumulan Elit Muslim dalam Sejarah Indonesia* (Jakarta 2012)

- 12; Zamakhsyari Dhofier, *Tradisi Pesantren. Studi Tentang Pandangan Hidup Kiai* (Jakarta 1984) 11.
- 14 T. Abdullah et al., *Sejarah Umat Islam*, 196.
- 15 Sartono Kartodirjo, *The Peasants' Revolt of Banten in 1888: Its Condition, Course and Sequel* (Den Haag 1966); Sartono Kartodirjo, *Ratu Adil* (Jakarta 1984).
- 16 Azyumardi Azra, 'Biografi Sosial-Intelektual', xxix.
- 17 Anthony Reid, *Revolusi Nasional Indonesia* (Jakarta 1996) 71.
- 18 *Ibidem*, 72.
- 19 *Ibidem*, 104.
- 20 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdianto, *Keterlibatan Ulama di DIY pada Masa Perang Kemerdekaan Periode 1945-1949* (Jakarta 2000) 27.
- 21 T. Abdullah et al., *Sejarah Umat Islam*, 326.
- 22 *Kedaulatan Rakyat*, 8 november 1945.
- 23 *Ibidem*.
- 24 T. Abdullah et al., *Sejarah Umat Islam*, 344.
- 25 Ibrahim Alfian, *Perang di Jalan Allah: Perang Aceh 1873-1912* (Jakarta 1987); Sartono Kartodirjo, *Kepemimpinan dalam Sejarah Indonesia* (Yogyakarta 1974); en Adaby Darban, *Fragmenta Sejarah Islam Indonesia* (Surabaya 2008).
- 26 A. Darban, *Fragmenta*, 52.
- 27 Suratmin, *Askar Perang Sabil Sebagai Kekuatan Sosio Religius dalam Masa Revolusi Fisik di Daerah Istimewa Yogyakarta 1945-1949* (Yogyakarta 1997) 32.
- 28 *Ibidem*.
- 29 *Ibidem*, 32-33.
- 30 *Ibidem*, 33.
- 31 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdianto, *Keterlibatan Ulama*, 27.
- 32 *Ibidem*.
- 33 *Ibidem*, 34-35.
- 34 *Ibidem*, 35.
- 35 *Ibidem*, 34.
- 36 G. Mudjanto et al., *Sejarah Gerakan Kotabaru Santo Antonius dan Kehidupan Umatnya* (Yogyakarta 1976) 50-60.
- 37 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdianto, *Keterlibatan Ulama*, 36.
- 38 *Ibidem*, 38.
- 39 Abdul Mutholib, 'Hizbullah di Yogyakarta pada Masa Revolusi (1945-1949)', scriptie Universitas Gadjah Mada, Yogyakarta (1985) 10.
- 40 A. Darban, *Fragmenta*, 56.
- 41 *Ibidem*.
- 42 *Ibidem*.
- 43 Adaby Darban, 'Kaum Santri Melawan Kolonial: Dari Hizbullah hingga Angkatan Perang Sabil (APS) di Yogyakarta', in: Abdul Wahid, Widya Fitriyaningsih dan Agus Suwignyo (eds.), *Sejarah Sosial (di) Indonesia: Perkembangan dan Kekuatan, 70 Tahun Prof. Dr. Subartono Wiryo Pranoto* (Yogyakarta 2011) 135.
- 44 *Ibidem*, 136.
- 45 Karl D. Jackson, *Traditional Authority, Islam and Rebellion: A Study of Indonesian Political Behavior* (Berkeley 1980) 267.
- 46 Abdul Mutholib, 'Hizbullah di Yogyakarta', 10.
- 47 Adaby Darban, 'Kaum Santri', 139.
- 48 *Ibidem*, 140.
- 49 *Ibidem*.
- 50 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 18.
- 51 *Ibidem*, 20.
- 52 *Ibidem*, 24.
- 53 Nur Aini Setiawati, 'Laskar Perang Sabil. Studi Sosio Religius dalam Perjuangan Republik Indonesia di DIY 1945-1949', scriptie Letterenfaculteit Universitas Gadjah Mada (1988) 59.

- 54 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 37.
- 55 *Ibidem*, 37.
- 56 Nur Aini Setiawati, 'Laskar Perang Sabil', 59.
- 57 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 58.
- 58 Nur Aini Setiawati, 'Laskar Perang Sabil', 65.
- 59 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 38.
- 60 Namelijk Abdurrahman, kiai Zaini, kiai Humam, kiai Haris in Sleman. In het Bantul-regentschap: kiai Mathori, kiai Abdul Hamid. In Gunungkidul: kiai Hani, kiai Hisham, kiai Harun Ar Rasyid, kiai Astar en kiai Mawardi. Ook in Sleman: kiai Mahfudz Siradj, kiai Juraimi, kiai Hadikusumo, kiai Badawi en kiai Abdul Azis. In het regentschap Kulon Progo: kiai Bahlia, kiai Abdullah Sahid, kiai Abdul Fatah, kiai Muntaha, kiai Yakub. Nur Aini Setiawati, 'Laskar Perang Sabil', 50-51.
- 61 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 45.
- 62 *Ibidem*, 47.
- 63 George McT. Kahin, *Nasionalisme dan Revolusi di Indonesia* (Jakarta 2013) 305.
- 64 *Ibidem*.
- 65 *Ibidem*.
- 66 *Ibidem*, 306.
- 67 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 53.
- 68 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 63.
- 69 *Ibidem*, 64.
- 70 *Ibidem*.
- 71 *Ibidem*, 71.
- 72 *Ibidem*, 72.
- 73 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 65.
- 74 *Ibidem*.
- 75 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 72.
- 76 *Ibidem*, 73.
- 77 *Ibidem*, 74.
- 78 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 83.
- 79 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 92.
- 80 *Ibidem*, 92-93.
- 81 *Ibidem*, 95-96.
- 82 *Ibidem*, 99.
- 83 *Ibidem*.
- 84 *Ibidem*, 101.
- 85 *Ibidem*, 83.
- 86 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 71.
- 87 Zie Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 90.
- 88 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 74.
- 89 Adaby Darban, 'Kaum Santri', 145.
- 90 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 105.
- 91 *Ibidem*, 113.
- 92 *Ibidem*, 114.
- 93 Suratmin, *Askar Perang Sabil*, 75.
- 94 Tashadi, Darto Harnoko en Nurdiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 122.
- 95 UNCI was de vervanger van de Komisi Tiga Negara (KTN, de Drie Landen Commissie).
- 96 Tashadi, Darto Harnoko, en Hadiyanto, *Keterlibatan Ulama*, 128.

Lijst van afkortingen

ABRI	Angkatan Bersenjata Republik Indonesia (Strijdkrachten van de Republiek Indonesië)
AMKA	Angkatan Muda Kereta Api (Jonge Generatie van de Spoorwegen)
AMRI	Angkatan Muda Republik Indonesia (Jonge Generatie van de Republiek Indonesië)
AMT	Angkatan Muda Tentara (Jonge Generatie van het Leger)
ANIA	Angkatan Nasional Indonesia Ambon (Nationale Afdeling van Indonesië te Ambon)
AOI	Angkatan Oemat Islam (Moslimtroepen)
API	Angkatan Pemuda Indonesia (Indonesische Jongerengeneratie)
APS	Angkatan Pemuda Sriwijaya (Jongerengeneratie Sriwijaya)
APS	Askar Perang Sabil (Leger van de Heilige Oorlog)
BARA	Barisan Rakyat (Volksfront)
BBI	Barisan Buruh Indonesia (Indonesisch Arbeidersfront)
BFO	Bijeenkomst Federaal Overleg
BKI	Badan Kebajikan Indonesia (Liefdadigheidsorgaan van Indonesië)
BKR	Badan Keamanan Rakyat (Volksveiligheidsdienst)
BKR	Barisan Keamanan Rakyat (Troepen voor de Volksveiligheid)
BOM	Badan Oeroesan Makanan (Comité voor Voedselzaken)

BP-KNIP	Badan Pekerja Komite Nasional Indonesia Pusat (Werkorgaan Centraal Indonesisch Nationaal Comité)
BPKKP	Badan Penolong Keluarga Korban Perang (Hulpdienst Familie Oorlogsslachtoffers)
BPRI	Barisan Pemberontak Republik Indonesia (Korps van de Opstand van de Republiek Indonesië)
BPRI	Badan Pelopor Republik Indonesia (Voorhoedeorganisatie van de Republiek Indonesië)
BPU	Barisan Penjaga Umum (Algemeen Verdedigersfront)
BPUPKI	Badan Penyelidik Usaha-usaha Persiapan Kemerdekaan Indonesia (Onderzoekscommissie voor Voorbereidend Werk voor de Indonesische Onafhankelijkheid)
BTI	Barisan Tani Indonesia (Indonesisch Boerenfront)
CORO	Corps Opleiding Reserveofficieren
COVIM	Centrale Commissie voor Organisatie van Vrouwenarbeid in Mobilisatietijd
DIY	Daerah Istimewa Yogyakarta (Speciale Regio Yogyakarta)
DPR	Dewan Perwakilan Rakyat (Parlement)
FDR	Front Demokrasi Rakyat (Democratisch Volksfront)
GAM	Gerakan Angkatan Muda (Beweging van de Jonge Generatie)
GAPI	Gabungan Politik Indonesia (Indonesische Politieke Federatie)
Gerindo	Gerakan Rakyat Indonesia (Volksbeweging van Indonesië)
GESTAPU	Gerakan September Tiga Puluh (30 september-beweging)
GPAM	Gerakan Pegawai Angkatan Muda (Beweging van Jonge Generatie Ambtenaren)
GRR	Gerakan Revolusi Rakyat (Revolutionaire Volksbeweging)
ILP	Indonesian Labour Party
IPK	Ikatan Pejuang Kalimantan (Verbond van Kalimantanstrijders)
IPTAS	Ikatan Putera Tanah Air Sejati (Unie van Ware Zonen van het Vaderland)
IVG	Inlichtingen- en Veiligheidsgroep
JKT	Jawatan Kesehatan Tentara (Legergezondheidsdienst)
KDM	Komando Distrik Militer (Militair Districtscommando)
KEK	Koordinasi Ekonomi Keresidenan (Coördinatie Economie van de Residentie)
KMB	Konperensi Meja Bundar (Rondetafelconferentie)
KNI	Komite Nasional Indonesia

KNID	Komite Nasional Indonesia Daerah (Regionaal Indonesisch Nationaal Comité)
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger
KNIP	Komite Nasional Indonesia Pusat (Centraal Indonesisch Nationaal Comité (parlement))
KODM	Komando Onder Distrik Militer (Militair Onderdistrictscommando)
KOWANI	Kongres Wanita Indonesia (Congres voor Indonesische Vrouwen)
KPS	Kantor Perhubungan Negara Republik Indonesia Propinsi Sumatera (Kantoor Staatscommunicatie van de Republiek Indonesië, provincie Sumatra)
KRIS	Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi (Loyaliteit aan het Indonesische Volk van Sulawesi)
KTN	Komisi Tiga Negara (Drielandencommissie)
Laskar TABA	Laskar Tambang Batubara (Kolenmijnmilitie)
LASWI	Laskar Wanita Indonesia (Indonesische Vrouwenmilitie)
LBD	Luchtbeschermingsdienst
LIPI	Lembaga Ilmu Pengetahuan Indonesia (Indonesisch Instituut voor Wetenschappen)
LP3ES	Lembaga Penelitian, Pendidikan, Pengembangan Ekonomi dan Sosial (Instituut voor Onderzoek, Educatie en Sociaaleconomische Voorlichting)
MTA	Mahkamah Tentara Agung (Hoog Militair Gerechtshof)
Masyumi	Majelis Syuro Muslimin Indonesia (Adviesraad Indonesische Moslims)
MAVRO	Mataramsche Vereeniging voor Radio-omroep
MBT	Markas Besar Tentara (Hoofdkwartier van het Leger)
MEBI	Machine en Bouwkundig Instituut
MSI	Masyarakat Sejarawan Indonesia (Genootschap van Indonesische Historici)
MUAPS	Markas Ulama Askar Perang Sabil (Ulama-hoofdkwartier van het Leger van de Heilige Oorlog)
NICA	Netherlands Indies Civil Administration
NILLMIJ	Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente-Maatschappij
NSS	Negara Sumatera Selatan (Staat Zuid-Sumatra)
NU	Nahdlatul Ulama

PARI	Partai Republik Indonesia (Partij van de Republiek Indonesië)
Parindra	Partai Indonesia Raya (Partij van Groot-Indonesië)
Parkindo	Partai Kristen Indonesia (Indonesische Christelijke Partij)
PARPIM	Partai Politik Indonesia Maluku (Molukse Indonesische Politieke Partij)
PBI	Partai Buruh Indonesia (Indonesische Arbeiderspartij)
PDRI	Pemerintahan Darurat Republik Indonesia (Voorlopige Regering van de Republiek Indonesië)
Pekik	Pemuda Kita Kasultanan (Onze Jongeren voor het Sultanaat)
Pekope	Penolong Korban Perang (Hulp aan Oorlogsslachtoffers)
Perkabim	Perkumpulan Kaum Buruh Indonesia Merdeka (Arbeidersvereniging van een Onafhankelijk Indonesië)
Permiri	Perusahaan (Tambang) Minyak Republik Indonesia (Onderneming voor Oliewinning van de Republiek Indonesië)
Perwani	Persatuan Wanita Indonesia (Indonesische Vrouwenvereniging)
PERWARI	Persatuan Wanita Republik Indonesia (Vrouwenvereniging van de Republiek Indonesië)
Pesindo	Pemuda Sosialis Indonesia (Socialistische Jongeren van Indonesië)
PETA	Pembela Tanah Air (Verdedigers van het Vaderland)
PI	Perhimpunan Indonesia (Indonesische Vereniging)
PKBI	Persatuan Kaum Buru Indonesia (Indonesische Arbeidersvereniging)
PKI	Partai Komunis Indonesia (Indonesische Communistische Partij)
PNI	Partai Nasional Indonesia (Indonesische Nationale Partij)
PP	Persatuan Perjuangan (Vereniging van Strijd)
PPI	Perkumpulan Persahabatan Indonesia (Vereniging van Vrienden van Indonesië)
PPKI	Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia (Commissie ter Voorbereiding van de Indonesische Onafhankelijkheid)
PPPI	Perhimpunan Pelajar-pelajar Indonesia (Vereniging van Indonesische Studenten)
PPPKI	Permuafakat Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia (Verbond van de Politieke Verenigingen van de Indonesische Natie)
PRI	Pemuda Republik Indonesia (Jongeren van de Republiek Indonesië)

PRIP	Pemberontakan Rakyat Indonesia Putri (Volksopstand van Indonesische Vrouwen)
PSI	Partai Sosialis Indonesia (Indonesische Socialistische Partij)
PSII	Partai Sarekat Islam Indonesia (Partij van het Islamitisch Verbond van Indonesië)
PSR	Pemuda Serikat Rakyat (Jongerenvolksverbond)
PTE	Pusat Tenaga Ekonomi Bangsa Indonesia (Centrum voor de Economische Kracht van het Indonesische Volk)
PUSA	Persatuan Ulama Seluruh Aceh (Vereniging van Islamitische Leiders van heel Aceh)
Pusjarah TNI	Pusat Sejarah Tentara Nasional Indonesia (Centrum voor de Geschiedenis van het Indonesische Nationale Leger)
PUTERA	Pusat Tenaga Rakyat (Centrum van de Volkskracht)
PWI	Permusyawaratan Wanita Indonesia (Overleg van Indonesische Vrouwen)
PWSI	Permusyawaratan Wanita Seluruh Indonesia (Pan-Indonesisch Vrouwenoverleg)
RI	Republik Indonesia (Republiek Indonesië)
RRRI	Radio Republik Indonesia (Radio Republiek Indonesië)
Serbupri	Serikat Buruh Perkebunan Republik Indonesia (Vereniging van Plantagearbeiders van de Republiek Indonesië)
SI	Sarekat Islam (Islamitisch Verbond)
Sobsi	Sentral Organisasi Buruh Seluruh Indonesia (Centrale Arbeidersorganisatie van heel Indonesië)
STII	Sarekat Tani Islam Indonesia (Vereniging van Islamitische Boeren van Indonesië)
TKR	Tentara Keamanan Rakyat (Volksveiligheidsleger)
TNI	Tentara Nasional Indonesia (Nationaal Leger van Indonesië)
TNI-AD	Tentara Nasional Indonesia – Angkatan Darat (Nationaal Leger van Indonesië – Landmacht)
TPR	Tentara Perjuangan Rakyat (Leger van de Volksstrijd)
TRI	Tentara Republik Indonesia (Leger van de Republiek Indonesië)
TRM	Tentara Rakyat Mataram (Volksleger van Mataram)
WANI	Wanita Negara Indonesia (Vrouwen van de Indonesische Staat)

Woordenlijst

Agresi Militer Belanda I	Eerste Nederlandse Militaire Agressie
Agresi Militer Belanda II	Tweede Nederlandse Militaire Agressie
<i>aksi pendaulation</i>	daad van soevereiniteit
Angkatan Muda PTT	Jongerenafdeling PTT
<i>asrama</i>	studentenhuis, studiegemeenschap
Badan Pekerja Tiga Daerah	Werk Comité van de Drie Regio's
<i>badan perjuangan (perjuangan)</i>	strijdorgaan
<i>bambu runcing</i>	bamboespeer
Barisan Banteng	Stiertroepen
Barisan Banteng Republik Indonesia	Stiertroepen van de Republiek Indonesië
Barisan Pelopor	Stoottroepen
Barisan Rakyat	Volksfront
Benteng Republik	Fort van de Republiek
<i>bupati</i>	regent
<i>camat</i>	onderdistrictshoofd
<i>dapur umum</i>	centrale keukens
<i>debok</i>	gedroogde bananenbast
<i>golok</i>	kapmes
<i>demang</i>	districtshoofd
Dewan Pemerintah Daerah	Regionale regeringsraad

Gerakan Angkatan Baru	Beweging van de Nieuwe Generatie
Hari Kebangkitan Nasional	Dag van het Nationaal Ontwaken
Jawatan Kepolisian Negara	Dienst Staatspolitie
<i>kabupaten</i>	regentschap
<i>kaigun</i>	Japanse marine
<i>kecamatan</i>	district
<i>kempetai</i>	Japanse militaire politie
<i>kiai</i>	schriftgeleerde
Laskar Minyak	Oliemilitie
Laskar Rakyat	Volksmilitie
<i>lurah</i>	dorpshoofd
Maklumat Pemerintah	Regeringsverklaring
<i>masuk angin</i>	verkouden, letterlijk: wind binnenkrijgen
<i>mati syahid</i>	als martelaar (voor God) sterven
<i>'merdeka atau mati'</i>	'vrijheid of dood'
Musyawaharah Ulama	Raad van Ulama
<i>pamong praja</i>	bestuursambtenaren (na de onafhankelijkheid)
<i>pangreh praja</i>	ambtenaren van het Binnenlands Bestuur (voor de onafhankelijkheid)
Panitia Besar Reorganisasi Tentara	Groot Comité voor de Reorganisatie van het Leger
Partai Murba	Partij voor het Proletariaat
Partai Rakyat Djelata	Gewone Volkspartij
Partai Sosialis	Socialistische Partij
Pasukan Pelajar	Studententroepen
Pemogokan Delanggu	Staking van Delanggu
Pemuda Istimewa	Speciale Jeugd
Perang Rakyat Semesta	Totale Volksoorlog
Perang Rakyat Semesta I	Eerste Totale Volksoorlog
Peristiwa 3 Juli	3 juli-affaire
Peristiwa Bandung Lautan Api	Bandung-vuurzee
Peristiwa Banten	Banten-affaire
Peristiwa Delanggu	Delanggu-affaire
Peristiwa Haji Buzairi	Haji Buzairi-affaire
Peristiwa Surabaya	Surabaya-incident

Peristiwa Tiga Daerah

pesantren

polisi istimewa

priyayi

revolusi sosial

romusha

santri

Sumpah Pemuda

ulama

uleebalang

wedana

Drie Regio's-affaire

islamitisch internaat

speciale politie

(iem v) hogere klasse, aristocraat (op Java)

sociale revolutie

Indonesische dwangarbeider

leerling van een godsdienstschool

(pesantren)

Eed van de Jeugd

islamitische geestelijk leider

de aristocratie in Noord-Sumatra

districtshoofd

Over de auteurs

Taufik Abdullah is een Indonesische historicus van het eerste uur. Hij voltooide zijn doctorale opleiding bij de studierichting geschiedenis aan de Faculteit der Letteren en Cultuur van de Universitas Gadjah Mada (UGM) te Yogyakarta. Vervolgens behaalde hij zijn mastertitel en doctoraat aan Cornell University, Ithaca, Verenigde Staten (1970). Zijn dissertatie, getiteld *Schools and Politics: The Kaum Muda Movement in West Sumatra*, werd door Cornell University gepubliceerd in 1971. Hij begon zijn carrière als onderzoeker bij het LIPI (Lembaga Ilmu Pengetahuan Indonesia; Indonesisch Instituut voor Wetenschappen) en was in de periode 2000-2002 voorzitter van dat instituut. Abdullah heeft veel belangrijke werken gepubliceerd over de geschiedenis van Indonesië, waaronder *Pemuda dan Perubahan Sosial* (Jongeren en sociale veranderingen) (1974); *Sejarah dan Masyarakat: Lintasan Historis Islam di Indonesia* (Geschiedenis en samenleving: Historisch traject van de islam in Indonesië) (1987); *Sejarah Ummat Islam Indonesia* (Geschiedenis van de islamitische gemeenschap in Indonesië) (1991); en *Indonesia: Towards Democracy* (2009).

Sri Retna Astuti behaalde haar doctorandustitel in de geschiedenis aan de Letterenfaculteit van de UGM (1981). Zij is sinds 1987 als onderzoeker verbonden aan het Kantoor voor de Studie van Traditionele Geschiedenis en

Waarden (Balai Kajian Sejarah dan Nilai Tradisional) te Yogyakarta. Enkele van haar werken zijn *Peranan Dapur Umum Pada Masa Revolusi 1949 – 1949: Sebuah Studi Awal* (De rol van openbare keukens tijdens de revolutie van 1949-1949 in het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta: Een voorlopige studie) en *Organisasi Wanita Tamansiswa dan Paham Kebangsaan; Sawangan pada Masa Revolusi Fisik, 1948-1949* (De vrouwenorganisatie van Tamansiswa en het concept van nationalisme; Een blik op de fysieke revolutie, 1948-1949).

Ryadi Gunawan is een alumnus van de studierichting geschiedenis van de UGM, hetzelfde instituut waar hij ooit les gaf als docent. Hij is een deskundige op het gebied van agrarische en sociale geschiedenis en de auteur van enkele werken, zowel boeken als artikelen, waaronder *Sejarah Sosial Daerah Istimewa Yogyakarta: Mobilitas Sosial D.I. Yogyakarta Periode Awal Abad XX-an* (De sociale geschiedenis van het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta: Sociale Mobiliteit van het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta aan het begin van de 20e eeuw) (1985) en *Sejarah Perfilman di Indonesia* (Geschiedenis van de filmindustrie in Indonesië) (1990).

Sartono Kartodirdjo (1921-2007) was hoogleraar geschiedenis aan de UGM. Hij voltooide zijn masteropleiding aan Yale University, Verenigde Staten, en promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam, Nederland. Hij staat bekend als pionier van de Indonesiëcentrische geschiedschrijving dankzij zijn dissertatie *The Peasants Revolt of Banten in 1888, Its Conditions, Course and Sequel: A Case Study of Social Movements in Indonesia* (1966). Enkele van zijn belangrijkste werken zijn *Protest Movements in Rural Java* (1973); *Pemikiran dan Perkembangan Historiografi Indonesia: Suatu Alternatif* (Het denken en de ontwikkeling van de Indonesische geschiedschrijving: Een alternatief) (1982); *Ratu Adil* (De rechtvaardige vorst) (1984); *Modern Indonesia, Tradition and Transformation* (1984); *Pengantar Sejarah Indonesia Baru: 1500-1900 Dari Emporium sampai Imperium* (Nieuwe inleiding op de Indonesische geschiedenis: 1500-1900. Van handelspost tot imperium) (1987); *Pendekatan Ilmu Sosial dalam Metodologi Sejarah* (De sociaalwetenschappelijke benadering in de geschiedenismethodologie) (1993); en *Indonesian Historiography* (2001).

Manuel Kaisiepo is een Indonesische journalist en politicus. Hij was ooit redacteur van het tijdschrift *Prisma* en werkzaam bij het LP3ES (Lembaga

Penelitian, Pendidikan, Pengembangan Ekonomi dan Sosial; Instituut voor Onderzoek, Educatie en Sociaaleconomische Voorlichting) (1979-1983). Hij was minister voor de Versnelling van de Ontwikkeling van de Oostelijke Regio van Indonesië (Menteri Negara Percepatan Pembangunan Kawasan Timur Indonesia) in het Nationale Eenheidskabinet (Kabinet Persatuan Nasional) en het kabinet van Onderlinge Samenwerking (Kabinet Gotong Royong).

R.Z. Leirissa (onbekend-2010) was hoogleraar geschiedenis aan de Faculteit Cultuurwetenschappen van de Universitas Indonesia (UI). Enkele belangrijke werken die hij geschreven heeft, zijn *Kekuatan Ketiga dalam Perjuangan Kemerdekaan Indonesia* (De derde macht in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd) (2006); *Terwujudnya suatu Gagasan Sejarah Masyarakat Indonesia, 1900-1950* (Verwezenlijking van een idee van geschiedenis van de Indonesische samenleving, 1900-1950) (1985); en *Sejarah Kebudayaan Maluku* (Geschiedenis van de Molukse cultuur) (1999).

Hisbaron Muryantoro is een historicus die enkele artikelen heeft geschreven over de Indonesische revolutie, waaronder *Peranan Kyai Pada Masa Revolusi Di Daerah Istimewa Yogyakarta (1945-1948)* (De rol van de kyai tijdens de revolutie in het Speciale Gebiedsdeel Yogyakarta (1945-1948)) en *Pemberontakan Rakyat Indonesia Putri 1945-1948* (De volksopstand van Indonesische vrouwen 1945-1948) (2006).

Onghokham (1933-2007) was een vooraanstaande historicus in Indonesië. Hij promoveerde aan Yale University, Verenigde Staten, met een dissertatie getiteld *The Residency of Madiun: Priyayi and Peasant in the Nineteenth Century* (1975). Onghokham schreef ook veel artikelen over *peranakan*-Chinezen in de *Star Weekly*, die vervolgens als boek werden gepubliceerd onder de titel *Riwayat Tionghoa Peranakan di Jawa* (De geschiedenis van peranakan-Chinezen in Java). Een verzameling artikelen van zijn hand, verschenen als geschiedeniscolumns in het tijdschrift *Tempo*, werd ook als boek gepubliceerd, onder de titel *Wahyu yang Hilang, Negeri yang Guncang* (Inspiratie verdwenen, het land geschokt).

Bambang Purwanto is hoogleraar geschiedenis bij het departement voor Geschiedenis aan de Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta. In 1992 promoveerde hij aan de SOAS, University of London. De afgelopen twintig jaar

heeft hij bijgedragen aan de ontwikkeling van onderzoek naar Indonesische en Zuidoost-Aziatische geschiedenis. Zijn onderzoek richt zich onder andere op de ontwikkeling van het Indonesisch (centrisch) perspectief in de Indonesische historiografie en de praktijk van Indonesisch staatsburgerschap in historiografisch perspectief.

T.B. Simatupang (1920-1990) had een glanzende militaire carrière. Op 30-jarige leeftijd werd hij stafchef van de strijdkrachten (Kepala Staf Angkatan Perang, KSAP), waarbij hij Generaal Sudirman opvolgde; hij ging vroeg met pensioen, op de leeftijd van 39 jaar. *Laporan dari Banaran: Kisah Pengalaman Seorang Prajurit selama Perang Kemerdekaan* (Verslag uit Banaran: Het verhaal van de ervaringen van een soldaat tijdens de onafhankelijkheidsoorlog) (1960) is een van zijn werken over zijn guerrilla-ervaringen tijdens de onafhankelijkheidsrevolutie. Dit boek werd in het Engels vertaald door Benedict Anderson onder de titel *Report from Banaran: Experiences during the People's War* (1972). Andere werken van zijn hand zijn *Pelopop dalam Perang, Pelopor dalam Damai* (Pionier in de oorlog, pionier in vrede-stijd) (1954); *Soal-soal Politik Militer Indonesia* (Indonesische politiek-militaire kwesties) (1956); en *Dari Revolusi ke Pembangunan* (Van revolutie tot opbouw) (1987).

Sudjarwo is een onafhankelijke onderzoeker, die een artikel schreef getiteld 'Potret Diri Pemuda dalam Revolusi Kita' (Zelfportretten van jongeren in onze revolutie), dat gepubliceerd werd in het tijdschrift *Prisma* (1981).

Suhatno is de schrijver van het artikel 'Sumbangan Wanita Yogyakarta pada Masa Revolusi' (De bijdragen van de vrouwen van Yogyakarta aan de revolutie) (2006).

Djoko Suryo is emeritus hoogleraar bij de studierichting geschiedenis van de Faculteit Cultuurwetenschappen, Universitas Gadjah Mada. Hij is een expert op het gebied van rurale geschiedenis en geschiedenis van de opbouw (*sejarah pembangunan*). Zijn proefschrift werd gepubliceerd onder de titel *Sejarah Sosial Pedesaan Karesidenan Semarang, 1830-1900* (Sociale geschiedenis van het platteland in de Residentie Semarang, 1830-1900) (1989). Hij heeft veel boeken en tijdschriftartikelen gepubliceerd. Enkele van zijn werken zijn *Gerakan Petani* (De boerenbeweging) (*Majalah Prisma*, 1995); *Peranan Ulama dalam interaksi Islam dan Budaya Jawa di Surakarta pada*

Abad XVIII Sampai Awal Abad XX (De rol van geestelijke leiders [*ulama*] bij de interacties tussen islam en de Javaanse cultuur in Surakarta van de 18e tot de 20e eeuw) (1997); *Tradisi Santri dalam Historiografi Jawa: Pengaruh Islam di Jawa* (De santri-traditie in de Javaanse geschiedschrijving: De invloed van de islam op Java) (2000); en *Rural Comal During the Japanese Occupation and the Revolution* (2001).

Suyatno (1940-2016) was docent geschiedenis aan de Universitas Sebelas Maret, Solo. Hij stond bekend als een deskundige op het gebied van de geschiedenis van de Indonesische revolutie. Hij behaalde zijn doctorsgraad aan de Australian National University met een dissertatie getiteld *Revolusi di Surakarta, 1945-1950* (De revolutie in Surakarta, 1945-1950). Een ander boek dat hij schreef was *Sejarah Modern Awal Asia Tenggara* (Vroegmoderne geschiedenis van Zuidoost-Azië).

Wildan Sena Utama is promovendus bij de afdeling Geschiedenis aan de University of Bristol en docent bij de afdeling Geschiedenis aan de Universitas Gadjah Mada sinds 2018. Hij behaalde zijn bachelordiploma geschiedenis aan de UGM (2011) en de Universiteit Leiden (2014), en zijn masterdiploma in *Colonial and Global History* aan de Universiteit Leiden (2015). Hij publiceerde een boek in het Indonesisch over de geschiedenis en de erfenis van de Bandungconferentie: *Konferensi Asia-Afrika 1955: Asal Usul Intelektual dan Warisannya bagi Gerakan Global Antiimperialisme* (De Azië-Afrika-conferentie van 1955: Haar Intellectuele Herkomst en Erfenis voor de Internationale Anti-Imperialistische Beweging) (2017). Momenteel onderzoekt hij voor zijn proefschrift de betrokkenheid van Indonesische antikolonialisten in de Afro-Aziatische solidariteitsnetwerken in de jaren 1950-1960.

Uji Nugroho Winardi is docent geschiedenis aan de UGM; zijn onderzoek is gericht op geschiedenis van het staatsburgerschap en politieke geschiedenis. Hij voltooide een masteropleiding geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Momenteel is hij bezig met de afronding van zijn promotietraject aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is een van de schrijvers van de boeken *Jogja Memilih: Sejarah Pemilu 1951 & 1955 di Yogyakarta* (Jogja Kiest: Geschiedenis van de verkiezingen in 1951 & 1955 in Yogyakarta) (2018); *Perdana Menteri Republik Indonesia 1945-1959: Pergumulan Menegakkan Demokrasi* (Minister-president van de Indonesische republiek 1945-1959: worstelingen bij het opzetten van een democratie) (2019); en *Gelora di Tanah*

Raja. Yogyakarta pada Masa Revolusi 1945-1949 (Opwinding in het land van de koning: Yogyakarta ten tijde van de revolutie 1945-1949) (2020).

Mestika Zed (1955-2019) was docent bij de studierichting geschiedenis van de Universitas Negeri Padang. Hij promoveerde als doctor in de geschiedenis bij de studierichting Niet-Westerse Geschiedenis, aan de Faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen, Vrije Universiteit van Amsterdam (1991). Hij schreef een aantal boeken en artikelen, waaronder *Somewhere in the Jungle. Sejarah PDRI. Sebuah Matarantai Sejarah yang Terlupakan* (Ergens in het oerwoud. De geschiedenis van de PDRI. Een vergeten schakel in de geschiedenis) (1997); *Sumatra Barat di Panggung Sejarah, 1945-1998* (West-Sumatra op het toneel van de geschiedenis) (1998); en *Kepialangan Politik dan Revolusi, Palembang 1900-1950* (Politieke bemiddeling en de revolutie, Palembang 1900-1950) (2003).

Register

- Abdullah (kiai) 263
Abdullah, T. 25, 29, 204
Abdurrachman, H. 119, 121
Abdurrahman (kiai) 269
Abidin, Z. 87
Abikusno 241
Abubakar 149
Aceh 55, 56, 92, 167-169, 234, 257
Achmad, H. 119
Achmad, Tb. 122
Adikerta 261
Adikusumo, H.H.S. 127
Adiwerna 148, 167
A-EXIM 220-224
Affandi, A. (kiai) 268
Afrika 90, 160
Agresi Militer Belanda I (juli-agustus 1947) 78, 85, 129, 138, 262, 263, 265, 266, 270
Agresi Militer Belanda II (december 1948-januari 1949) 78, 79, 87, 193, 199, 201, 203, 265, 266, 270, 272
Ahmad, H. 217
Aidit, D.N. 119, 122, 125
Air Itam 216
Akil (Haji) 214
Alfian, I. 258
Algemeene Studie Club 115
Algerije 75, 161
Alges, W. 201
Ali, M. 269
Alwi, U. 228
Ambarawa 57, 126, 137, 139-141, 179, 181, 187-189, 202, 203, 267, 281, 283
Ambarukmo 273
Amerika 47, 52, 70, 85, 86, 90, 131, 132, 159, 237, 248
Amir (kiai) 257
Anderson, B.R.O'G. 29, 91, 104, 105, 107-109, 134, 234
Angkatan Muda Kereta Api 61
Angkatan Muda PTT 61
Angkatan Muda Republik Indonesia (AMRI) 56, 57, 166, 280, 281
Angkatan Nasional Indonesia Ambon 61

- Angkatan Oemat Islam (AOI) 266
 Angkatan Pemuda Sriwijaya (APS) 218
 Angkatan Pemuda Indonesia (API) 57,
 61, 125
 Armadji, L. 240
 Armansjah, G.S. 119, 122
 Arnis 269
 Askar Perang Sabil (APS) 258, 263-274
 Asrama Menteng 31 117, 119
 Asrama Pahlawan 62
 Astuti, S.R. 186, 190, 193, 194, 196, 199,
 205, 304
 Asy'ari, H. (kia) 32, 257, 259
 Atasasih 188
 Atmopriyono 198
 Aung San 97
 Australië 47
 Aziz, M. 117
 Azra, A. 254
 Badan Keamanan Rakyat (BKR) 108,
 125, 134, 141, 191, 217, 218, 262
 Badan Kebajikan Indonesia (BKI) 221-
 223, 287
 Badan Kongres Wanita Indonesia
 (KOWANI) 204
 Badan Oeroesan Makanan (BOM) 193
 Badan Pekerja Komite Nasional Pusat
 245
 Badan Pekerja Tiga Daerah 150
 Badan Pelopor Republik Indonesia
 (BPRI) 217
 Badan Penolong Keluarga Korban
 Perang (BPKKP) 134
 Badan Penyelidik Usaha-usaha Persiapan
 Kemerdekaan Indonesia (BPUPKI)
 121
 Badan Persiapan Kemerdekaan
 Indonesia 91
 Badawi, A. (kia) 263, 267, 268
 Badri 269, 270
 Baharuddin, Z. 86, 276
 Bahrun, A. (kia) 263
 Balai Kajian Sejarah dan Nilai
 Tradisional 26
 Bali 132
 Bandar 268
 Bandung 54, 59, 79, 82, 115, 121, 126, 133,
 206
 Bangka 249, 291
 Bangladesh 73
 Banking and Trading Company (BTC)
 221, 230, 231
 Banten 83, 107, 119, 121, 154, 213
 Bantul 187, 197, 200, 201, 258, 260, 261,
 264, 265, 270, 271, 273
 Banyumas 153
 Banyurejo 259, 269
 Banyuwangi 265
 Barisan Banteng Republik Indonesia
 (BPRI) 61, 62, 64, 84, 119, 120, 126,
 127, 165, 174
 Barisan Buruh Indonesia (BBI) 125
 Barisan Cap Bintang 168
 Barisan Cap Sauh 168
 Barisan Cap Tombak 168
 Barisan Keamanan Rakyat (BKR) 191
 Barisan Pelopor 57, 62, 117
 Barisan Pemberontakan Rakyat
 Indonesia (BPRI) 61, 84, 139, 141
 Barisan Penjaga Umum (BPU) 134
 Barisan Rakyat (BARA) 125
 Barisan Tani Indonesia 127, 164
 Barisan Usung-usung 142
 Batak 114, 222-224
 Batavia 212-215, 230
 Beachler, J. 161
 Bedono 190, 192
 Bekki, prof. 119
 Bellagio Group 111
 Bengkulu 116, 212, 219
 Benteng Republik 53
 Berbah 269
 Besar, dhr. 151
 Besut, dhr. 137
 Beureuh, D. 55
 Bey, A. 223
 Bibis 187, 196
 Bintaran 263, 273
 Bintoro 143
 Birma 89, 90, 96, 97, 161, 180

- Blackey, R. 160, 280
 Blitar 117, 249
 Bogem 268
 Bogor 83, 119, 132
 Brean 268
 Brebes 30, 57, 148-150, 153-155, 166, 167
 Bucho-kabinet 106, 108
 Budi Utomo 113, 114, 163
 Budiarto 115
 Bukit Asam 214, 217
 Bukit Barisan 212
 Bukittinggi 220, 221, 224, 225, 287
 Bumiputera 131, 133
 Bung Karno *zie*: Sukarno
 Bung Tardjo *zie*: Sutardjo
 Bung Tomo *zie*: Sutomo
 Burung Hantu 217, 219, 220
 Buzairi, (Haji) 165
 Cak Sur 178-182, 282, 283, 284
 Cambodja 90
 Cangkringan 269
 Cebongan 268
 Centrale Commissie voor Organisatie
 van Vrouwenarbeid in Mobilisatietijd
 (COVIM) 130
 Chasi-In 121
 China 72, 73, 90, 91
 Christison, A.F.P. 97
 Chuo Sangi Kai 216, 286
 CIA 47
 Cilacap 117
 Cirebon 62
 Cohen, C. 161
 Comal 154, 166
 Cumbok, D. 55, 168
 Cumbok-affaire (2 december 1945 - 16
 januari 1946) 168, 169
 Daikan Sagnyo 141
 Daipin (Haji) 173
 Dalat 121
 Danuwilogo, S. 149, 280
 Darban, A. 258
 Darminto, A. 137
 Darmaatmodjo 261
 Darwis 122, 124
 Dawam, H. (kiai) 161
 Dawam, M. (kiai) 259
 Dawam, S. (kiai) 259
 Delanggu 53, 152, 154, 165
 Deli Sumatra & Co 223
 Democratic League (Singapore) 229
 Depok 269
 Dewan Pemerintah Daerah 178
 Dewan Perwakilan Rakyat (DPR) 225,
 288
 Dewantara, K.H. (Suwardi Surjaningrat)
 116, 134
 Diah, B.M. 122
 Dibyo, J.Z. 270
 Digul 116, 151, 157, 181, 281, 284
 Diponegoro, M. 269, 283
 Djaja, D. 119
 Djatikoesoemo 133
Djawa Baroe (tijdschrift) 131
 Djojoaningrat, A.M. 115
 Djodiguno, mevr. 193
 Djohadikusumo, S. 230
 Djumali (kiai) 269, 270
 Domei 117, 133
 Duitsland 39, 130
 Dukiollah 269
 Dzukhri, A.M. 121
 Eliade, M. 103
 Engeland 47, 90, 94, 97, 103, 126, 131,
 132, 159, 222, 237, 240, 241
 Excessennota 38, 39
 Fadil (kiai) 257
 Filipijnen 90, 180
 Flores 116
 Frankrijk 28, 52, 69, 90-93, 103, 104, 159
 Front Demokrasi Rakyat (FDR) 53, 64,
 87, 178, 246, 247
 Fujinkai 185
 Gabungan Pemuda Islam Indonesia
 (GPII) 62
 Gabungan Politik Indonesia (GAPI)
 116, 216
 Gading 273, 274
 Gakukotai 117
 Gamping 269

- Gani, A. (alias Siwar Gani) 230
 Gani, A.K. 215-227, 230, 231, 233, 286, 288
 Gatot 241
 Gedung Kebangkitan Nasional 78
 Gentan 133, 270
 Gerakan Amir Husin 169
 Gerakan Angkatan Muda (GAM) 122, 221
 Gerakan Anti Swapraja 152
 Gerakan Pegawai Angkatan Muda 61
 Gerakan Rakyat Indonesia (Gerindo) 215-218, 226, 286
 Gerakan Revolusi Rakyat (GRR) 64, 246
Gerdak (dagblad) 138
 Gesikan 258, 264, 270
 Giyugun 217-219, 287
 Godean 269
 Graham, F.P. 87
 Greenhalgh, A.G. 125
 Gunawan, R. 30, 305
 Guntoro, B.P.H. 273
 Gunungkidul 132, 135, 196, 200, 260, 261, 273, 274
 Haani, M. 132
 Hadi, A. 132
 Hadikusumo, K.B. 116, 258, 263
 Hadiwidjojo, A. 261
 Hadjid (kiai) 266
 Hamengku Buwono IX 143, 259, 260, 263, 266, 272-274, 282
 Hanifah, A. 118, 119, 205
 Haq, I. 259
 Hardjowardojo, S. 219
 Hardouin, E. 256
 Hari Kebangkitan Nasional 87
 Harjotaruno, W. 261
 Hatta, M. 31, 32, 35, 43, 63, 64, 71, 72, 74, 86, 92, 95, 96, 98, 99, 105, 106, 109, 114-119, 121-124, 143, 165, 226, 230, 235, 237-251, 276, 291, 292
 Heiho 93, 96, 105, 119, 125, 126, 132, 134, 219
 Heutsz, J.B. van 113
 Hiroshima 75
 Hizbullah 62, 126, 127, 151, 165, 219, 258, 261-266, 269
 Ho Chi Minh 96
 Hodobu 221, 287
 Hoge Veluwe-conferentie (14-24 april 1946) 52
 Hok Tong Rubberfabrieken 229
 Hollands-Inlandse School (HIS) 113
 Hosokawa Kyoto 141
 Huetting, J.E. 39
 Hum, M. 33
 Husin, A. 169, 281
 Ibrohim, dr. 223, 224
 Idi 169
 Idris, K. 132
 Ikatan Pejuang Kalimantan (IPK) 135
 Ikatan Pelajar Indonesia 61
 Ikatan Putera Tanah Air Sejati (IPTAS) 163
 India 72, 73, 89, 90
 Indische Vereniging 114
 Indonesia Labour Party (ILP) 221, 222, 287
Indonesia Merdeka (tijdschrift) 115
 Inlichtingen- en Veiligheidsgroep (IVG) 201
 Iran 90
 Irian Barat (West-Irian) 99
 Irian Jaya 81, 87
 Isa, M. 215, 226, 287
 Jackson, K.D. 262
 Jadjid (kiai) 267
 Jakarta 54, 61, 62, 78, 81, 84, 95, 112-116, 119-126, 143, 144, 180, 190, 205, 210, 218, 230, 281
 Jala (kiai) 264
 Jambu 267
 Jamhari (kiai) 267
Jantra (tijdschrift) 26, 33
 Japan 27, 35, 38, 47, 89, 92, 96, 98, 105, 106, 116-125, 130-133, 135, 140, 141, 180, 181, 216, 238, 265
 Jatibarang 150, 167
 Jawa Hokokai 120, 286
 Jawatan Kepolisian Negara 203

- Jawatan Kesehatan Tentara (JKT) 200
- Joned (kiai) 264
- Jong Batak 114
- Jong Celebes 114
- Jong Java 114
- Jong Minahasa 114
- Jong Sumatra 114
- Jonge, B.C. de 116
- Jumali (kiai) 259, 269, 270
- Juraimi (kiai) 263, 266, 267
- Kaigun 98, 122, 124, 180, 278
- Kaisiepo, M. 31, 305
- Kaiso, I. 120
- Kalasan 259, 269
- Kalibawang 260
- Kalijati 116, 133
- Kalimantan 135, 255
- Kaliurang 268, 270
- Kamijaya 151, 157
- Kantor Perhubungan Negara Republik
Indonesia Propinsi Sumatra (KPS)
221, 223, 288
- Karanganyar 162
- Karangkajen 268
- Karawang 84, 173
- Kardinah 149, 167
- Karsan, M. (kiai) 260
- Kartalegawa, S. 136
- Kartasasmita, D. 133
- Kartini, R.A. 149
- Kartodirdjo, S. 25-27, 243, 255, 258, 305
- Kasim, H. 220
- Kasman, S. 124
- Kasunanan 162-164
- Kawedanan-Wiradesa-Pekalongan 154
- Kayudan 259
- Kebaktian Rakyat Indonesia Sulawesi
(KRIS) 52, 61, 62, 84, 135
- Kebumen 92, 266, 267
- Kedaulatan Rakjat* (dagblad) 136, 137,
139
- Kediri 154, 248, 266
- Kedungbanteng 151, 258, 268, 269, 274
- Kedungwuni 151
- Keibodan 62, 119, 134
- Kembar, S. 261
- Kempetai 124, 216, 283
- Kepala Dinas Kebudayaan Yogyakarta
33
- keraton 134, 273
- Ketuwon 266
- Kido Butai 191
- Killearn (M.W. Lampson), Lord 245
- Klaten 162, 163, 165, 181, 204
- Klepu 260, 270
- Kolopaking, S. 92
- Komando Distrik Militer (KDM) 268,
273
- Komando Onder Distrik Militer
(KODM) 268, 273
- Komite Nasional Indonesia Daerah
(KNID) 140, 142, 163, 164
- Komite Nasional Indonesia (KNI) 217,
226, 262, 290
- Komite Nasional Indonesia Pusat
(KNIP) 31, 106, 108, 109, 237, 240,
243, 276
- Komite Nasional Pusat 245
- Komite van Aksi 125
- Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en
Volkenkunde (KITLV) 24, 36, 37
- Koninklijk Nederlands-Indisch Leger
(KNIL) 82, 92, 93, 108, 125, 132, 133
- Koninklijke Militaire Academie Breda
133, 164
- Koordinasi Ekonomi Keresidenan
(KEK) 220, 221
- Kooti Hookookai 140, 143, 262
- Kotabaru-incident (7 oktober 1945) 139,
141, 190-193
- Kotagede 142
- Kotaraja (Banda Aceh) 169
- Krapyak 258, 259, 268, 270
- Kulon Progo 200, 258, 260, 261, 264,
265, 271, 272
- Kusaeri 117
- Kusnaeni 124, 278
- Kustijo 119
- Kusumasumantri, I. 82, 242
- Kusumo, J. 119

- Kutil (pseud. van Sakhyani) 57, 150-152, 166, 280, 281
- Kwomintang 74
- Lampung 212, 219
- Langen, D.T.A. van 201, 274
- Laskar Merah 62
- Laskar Minyak 219, 220
- Laskar Pesindo 127
- Laskar Rakyat 61, 62, 64, 84, 135, 174, 179, 187
- Laskar Sunda Kecil (LSK) 135
- Laskar TABA 219, 220
- Latijns-Amerika 74, 160
- Lebaksiu 148
- Lee Kong Chian 229
- Lee Rubber Co. 229
- Leirissa, R.Z. 27, 28, 306
- Lembaga Penelitian, Pendidikan dan Penerangan Ekonomi dan Sosial (LP3ES) 25, 33
- Lempuyangan 131, 188
- Lie They Kong 223
- Liem, A.P. 230, 289
- Limpach, R.P. 33, 38, 39, 41-43, 46-49
- Lingarjati 52, 53, 79, 84, 85, 87, 174, 226, 227, 245, 246, 248
- Lubis, M.T.K. 222, 223
- Lubis, Z. 132
- Luchtbeschermingsdienst (LBD) 130
- Lurah, K. 178-182, 282-284
- Machus 230
- Madiun 53, 62-64, 86, 98, 126, 154, 165, 181, 204, 237, 241, 247-249, 266, 267, 284
- Madjid, N. 254
- Madura 116, 121, 212, 255
- Magelang 82, 126, 188, 204, 266, 267, 283
- Maguwo 193, 267, 268
- Mahfudz S. (kiai) 258, 263, 266-268, 271
- Mahkamah Tentara Agung (MTA) 242
- Mahmud, P. 270
- Mahrizar 230
- Makassar 212
- Maksum, A. 268, 281, 282, 284
- Malaka, T. 31, 32, 53, 62-64, 72, 82, 83, 95, 97-99, 107, 108, 121, 122, 170, 178-180, 214, 235-252, 291, 292
- Malakka 89, 222, 288
- Malang 60, 181, 283
- Malik, A. 124, 125, 178, 291
- Manado 230
- Mangkunegara 109, 162-164
- Mangunkusumo, D. 118
- Mangunkusumo, T. 114, 163
- Mangunpawiro 178, 281-284
- Mangunpuspito, S. 205
- Mansur (kiai) 116, 117
- Mao Zedong 91
- Maramis, A.A. 114, 267
- Margono 122
- Markas Ulama Askar Perang Sabil (MUAPS) 263-268, 271, 274
- Marsidi, D. 269
- Marzuki 270
- Masjkoer (kiai) 127
- Masyarakat Sejarawan Indonesia (MSI) 78
- Masyudi 269
- Masyumi 53, 62, 72, 84, 86, 127, 136, 164, 165, 216, 218, 219, 225, 233, 243, 245, 246, 258, 262, 288, 290
- Mathori Al Huda (kiai) 270
- Mattjik, A.S. 214
- Mauk 119
- Mawardi, Mh. 127
- Medan 217, 222, 224, 226, 230
- Medari 268-270
- Mekka 214, 254
- Melik, S. 57
- Metaram* (dagblad) 137
- Meureudu 55
- Minang 214, 222, 226
- Minangkabau 255
- Minggir 269
- Misbach, (Haji) 163, 283
- Mlati 269, 270
- Moeda* (tijdschrift) 115
- Mojokerto 62
- Mook, H.J. van 136, 144, 233, 243, 245, 246

- Moyudan 269
 Muhammadiyah 132, 136, 215, 218, 234, 258, 261
 Muhdi (kiai) 259, 269, 270
 Mujab (kiai) 269
 Mujahid, M. 270
 Munenari, Yamagawa 132
 Muntilan 188
 Muryantono, H. 31, 186-188, 202, 205, 306
 Muso 63, 247-249, 251, 292
 Muwardi 165, 246, 247
 Nahdlatul Ulama (NU) 258
 Nanyo Kohatsu 141
 Nardoyo, S. 270
 Nasution, A.H. 25, 28, 77-88, 109, 133, 273, 276, 290, 291
 Nasution, M. 119
 Natakusumah, S.A. 205
 NAVO 98
 Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) 24, 36, 37
 Negara Sumatera Selatan (NSS) 231, 233
 Netherlands Indies Civil Administration (NICA) 82, 94, 106, 133, 150, 257
 New Delhi 267
 Ngabean 267, 269, 270
 Ngaglik 269
 Ngemplak 269
 NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies 24, 36, 37
 Njong 55
 Noer, D. 113
 Notoprajan 257, 258
 Notosusanto, N. 111
 Nuntjik, A.R. 224
 Nur, J. 122, 124
 Nur, M. 219
 Nurhajarani, R. 33
 Nuri, H.W. 261
 Nuri, Z. 261
 Nusantara Malaya Singapore Co. (Namsoco) 231
 Nya' Arif, T. 169
 Obor (uitgeverij) 33
 Oesaha Moeda 220, 224
 Onafhankelijkheidsverklaring *zie*: Proklamasi (17 augustus 1945)
 Ong Eng Die 230
 Onghokham 27-29, 306
 Pabottinggi, M. 26
 Pacul 149
 Pagar Alak 218
 Pagongan 264
 Pakem 269
 Pakistan 73
 Paku Alam VIII 143, 259
 Palagan 187
 Palang Merah Indonesia (PMI) 186, 190, 193, 196, 200-203, 221, 268, 272
 Palembang 32, 209-234, 266, 285-289
 Palembang Hohokai 216
 Palihan 273
 Pamuntjak, N.D. 114, 115
 Pancasila 27, 64, 72, 73, 75, 76
 Pandu 124
 Panggang 273
 Pangkah 148
 pangreh praja 56, 57
 Panitia Besar Reorganisasi Tentara 83
 Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia (PPKI) 121-123
 Parman, S. 134
 Partai Buruh Indonesia (PBI) 53, 243, 245, 246
 Partai Buruh Merdeka 244
 Partai Indonesia Raja (Parindra) 215, 217, 287
 Partai Kedaulatan Rakyat 127
 Partai Komunis Indonesia (PKI) 53, 61, 62, 72-74, 86, 99, 115, 151, 164, 165, 237, 242, 245-249, 267, 276, 291
 Partai Kristen Indonesia (Parkindo) 126
 Partai Murba 32, 136, 178, 239, 244, 248, 290
 Partai Nasional Indonesia (PNI) 53, 72, 84, 115, 126, 164, 166, 216-219, 243, 245, 246, 286, 288
 Partai Politik Indonesia Maluku

- (PARPIM) 126, 216
- Partai Rakyat 244, 245
- Partai Rakyat Djelata 244
- Partai Republik Indonesia (PARI) 214, 215, 287
- Partai Sarekat Islam Indonesia (PSII) 205, 213, 214, 216, 218, 232, 233, 286
- Partai Sosialis 53, 72, 87, 219, 237, 238, 241, 245, 246, 288
- Partai Sosialis Indonesia (PSI) 72, 115, 246
- Pasukan Pelajar 134
- Pasundan 136
- Pasuruan 154
- Patran 264
- Pejambon 122
- Pekalongan 55, 56, 92, 97, 147-151, 154, 156, 157, 205, 280
- Pemalang 30, 56, 148-150, 153, 154, 166, 167
- Pematang Siantar 224
- Pembela Tanah Air (PETA) 93, 96, 105, 108, 117, 119, 125, 132-134, 163, 164, 261, 264
- Pemberontakan Rakyat Indonesia Putri (PRIP) 187-189, 202, 203
- Pemuda Betawia 114
- Pemuda Istimewa 150
- Pemuda Kita Kasultanan (Pekik) 143
- Pemuda Republik Indonesia 137
- Pemuda Serikat Rakyat (PSR) 126
- Pemuda Sosialis Indonesia (Pesindo) 53, 55, 57, 62, 64, 86, 109, 127, 136, 165, 174-176, 178, 245, 246, 284, 290
- Penang 223, 230, 287, 289
- Penolong Korban Peran (Pekope) 130
- Perhimpunan Indonesia (PI) 114
- Perhimpunan Pelajar-pelajar Indonesia (PPPI) 115, 116
- Peristiwa 3 Juli (3 juli 1948) 87, 95, 104, 241, 242, 245
- Peristiwa Tiga Daerah 30, 56, 107, 151, 152, 166
- Perkumpulan Kaum Buruh Indonesia Merdeka (Perkabim) 221-223, 288
- Perkumpulan Persahabatan Indonesia 225
- Permufakat Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia (PPPKI) 115
- Permusyawaratan Wanita Indonesia (PWI) 205
- Permusyawaratan Wanita Seluruh Indonesia (PWSI) 204
- Persatuan Kaum Buruh Indonesia (PKBI) 222, 288
- Persatuan Perjuangan 55, 61, 63, 97-99, 107-109, 170, 240-243, 246, 247
- Persatuan Ulama Seluruh Aceh (PUSA) 168
- Persatuan Wanita Indonesia (PERWANI) 192, 204, 205, 290
- Persatuan Wanita Republik Indonesia (PERWARI) 204, 205
- Perseroan Andil Bank Indonesia Palembang 231
- Perwakilan Kementerian Pertahanan 220, 225
- Petarukan 167
- Pidie 55, 168, 169
- Pingit 261, 266
- Pinke, A.S. 227
- Plaju 215, 217
- Playen 273
- Pleret 196
- PPM 228
- Prabowo, D.A. 192
- Prambanan 269
- Pranoto, P.P. 149
- Prawiranegara, S. 230, 267
- Prisma* (tijdschrift) 25, 26, 33
- Projoprawiro 274
- Projosewoyo 269
- Proklamasi (17 augustus 1945) 38, 52, 74, 122, 124, 163, 164, 210
- Pudak Payung 190, 202
- Purbonegoro, G.P.H. 163
- Purwanto, B. 26, 33, 306
- Purwodadi Grobogan 178
- Purwokerto 239
- Purworejo 151, 157

- Pusat Perkebunan Andalas Selatan 228
 Pusat Sejarah Tentara Nasional
 Indonesia 33
 Pusat Tenaga Ekonomi Bangsa Indonesia
 (PTE) 230
 Pusat Tenaga Rakyat (PUTERA) 117-
 119, 131
 Qodir, A. 268
 Radio Republik Indonesia (RRI) 139,
 141, 248, 266
 Radjiman Widiodiningrat 121
 Radjo 162
 Raffles, T.S. 255
 Rahman, A. 223, 224
 Rahman, U. 223, 288
 Rangkasbitung 121
 Ranke, L. von 68
 Rasjidi, Ch. 119
 Rawagede 39
 Reid, A.J.S. 97, 143, 243
 Rejeki, S. 201
 Reksodiharjo, S. 149
 Rengasdengklok 122
 Renville-overeenkomst (17 januari 1948)
 52, 53, 79, 85, 86, 246
 Ricklefs, M.C. 43
 Roem, M. 247, 274, 291
 Roijen, J.H. van 247, 274, 291
 romusha 117, 153, 154, 167
 Ronde Tafel Conferentie (Den Haag,
 augustus-november 1949) 52, 79, 87,
 177, 178, 248, 249
 Rusland 28, 52, 90, 251
 Rustamadji 56
 Ruswo, mevr. 192, 193, 195
 Rutte, M. 46
 Sabaruddin 249
 Sabilillah 62, 127, 258, 263-265, 269, 270
 Sakhyani *zie*: Kutil
 Salatiga 55, 57
 Saleh, C. 98, 119, 122, 124, 125, 241, 278
 Saleh, M. 140
 Salim, A. 222, 226
 Samsu, H. 116
 Sangonan 269
 Santoso, M.U. 205
 Santoso, S. 133
 Sapari, H. 269
 Sarbini, M. 263, 264, 266, 267, 271
 Sardjio 151, 157
 Sarekat Buruh Perkebunan Republik
 Indonesia (Sarbupri) 165
 Sarekat Islam (SI) 163, 213
 Sarekat Rakyat 163
 Sarekat Tani Islam Indonesia (STII) 165,
 179, 285
 Sastroamidjojo, A. 114, 115
 Sastrosatomo, S. 122
 Sayegan 269
 Sedayu 264
 Segoroyoso 187, 196-199
 Seinendan 62, 105, 117, 119, 131-134
 Sekar Rukun 114
 Semanu 273
 Semarang 54, 59, 82, 115, 126, 137, 139,
 149, 178, 179, 182, 187, 189, 190, 202,
 203, 266, 281-284
 Sendenbu 135
 Sendowo 264
 Sentral Organisasi Buruh Seluruh
 Indonesia (Sobsi) 86
 Sepatan 119
 Serikat Buruh Perkebunan Republik
 Indonesia (Serbupri) 228
 Serikat Rakyat 126
 Setiawati, N.A. 264
 Shu Sangikai 157, 280
 Sigli 168, 169
 Siliwangi-divisie 27, 28, 78, 98, 284
 Simatupang, T.B. 25, 27, 133, 185, 276,
 307
Sinar Matahari (dagblad) 134, 136, 140,
 141
 Singapore 32, 47, 180, 211-214, 220-231,
 287-289
 Singgih, M.M. 149
 Singodimedjo, K. 132
 Siradj, A. 269
 Siregar, J. 226, 278
 Siswapi, S. 119

- Sivas 273
- Sjahrir, S. 31, 32, 43, 53, 62, 72, 82, 83, 85, 87, 92, 95, 98, 99, 106-108, 116, 118, 122, 124, 125, 136, 174-176, 226, 230, 237-247, 250, 251, 277, 278, 281, 289, 290
- Sjamun (kiai) 122
- Sjarifuddin, A. 31, 32, 53, 64, 72, 85, 86, 106, 109, 118, 119, 151, 157, 178-181, 218, 226, 230, 237, 239, 241, 242, 244, 246, 247, 250, 251, 283, 284, 289
- Slag om Surabaya (november 1945) 59, 79, 87, 94, 97, 106, 137, 181
- Slamet, U. 134, 149
- Slawi 56, 148, 167
- Sleman 200, 258-261, 264, 268-270, 293
- Smail, J.R.W. 69
- Soedirohoesodo, W. 113
- Soeloeh Merdeka* (dagblad) 224
- Soematra Import-Export (SOEIMEX) 221, 225, 231
- Solo 83, 95, 115, 120, 152, 204, 240, 246, 247, 281, 284
- Sonosewu 271
- Sosroadikusomo, R. 56
- Spoor, S.H. 43
- Sragi 154
- Srandakan 271
- Subardjo, A. 98, 114, 116, 119, 122, 242, 278
- Subianto 122
- Sudarsono 242, 243, 267, 278
- Sudewa, E. 122
- Sudharto 134
- Sudirman 83, 108, 109, 129, 132, 149, 188, 196, 238, 240, 242, 244, 247, 263, 264, 266-268, 273, 280, 289, 290
- Sudjai, A. 149
- Sudjarwo 29, 305
- Sugeng, B. 132
- Suharto 132, 133, 270, 276
- Suhatno 31, 186, 200, 203-205, 305
- Suja'i, A. 57
- Sujiati 201
- Sukaptinah, S. 205
- Sukardi 242
- Sukardi, R. 270
- Sukarjo, W. 116
- Sukarni 98, 124, 241, 278, 290
- Sukarno 23, 31, 32, 35, 44, 63, 64, 71, 73, 74, 82, 85, 86, 92, 95, 96, 98, 99, 105, 106, 108, 115-124, 143, 218, 226, 235, 237-249-251, 257, 272, 276, 287, 289-290
- Sumardi 141
- Sumargo 56
- Sumihardja 138, 139
- Sumitro 230, 270
- Sumiyati 201
- Sumodiningrat 163
- Sumohardjo, U. 83, 108, 133, 266
- Sumpah Pemuda 116, 118
- Sun Yat-sen 91
- Sunardjo 264, 270
- Sunario 115
- Sunaryo, R. 148
- Sungai Gerong 217
- Sungkono 249
- Sunyoto 122
- Supangat, R. 56, 149
- Supeni 205
- Suprpto, R. 151
- Supriyadi 117
- Surabaya 54, 59, 61, 79, 82, 87, 94, 97, 106, 115, 126 137, 181, 186, 273, 290
- Surakarta 30, 53, 55, 92, 95, 109, 133, 137, 143, 152-154, 162-165, 179, 181, 182, 186, 244, 248, 281-284, 290
- Suronatan 263
- Suroso, dr. 230
- Suroto, N. 114
- Surtiningsih 201
- Suryaningrat, S. 114, 116
- Suryo, D. 30, 307
- Sutardjo (Bung Tardjo) 131, 139, 140, 187-189
- Sutarto 163
- Sutomo (Bung Tomo) 61, 94, 97, 139, 264
- Suyatno 30, 306
- Syahid, B. 261

- Syamsuddin 125, 278
 Syatori (kiai) 149
 Tachril, M. 121
 Taher, H.A. 223, 288
 Talang 56, 57, 150, 166, 167
 Tamansiswa 134, 136, 205
 Tamin, D. 214
 Tan Kah Kee 224, 225, 229, 288
 Tandijono, M. 140
 Tangerang 83, 84, 92
 Tanjung Balai 223, 288
 Tanjung Karang 219
 Tanjungtirto 268, 269
 Tegal 30, 56, 57, 83, 148-150, 153-156, 166, 167, 200, 271, 280
 Tegalrejo 264
 Tentara Keamanan Rakyat (TKR) 57, 61, 82, 87, 108, 126-128, 135, 144, 151, 163, 164, 168, 187, 188, 218, 219, 287
 Tentara Nasional Indonesia - Angkatan Darat (TNI-AD) 77
 Tentara Nasional Indonesia (TNI) 79, 109, 262
 Tentara Perjuangan Rakyat (TPR) 169
 Tentara Rakyat Mataram (TRM) 139, 188
 Terauci, H. 121
 Ternaja, E. 122
 Tijgerbrigade 201
 Tirto 154, 266
 Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, A.W.L. 130
 Tjirasatmaka, K. 57
 Tjokroaminoto, H. 127
 Tjokrohadisyurio, I. 115
 Tobing, S.L. 222, 288
 Tokkonan 216, 217, 219, 288
 Tonjong 167
 Tri Koro Dharmo 114
 Turi 269
 Umar, H. 188
 Umar, T. 55
 United Nations Commission for Indonesia 87, 274
 Universitas Gadjah Mada (UGM) 17, 24, 26, 36, 37, 271
 Universitas Indonesia 28
 Utama, W.S. 25, 32, 308
 Verenigde Naties (VN) 85, 87
 Vietnam 28, 69, 72, 73, 75, 89, 90, 161
 Walandouw, Th. 205
 Wang Soe Koe 229
 Wanita Negara Indonesia (WANI) 204
 Westerling, R.P.P. 39
 Wibowo, S.E. 132
 Widayanti 188
 Wikana 122, 124, 125, 178, 278
 Wilopo 119
 Winardi, U.N. 30, 308
 Women's International Democratic Federation (WIDF) 204
 Wondoamiseno, W. 127
 Wongsonegoro 82
 Wonogiri 163, 287
 Wonosari 139, 196, 273, 274
 Wulfften Palthe, P.M. van 59
 Yamin, M. 241-243, 290
 Yani, A. 132
 Yogyakarta 23, 26, 30-33, 62, 64, 87, 98, 115, 126, 129-144, 151, 152, 165, 178-181, 185-205, 226, 227, 230, 239, 242, 247, 253-274, 284, 285
 Yusniah 201
 Yusuf, A.K. 242
 Yusupadi, B. 205
 Zahrowi, I. 270
 Zed, M. 32, 309
 Zein, (Haji) 139
 Zhahir, I. 228
 Zuid-Sulawesi-affaire 39

Overzicht van publicaties voortgekomen uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950*

Publicaties bij Amsterdam University Press

Gert Oostindie, Thijs Brocades Zaalberg, Eveline Buchheim, Esther Captain, Martijn Eickhoff, Roel Frakking, Azarja Harmanny, Meindert van der Kaaij, Jeroen Kemperman, Rémy Limpach, Bart Lutikhuis, Remco Raben, Peter Romijn, Onno Sinke, Fridus Steijlen, Stephanie Welvaart, Esther Zwinkels, *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Abdul Wahid en Yulianti (red), *Onze Revolutie. Bloemlezing uit de Indonesische geschiedschrijving over de strijd voor de onafhankelijkheid, 1945-1949*

Esther Captain en Onno Sinke, *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946*

Remco Raben en Peter Romijn, mmv Maarten van der Bent en Anne van Mourik, *Talen van geweld. Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Jeroen Kemperman, Emma Keizer en Tom van den Berge, *Diplomatie en geweld. De internationale context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Rémy Limpach, *Tasten in het duister. Inlichtingenstrijd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Azarja Harmanny, *Grof geschut. Artillerie en luchtstrijdkrachten in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Esther Zwinkels, *De klewang van Vrouwe Justitia. Recht en onrecht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Bambang Purwanto, Roel Frakking, Abdul Wahid, Gerry van Klinken, Martijn Eickhoff, Yulianti and Ireen Hoogenboom (eds), *Revolutionary worlds. Local perspectives and dynamics during the Indonesian Independence war, 1945-1949*

Meindert van der Kaaij, *Een kwaad geweten. De worsteling met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog vanaf 1950*

Eveline Buchheim, Satrio Dwicahyo, Fridus Steijlen en Stephanie Welvaart, *Sporen vol betekenis. In gesprek met 'Getuigen & Tijdgenoten' over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog / Meniti Arti. Bertukar Makna bersama 'Saksi & Rekan Sezaman' tentang Perang Kemerdekaan Indonesia*

Van Rij en Stam. Rapporten van de Commissie van onderzoek naar beweerde excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, 1949-1954 (Bronnenpublicatie), ingeleid en bezorgd door Maarten van der Bent

Overige publicaties

Thijs Brocades Zaalberg, Bart Luttkhuis en anderen, 'Extreem geweld tijdens dekolonisatieoorlogen in vergelijkend perspectief, 1945-1962' in: *BMGN – Low Countries Historical Review*, Volume 135 nr.2

Thijs Brocades Zaalberg and Bart Luttkhuis (eds), *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945-1962*. Cornell University Press

Onze Revolutie bevat een selectie artikelen over de Indonesische revolutie (1945-1949) en de betekenis van deze revolutie voor de latere ontwikkeling van het land. De artikelen, geschreven door Indonesische ooggetuigen en academici van verschillende generaties, laten de complexiteit van de revolutie en de strijd voor de onafhankelijkheid zien, maar ook de ontwikkelingen in de geschiedschrijving en de beoordeling van deze gebeurtenissen in Indonesië.

De artikelen bewegen zich zowel op nationaal als regionaal en lokaal niveau, met oog voor de dynamiek daartussen. Daarbij komen uiteenlopende thema's aan bod, zoals de strijd van gewapende groepen tegen de Britten en de Nederlanders, de vlammende geestdrift van de Indonesische jongeren, de vele sociale bewegingen en opstanden en de rol van vrouwen. Deze bloemlezing biedt een boeiende blik op de Indonesische historiografie van de revolutie vanaf de jaren '70.

Boeiende inkijk in de Indonesische historiografie van de revolutie.

WWW.AUP.NL

9 789463 726689 >